

Historisk Tidskrift

FÖR FINLAND

1 • 2010

Jubileer i historien

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jens Grandell • Fil.lic. Jennica Thylin-Klaus

Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

Max Engman (ordförande) • Anders Ahlbäck • Annette Forsén

Johanna Ilmakunnas • Rainer Knapas • Henrik Knif

Lars-Folke Landgrén • Jani Marjanen • Henrik Meinander • Eljas Orrman

John Strömberg • Henrika Tandefelt • Nils Erik Villstrand

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Historiska institutionen
Pb 59 (Unionsgatan 38 A)
00014 Helsingfors universitet

Telefon 040-563 1492
E-post: michaela.brann@kolumbus.fi

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jens.grandell@sls.fi
jennica.thylin-klaus@sls.fi

Telefon 09-6187 7556 (Jens Grandell)

Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland

Arkeologi, monumentresningar och minnesfiranden i Nådendal

– aspekter på fornminnen och historiebruk under
mellankrigstiden samt åren 1943 och 1993¹

EVA AHL-WARIS

Inledning

Birgittinerna var den tredje klosterorden som etablerade sig med en gemenskap i Åbo stift under medeltiden. Klosteret Vallis gratiae (Nådendal) förlades i Reso socken under 1440-talet. Hela det forna klosterkomplexet finns än i dag i Nådendal, bevarat under marken.² Den enda byggnad som fortfarande är i bruk är den forna klosterkyrkan, som är församlingskyrka sedan reformationstiden. Vid stranden intill kyrkan ligger det på sin tid

¹ Se även Eva Ahl-Waris, ”Stenarna skola tala” – minneskultur och historiebruk vid Nådendals klosterlämningar. Licentiatavhandling i historia, Helsingfors universitet 2010. Opubl. För kommentarer och diskussion tackas fil.mag. Anna Wessman. Nylands Nations fonder/Nylands Nation vid Helsingfors universitet möjliggjorde den forskning som ligger till grund för denna uppsats.

² Birgittinerorden grundades ca 1370 av heliga Birgitta (ca 1303–1373). Klosteret Vallis Gratiae var dotterkloster till Vadstena och grundades i Finland 1438. Klosteret flyttades till sin nuvarande plats i början av 1440-talet. Kungen stadfäste klosteret och därmed även staden år 1443. Se t.ex. Kari Uotila, ’Naantalin birgittlaisuostari 1443–1544’, Kari Uotila, Hannele Lehtonen & Carita Tulkki (toim.), *Vallis gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa. Arkeologiska undersökningar i Nådendal*. Kåkenhus-kirjat nro 1 (Turku 2003), s. 11–12.

Nådendalsvuy mot klosterkyrkan från söder. Klosterlämningen är numera övervuxen av träd. Den ligger alltså väster och norr om kyrkan. Foto: Eva Ahl-Waris 2008.

mycket populära Brunnhuset. Nådendals kloster var ett av de första fornminnena som utforskades arkeologiskt på 1870-talet. Undersökningarna leddes av Reinhold Hausen (1850–1942), senare statsarkivarie. Hans resultat publicerades dock först femtio år senare, 1922.³ Bakom utgivandet av boken stod direktör Amos Anderson (1878–1961). Särskilt under mellankrigstiden (1920–1940-talen) kom nämligen Nådendals kloster igen att bli föremål för intresse både som fornminne och som "lieux de mémoire": Amos Anderson och lektor Julius Finnberg (1877–1955) inspirerades av in-

³ Reinhold Hausen, *Nådendals kyrka och klosterruiner* (Helsingfors 1922). Ruinerna uppmättes första gången av Sven-Gabriel Elmgren och resultaten publicerades 1863. Se Sven-Gabriel Elmgren, *Nådendals kloster-ruiner* (Helsingfors 1863). Se även Julius Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa 1443–1993* (Helsinki 1943), s. 116–117; Markus Hiekkänen, 'De finska klostren under medeltiden. Arkeologiskt och byggnadshistoriskt perspektiv', *Kirkearkaeologi i Norden*, Hikuin 20 (Højberg 1993); Eva Ahl 'Nådendals klostrets forskningshistoria – forskning kring en monumental fornlämning', *SKAS* 2005:3 (Turku 2005), s. 4–20; Markus Hiekkänen, 'Hajamietteitä Suomen kirkkoarkaeologian vuosien 1868–2006 saldosta, nykypäivästä ja huomisesta', *SKAS* 2006:3 (Turku 2006), s. 40, 42, 51, 54.

tresset för medeltiden och heliga Birgitta. Genom deras försorg blev Nådendal skådeplats för ”historiskt-musikaliska vesperandakter”⁴ som kunde ses som en form av ”invented tradition”,⁵ men även som ett monumentresande ”nationsbygge” – dock blandat med högkyrkliga religiösa, mer internationella intressen (och en form av ”identitetsbygge”⁶, även avspeglat på ett lokalt plan).

I Sverige verkade Birgittastiftelsen och högkyrkliga Societas Sanctae Birgittae (SSB) för bevarandet av Birgittas andliga och världsliga arv. Båda föreningarna såg dagens ljus 1920. SSB är till sin natur religiös, medan det i Birgittastiftelsens intresse även låg att restaurera och bevara det forna klostrets byggnader i Vadstena (och även Birgittaminnen på andra håll). 550-årsjubileet av Birgittas död år 1923 leddes av aktörer ur föreningarnas led, bl.a. medlemmarna i Birgittastiftelsen, riksantikvarien Sigurd Curman (1879–1966) och professorn i konsthistoria, chefen för Nordiska museet,

⁴ Anderssons och Finnbergs intresse för Nådendal har tidigare berörts av Torsten Steinby i ett par artiklar och i en levnadsteckning över Anderson, samt av Anna-Kaisa Tenhunen. Temat har tidigare ytligt anknutits till de högkyrkliga kretsarna av Bengt Ingmar Kilström. Se Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*, s. 5, 24–25, 107–119; Torsten Steinby ’Birgittavespern i Nådendal’, Torsten Steinby (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 53 (Helsingfors 1978); Torsten Steinby ’Drama och musik hos Amos Anderson’, Torsten Steinby (red.) *Historiska och litteraturhistoriska studier* 54 (Helsingfors 1979); Torsten Steinby, *Amos Anderson* (Helsingfors 1979); Bengt Ingmar Kilström, *Högkyrklighet i Finland och Sverige under 1900-talet* (Strängnäs 1990); Anna-Kaisa Tenhunen, ’Rooman ja Turun välissä. Amos Anderson kirkollisena vaikuttajana 1920-luvulla’, Yleisen kirkkohistorian pro gradu, Helsingin yliopisto 2004, opubl.

⁵ Eric Hobsbawm, ’Introduction: Inventing Traditions’, Eric Hobsbawm & Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition* (Cambridge 2005), s. 1.

⁶ William Bloom använder sig av termen ”nationbuilding” i sin forskning. Se William Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations* (Cambridge 1990). Gällande identitetsbygge, se Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and spread of Nationalism* (London 2006). Andreas Önnerfors har i sin egen forskning om svensk identitet i Pommern hellre velat tala om ”identifikation”, d.v.s. som den handling som syftar till att bekräfta gemenskapen. Detsamma gäller Mattias Legnérs forskning om 1700-talssynen på sockenhistoria, fornminnen och ekonomisk nytta. Se Andreas Önnerfors, *Svenska Pommern. Kulturmöten och identifikation*, Ugglan 6 (Lund 2003); Mattias Legné, *Fäderneslandets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige*, SSLF 669 (Helsingfors 2004), s. 20.

Andreas Lindblom (1889–1977).⁷ Planer på ett Birgittamuseum fanns redan vid sekelskiftet 1900. Lindblom engagerade sig i arrangerandet av en Birgittautställning som öppnade i Stockholm 1918.⁸ Birgittaminnena fick särskild uppmärksamhet av historiker, konsthistoriker och arkeologer på 1920- och 1930-talen såväl i Sverige som i Pirita i Estland – och i Nådendal i Finland. Både föreningar och enskilda aktörer spelade en stor roll i att lyfta fram de historiska aspekterna i både en politisk och en religiös kontext.⁹ Klostret i Nådendal uppmärksammades på 1920-talet och särskilt under stadens 500-årsjubileum 1943.¹⁰ I denna uppsats granskas särskilt bl.a. direktören Amos Andersons, lektorn Julius Finnbergs och arkeologen Juhani Rinnes (1872–1950) engagemang i form av deltagande i och arrangerande av minnesfiranden och monumentresningar anknutna

⁷ En heltäckande analys av Birgittajubileerna i Sverige och diskussion kring jubileer har gjorts av Ingemar Lindaräng vid Linköpings universitet. Se Ingemar Lindaräng, *Helgonbruk i moderniseringstider. Bruket av Birgitta- och Olavstraditionerna i samband med minnesfiranden i Sverige och Norge 1891–2005*. Linköping Studies in Arts and Science No. 392 (Linköping 2007).

⁸ Birgitta Olai, 'Föreningen för Birgittamuseet i Vadstena 1906-1935 – Birgittamuseum med förhinder', Anders Jarlert (red.) *Kyrkohistorisk årskrift 2005* (Malmö 2005), s. 29–36; Eva Ahl, 'Sigurd Curman och den antikvariska forskningen i Pirita. Några drag ut forskningshistorien kring Birgittinerklostret utanför Tallinn', *SKAS 2007:1* (Turku 2007), s. 8–10; Lindaräng, *Helgonbruk i moderniseringstider*, s. 49, 73–85, 117–139.

⁹ År 1936 firades birgittinerklostret Piritas i Estland jubileum med pompa och ståt. Man skrev till påven och tryckte jubileumsskrifter och -frimärken. I kyrkoruinen utanför Tallinn hade arkeologiska utgrävningar letts av svenska forskare, däribland Curman, sedan år 1930. Föreningen för Piritas förskönande hade grundats 1925 och aktivt strävat efter att rusta upp klosterruinen i monumental bemärkelse. Men Pirita hade även sedan länge spelat en viktig symbolisk roll i estnisk litteratur. Curmans intresse kan närmast dock ses som en aspekt på storsvenskhet och politiskt engagemang. I Estland har Pirita uppfattats både som en negativ och en positiv historisk symbol. För mer ingående aspekter på monument och historiebruk i anknytning till Pirita, se t.ex. Ahl, 'Sigurd Curman och den antikvariska forskningen i Pirita', s. 3–18; Linda Kaljundi, 'Pirita klooster eest ajaloomälus: mitte ainult kloostri taga metsas', Virve Sarapik (toim.) *Pirita klooster 600*. Kunstiteaduslikke uurimusi/Studies in Art and Architecture/Studien für Kunstwissenschaft 2007/4 [16] (Tallinn 2007), s. 117–139.

¹⁰ Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*; Aarno Maliniemi & Kaarlo Jäntere (toim.), *Muistojuhla Naantalin 500-vuotisjuhlin elokuun 23 päivänä 1943* (Helsinki 1943). Medeltidshistorikerna, däribland professorerna Kaarlo Jäntere och Arno Maliniemi, hör med sina insatser inom det historiska området ihop med belysandet av Nådendals förflutna under denna period, fastän deras infallsvinklar inte presenteras här i någon vidare bemärkelse.

till klostret i Nådendal. Personer som berörts av detta presenteras också.¹¹ Under den granskade perioden stod de enskilda aktörerna och forskarna i livlig och inspirerande kontakt med varandra, och deras förehavanden uppmärksammades i pressen.¹²

1990-talets Nådendalsjubileum står i ett intressant förhållande till minnesfirandena under mellankrigstiden. Finland drabbades av en kraftig ekonomisk regression i början av 1990-talet, men blicken hade vänts mot Europeiska unionen. Vilka likheter kan ses – och vilka olikheter? Jubileerna har väsentligt bidragit till att utforma Nådendals klosterlämning som minnesplats, t.ex. genom bruket av platsen samt genom monumentresningar.

Aspekter på fornminnen och historiebruk

Minnesfiranden och jubileer anknutna till Nådendal kan anses höra ihop med aspekter kring historiebruk.¹³ Jubileerna kring heliga Birgitta i Sverige har lyfts fram för ett par år sedan.¹⁴ I Finland har Anne Maria Niemi granskat historiebruk under 1990- och 2000-talet i Åbo – hur medeltiden lyfts fram i museet Aboa Vetus, domkyrkan eller på medeltidsmarknaderna.¹⁵ Frågan om historiebruk hör även ihop med uppmärksammandet av minnen och platser,

¹¹ Artikeln är baserad på forskningsarbetet för följande licentiatavhandling: Eva Ahl-Waris, ”Stenarna skola tala” – minneskultur och historiebruk vid Nådendals klosterlämningar. Opubl. licentiatavhandling i historia, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet 2010.

¹² Brev som belyser forskarnas och aktörernas nätverk och verksamhet samt utbyte av tankar från 1860-talet till 1960-talet har använts som källor i denna undersökning. Uppgifter om aktörernas åsikter om klosterlämningarna har även tagits från manuskript, rapporter, tal och vetenskapliga artiklar eller verk samt ur reportage i tidningspressen.

¹³ Ett översiktsverk om forskningen kring historiebruk har skrivits av professor Peter Aronsson. Se Peter Aronsson, *Historiebruk – att använda det förflutna* (Lund 2004); se även en översikt i Peter Aronsson, 'Bruk och missbruk av historien?', *HTF* 90 (2005:1), s. 1–16. Se också Aronssons senaste kommentarer till s.k. minnesplatser: Peter Aronsson (red.), *Platser för en bättre värld. Auschwitz, Ruhr och röda stugor* (Lund 2009).

¹⁴ Angående Sverige, se Lindaräng, *Helgonbruk i moderniseringstider*, och not 6.

¹⁵ Anne Maria Niemi 'Vurmen för det förflutna – om populärt historiebruk', *Finsk tidskrift* 2008:9, s. 460–468; Anne Maria Niemi, 'Bilder av medeltiden. Tre nutida historiepresentationer i Åbo', Licentiatavhandling, Åbo Akademi, Åbo 2006.

lieux de mémoire, och monumentresning.¹⁶ Särskilt under mellankrigstiden ökade antalet monumentresningar markant.¹⁷ Detta avspeglas även i exemplet Nådendal.

I Finland har Leena Valkeapää granskat intresset för de medeltida kyrkornas restaurering under perioden 1870–1920 även som en form av *invention of tradition*. Intresset för antikvariska objekt ökade markant under 1800-talet. På 1920-talet sågs exempelvis kyrkorna redan mer som fornminnen än som gudstjänstrum.¹⁸ Frågor anknutna till fornminnen från medeltiden, monumentresningar och nationsbygge kan, som tidigare nämnts, även jämföras med föreställningar om det förflutna i form av tolkningar av fornmin-

¹⁶ Pierre Nora (dir.), *Les lieux de mémoire* 1–7 (Paris 1984–1992). I Sverige har Magnus Rodell granskat 1800-talets monumentresningar och kopplingen till historiesynen. Se Magnus Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm 2002), s. 44–46. Minne i förhållande till arkeologiska objekt har diskuterats av t.ex. Ruth M. Van Dyke och Susan E. Alcock. Se Ruth M. Van Dyke & Susan E. Alcock, 'Archaeologies of Memory: An Introduction', Ruth M. Van Dyke & Susan E. Alcock (eds.) *Archaeologies of Memory* (United Kingdom 2003), s. 2–6. För en översikt över det svenska kulturarvet som kollektivt minne, se t.ex. *Sveriges kulturarv. Att förvalta det förflutna* (Stockholm 1998). Liisa Lindgren har lyft fram aspekter på monumentresning i Finland. Se Liisa Lindgren, *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa* (Helsinki 2000), s. 11; Aronsson, *Historiebruk*, s. 198–213.

¹⁷ Aronsson, *Historiebruk*, s. 208. Frågorna hör även ihop med synen på kulturarvet, trots att detta inte tas upp i någon större utsträckning i denna uppsats. Se Ulf Zander, 'Historia och identitetsbildning', Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson (red.) *Historiedidaktik* (Lund 1997), s. 92; Jan af Geijerstam, *Miljön som minne. Att göra historien levande i kulturlandskapet* (Stockholm 1998); Aronsson, *Historiebruk*, s. 143–151.

¹⁸ Leena Valkeapää, 'Pitäjänskirkosta muinaismuistoksi – Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen restaurointiin vaikuttaneet tekijät 1800-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkuvuosikymmenille', Susanna Niiranen & Marko Lamberg (toim.), *Ihmeiden peili* (Jyväskylä 1998), s. 178–180; Leena Valkeapää, *Pitäjänskirkosta kansallismuistikoksi*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 108 (Helsinki 2000); Leena Valkeapää, 'Emil Nervander as a Pioneer of Finnish Art History and Antiquarian Interests in Finland during the Last Decades of the 19th Century', Renja Suominen-Kokkonen (toim.) *The Shaping of Art History in Finland*, *Taidehistoriallisia tutkimuksia* 36 (Helsinki 2007), s. 40–52. Jämförelsevis har Jennifer Verhoeven (Düsseldorf) gjort en undersökning av det politiska historiebruket av katedralen i Limburg. Se Jennifer Verhoeven, *Zwischen Erhalten und Gestalten. Die Restaurierung des Limburger Domes seit 1869* (Stuttgart 2006).

nen och bruket av dem under jubileer eller liknande.¹⁹ I Finland firades ett stort kyrkligt 700-årsjubileum år 1857 till minne av Finlands kristnande och sankt Henrik.²⁰ I historiedebatten vid denna tid deltog ansedda historiker, som kom att forma bilden av Finlands historia långt in på 1900-talet. Historiedebatten var en del av "nationsbygget".²¹ Uppfattningarna i slutet av 1800-talet färgades snart av en växande språkpolitisk motsättning mellan de s.k. svekomanerna (svensksinnade) och fennomanaerna (finsksinnade). Under mellankrigstiden ansåg fennomanaerna att järnåldern var en mytisk, "urfinnsk" forntid, medan medeltiden sågs som en degenererad tid av svenskt välde. Derek Fewster beskriver synvinkeln under mellankrigstiden som "maskuliniserad". Synen på det förflutna tycks även ha påverkats av religiösa föreställningar. Forskarna skydde det katolska (läs: svenska) och glorifierade hellre hednatiden.²² Anna Ripatti har dock poängterat att bl.a. professor Yrjö Koskinen (1830–1903) argumenterade för en historiesyn där också fornminnen från svenska tiden, exempelvis de medeltida borgarna,

¹⁹ Se t.ex. Marie Louise Sørensen, 'The Fall of a Nation, the Birth of a Subject: the National use of Archaeology in Nineteenth-century Denmark', Marguerita Diaz-Andreu & Timothy Champion (eds.), *Nationalism and Archaeology in Europe* (San Francisco 1999), s. 24–25; Derek Fewster, 'Fornfolket i nutiden. Arkeologins politiska budskap', Derek Fewster (red.) *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, SSLF 626 (Helsingfors 2000), s. 107–108; Bodil Petersson, *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion* (Lund 2003), s. 30–32; Evert Baudou, *Den nordiska arkeologin: historia och tolkningar* (Stockholm 2004); Håkan Petersson, *Nationalstaten och arkeologin. 100 år av neolitisk forskningshistoria och dess relationer till samhällspolitiska förändringar*, Gotarc serie B, No. 36, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet 2005, pdf, s. 22–32.

²⁰ Se t.ex. Mikko Härö, *Suomen muinaismuistohallinto 1884–1917* (Helsinki 1984), s. 55–56; Valkeapää, *Pitäjänkirkosta kansallismonumentiksi*, s. 151; Derek Fewster, *Visions of past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, Studia Fennica Historica 11 (Helsinki 2006), s. 118, 124.

²¹ Se t.ex. Jyrki Loima, *Myytit, uskomukset ja kansa. Johdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809–1918* (Helsinki 2006). I Sverige har historiedebatten och "nationsbygget" under 1900-talet bl.a. granskats av Ulf Zander, se Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund 2001).

²² Fewster, *Visions of Past Glory*, s. 42–43, 56–64, 320–321; Derek Fewster, 'Arkeologisen tutkimuksen historia Suomessa', Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen & Pirjo Uino (toim.), *Johdatus arkeologiaan* (Helsinki 2008), s. 97–108. Fewster baserar sin forskning på tankar framförda av Anthony D. Smith gällande synen på en förfluten "guldålder" som lanseras som en del av ett särskilt folks eller en särskild nations identitetsbygge. Se Fewster, *Visions of Past Glory*, s. 30–38, 401–405; jfr Anthony D. Smith, *National Identity* (London 1991).

kunde anses företräda nationell historia.²³ Birgittinernunnorna kan dock ha företrätt en motvikt till detta ”maskulina”.²⁴ Under 1900-talet uppstod även s.k. högkyrkliga och ekumeniska intressen²⁵, som verkar ha haft ett särskilt förhållande till klosterfromheten. Dessa synvinklar kan även ha spelat en roll i uppmärksammandet av det medeltida birgittinerklostrets lämningar i Nådendal under mellankrigstiden.

Bl.a. Valkeapää anser att forskarna på 1800-talet främst intresserade sig för borgar och kyrkor²⁶ då det gäller de medeltida fornminnena.²⁷ Denna synvinkel var rådande långt in på 1900-talet inom arkeologin och den konsthistoriska forskningen.²⁸ Intresset för att restaurera dessa monumen-

²³ Anna Ripatti, 'The Architect Jac. Ahrenberg and Studies on Turku Castle at the Turn of the 20th Century', Renja Suominen-Kokkonen (ed.), *The Shaping of Art History in Finland, Taidehistoriallisia tutkimuksia* 36 (Helsinki 2007), s. 55.

²⁴ Linda Kaljundi anser att nunnorna kan ha intresserat även p.g.a. att de förknippats med sexualitet. Se Kaljundi, 'Pirita klooster eest ajaloomälus', s. 138–139, 144.

²⁵ För en översikt över högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet, se Bengt Ingmar Kilstrom, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet* (Strängnäs 1990). Fenomenet kommer dels från England (Oxfordrörelsen), dels från Tyskland och växer fram under 1800-talet, enl. Kilstrom, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland*, s. 10–11.

²⁶ Se t.ex. C. A. Nordman, *Archaeology in Finland before 1920, The History of Learning and Sciences in Finland 1828–1918*, 14a (Helsinki 1968), s. 17–19; Valkeapää, *Pitäjänskirkosta kansallismonumentiksi*, s. 170; Markus Hiekkanen, 'Maaseudun arkeologia – kommentti', *SKAS* 2002:3 (Turku 2002), s. 40.

²⁷ Exempelvis K. A. Bomansson använder benämningen ”fornminnen”. Se K. A. Bomansson, *Om Ålands fornminnen* (Helsingfors 1858). Denna term inkluderar uppenbarligen såväl förhistoriska som historiska objekt. Om lämningarna av t.ex. Kökars franciskanerkonvent och Nådendals birgittinerkloster används termen ”klosterlemningar”. Se K. A. Bomansson till Reinhold Hausen 1868–1871, Riksarkivet, Helsingfors, Reinhold Hausens arkiv, låda 9.

²⁸ Se t.ex. C. J. Gardberg, 'Medeltidsarkeologi i Finland', Heljä Brusila, Knut Drake & Eeva Mikola (toim.), *Historiallisen ajan arkeologia Suomessa*, Turun maakuntamuseo Raportteja 6 (Åbo 1984); Anna Ripatti, 'Raunioista renessanssilinna. Jac. Ahrenbergin Viipurin linnan restaurointisuunnitelma 1880-luvulla', Julkaisematon pro gradu-tutkielma, Taidehistoria, Taiteiden tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto 2003; Ripatti, 'The Architect Jac. Ahrenberg', s. 53–66. Arkeologin i Norden kan allmänt anses ha etablerats som vetenskap under perioden 1860–1900. I likhet med Finska fornminnesföreningen grundades Svenska fornminnesföreningen år 1869/1870. Arkeologiska kommissionen i Finland grundades år 1885. Under den

tala objekt uppstod såväl i Finland som i Sverige vid mitten av 1800-talet.²⁹ Den tidiga vetenskapliga synen på objekten har kallats antikvarisk eller konstarkeologisk.³⁰ Forskarna strävade efter att få en helhetsbild av objektet – man samlade in olika typer av information: man gjorde planritningar och uppmätningar (av byggnader), skisser (av föremål) etc., men man samlade även in folksägnen på orten.³¹ Under 1800-talets andra hälft utförde fil.dr Karl August Bomansson (1827–1906) de första arkeologiska utgrävningarna i Finland i klosterlämningarna på Kökar. I utgrävningen deltog Reinhold Hausen. Åren 1872 och 1873 utförde Hausen utgrävningar i Nådendals klosterruin. Hausens utgrävning var den enda omfattande utgrävningen i

följande perioden från sekelskiftet fram till ca 1960 etablerades den akademiska arkeologin och lagstiftningen kring fornminnesvården skapades. Under 1900-talets första hälft professionaliserades även medeltidsarkeologin. År 1921 grundades t.ex. Riksantikvarieämbetet i Sverige med Sigurd Curman i spetsen. Museerna kom även att spela en roll i ”sammällsbygget” i Sverige under 1900-talets första decennier. I Finland grundades en lärostol i arkeologi år 1921 vid Helsingfors universitet (den första personliga professuren hade dock innehaft av J. R. Aspelin (1842–1915) åren 1878–1885, statsarkeolog från 1885). Nuv. Finlands Nationalmuseum öppnade år 1916. Man kan alltså skönja förändringar under perioden 1900–1920 – detta hör även ihop med att en ”ny generation” arkeologer tog över och att Finlands självständighet påverkade uppfattningarna om såväl kulturarvet som administrationen. Se t.ex. Nordman, *Archaeology in Finland before 1920*; Evert Baudou, *Den nordiska arkeologin*, s. 165–177, 205–208, 275–277; Anders André, *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna* (Stockholm/Stehag 1997), s. 35–40; Anders Bergström & Victor Edman, 'Inledning', Anders Bergström & Victor Edman (red.), *Folkhemmets museum. Byggnader och rum för kulturhistoriska samlingar* (Stockholm 2005), s. 9–10; Fewster, 'Arkeologisen tutkimuksen historia Suomessa', s. 97–107.

²⁹ Gällande Sverige, se Mia Geijer, *Makten över monumenten – restaurering av vasalott 1850–2000*, Nordiska museets handlingar 132 (Stockholm 2007). Geijer har lyft fram olika aktörers, såsom antikvariers eller föreningars, roll och inställning till de s.k. ”vasalottens” restaureringar och deras förvandling så att säga från fornminnen till monument. T.ex. Sigurd Curmans retorik var ”genomsyrad av anspelningar på nationella värden”. Enl. Geijer, *Makten över monumenten*, s. 94. Gällande Finland, se Ripatti, 'The Architect Jac. Ahrenberg'.

³⁰ Valkeapää, *Pitäjänkirkosta kansallismonumentiksi*, s. 146–147.

³¹ Gällande översikter över de s.k. antikvariska forskningsresorna under 1800-talets andra hälft, se t.ex. Sixten Ringbom, *Art History in Finland before 1920* (Helsinki 1986), s. 23–26; Härö, *Suomen muinaismuistohallinto*; Timo Salminen, *Suomen tieteelliset voittomaat. Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870–1935*, Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 110 (Helsinki 2003).

Nådendal på över hundra år.³² Sedan 1990-talet har docent Kari Uotila utfört utgrävningar på området.³³

Det antikvariska intresset för Nådendal före 1920

Nådendals kloster behandlades i tre avhandlingar på 1700-talet.³⁴ I *Finland framställt i teckningar* av Zacharias Topelius (1818–1898) fanns Nådendal med bland de orter som lyftes fram.³⁵

Sven Gabriel Elmgren (1817–1897) var dock den förste som mätte upp själva klosterlämningarna i Nådendal i en grov skiss som ingick i hans bok om platsen år 1863. Vid denna tid hade en park anlagts på området. Fascinationen för naturen, landskapet och trädgårdarna var tidstypisk och detta återspeglas även i Elmgrens text.³⁶ Hans syn på lämningarna representerar närmast antikvarisk romantik.³⁷ Kyrkan hade varit i behov av reparationer och byggts om i olika skeden sedan 1600-talet. Då det vaknande antikvariska

³² Se t.ex. Hausen, *Nådendals kyrka och klosterruiner*; Henrik Lilius, *Birgittinerkyrkan i Nådendal*, Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 69 (Helsinki 1969), s. 14; Henrik Lilius, 'Reinhold Hausen antikvarisena tutkijana', Elisa Orrman (toim.) *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja* (Helsinki 2000), s. 51–69; Hiekkänen, 'De finska klostren under medeltiden', s. 123–124.

³³ Se t.ex. Kari Uotila, 'Naantalin kirkkomaan kaivaukset v. 2005', *SKAS* 2006:1 (Turku 2006), s. 62; Markus Hiekkänen, *Suomen keskiaikaiset kivikirkot* (Helsinki 2007), s. 107–108.

³⁴ Se Engelbertus Rancken, *Coenobii Nadhendals, in magno Finlandiae ducatu principis, succincta historia. Pres. Algothi A. Scarin* (Aboe 1744); Engelbertus Rancken, *Coenobii Nadhendals, in magno Finlandiae ducatu principis, succincta historia. Pro gradu. Pres. Algothi A. Scarin* (Aboe 1745); Petrus Elmgren, *Dissertatio academica, analecta quadam historiae coenobii Nådendahlensis in Finlandia. Pres. Johannes Bilmark* (Aboe 1775). Om forskning kring historiefupfattningen i antikvariska och ekonomiska skildringar i det svenska riket under 1700-talet, se Legné, *Fäderneslandets rätta beskrivning*.

³⁵ Zacharias Topelius, *Finland framställt i teckningar* (Borgå 1845–1852); C. M. Creutz, *Birgittiner Klostret i Nådendal. Historiskt utkast. Särtryck ur Suomi* 1849 (Helsingfors 1850); Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*, s. 116–117; se även Allan Tiitta, *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 147 (Helsinki 1994), s. 280–283.

³⁶ Elmgren, *Nådendals kloster-ruiner*, s. 4–5, 17; Se t.ex. Matti Klinge, *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aibeista* (Helsinki 1975), s. 104; Simon Shama, *Landscape and Memory* (London 1996), s. 15.

³⁷ Elmgren, *Nådendals kloster-ruiner*; om antikvarisk romantik på 1800-talet, se Visa Immonen, 'Tieteellisen arkeologian kehitys. Romantiikan ja evoluutioantropologian vuosisata', Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen & Pirjo Uino (toim.), *Johdatus arkeologiaan* (Helsinki 2008).

intresset för klosterområdet ökade, var kyrkan fortfarande i aktivt bruk som gudstjänstrum.³⁸ Under 1860-talet hade kyrkan genomgått en stor restaurering.³⁹

Finska Litteratursällskapet (grundat 1831), studentavdelningarna vid universitetet och Finska fornminnesföreningen (grundad 1870) sände ut anti-kvariska expeditioner till olika regioner i landet för att samla in föremål samt samla kunskap om och dokumentera fornminnen. Detta arbete intensifierades i början av 1870-talet. En av Finska fornminnesföreningens expeditioner, ledd av magister Emil Nervander (1840–1914), gick till Egentliga Finland, bl.a. till Nådendal. Reinhold Hausen företog även två expeditioner, men å Finska Litteratursällskapets vägnar.⁴⁰ Hausen utförde omfattande arkeologiska utgrävningar vid klosterlämningarna 1872–1873, vilket tidigare nämnts.⁴¹ Han publicerade sina forskningsresultat 50 år senare, år 1922, i samband med att ett nytt intresse för området spirade.

³⁸ Den enda omfattande, vetenskapliga monografin om de medeltida klostren i Finland är utgiven av professor Karl Gabriel Leinberg (1830–1907). Se K. G. Leinberg, *De finska klostrens historia*, SSLF XIV (Helsingfors 1890); Hiekkänen, 'De finska klostren under medeltiden', s. 123.

³⁹ Se t.ex. Lilius, *Birgittinerkyrkan i Nådendal*, s. 130–135. Elmgrens undersökning av Nådendals klosterlämningar kommenterades i *Suometar* år 1864. Man förfasar sig över att fornminnena undersöks ytligt, att de ofta förstörs innan de hunnit utforskas, utforskas slarvigt eller att resultaten inte publiceras. Signaturen "YK" (Yrjö Koskinen?) anser att fornforskningen i landet överlag borde intensifieras och en förening grundas för detta ändamål. I artikeln påpekas t.ex. att Nådendals kloster är "katolicismens märkvärdigaste lämning i detta land" ("[...] Naantalin luostari katolisuuden merkkillisin jäännös tässä maassa") och att det var väl gjort av Elmgren att ha besökt ruinerna på plats innan de totalt förstörs. Av all glans återstår nu endast ruiner, konstaterar skribenten. I Finland finns det ännu inte sådana personer, "[...] som noggrannare skulle undersöka lokala minnesmärken och fornminnen" ("[...] meiltä puuttuu niitä, jotka tarkemmin tutkisivat paikallisia muistomerkkejä [ja] muinaiskohtia"). I länder som t.ex. Frankrike har nästan varje stad en egen vetenskaplig förening, vars uppgift är att undersöka den egna regionen. Det vore väl att "[...] förena krafterna i hemlandet för att idka fornforskning och historia" ("[...] woimien yhdistäminen kotimaan muinais-tutkimusta ja historiaa warten [...]"). Enl. *Suometar* 5.2.1864. Detta ställningstagande bör även ses mot bakgrund av den pågående lantdagspolemiken.

⁴⁰ Se t.ex. Valkeapää, 'Emil Nervander', s. 43; Reinhold Hausen, *Anteckningar gjorda under en Antiquarisk forskningsresa sommaren 1870 i Vestra Nyland* (Helsingfors 1873); Reinhold Hausen, *Anteckningar gjorda under en Antiquarisk forskningsresa sommaren 1871 i Egentliga Finland samt på Åland* (Helsingfors 1873).

⁴¹ De fynd från 1872–1873 som påträffades i Museiverkets lager år 2009 var bl.a. nycklar och ett lås, KM 1524:1–4.

Under 1800-talets andra hälft tilltog det historievetenskapliga intresset för heliga Birgitta, särskilt i Sverige, i samband med källutgivningar av hennes uppenbarelser. Detta var en bidragande orsak till att den biografiska litteraturen växte och att det uppstod ett allmänt intresse för Birgittas liv, andlighet, klosterorden och politiska verksamhet.⁴² Intresset för klosterlämningarna i Vadstena växte så småningom, och det uppstod planer på att exempelvis grunda ett Birgittamuseum i Vadstena 1906. Själva byggnaderna började noggrannare utforskas antikvariskt fr.o.m. 1920-talet (bl.a. å Birgittastiftelsens vägnar).⁴³ Det verkar ha funnits liknande strävanden i Nådendal.

En del mindre arkeologiska undersökningar gjordes även i Nådendals kyrka och i klosterlämningarna under början av 1900-talet. Intresset för klostret syns även i pressen. I Arkeologiska kommissionens (nuv. Museiverket) arkiv kan man spåra en del av undersökningarna, trots att inga utförligare rapporter eller publikationer om undersökningarna finns bevarade. I slutet av 1800-talet verkar det ha pågått schaktningar på området, eftersom Augusta Granberg från Åbo i ett brev skrev om att hon brukat genomgå lass som fraktras från klosterområdet. Vid klosterbrunnen hade en bronssticka påträffats.⁴⁴ Åren 1909–1910 utförde Juhani Rinne granskningar och undersökningar i kyrkan, eftersom församlingen bl.a. påträffat gravar under ingången i östra ändan.⁴⁵ Arkeologiska kommissionen hade 1909 föreslagit för Nådendals församling att det medeltida altarskåpet skulle lyftas upp på väggen med hjälp av järnkrokar samt att det s.k. nunnekapellet i östra ändan, som då användes

⁴² För översikter över Birgittaforskningen se t.ex. Ingemar Lindaräng, *Synen på Birgitta. En undersökning av några Birgittabiografier*, Föreningen Gamla Vadstena, Småskriftserien nr 46 (Vadstena 2002); Carina Nynäs, *Jag ser klart! Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier* (Åbo 2006).

⁴³ Olai, 'Föreningen för Birgittamuséet i Vadstena', s. 29–36.

⁴⁴ Augusta Granberg till Axel O. Heikel 28.3.1897, Museiverket, Helsingfors, Arkeologiska avdelningens arkiv, Nådendal.

⁴⁵ Enl. Markus Hiekkänen, *Nådendal, Medeltidsstaden 4* (Helsingfors 1991), s. 37–38. Då golvet hade brutits upp år 1910 hade man påträffat en kista, varför man nu bad kommissionen komma och göra en granskning. Rinne påstår i sin reserapport att han gjorde en planritning över den där synliga släktgravens bjälkar. Denna kan dock inte återfinnas bland de bevarade pappren. Enl. Naantalin kirkkoherran virasto till Arkeologiska kommissionen, 27.9.1909, 21.4.1910, 30.4.1909, 10.8.1909, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Naantali I; Juhani Rinne, 'Päiväkirja', odat. [1910?], Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, mapp Ämbetsresor. Fynden finns i Museiverkets lager, KM 5764:1–2.

som vedbod, skulle repareras och användas på ett värdigare sätt.⁴⁶ Arkitekt Alarik Tavaststjerna deltog även i upprustningen av detta utrymme under sakristian. Altarskåpet fästes med järnkrokar i väggen, och även de andra medeltida föremålen flyttades hit. Samtidigt granskades väggmålningarna. Tavaststjerna återvände 1911 för att komplettera sina undersökningar.⁴⁷

År 1909 publicerade Svante Dahlström (1883–1965)⁴⁸ en omfattande artikel om klostret i *Åbo Underrättelser*. En återgivning av Elmgrens karta över ruinerna fanns som illustration liksom kyrkan, klostrets sigill och en nunna. Efter presentationen av klostret övergick Dahlström till att presentera badanstalten.⁴⁹ Samma år skrev också arkeologen A. M. Tallgren en artikel om gamla Nådendal. I texten beskriver Tallgren gångna seklers bild av staden, och konstaterar bl.a. följande: ”vi står på Nunnebacken i Nådendal”, och överväldigas av en ”forntida stämning” – det var här som nunnorna en gång levde och bodde. På Tallgrens tid var dock ”medeltidens forn- och kulturlämningar [...] nästan alla försvunna”.⁵⁰

⁴⁶ Naantalin kirkkoherran virasto till Arkeologiska kommissionen, 27.9.1909, 21.4.1910, 30.4.1909, 10.8.1909, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Naantali I; 'Alamainen kertomus Muinaistieteellisen Toimikunnan toiminnasta 1909', *Analecta Archaeologica* V (Helsinki 1917), s. 100, 103; Kerttu Innamaa, *Naantalin historia* III (Turku 1965), s. 260.

⁴⁷ 'Alamainen kertomus Muinaistieteellisen Toimikunnan toiminnasta 1910', *Analecta Archaeologica* V (Helsinki 1917), s. 116, 120–121; *Uusi Suomi* 23.8.1910, Alarik Tavaststjerna, 'Dagbok' 26.6–2.7.1911, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Ämbetsresor.

⁴⁸ Fil.mag. Svante Dahlström var bl.a. medlem av styrelsen för Åbo stads historiska museum. Se Knut Drake, *Historia nykyisyys, tulevaisuus. Turun kaupungin historiallinen museo – Turun maakuntamuseo 1881–1981* (Turku 1995), s. 24.

⁴⁹ Svante Dahlström, 'Nådendal', *Åbo Underrättelser* 20.6.1909.

⁵⁰ ”Me seisomme Naantalin Nunnanmäellä. Tässä valtaa katsojan pakostakin ikimuinainen tunnelma. Se oli siis tässä kerran, tuo mainio luostari, joka oli rikkain ja mahtavin Suomessa. [...] Mutta me tiedämme, miten suuria ja runollisia luonteita keskiajalla on ollut, ja P. Birgitan haaveileva henki on varmaan elänyt yhden ja toisen luostarisaren sydämessä. Se mystisismi, joka keskiajalla asui ylhäällä ja alhaalla, teki kai näkyjen näkemisen tavalliseksi [...]” Enl. A. M. Tallgren, 'Vanha Naantali', *Helsingin Kaiku* 31.12.1909, s. 592; jfr Topelius, *Finland framstäldt i teckningar*. En dikt har tryckts efter artikeln, 'Naantalin Kuparivuorella kesällä v. 1909', av Juho Laine, som romantiskt betraktar klosterkyrkan som syns därifrån. Enl. *Helsingin Kaiku* 31.12.1909, s. 593–594.

Birgittaminnet återupplivas i Nådendal: monumentresning och högkyrklighet

Museiföreningen, Birgittavesprarna och Jöns Buddes monument i Nådendal på 1920-talet

Enligt en tidningsartikel skriven av Julius Finnberg 1919 hade man museala planer i Nådendal och man var också intresserad av att rusta upp norra sidan av kyrkan, som låg som park. Man önskade även att hela klosterkomplexet skulle göras synligt genom en markering av byggnadernas gränser med stenar. Man kunde även förse en återstående murrest med en infotavla, tyckte Finnberg, som även ansåg att ifall ett museum grundades, kunde detta åtgärdas.⁵¹ Den nyligen grundade Nådendals museiförening tog kontakt med Arkeologiska kommissionen i december 1920 gällande kyrkan och klosterområdet. Föreningen ville ställa ut kyrkliga föremål i likhet med vad man gjort för några år sedan i Vadstena. Arkitekt Tavaststjerna hade gjort ritningar för ett altarskåp där föremålen kunde ställas ut, och dessa ritningar bifogades.⁵² Nådendals historiekommitté bad även om lov att få schakta området norr om klosterkyrkan, för att kunna anlägga en park. I samband med detta föreslog man att kommissionen skulle ta tillfället i akt och undersöka klosterområdet, eftersom en publikation om området tillsvidare saknades.⁵³ Kommissionen blev således intresserad av att göra undersökningar på det område staden

⁵¹ *Turun Sanomat* 28.9.1919.

⁵² Nådendals museiförening/Ilmari Manninen till Arkeologiska kommissionen 14.12.1920, 31.12.1920, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet, Nådendals museum. Angående utställda föremål kan här nämnas att en Birgittautställning även arrangerades i Stockholm år 1918. Troligen för denna utställning hade K. K. Meinander åkt till Nådendal i augusti 1916 för att där under en dag undersöka "Birgittaminnen [...] för en utställning i Stockholm." Enl. K. K. Meinander, 'Dagbok', sommaren 1916 (odat.), Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Ämbetsresor.

⁵³ Nådendals historiekommitté till Arkeologiska kommissionen 1.12.1920, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet, Nådendals museum, Som bilaga till brevet finns ett protokollsutdrag från Nådendals stadsfullmäktiges möte 2.11.1920. Enligt utdraget hade historiekommittén sänt ett brev till dem 3.10.1920 med förslaget om att snygga upp området norr om kyrkan. Se Utdrag ur protokoll för Nådendals stadsfullmäktiges möte 2.11.1920, bilaga till brev 1.12.1920, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet, Nådendals museum.

Jöns Buddes minnesten, rest av Amos Anderson och Julius Finnberg i juli 1921. Foto: Eva Ahl-Waris 2008.

ämnade schakta. Man motsatte sig inte heller museiföreningens förslag om att ställa fram föremålen i kyrkan.⁵⁴

Julius Finnbergs samarbete med Amos Anderson fr.o.m. 1920, för att liva upp Birgittaminnet, sammanföll med Museiföreningens intressen för klosterområdet. Bakgrunden till detta var följande: Finnberg var en aktiv museiman (han satt bl.a. i styrelsen för Åbo stads historiska museum, som handhade museet på Åbo slott)⁵⁵ och tog kontakt med Anderson per brev i december 1920 med anledning av dennes artikel i *Hufvudstadsbladet*. Finnberg hade besökt Vadstena och varit med om Birgittavespern anordnad av SSB den 23 juli

⁵⁴ Brevkopia, Arkeologiska kommissionen till Nådendals museiförening 18.1.1921, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet, Brevkopior, Arkeologiska kommissionen 1921.

⁵⁵ Genom sin sekreterarpost (1917–1934) var han under denna tid även i kontakt med Arkeologiska kommissionen gällande Åbo slott. Se t.ex. brevkopior av Juhani Rinne till Julius Finnberg 1.2.1921, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet, Brevkopior; Drake, *Historia, nykyisyys, tulevaisuus*, s. 24–25.

(på heliga Birgittas dödsdag).⁵⁶ Andersons artikel kan spåras tillbaka till en anteckningsbok i hans arkiv, under titeln ”Nattsången i Vallis Gratiae”. Det antas att han här gjort ett första utkast till sitt legendspel *Vallis Gratiae*, om en ung nunna som antas som novis i klostret. I arkivet finns även ett program för en vesper, som hölls i Stockholm under Birgittautställningen, vilket föranleder antagandet att han deltog i den. Under 1910-talet hade Anderson lärt känna pater Vincent Oskar Ludwig (1875–1959), som uppmuntrat honom att också utge boken om medeltida konst i Finland. Anderson hade berörts av kyrkornas medeltida stämning och kom att engagera sig djupt i restaureringen av sin hembygdskyrka i Kimito, Åbo domkyrka samt Nådendals klosterkyrka.⁵⁷

Den första vespern (efter namn på tidegård som sjungs på kvällen)⁵⁸, anordnad av Anderson och Finnberg, firades i Nådendal den 23 juli 1921. Inför denna vesper gjordes många förberedelser – även en monumentresning. I samband med monumentresningen gjorde Juhani Rinne en arkeologisk utgrävning på klosterområdet, bl.a. i syfte att bereda plats för minnesstenen, som försågs med en text författad av professor Yrjö Hirn (som även medverkade i Andersons bok om medeltidskonsten). Hirn höll även talet – p.g.a. regnigt väder inne i kyrkan – då minnesstenen, ritad av V. Palmqvist, avtäcktes under vesperkvällen.⁵⁹ Finnberg hade även fått till stånd skyltar för de olika vägarna på klosterområdet och begravningsplatsen: ”Vespertie”,

⁵⁶ *Hufvudstadsbladet* 28.11.1920; Julius Finnberg till Amos Anderson, 17.12.1920, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling SLSA 900.1; Julius Finnberg till SSB/Sigrid Hult 20.8.1939, Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala, Societas Sanctae Birgittae arkiv; *Uusi Aura* 16.10.1949; Steinby, ’Birgittavespern i Nådendal’, s. 8, 351–354; Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä*, s. 21–22. Det är troligt att det var vid detta tillfälle Finnberg även bekantade sig med Vadstena kyrka och där ”utställda” kyrkoföremål.

⁵⁷ ’Nattsången i Vallis Gratiae’, manuskript i vaxdukshäfte, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons arkiv SLSA 900.2., mapp 81; Steinby, ’Birgittavespern i Nådendal’, s. 304, 353–354; Torsten Steinby, *Amos Anderson. Press och kultur* (Helsingfors 1982), s. 424; Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä*, s. 22, 32–33, 54; *Medeltida kyrkokonst i Finland: ett urval bilder jämte förklarande text* (Helsingfors 1921); *Birgitta-vesper. Historisk-musikalisk högtid, som i samband med öppnandet af Birgitta-utställningen i Statens historiska museum anordnas af Sanct Nicolai Gille i Stockholms storkyrka* 11.3.1918, Föreningen konstsamfundets arkiv, Amos Andersons arkiv, SLSA 900.2.6.2.

⁵⁸ Se t.ex. Carin Orrling (red.), *Medeltidens ABC* (Stockholm 2001), s. 395.

⁵⁹ *Hufvudstadsbladet* 20.5.1941; Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*, s. 3, 106–116; Steinby, ’Birgittavespern i Nådendal’, s. 355–356; Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä*, s. 22–29.

Vallis Gratiae-yhdistys reste en minnestein över nunnorna i Nådendals kloster år 1931. Stenen är försedd med en kopia av klostrets sigillet. Notera att stenen är en del av en modern minneskultur på 2000-talet: man tändar uppenbarligen ljus vid stenen för att hedra nunnorna. Foto: Mikko Waris 2009.

”Pyhän Birgitan tie” o.s.v.⁶⁰ I *Hufvudstadsbladet* framhövdes firandet stort i ett antal artiklar. Yrjö Hirn och Juhani Rinne höll tal och betonade klostrets betydelse som kulturcentrum. I vespren deltog ca 1 200 personer, exempelvis presidentens hustru, fru Ståhlberg med dotter. Efter vespren hölls en bankett i Brunnhuset.⁶¹

Rinne hade besökt Nådendal i arkeologiskt syfte redan i maj 1920, då han gjorde ”en undersökning i kyrkan, museet och stadens gamla byggnader”.⁶² Historiekommittén och Museiföreningen, som hade tillkommit under våren 1920, hade som sagt framfört att lämningarna borde friläggas.⁶³ Kanske berodde besöket även på att Atte Franck (medlem av stadsfullmäktige 1890–1911) samma år donerade ett fotoalbum till Nationalmuseets samlingar.⁶⁴ Undersökningen 1921 gjorde Rinne i samband med andra resor å tjänstens vägnar, då han granskade bl.a. Olofsborg, Kastelholm och Kustö slottsrutiner.⁶⁵ Bland fynden från utgrävningen i Nådendal 1921 nämns benfragment, fyra bitar kalksten, delar av olika stenkärl, glasskärvor och en liten snäcka – fynden gjordes på olika håll på klosterområdet och på västra sidan av kyrktornet.⁶⁶ Undersökningen i Nådendal utfördes fr.o.m. den 12 juli (uppenbarligen innan man skulle anordna vespren, på Birgittas dödsdag, och resa minnesstenen). P.g.a. hård vind och regn måste Rinne avbryta utgrävningarna den 14 juli och återvända till Åbo. Han återupptog grävningarna den 19 juli och avslutade dem den 24 juli⁶⁷ då vespren hållits och minnesstenen avtäckts föregående kväll. Kunde ”västra sidan av kyrktornet” just avse

⁶⁰ Se t.ex. Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*, s. 106–107.

⁶¹ *Hufvudstadsbladet* 24.7.1921; *Hufvudstadsbladet* 25.7.1921; *Hufvudstadsbladet* 27.7.1921; Raimo Pouttula, *Naantalilaisia 1443–1993* (Turku 1993), s. 26.

⁶² ”[...] toimitin tutkimuksen kirkossa, museossa ja kaupungin vanhoilla rakennuksilla”. Enl. Juhani Rinne, ”Päiväkirja”, 4–6.5.1920, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Ämbetsresor.

⁶³ Se t.ex. artikeln ’Naantalin luostarirauniot vielä esille’, *Uusi Aura* 5.8.1920.

⁶⁴ KM 7700, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Verifikat.

⁶⁵ ’Muinaistieteellisen toimikunnan vuosikertomus vuodelta 1921’, *Analecta Archaeologica Fennica* VIII (Helsinki 1931), s. 19.

⁶⁶ KM 7986: 1–6, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Verifikat; Hiekkänen, ’Nådendal’, s. 37. Juhani Rinne publicerade dock en artikel med anknytning till klostrets historia i *Finskt Museum*. Se Juhani Rinne, ’Reparationerna i Nådendals kloster i slutet av 1500-talet’, *Finskt Museum* 27–28 (Helsingfors 1921).

⁶⁷ Juhani Rinne, ’Päiväkirja’, 4.7–22.8.1921, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Ämbetsresor.

platsen för minnesstenen? Den står nämligen ungefär västsydväst om och ganska nära kyrkans torn. Det vore logiskt att Rinne undersökte det område där stenen nu står, eftersom monumentresningen skulle förstöra just den platsen av klosterlämningen.⁶⁸

Julius Finnberg hade år 1921 varit mycket aktiv i att främja minnet av Nådendals medeltid. Han hade lyckats engagera Anderson och resultatet blev det nya altaret, minnesstenen och Birgittavespern, rapporterades det i Nådendals museiförenings årsberättelse.⁶⁹ År 1922 och 1923 firades även vesperafnarna. Under denna "glansperiod" utkom även *Naantali-Lehti*, där teol.stud. Sven Sorthan (f. 1906) presenterade klostret.⁷⁰ Denna sommar utkom även Reinhold Hausens bok om hans undersökningar på 1870-talet – på Andersons försorg.⁷¹ Inför vespern, som ordnades 1922, ämnade Nådendals museiförening även göra en liten utställning om kyrkokonst. De bad därför om att få låna föremål av Nationalmuseet. K. K. Meinander besökte därför också Nådendal i juli. Rinne hade även föreslagit att man skulle fortsätta fältarbetena där, men endast ifall de övriga arbetena tillät det.⁷² Tyvärr blev detta inte av. Amos Anderson hade vid denna tid även låtit restaurera Kimito kyrka, som invigdes sommaren 1922.⁷³ Bland många andra deltog

⁶⁸ Under 1900-talets senare del har dylika utgrävningar kallats "räddningsgrävningar" (*pelastuskaiivaukset*) – d.v.s. utgrävningar som utförts av Museiverket på en plats som senare förintas t.ex. i och med ett bygge eller motsvarande.

⁶⁹ Nådendals museiförenings årsberättelse, ankommit per brev till Arkeologiska kommissionen 7.4.1922, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet, Nådendals museum.

⁷⁰ Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*, s. 115; *Naantali-Lehti* 16.6.1922 och 20.6.1922. Texten i tidningen hänvisar till Elmgrens och Hausens verk gällande beskrivningen av klosterkomplexet, se Elmgren, *Nådendals kloster-ruiner*; Hausen, *Nådendals kyrka och klosterruiner*. Sven Sorthan skrev exempelvis en artikel om Jöns Budde för *Credo*. Se Sven Sorthan, 'Jöns Budde, klosterbroder i Nådendal', *Credo. Katolsk tidskrift* 1928:2, s. 41–44.

⁷¹ Reinhold Hausen till Amos Anderson, 14.7.1922, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling, SLSA 900.1.

⁷² Nådendals museiförening till Arkeologiska kommissionen 20.5.1922, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet, Nådendals museum; K. K. Meinander, 'Dagbok', 8.8.1922, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens arkiv, Ämbetsresor. Föremålen man ville låna var KM 1997:1–8 och 2034:1–4. Se även Arkeologiska kommissionens Historiska avdelningsprotokoll 27.5.1922, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet.

⁷³ Se t.ex. Amos Anderson, *Minnen och meditationer* (Helsingfors 1962), s. 23–24; Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä*, s. 38–43.

även Rinne i detta evenemang.⁷⁴ Rinne gjorde också en resa i Baltikum samma sommar, då han bl.a. besökte Pirita. Ett koncept med ett långt tal på svenska och tyska om Nådendals och Piritas kloster ”åt baltiska gäster” finns även bevarat (från 1920-talet?) bland Rinnes papper.⁷⁵

Under åren 1923–1929 kom Anderson, Finnberg och Rinne också att engagera sig i restaureringen av Åbo domkyrka. Då etablerades även ett samarbete med Sigurd Curman.⁷⁶ Finnberg och Anderson besökte Sverige och Vadstena under 1920-talet och sammanträffade både med Curman och Lindblom under resorna. Samtliga herrar träffades även då Curman och Lindblom besökte Finland.⁷⁷ Man kan anta att intresset för det birgittinska arvet förenade dem (vid sidan av många andra frågor).

Torsten Steinby anser att Andersons roll i vesprarna i Nådendal på 1920-talet endast var att finansiera och propagera för Julius Finnbergs initiativ,⁷⁸ medan Anna-Kaisa Tenhunen anser att Andersons roll var stor och att hans intresse även var religiöst och ekumeniskt. Tenhunen anser att Anderson var intresserad av katolicismen. Hans ”kapell” byggt 1925–1926 i hemmet på Georgsgatan 27 har även tolkats som ett intresse för kyrkomusiken eller det katolska, eller kanske som en statussymbol.⁷⁹ Ett ”kapell” – inspirerat av högkyrklig, birgittinsk fromhet – byggdes även i Rockelstad, Mary och Eric von Rosens slott (von Rosens tillhörde de drivande krafterna i SSB),⁸⁰ som

⁷⁴ Juhani Rinne till Amos Anderson, 19.9.1922, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling, SLSA 900.1.

⁷⁵ Resedagbok 1922 (anteckningsbok) samt koncept till tal, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Juhani Rinne, Tidningsurklipp, författningar m.m.

⁷⁶ Ett antal brev mellan Curman och Anderson finns bevarade från 1923 till 1958. I det sista brevet erinrar sig Curman sina besök i Finland (Kimito, S. Marie vid Åbo, Nådendal m.fl.). Se Sigurd Curman till Amos Anderson 31.8.1958, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling, SLSA 900.1. Gällande Åbo domkyrkas restaurering kommer arkeolog Visa Immonen att publicera mera om detta inom en snar framtid.

⁷⁷ Se t.ex. Steinby, 'Birgittavespern i Nådendal', s. 365. Andersons sista brev till Finnberg före dennes död år 1955, avslutar han så här: ”Jag påminner mig våra ljusa och glada dagar i Nådendal och tänker med vemod på alla de resor, som vi har gjort tillsammans.” Brevkopia, Amos Anderson till Julius Finnberg, 8.9.1955, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling, SLSA 900.1.

⁷⁸ Steinby, 'Birgittavespern i Nådendal', s. 356.

⁷⁹ Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä*, s. 23–25, 66, 107–129.

⁸⁰ Kilström anser även att von Rosens hyste ekumeniska sympatier. Kilström, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland*, s. 143–147.

Anderson besökte under sin resa på 1920-talet.⁸¹ Man kunde ytterligare alltså framhålla Andersons och Finnbergs kontakter till SSB,⁸² eller till professor Andreas Lindblom och ärkebiskop Nathan Söderblom, vilka deltagit i Birgittavurmens första sammankomst i Vadstena 1916 och var aktiva inom Birgittastiftelsen. Söderblom ville inte vara medlem i SSB, men arbetade varmt för ekumeniken.⁸³ SSB var mycket starkt kopplat till den s.k. högkyrkliga rörelsen i Sverige, och Bengt Ingmar Kilström har påpekat att just Anderson och Finnberg representerar ett första intresse för denna rörelse i Finland. Sven Sorthan, son till Andersons vän i Nådendal, Werner Sorthan, var även en av de första högkyrkliga prästerna i Finland under 1930-talet.⁸⁴ I ett antal brev från Sven Sorthan till ”farbror” Amos framkommer dennes högkyrkliga intressen. Mot denna bakgrund blir man inte lika konfunderad över Andersons ”katolska intresse” eller hans ”kapell”, eftersom de uppenbarligen antyder ett högkyrkligt intresse. Det förklarar även varför han var och förblev lutheran. I ett brev från år 1929 skriver Sorthan bl.a.

[...] en hälsning från det tysta Nådendal. Särskilt bör jag göra detta, då det var genom Farbror, som jag blev uppmärksamgjord på de värden, som doldes i marken i Nådendal. Tack därför! Jag intresserades för dem, jag studerade dem, de blevo mina ideal, och de skola bestämma riktningen av min kommande verksamhet som präst.⁸⁵

Jan Lehtola, som undersökt Andersons hemorgel, har påpekat att Anderson hade högkyrkliga kontakter och uppenbarligen även ett högkyrkligt intresse.⁸⁶ Intresset för det birgittinska genomsyrade Andersons kulturella aktivitet på 1920-talet. I flera av de bevarade talen och koncepten i Amos Andersons

⁸¹ Steinby, 'Birgittavespern i Nådendal', s. 365.

⁸² Brevväxlingen pågick under hela återstoden av såväl Finnbergs som Andersons liv, se t.ex. Julius Finnberg till Mary von Rosen, 1926–1943, Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala, Societas Sanctae Birgittae arkiv; Mary von Rosen till Amos Anderson, 1924–1952, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling SLSA 900.1.

⁸³ Kilström, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland*, s. 69–74; ang. kontakterna se t.ex. Steinby, 'Birgittavespern i Nådendal', s. 365; Tenhunen, *Roman ja Turun välissä*, s. 91–107.

⁸⁴ Kilström, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland*, s. 259–260.

⁸⁵ Sven Sorthan till Amos Anderson, 5.10.1929, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling, SLSA 900.1.

⁸⁶ Jan Lehtola, 'Amos Andersonin kotiurut', *Organum* 2009:3, s. 23–30.

arkiv hänvisas till Nådendal och särskilt till Jöns Buddes minne.⁸⁷ Ett odaterat tal behandlar även särskilt birgittinerna.⁸⁸ Andersons legendspel *Vallis Gratiae*⁸⁹ hade premiär våren 1923 och visades i Stockholm 1925 samt i Wien 1931. I Finland uppfördes pjäsen på svenska på Svenska Teatern och på finska på Kansallisteatteri.⁹⁰ Juhani Rinne var engagerad som expert för ”stiltroheten” i scenerna.⁹¹

Klosterlämningarna som fornminne i Nådendal och den fromhet de representerade påverkade uppenbarligen Sorthan, Anderson och Finnberg. Den sistnämnde införde en s.k. ”vesper-soitto” 1924, som spelas från kyrkans torn.⁹² Denna tradition fortlever än i dag och är orsaken till att Nådendals församlings digitala tidning (grundad 2006) heter ”Vesper”.⁹³ Finnberg och Anderson organiserade även ett antal andra resningar av minnesstenar anknutna till Finlands historia på 1920-talet: Jöns Budde och biskoparna Magnus I och Magnus II Tavast.⁹⁴ En sten till minne av Magnus II Tavast avtäcktes i Mietois i augusti 1927. Vid avtäckningen höll Anderson ett tal på finska, uppenbarligen riktat till den närvarande ungdomsföreningen.⁹⁵

⁸⁷ T.ex. manuskript till tal i Nådendal i juli 1926 för svenska gäster och manuskript till tal hållet för nordiska historieforskare i Nådendal 7.8.1931, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons arkiv, SLSA 900.2, mapp 82; Koncept till artikel ’Budskapet från Vallis Gratiae’ som publ. i *Hufvudstadsbladet* 22.8.1943, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons arkiv, SLSA 900.2, mapp 88. Det rör sig alltså om Det nordiska historikermötet år 1931.

⁸⁸ Odaterat föredrag, manuskript, 8 fol., Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons arkiv, SLSA 900.2, mapp 84.

⁸⁹ Amos Anderson, *Vallis Gratiae: 8-kuvaelmainen legendanäytelmä* (Helsinki 1923).

⁹⁰ Detta har utförligt granskats av Torsten Steinby, se Steinby, ’Drama och musik hos Amos Anderson’. Se även Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä*, s. 52–60.

⁹¹ Steinby, ’Drama och musik hos Amos Anderson’, s. 29.

⁹² T.ex. Steinby, ’Birgittavespern i Nådendal’, s. 369–370; Ulla Heino, *Naantali. Eilen – tänään* (Naantali 1983), s. 144.

⁹³ Se *Vesper. Naantalin seurakuntalehti* 2/2006, http://www.naantalinseurakunta.fi/files/Naantalin_SRK/pdf/korjattu-vesper.pdf, 29.3.2009; Personligt meddelande, informatör Margit Virkkala till Eva Ahl-Waris 25.3.2009.

⁹⁴ T.ex. Julius Finnberg till Amos Anderson, 10.10.1949, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling, SLSA 900.1.

⁹⁵ Två tal hållna i samband med avtäckningen av monumentet i Mietois 28.8.1927, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons arkiv, SLSA 900.2, mapp 86.

Intresset lever vidare på 1930-talet: arkeologiskt intresse och monumentresningar

För att bevara minnet av birgittinerna i Nådendal grundades Vallis Gratiae-yhdistys år 1928. Föreningen såg bl.a. till att fästa en minnesplakett för Magnus II Tavast ovanför ingången till det s.k. Niemis hus.⁹⁶ Uppkomsten av föreningen kan ses i förhållande till att liknande föreningar även grundats i Vadstena (Birgittastiftelsen 1920) och Pirita (Sällskapet för Piritas förskönnande 1925) med liknande mål: att bevara minnen efter birgittinerna.⁹⁷

Året 1931 är återigen ett synnerligen aktivt år med avseende på intresset för birgittinerna i Nådendal. Denna sommar förbjöds vesprarna (efter en häftig antikatsk debatt i den lutherska pressen),⁹⁸ men samma år rönte Andersons legendspel framgång i Wien.⁹⁹ Birgittaminnet hedrades också i Nådendal av Vallis Gratiae-yhdistys, som där reste en minnessten över birgittinernunnorna. Stenen är försedd med konventets sigill och bönen till Jungfru Maria, ”Ora pro nobis”.¹⁰⁰ Samma år besökte Juhani Rinne Nådendal i november med anledning av stadens planer på att bygga ut badhotellet.¹⁰¹ Han hade redan år 1930 besökt staden på sommaren, vilket lett till att han i mars 1931 hade riktat ett brev till Undervisningsministeriet gällande klosterruinernas bedrövliga skick, och påpekat att de snarast borde restaureras. Rinne hänvisade till de stora restaureringarna som genomförts i Vadstena och att detta var viktigt med tanke på hela ordens historia, varför han bad om finansiering. Eftersom den ekonomiska situationen var svår, skulle medel delvis även fås på privat håll. Restaureringen borde genomföras vid denna tid, påpekade Rinne,

⁹⁶ Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*, s. 116–117; *Naantalia. Vallis-Gratiae-yhdistys 1928–1978* (Lieto 1978), s. 12.

⁹⁷ Mer härom, se t.ex. Ahl, ’Sigurd Curman och den antikvariska forskningen i Pirita’; Kaljundi, ’Pirita klooster eest ajaloomälus’.

⁹⁸ T.ex. Steinby, ’Birgittavespern i Nådendal’, s. 367–369; Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä*, s. 29–31.

⁹⁹ Steinby, ’Amos Anderson’, s. 39.

¹⁰⁰ Se t.ex. *Naantalia*, s. 12.

¹⁰¹ Juhani Rinne, ’Päiväkirja’, 16.11.1931, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Ämbetsresor; Protokoll fört vid Arkeologiska kommissionens Historiska avdelnings möte 17.11.1931, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet; Brevkopia, Juhani Rinne till Nådendals stadsfullmäktige 18.11.1931, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet.

eftersom skandinaviska forskare var på väg på besök, och man kunde visa platsen för dem.¹⁰² Men klosterlämningarna förblev outforskade.¹⁰³

År 1936 besökte kung Gustav V Finland och också Nådendal, som låg mittemot presidentens sommarresidens Gullranda. Amos Anderson hade här ett viktigt uppdrag: han guidade kungen på klosterområdet.¹⁰⁴ H. Hariolas äventyrsroman för unga, *Naantalin luostarin aarre*, utspelar sig vid tiden för kungabesöket. I slutet belönas hjältarna, som hittat skatten (ett pergament), av kungen.¹⁰⁵

Åren 1937 och 1938 började behovet av reparationer i kyrkan bli akut. Då kunde det återigen finnas en möjlighet att genomföra även andra undersökningar i Nådendal. Staden hade grundat en kommitté för att skriva Nådendals historia (jubileet stundade på 1940-talet). Kommittén leddes av professorerna Aarno Maliniemi och Kaarlo Jäntere, som brevväxlade med Arkeologiska kommissionen angående detta ärende. Kommissionen betonade än en gång den stora betydelsen av Nådendals kloster. Budgeten för ett dylikt projekt skulle dock uppgå till en halv miljon mark, menade man. Frågan om att finansiera undersökningarna utmynnade t.o.m. i en motion i riksdagen, men projektet realiserades inte.¹⁰⁶ Nådendals församling hade frågat

¹⁰² Brevkopia, Juhani Rinne till Undervisningsministeriet 6.3.1931, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet; brevkopia, Juhani Rinne till Nådendals stadsfullmäktige 18.11.1931, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet. Kunde det finnas ett samband med Andersons tal från augusti samma år? Juhani Rinne deltog i Det nordiska historikermötet, som gjorde en utflykt till Nådendal efter mötet i juli 1931. Enl. programblad, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Jarl Galléns arkiv 909a, mapp 58.

¹⁰³ Ilkka Kronqvist besökte dock Nådendal år 1933 och gjorde upp en beskrivning av kyrkan och en inventarieförteckning över föremålen. Se Naantali, kirkko, renskrivet manuskript, Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Naantali I.

¹⁰⁴ Program för Hans Maj:t Konungens besök 3.6.1936, fol. 5, 8–9, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons arkiv SLSA 900.2; *Hufvudstadsbladet* 4.6.1936.

¹⁰⁵ H. Hariola, *Naantalin luostarin aarre. Seikkailuromaani* (Helsinki 1947); Raimo Poutula, *Naantalilaisia*, s. 114–117.

¹⁰⁶ Se t.ex. brevkopia, Historiska avdelningen vid Arkeologiska kommissionen till Nådendals församlings kyrkostyrelse (K. Jäntere) 9.2.1938, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet; protokoll fört vid Arkeologiska kommissionens Historiska avdelnings möte 21.1.1938, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet; 'Muinaistieteellisen toimikunnan vuosikertomus vuodelta 1938', *Analecta Archaeologica Fennica* X (Helsinki 1942), s. 165; 'Muinaistieteellisen toimikunnan vuosikertomus vuodelta 1939', *Analecta Archaeologica Fennica* X (Helsinki 1942), s. 225.

Anderson om han kunde delta i finansieringen. Han lovade återkomma, men huruvida så skedde, vet vi ej. Han blev i varje fall inbjuden till en middag där frågan diskuterades i närvaro av representanter från riksdagen.¹⁰⁷ Antagligen var en av orsakerna till att man inte heller nu genomförde undersökningar på klosterområdet just de höga kostnaderna.

Jubileer i Nådendal 1943 och 1993¹⁰⁸

Nådendals 500-årsjubileum 1943

Trots brinnande krig beslöt man att förverkliga stadens och klostrets 500-årsjubileum i Nådendal. I slutet av 1930-talet hade man redan börjat förbereda skrivandet av en historik. I boken ingick också en artikel av Juhani Rinne.¹⁰⁹ I ett mötesprotokoll från Nådendal i september 1942 framkommer att stadsstyrelsen inbjudit Finnberg, Jäntere, Axel Haartman, borgmästare Ilmari Pasanen och arkitekt Totti Sora för att träffa vice stadsdirektör G. Alander, K. Lindroos och A. Rönholm, som företrädde styrelsen. Hugo Ehnqvist representerade stadsfullmäktige. Maliniemi hade även inbjudits, men kunde inte närvara. Stadsdirektören Oskari Tervo hade nyligen avlidit, men en av hans sista önsksningar hade varit att sätta igång planerandet av stadens 500-årsjubileum. Man beslöt på Finnbergs inrådan att hålla jubileet på dagen för stadens grundande, den 23 augusti – man diskuterade dock frågan, eftersom Jäntere hade föreslagit Birgittas dödsdag som var i juli. Finnberg ansåg att

¹⁰⁷ Nådendals församlings kyrkostyrelse till Amos Anderson 23.11.1937, brevkopia, Amos Anderson till Nådendals församling 1.12.1937, samt Nådendals församlings kyrkostyrelse till Amos Anderson 11.3.1938, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling SLSA 900.1.

¹⁰⁸ Materialet med analys återges här endast i korthet. En längre diskussion kommer att ingå i min doktorsavhandling, som för tillfället är under arbete.

¹⁰⁹ Rinne, 'Naantalin kirkon luostarinaikainen sisustus', Aarno Maliniemi & Kaarlo Jäntere (toim.), *Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjublaan elokuun 23 päivänä 1943* (Helsinki 1943), s. 120–164. I samma bok skrev även C. A. Nordman om Birgittatextilierna, se C. A. Nordman, 'Naantalin nunnien käsitöitä. Kirjontaa ja kudoksia luostariajalta', Aarno Maliniemi & Kaarlo Jäntere (toim.), *Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjublaan elokuun 23 päivänä 1943* (Helsinki 1943), s. 165–194.

kyrkobyggnaden skulle vara i fokus, och att man eventuellt skulle genomföra reparationer – därför skulle man kontakta Rinne.¹¹⁰

Fullmäktige diskuterade på mötet i oktober 1942 huruvida staden borde förbereda sitt förskönande inför 500-årsjubileet. Man tyckte dock att trädplanteringar etc. inte var nödvändiga att planera och hänvisade till att det redan fanns ett förslag av intendent Axel Haartman (1877–1969) och Julius Finnberg.¹¹¹ Under mötet i december tog man åter upp jubileet och föreslog att man under våren skulle komma med förslag på festprogram.¹¹² Under mötet i februari presenterades programmet och man godkände budgeten. Till medlemmar i jubileumskommittén valdes fullmäktigeordförande Hugo Ehnqvist, stadsdirektör Lasse Kangas, Julius Finnberg, Axel Haartman och byggmästare Sulo Varhelo.¹¹³ Kommittén höll möte i maj 1943, och planerade då noggrannare de kommande evenemangen. Man beslöt bl.a. att låta reparera kyrkdörrarna.¹¹⁴ Då det gäller ”monument” kan man konstatera att man inte hann utge något jubileumsfrimärke, eftersom initiativet till detta borde ha tagits tidigare.¹¹⁵ Man hann göra en minnesmedalj, och den skapades av Jussi Vikainen. Medaljen pryds av klostret och stadens sigill.¹¹⁶ Amos Anderson engagerades för att bekosta kyrkdörrarna. Huvuddörren förseddes

¹¹⁰ Protokoll 20.9.1942, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943.

¹¹¹ Protokoll 6.10.1942, manuskript, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Nådendals stadsfullmäktiges protokoll IV 3 Ca:28 1941–48.

¹¹² Protokoll 22.12.1942, manuskript, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Nådendals stadsfullmäktiges protokoll IV 3 Ca:28 1941–48.

¹¹³ Protokoll 23.2.1942, manuskript, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Nådendals stadsfullmäktiges protokoll IV 3 Ca:28 1941–48.

¹¹⁴ Protokoll 4.5.1943, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943.

¹¹⁵ Brev från Post- och telegrafbyrån till Nådendals stadsstyrelse 30.6.1943, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943.

¹¹⁶ Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*, s. 118.

med metallplaketter på finska, svenska och latin.¹¹⁷ Arkitekt Erik Bryggman hade inlämnat ritningarna till dörrarna till Arkeologiska kommissionen, som godkände förslaget.¹¹⁸ Amos Anderson donerade även ett faksimil av fundationsdokumentet från 1443 till staden.¹¹⁹

Arbetet med 500-årshistoriken försvårades av att man under kriget inte kom åt arkiven, men historiken utkom sist och slutligen i tid. Finnberg utgav samtidigt en bok om Nådendal.¹²⁰ Jubileumskantaten, som uruppfördes den 23 augusti 1943 på festdagen, skrevs av Larin Kyösti och tonsattes av Selim Palmgren.¹²¹ Samma dag ingick Amos Andersons text om ”Budskapet från Vallis Gratiae” i *Hufvudstadsbladet*. Anderson betonade klostrets betydelse för kulturarbetet och försvarade även sina (högkyrkliga?) strävanden från tidigare år:

Men ännu för icke så länge sedan ansågs det som en besynnerlig och misstänklig mani att i högre grad syssla med något så övervunnet som vår medeltid och medeltidskyrkans insatser i vårt andliga liv och att giva denna tid och dess andliga ledare det erkännande de förtjänade. Med bjärta färger utmålades ofta medeltiden som ett slags babilonisk fångenskap under en självförmörkande ond makt. Det finns nu många glädjande tecken på en förändrad inställning. [...] här röjdes mark för den västerländska kultur, för vars bevarande vår generation nu så hårt kämpar.¹²²

¹¹⁷ Inskriptionen på metallplattorna, på svenska av J. J. Huldén, på finska av Helmer Winter och latin av E. Sundvall, lyder: ”På Vallis Gratiae’s 500-års dag/År denna ingångsdörr/Helgedomen till tjänst och prydnad/Förärad av en vandrare/som funnit vedekvickelse/Vid minnet av de frommas fotsteg och böner/på helgad mark.” Enl. brev av Amos Anderson till Julius Finnberg 3.7.1943, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943. Andersons donation uppgick till ett värde av 12 500 mark. Enl. Protokoll 3.6.1943, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943. Se även Steinby, ’Drama och musik av Amos Anderson’, s. 29.

¹¹⁸ Protokoll fört vid Arkeologiska kommissionens Historiska avdelnings möte 10.5.1943, Museiverket, Helsingfors, Ämbetsarkivet.

¹¹⁹ T.ex. brevkopia, Julius Finnberg till Amos Anderson, odat. [1943] med tack för denna gåva, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943.

¹²⁰ Aarno Maliniemi & Kaarlo Jäntere (toim.), *Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjuhlaan elokuun 23 päivänä 1943* (Helsinki 1943); Finnberg, *Naantalia viisi vuosisataa*.

¹²¹ Larin Kyösti och Selim Palmgren (Op. 103), *Armonlaakson laulu 23 VIII 1443–1943*. Nothäfte, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943.

¹²² *Hufvudstadsbladet* 23.8.1943.

De högkyrkliga eller katolska strävandena kopplades ibland ihop med antikommunism.¹²³ Detta är kanske närvarande hos Anderson, i bister krigstid.

Festen firades i soligt väder den 23 augusti 1943, femhundra år efter att kung Kristoffer givit Nådendal stadsrättigheter. En jubileumspport av ekblad med årtalen 1443–1943 vid stationen ledde besökarna in mot centrum. Alexandersgatan hade några dagar tidigare symboliskt bytt namn till Manerheimgatan.¹²⁴ Bevakningen i pressen var omfattande: klockan 8 började dagen med att trumslagare och härolder i medeltida dräkter kungjorde att festdagen inletts. Fullmäktige höll ett jubileumsmöte, och ordförande Hugo Ehnqvist tilldelades Finlands Vita Ros. Ett porträtt på förre stadsdirektören Tervo avtäcktes. Härefter marscherade man till hjältegravarna och bekransade även andra gravar tillhörande berömda Nådendalsmän, däribland Atte Franck och Tervo. En sista krans av järnek nedlades av Julius Finnberg vid Jöns Buddes minnessten. Finnbergs tal finns bevarat. I talet framförde han att det var frågan om Buddes minnessten, inte gravsten. Kransen av järnek symboliserade den okuvliga vilja som legat bakom klosterbroderns flit.¹²⁵ I flera tidningar tolkades detta dock felaktigt som Buddes ”gravsten”.¹²⁶ En ”påhittad tradition” fick därmed en god fortsättning i pressen. Buddes minnessten pryddes av ett kors, som sannolikt är en kopia av klostergillet. En kopia av sigillet finns t.ex. avritad av Juhani Rinne i dennes arkiv.¹²⁷ Man kan med andra ord tala om historiebruk i detta avseende. Klosterminnet lyftes även fram i logotypen för jubileet.

Klockan 11 följde en festgudstjänst där president Ryti med fru samt statsminister Edwin Linkomies och de inbjudna gästerna, nära 200 till antalet, var närvarande. Birgittastiftelsen representerades av Lindblom och friherre Claës Lagerfelt med fru Greta. SSB representerades av den nyinträdde brodern, prosten Bengt Serenius från Finland. Svenskarna överlämnade en dyrbar gåva åt församlingen: ett antependium i svart försett med birgittinernunnornas vita krona med de fem blodsdropparna (röda rundlarna) som dekor

¹²³ Flera intellektuella, t.ex. Birgittaforskare i Sverige, konverterade under denna tid till katolicismen: t.ex. Sven Stolpe, som startade som högkyrklig och konverterade på 1940-talet, hade uppenbart en antikommunistisk agenda i sina tolkningar. Se t.ex. Nynäs, *Jag ser klart!*, s. 201, 204.

¹²⁴ Se t.ex. *Uusi Suomi* 24.8.1943.

¹²⁵ ’Puhe Jönes Budden kivellä’, två koncept till tal av Julius Finnberg, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943.

¹²⁶ T.ex. i *Helsingin Sanomat* 24.8.1943.

¹²⁷ Museiverket, Helsingfors, Historiska avdelningens topografiska arkiv, Juhani Rinne.

– även SSB:s symbol – samt en altarduk med Vadstenaspetsar.¹²⁸ Mary och Eric von Rosen hade gärna velat delta, men kunde inte. De sände i stället lyckönskningar per telegram.¹²⁹

Efter festgudstjänsten i den blomsterprydda kyrkan hölls en fest i Brunns-
husets sal, där hälsningar framfördes. Salen hade dekorerats med finska flag-
gor, girlander och Nådendals vapen. Det storslagna firandet finns även beva-
rat på nyhetsfilm. Här ses även Greta Lagerfelt framföra sin hälsning.¹³⁰ Fest-
gudstjänsten sändes också i radio. På kvällen klockan 18 berättade Finnberg
om sägner kring Vallis gratiae och klockan 20 sändes dessutom Andersons
Vallis Gratiae och klockan 21 ”glimtar från festen”.¹³¹ En folkfest hölls mellan
klockan 17 och 19, där Maliniemi och Jäntere höll tal. En ”Minnenas ves-
per” firades i kyrkan klockan 19 – hit hade även allmänheten tillträde – där
jubileumskantaten uppfördes en andra gång. Klockan 20 spelades vesper från
kyrktornet, och festmiddagen inleddes på Brunns-
huset klockan halv nio. På
middagen höll bl.a. Rinne ett tal. President Rytis och statsminister Linko-
mies tal citerades i flera tidningsartiklar. Rytis talade om ”[...] lilla Nådendals
liv i skuggan av de stora [städerna] som en metafor för hela vårt folk.”¹³²
Linkomies betonade vikten av att i denna svåra tid dock fira ”kulturfe-
ster” eftersom sådana ger andlig styrka och kan utmynna i en ”[...] hela Finlands
andliga kulturfest”.¹³³ Kaarlo Jänteres tal finns tryckt i *Varsinais-Suomen
Maakuntakirja* 8 (som var en festskrift till professor Uno Harva), där Jäntere
beskriver stadens grundande, exempelvis enligt följande: staden var beroende

¹²⁸ Lindblom och Lagerfelts hade engagerat sig i Finlands sak under vinterkriget, vilket även
betonades. Se artiklar i t.ex. *Turun Sanomat* 23.8.1943 och 24.8.1943; *Turunmaa* 24.8.1943;
Helsingin Sanomat 23.8.1943 och 24.8.1943, *Åbo Underrättelser* 24.8.1943 m.fl.

¹²⁹ Eric och Mary von Rosen till Julius Finnberg 23.8.1943, telegram, Nådendals stadsar-
kiv, Nådendal, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943.

¹³⁰ Nyhetskollaget av Suomen Filmiteollisuus finns att se på webben: [http://www.yle.fi/
player/player.jsp?name=E1%E4v%E4+arkisto%2F03230_1](http://www.yle.fi/player/player.jsp?name=E1%E4v%E4+arkisto%2F03230_1), läst 29.3.2009.

¹³¹ Annons i *Helsingin Sanomat* 23.8.1943, *Hufvudstadsbladet* 23.8.1943; Steinby, *Amos
Anderson*, s. 41.

¹³² ”[...] pieni Naantali elämällä suurten varjossa on ikäänkuin vertauskuva koko kansas-
tamme.” I *Uusi Suomi* 24.8.1943.

¹³³ Linkomies citeras i *Uusi Suomi* 24.8.1943: ”Juuri tällaisina aikoina tarvitsemme syven-
tyäksemme ja voimia kootaksemme kulttuuritietoisuutta. [...] Ne arvot, joiden edessä tänään
tunnumme harrasta juhlamieltä, ovat kulttuuriarvoja, joita ei mitata aineellisilla mitoilla. [...]
koko Suomen henkisen kulttuurin juhlaksi.”

av klostret och befann sig i ”kris” vid reformationstiden.¹³⁴ Talet avslutas med en påminnelse om att den gamla klosterkyrkan företräder historiska, heliga värden, som bör respekteras. Kyrkan symboliserar även olika generationers kärlek till sin hembygd och sitt fosterland och framtidstro.¹³⁵ Talet lämpade sig mycket väl under en tid av kris och krig.

Bland de inbjudna gästerna fanns även bl.a. statsarkeolog C. A. Nordman samt kyrkoherden i Nagu, Sven Sorthan, vars brev till Amos Anderson visar att inte alla såg på festen med blida ögon. Sorthan hade velat träffa Anderson på festen, men ville inte besvara denne i festyrkan. Han förfasade sig även över den kritik av jubileet som på förhand publicerats i *Församlingsbladet*. ”Peder Skrivare” kritiserade nämligen högkyrkligheten och hedrandet av Birgitta i spalten ”Tänkt och sagt”. Skribenten önskade att Nådendalsjubileet ”[...] måtte gå utan Birgitta-dyrkan.”¹³⁶ I artikeln kritiserades firandet av Birgittaminnet. Sorthan ansåg att ”[...] vårt enda svenska kyrkliga blad kunnat hedra Nådendals-jubileet med en värdig artikel om Birgitta. [...] Istället föredrar Församlingsbladet att vara mera ”lutherskt” än Luther själv.” Sorthan skrev vidare att han tillsammans med yngre präster i Finland tänkte knyta sina högkyrkliga ideal närmare de svenska prästernas och planera ett möte efter kriget: ”Den självskrivna mötesplatsen blir då Vallis Gratiae, i vars kyrka vi skola samlas [...]”.¹³⁷ På 1940-talet etablerades så småningom även den högkyrkliga rörelsen inom Borgå stift bl.a. genom förmedling av prästerna Bengt

¹³⁴ Kaarlo Jäntere, ’Naantali 500-vuotias’, Aimo Viljanti (toim.), *Varsinais-Suomen Maa-kuntakirja* 8 (Turku 1945), s. 50.

¹³⁵ ”Niitä pyhiä historiallisia arvoja kunnioittaen, joita vanha luostarikirkko ympäristöineen edustaa, samalla kun se symbolisoi kaukaisten ja läheisten sukupolvien rakkautta kotiseutuun ja isänmaahan [...]” Enl. Jäntere, ’Naantali 500-vuotias’, s. 57.

¹³⁶ Enl. *Församlingsbladet* 12.8.1943. Skribenten var Ruben Sevonius, som nekats en plats i Sankt Henriks-kretsens styrelse och därför plötsligt verkade avogt inställd mot högkyrkligheten. Se Olav Johansson, *Sanct Henrikskretsen*, Institutionen för praktisk teologi vid Åbo Akademi, Skrifter nr 5 (Åbo 1973), s. 64–65.

¹³⁷ Sven Sorthan till Amos Anderson 26.8.1943, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling SLSA 900.1.

och Sigtrygg Serenius, som båda upptogs som medlemmar i SSB. De bildade även egna högkyrkliga sällskap i Helsingfors.¹³⁸

Intresset för Nådendal levde vidare under 1940-talet, särskilt då det gällde vetenskapen. Efter kriget uppfördes ytterligare ett monument med birgittinsk anknytning, över de stupade, av Jussi Vikainen. Monumentet föreställer en nunna som ger välsignelse – birgittinerna var med andra ord fortfarande starkt och monumentalt närvarande.¹³⁹ Det arkeologiska och konsthistoriska intresset för Nådendals klosterkyrka och klosterlämningar kom att få några tillägg under 1940-talet.¹⁴⁰ Under efterkrigstiden fortsatte planerna på en renovering av kyrkans interiör. Åren 1963–1964 utförde statsarkeolog Henrik Lilius en utgrävning i kyrkan inför arbetena.¹⁴¹ Kyrkan restaurerades under de följande åren och fick den skepnad den hade fram till 2009.

Jubileet 1993: minnen och monumentresning

Av planeringen och förverkligandet av stadens 550-årsjubileum i Nådendal 1993 återstår i Nådendals stadsarkiv ett par mapper med material.¹⁴² I jubileumsboken *Naantali. Aurinkokaupunki* finns en förteckning på med-

¹³⁸ Sigtrygg Serenius, 'Societas Sanctae Birgittae och kyrkolivet i Finland', *Societas Sanctae Birgittae 1920–1970. Festskrift utgiven av Societas Sanctae Birgittae* (Strängnäs 1970), s. 57–64; Johansson, *Sanct Henrikskretsen*; Kilström, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland*, s. 260–268; B. I. Kilström, E. Lehtisaari & K. Vuorela, 'Finländsk rapsodi', Bengt Ingmar Kilström (red.), *Societas Sanctae Birgittae 1971–1995* (Eskilstuna 1995), s. 73–78. Se även Mikael Busck-Nielsen, *Se Ljusets kämpaskara! S:t Mikael's Brödraskap och ungdomsarbetet i Olaus Petri församling 1945–1969* (Helsingfors 2009).

¹³⁹ Innamaa, *Naantalin historia*, s. 507; Heino, *Naantali eilen – tänään*, s. 134.

¹⁴⁰ Bertil Berthelson hade varit med om restaureringsarbetena i Vadstena på 1920-talet och kom att medverka även i utgrävningarna i Pirita på 1930-talet. År 1929 och 1940 utgav han artiklar om Nådendal och slutligen en diger doktorsavhandling om birgittinskt byggnadsskick efter kriget. Se Bertil Berthelson, 'Till frågan om birgittinerkyrkornas inredning', *Tidskrift för Konstvetenskap* 1929:13, s. 91–113; Bertil Berthelson, 'Klosterplanen i Nådendal', *Fornvännen* 1940, s. 187–194; Bertil Berthelson, *Studier i Birgittinerordens byggnadsskick I. Anläggningen och dess tillämpning* (Lund 1946). Gällande Berthelson och Pirita se t.ex. Ahl, 'Sigurd Curman och den antikvariska forskningen i Pirita'; Erkki Kartano, 'Ur Nådendals kyrkas byggnadshistoria', *Finska fornminnesföreningens tidskrift* 48:2 (Helsingfors 1947); Lilius, *Birgittinerkyrkan i Nådendal*.

¹⁴¹ Lilius, *Birgittinerkyrkan i Nådendal*.

¹⁴² Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Naantalin kaupunginhallitus H:35, H 36a, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993.

lemmarna i jubileumskommittén. De företrädde både Nådendals stad och församling: Risto Vuorinen (kommitténs ordförande), Pentti Ahvio, Urpo Alho, Rauno Heikola (kyrkoherde), Kauko Isotupa, Aira Komonen, Eila Muikkula, Arja Räsänen, Jukka Viljanen (rektor) och Martti Siipponen (kommitténs sekreterare).¹⁴³ Boken innehåller korta texter och bilder närmast i reklamsyfte. Men texterna kan trots allt ge vid handen vad som betonades vid detta, mer lokalt förankrade, jubileum. Under kloster tiden verkar staden ha genomlevt sin ”[...] första andliga och ekonomiska högkonjunktur”. Då denna period övergick i reformationstiden hade ”högkonjunkturen gått mot nedgång även i staden och tidens anda motverkade Nådendal”.¹⁴⁴ Uttrycken kan anses avspegla den ekonomiska regression som rådde i Finland under jubileet 1993. Jubileets fokus verkar uppenbarligen också ha varit att uppmuntra till företagande. Företagen hade även stor synlighet under jubileet.¹⁴⁵ Betoningen på att man borde ta sig *per aspera ad astra* kan även ses i att valet av logotyp för jubileet inte anspelade på kloster eller medeltiden, utan på ”Nådendals sol”.¹⁴⁶ Logotypen planerades av Mainostoimisto Rientola.¹⁴⁷ I likhet med jubileet under kriget upplevde man även nu en form av ”kristid” – en ekonomisk sådan.

Nådendals museum satsade dock på stadens förflutna i förhållande till klosterminnet: staden hade enligt deras syn även en mycket stark konnotation med trädgårdar och trädgårdsskötsel – här avsågs just klosterträdgårdsminnet. År 1992 grundade man ett symboliskt birgittinskt rosarium i museets trädgård. Bakom projektet stod Toini Grönqvist, som hade samarbetat med birgittinerklostret som etablerats i Åbo på 1980-talet. Rosariet öppnades i maj 1992. Man bad moder Teresa från birgittinerna vara ”gudmor” för

¹⁴³ *Naantali. Aurinkokaupunki* (Naantali 1993), s. 2. Boken innehåller korta texter och närmast bilder i reklamsyfte. Boken sändes till alla nådendalsbor.

¹⁴⁴ ”Naantali eli ensimmäistä henkistä ja taloudellista nousukauttaan. [...] Nousukausi oli kääntynyt laskuun myös kaupungissa ja ajan henki Naantalia vastaan.” Enl. *Naantali. Aurinkokaupunki*, s. 6.

¹⁴⁵ Företagen donerade även konstverk till staden, t.ex. en träskulptur av Heikki Raastevaara (”Nunna”, 1993) av Hartela Oy. Se Lista på gåvor 23.8.1993, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:35.

¹⁴⁶ Uttrycket ”skina som Nådendals sol” härstammar ev. från 1700-talet, då en solsymboll fanns målad över stadens tullport. Den kunde ses på långt håll. Se t.ex. Heino, *Naantali eilen – tänään*, s. 62.

¹⁴⁷ Logotypen donerades som akvarell till staden av Sanakunta Oy. Se Lista på gåvor 23.8.1993, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:35.

Under Nådendals 550-årsjubileum år 1993 restes en nunnestaty, skapad av Raimo Heino, på sydsidan av kyrkan. Även detta monument har försetts med blommor för att hedra klosterminnet. Foto: Eva Ahl-Waris 2008.

rosariet. Hennes ros var *Rosa Foetica Bicolor*, som härstammar från 1590, och minner om Nådendals klostrets sista dagar. Övriga ”gudföräldrar” blev Helena Honkanen, hedersordförande för Nådendals museiförening och ordföranden för Vallis Gratiae-yhdistys, Raimo Vahtera.¹⁴⁸

I maj 1993 fick man njuta av jubileets mousserande vin, nr 8501 i Alkos sortiment. Flaskan pryddes av en soletikett och innehöll Marlis 12 % svartvinbärsvin, ”Naantali 550 vuotta 1993”. Vinet såldes ända till slutet av september. Reklamredaktör Lars Ekström skrev en dikt på etikettens baksida:¹⁴⁹

Vallis Gratiae on ansainnut maljamme
 Juomas kohotamme menneisyys mielessämme
 Kunnioitamme Kristoffer Baijerilaista, kaupunkimme perustajaa
 ja muistamme kovia aikoja ja vain muutamaa majaa,
 jotka silloin ylpeinä kantoivat kaupunkimme vaakunaa.
 Kiitämme terveyslähteemme parantavaa vaikutusta
 ja kuulun aurinkomme vierailijoita tuovaa houkutusta.¹⁵⁰

En annan målgrupp under detta jubileum var uppenbarligen barn och unga. I kalendarier i programbladet *Naantali 1993* ingår särskilt program t.ex. i Muminvärlden. Stadsdirektör Jorma Kallio betonade i sitt förord till broschyren att planeringen hade inletts redan hösten 1992 och att året skulle firas i samråd med invånarna, företagen och föreningarna med hänsyn till alla åldergrupper, med ”muminfilosofi”.¹⁵¹ Betonningen på det förflutna som klosterstad var alltså inte lika tydlig som gången innan. Under sommaren anordnades en utställning i ”Lintukoto”, uppenbarligen med barn som målgrupp, med miniatyrer och dioramor som presenterade Nådendals kloster. I programmet ingick dockteater.¹⁵² Staden utgav även en särskild pysselbok för

¹⁴⁸ E. Löytönen & A. Sjöström, ’Puutarhanhoitoa ja ruusutarhoja Naantalissa’, E. Latvakangas & H. Laaksonen (toim.), *Puu, puisto, puutarha Varsinais-Suomessa* (Turku 2007), s. 135–137.

¹⁴⁹ Pouttula, *Naantalilaisia*, s. 3, 55.

¹⁵⁰ Pouttula, *Naantalilaisia*, s. 55.

¹⁵¹ *Naantali 1993*, s. 2, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a.

¹⁵² *Naantali 1993*, s. 8, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a.

barn.¹⁵³ Raimo Pouttula höll en föreläsningsserie om händelser och personer i stadens historia.¹⁵⁴

Jubileet firades även kyrkligt med festgudstjänst och predikan av ärkebiskop John Vikström den 13 juni. Här var klosterminnet närvarande i mycket monumental form. I samband med festgudstjänsten avtäcktes konstnären Raimo Heinos monument föreställande en birgittinernunna. Detta skedde i ekumenikens anda i närvaro av Vikström och Finlands katolska biskop Paul Verschuren.¹⁵⁵ Nunnestatyn avtäcktes av Nådendals stad och församling under Nådendals musikfestspel. Man hänvisade till det europeiska Birgittajubileet 1991 (600-årsminnet av kanoniseringen). Efter tillställningen höll biskop Erkki Kansanaho ett föredrag om Birgitta.¹⁵⁶ Resandet av statyn hade ingått i jubileumsprogrammet redan i ett mycket tidigt skede av planeringen. Kyrkoherde Rauno Heikola har meddelat att jubileet började planeras redan 1991, då han deltog i 600-årsjubileet av Birgittas kanonisation, och han representerade församlingen i festkommittén. På hans förslag fattades beslutet att införskaffa nunnestatyn som ett synligt märke vid kyrkan. Raimo Heino planerade även jubileumsmedaljen. Moder Tekla Famiglietti, huvudabbessa för birgittinergrenen grundad av Elisabeth Hesselblad, var närvarande vid avtäckningen tillsammans med några andra systrar. Kardinal Cassidy var även på plats.¹⁵⁷ Minneskulturen kan därmed slutgiltigt anses ha gjutits fast på minnesplatsen vid Nådendals klosterlämningar – konkret i form av en nunnestatyn i brons vid kyrkan, intill vägen som leder mot västtornet och kyrkans ingång. Statyn är vänd mot söder, så att nunnan blickar ut över hamnen mot havet.

Nådendals roll som historisk och nationell brobyggare fanns i någon mån kvar. Kung Carl XVI Gustaf och drottning Silvia besökte Nådendal i sällskap

¹⁵³ *Lasten oma Aurinkokaupunki* (1993), med soltema. Här finns dock ”vespersoitto” med trumpet som färgläggningssymbol, fastän de övriga temana saknar anspelningar på det historiska.

¹⁵⁴ Pouttula, *Naantalilaisia*.

¹⁵⁵ Se *Hufvudstadsbladet* 14.6.1993. Det bör även påpekas att birgittinerna nu återvänt till Finland (sedan slutet av 1980-talet). Ett konvent av den s.k. Hesselbladska grenen hade grundats i Åbo. Ang. detta, se t.ex. Kalevi Vuorela, *Finlandia Catholica. Katolinen kirkko Suomessa 1700-luvulta 1980-luvulle* (Helsinki 1989), s. 360–363. Utanför deras hus på Ursingatan finns även en nunnestatyn, Raimo Heinos Birgitta, som pilgrim.

¹⁵⁶ Erkki Kansanaho, ’Pyhän Birgitan sanoma nykyajalle’, *Teologinen Aikakauskirja* 1993:5, s. 448–450.

¹⁵⁷ Personligt meddelande av Raimo Heikola till Eva Ahl-Waris, 31.5.2009.

av president och fru Koivisto den 16 augusti 1993. Samma dag invigdes det nya stadshuset. Vädret var regnigt, precis som vid det senaste kungabesöket på 1930-talet. Klosterkyrkan förevisades av R. Heikola och riksdagsmannen Mikko Rönnholm. Avslutningsvis tilldelades kungaparet 550-årsmedaljen.¹⁵⁸ I likhet med kungabesöket 1936 kan detta med andra ord ses som en svensk-finsk manifestation, där Nådendal fungerar som bro.

På dagen för stadens grundläggning, den 23 augusti 1993, höll Vikström även predikan under en festgudstjänst. Från klockan 13 till 17 firades folkfest, och klockan 17 höll man mottagning i stadshuset. Kvällens festkonsert i kyrkan var öppen för allmänheten. Där uppfördes Jukka Kankainens festkantat *Auringon alla*.¹⁵⁹ Temat hänvisar alltså till talesättet om ”Nådendals sol”. Denna gång verkar den ha varit det dominerande temat, som låg väl i tiden – kanske som ett löfte om stigande optimism.

Stadsfullmäktige firade jubileet i president och fru Koivistos närvaro redan den 16 augusti 1993 med en festkonsert i kyrkan. Då uppfördes även festkantaten. Följande dag höll fullmäktige sitt jubileumsmöte och på kvällen åt man jubileumsmiddag, men av bordsplaceringen att döma verkar inga gäster från Sverige ha varit närvarande.¹⁶⁰ Ett telegram hade dock inkommit med en hälsning från Vadstena kommun.¹⁶¹ Jubileet övervakades i någon mån av pressen¹⁶² och hade en del programinslag med historiska teman.¹⁶³

I sin rapport om Nådendal i serien *Medeltidsstaden*, kunde Markus Hiekkänen 1991 konstatera att fornminnesvärden särskilt gällande staden låg i ett ”slumrande tillstånd” och att mycket återstod att göra.¹⁶⁴ På 1990-talet ökade ändå den arkeologiska aktiviteten i Nådendals stad, kyrka och klosterområde. Lagom till Birgittajubileet 2003 utkom en volym om undersökningarna

¹⁵⁸ *Helsingin Sanomat* 17.8.1993; *Hufvudstadsbladet* 17.8.1993.

¹⁵⁹ *Naantali* 1993, s. 6, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a. I gudstjänstprogrambladet från festgudstjänsten 23.8. uppges att kollekten uppbars till förmån för Nådendals arbetslösa. Se programblad, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a.

¹⁶⁰ Koncept och bordsplaceringskarta, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a.

¹⁶¹ Lista på telegram 23.8.1993, Nådendals stadsarkiv, Nådendal, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:35.

¹⁶² Se t.ex. *Hufvudstadsbladet* 14.6.1993.

¹⁶³ Exempelvis höll Raimo Pouttula på våren på arbetarinstitutet en föreläsningsserie om nådendalsbor. Föredragen publicerades senare. Se Pouttula, *Naantalilaisia*, s. 3.

¹⁶⁴ Hiekkänen, *Nådendal*, s. 76–77.

på 1990-talet. Sedan 1870-talet har inte lika omfattande utgrävningar gjorts som under de senaste åren (1996–2005). Utgrävningarna har letts av doc. Kari Uotila vid Åbo universitet.¹⁶⁵

Sammanfattning

Olika aspekter verkar sammanflätas i Nådendal: en del (arkeologer och historiker) ser på klosterområdet som fornminne (kulturarv), andra framhäver de regionala aspekterna (t.ex. hembygden) eller betonar de nationella (Nådendal som ett kloster i Finland) och internationella dragen (birgittinerordens karaktär som internationell rörelse). Ytterligare en grupp är intresserad av högkyrklighet eller ekumenik (medeltidsfromhetens förhållande till 1900-talets lutherdom). För Birgittaentusiasterna under 1920- och 1930-talen var medeltiden en tydlig ”guldålder”. Förutom att väcka det antikvariska intresset vurmade man för en birgittinsk fromhet, som bl.a. användes som drivkraft för att påverka synen på såväl det materiella som det immateriella ”arvet” knutet till Birgitta, uppenbarligen både i Finland och i Sverige. Exempelvis Julius Finnbergs och Amos Andersons engagemang inleddes i slutet av 1910-talet och kulminerade under 1920-talet. I tidigare forskning har det påpekats att Andersons intresse för det birgittinska skulle ha falnat redan på 1920-talet,¹⁶⁶ men jag anser att denna uppfattning borde revideras. Intresset för det birgittinska fanns kvar och hade ett samband med Andersons intresse för medeltiden (med Åbo domkyrka som det mest dominerande inslaget) överlag – det finns ett antal belägg för detta i bevarade tal och föredrag samt i Andersons brevväxling.¹⁶⁷

Intresset för Birgitta och birgittinerklostren knyts samman i Sverige, Finland och Estland genom vissa aktörer, såväl på det religiösa som på det ve-

¹⁶⁵ Kari Uotila, Hannele Lehtonen & Carita Tulkki (red.), *Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa. Arkeologiska undersökningar i Nådendal*, Kåkenhus-kirjat nro 1. (Turku 2003), s. 9; Kari Uotila, 'Naantalin kirkkomaa -hankke [sic] siirtynyt julkaisu-vaiheeseen', <http://www.muuritutkimus.com/arkeologia/Naantali2006a.html>, 29.3.2009.

¹⁶⁶ T.ex. Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä*, s. 30.

¹⁶⁷ I t.ex. Sven Sorthans brev till Amos Anderson 1946 framkommer anknytningen till det högkyrkliga ytterligare. På 1930-talet var Sorthan som ung präst nästan ensam i sin övertygelse, men nu hade även prosten Bengt Serenius engagerat sig – allt detta tack vare att ”[...] drömmarna, som väcktes till liv i Nådendal åren 1920–1930 icke ha förblekat. De hålla på att förverkligas inom vår kyrka. [...] Och åren ha lärt mig att den birgittinska grunden håller.” Enl. Sven Sorthan till Amos Anderson 26.8.1946, Nationalbiblioteket, Helsingfors, Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling GLSA 900.1.

tenskapliga planet. Hittills har man inte i någon högre grad framhävt det faktum att även arkeologerna höll kontakt med sina kolleger, och att de också engagerades av lokala föreningar eller andra entusiaster, som tilltalades av klosterlämningarna. Betonandet av såväl det regionala som det nationella arvet ingår i synen på Nådendal, även i Vadstena och i viss mån i Pirita. På alla dessa orter bildade man föreningar eller grupper som aktivt strävar efter att bevara själva fornminnet. I respektive länder företrädde intresset på sätt och vis en form av ”samhällsbygge”, som fick konkreta utformningar genom att objektens historiska betydelse togs fram. Man genomförde även monumentresningar och jubileer nära kopplade till de olika birgittinska (arkeologiska) klosterlämningarna. Det förefaller som om Birgittaintresset i Sverige och Finland är simultant bundet såväl till behovet av ett ”identitetsbygge” med historiska förtecken som till nya krav på kyrklig förnyelse och ekumeniska strävanden. Även i Pirita var den lutherska kyrkan, och kontakterna till katolska kyrkan, närvarande vid jubileet 1936. Under jubileet i Nådendal 1943 låg tonvikten på det kulturhistoriska och nationella, men de högkyrkliga svenska kontakterna var även närvarande och företrädde. Monumentresningarna – konstruktionerna – på Nådendals forna klosterområde, eller användandet av området för jubileer eller minnesfiranden, bildar delar av ”minnesproduktionen”: ting, platser, händelser och historier.¹⁶⁸

På 1990-talet verkar den lokala synvinkeln ha varit tydligare representerad. Även då firades jubileet i en ”kristid”, denna gång p.g.a. den då rådande ekonomiska regressionen. Klosterminnet var inte längre lika dominerande. Nunnemonumentet restes dock för att ytterligare visa på och stärka banden till det förflutna. Den svensk-finska brobygggarrollen fanns dock kvar i nationell mening, eftersom ett nytt kungabesök skedde också år 1993, trots att den lokala identiteten betonades mer. Nådendals roll som ”muminland” innebar även fr.o.m. 1990-talet större berömmelse än klosterminnet.

¹⁶⁸ Angående ”minnesproduktion”, se Aronsson, *Historiebruk*, s. 197.

Om markering af sejre og nederlag i Danmark og Sverige

Nogle tanker vedrørende markering af begivenheder i 1658 og 1659

LEON JESPERSEN

Baggrunden – Karl Gustav-krigene 1657–1660

Den 17. september 1809 underskrev Sverige og Rusland en fredstraktat, der blandt andet betød, at det svenske rige afstod den finske rigsdel og Ålandsøerne til Rusland. Hvad der i århundreder havde hørt sammen blev nu adskilt. Sverige mistede omkring 1/3 af sit territorium og ¼ af sin befolkning, ligesom hovedstaden kom til at ligge i udkanten af riget. 1809-freden var endnu et skridt mod opløsningen af den tidligere svenske stormagt. Freden i 1809 har visse lighedspunkter med den fred, som Sverige i 1658 aftvang Danmark.

Ved Roskildefreden den 26. februar 1658 måtte Danmark-Norge afstå Skåne, Blekinge, Bornholm, Trondhjem Len og Bohuslen samt Halland, der ved Brømsebrofreden i 1645 var blevet givet Sverige som pant i 30 år.¹ De store landafståelser betød, at kongeriget Danmark mistede omkring 1/3 af sit territorium og af sin befolkning, ligesom Norge, der ved Brømsebrofreden havde mistet Jemtland og Herjedalen nu med afståelsen af Trondhjem Len blev skåret midt over! Desuden måtte Bohuslen afstås. De svenske krav havde imidlertid været langt mere omfattende.

¹ L. Laursen (udg.), *Danmark-Norges Traktater*, bd. V (Kbh. 1920), s. 218–240 (Roskildefreden af 26. feb. 1658).

Under de forudgående forhandlinger havde man ud over de i 1658 afståede landområder fra svensk side rejst krav på Island, Færøerne, øerne i Kattegat (Anholt, Læsø, Samsø), og i Øresund (Hven, Saltholm samt Møn). Sidstnævnte ligger tæt ved den sjællandske kyst, og Hven afstod man i 1658 først efter en længere diskussion. Sverige havde krævet det norske Akershus Len som garanti, men også Kalø Len, der ligger i Jylland. Kravene omfattede også en større krigsskadeserstatning, udlevering af ryttere, soldater og et antal krigsskibe. Territorielt, økonomisk og militært ville det danske rige mere eller mindre være gået i opløsning. Det synes også at have været Karl Gustavs mål: enten tryghed for evigt eller fjernelse af Danmark som selvstændig magt.² Alle kravene blev ikke fremsat på én gang, men på forskellige tidspunkter i forhandlingsforløbet, og afspejler at de svenske forhandlere naturligvis ville udnytte den militære fordel til det yderste.

De omfattende svenske krav i 1658 blev nemlig stillet til en modpart i panik. Skønt Danmark havde erklæret Sverige krig i juni 1657, blev man totalt overrumplet. Imod forventning frigjorde Karl X. Gustav sine tropper fra kampene i Polen og rykkede i lyn tempo op gennem Slesvig og Holsten, og videre op gennem Jylland. Herefter fulgte hans legendariske march over de tilfrosne danske bæltter (kendt som ”tåget över Bält”), så den svenske hær hastigt nærmede sig et militært uforberedt København. Den danske regering kunne vælge mellem en fortsat svensk fremrykning mod hovedstaden og uantagelige fredsvilkår.

Fra svensk side skyldtes det diplomatiske hastværk ikke kun ønsket om at udnytte Danmarks pressede situation maksimalt, det havde også en militær og politisk begrundelse. Marchen over isen var i sig selv dristig, men ved en længerevarende krig løb den svenske konge risikoen for, dels at isen smeltede, og hæren blev isoleret på Sjælland, dels at andre magter ville komme Danmark til undsætning. Panikken var en del af baggrunden for, at Roskildefreden 26. februar 1658 blev så hård for Danmark. Men hastværket ramte også Sverige, for en række forhold blev ikke tilstrækkeligt afklaret i fredstraktaten, og i foråret 1658 kom uenighederne frem i lyset. Danmark overholdt ikke fredsbetingelserne til punkt og prikke, så Karl X. Gustav benyttede dette som anledning til uden krigserklæring at angribe Danmark kun et halvt år efter

² Martin Weibull, 'Vid aftäckningen av Karl X Gustafs stod i Malmö den 28 juni 1896'. I samme, *Från Lund och Lundagård* (Stockholm 1902), s. 36.

Roskildefreden. Efter at have indskibet soldater i Kiel, steg han 7. august i land på Sjælland og nærmede sig atter København i iltempo.

Denne gang var hovedstaden beredt på forsvar. Den 11. august 1658 indledte den svenske hær en belejring af København, men først et halvt år senere – natten mellem den 10. og 11. februar 1659 – stormede den svenske hær byen. Angrebet blev slået tilbage med store tab på svensk side, men belejringen blev opretholdt frem til fredsslutningen i maj 1660. Roskildefreden og perioden frem til stormen på København i 1659 var den svenske stormagts højdepunkt. Herefter krakelerede den. I november 1659 blev en svensk hær slået af forenede dansk-hollandske styrker ved Nyborg på Fyn. Med 3.000 faldne eller tilfangetagne svenske soldater blev det Karl X. Gustavs største militære nederlag i krigen mod Danmark.

Efter fredslutningen 27. maj 1660 på den anden Karl Gustav-krig kom Bornholm tilbage til Danmark og Trondhjem Len til Norge. Der var flere uklarheder i grænsedragningen, og vi skal helt frem til 1932, før der blev trukket en grænse ned gennem Øresund.³ Så sent som i 1983 blev øen Hesselø nord for Sjælland et stridspunkt i forbindelse med afgrænsningen af de to landes kontinentalsokkelområder – og borerettigheder. Man kan også hæfte sig ved det ejendommelige forhold, at Danmark helt frem til 1857 opkrævede told i Øresund, det vil sige i 200 år efter at Danmark havde afstået den østlige bred til Sverige, og at Sverige efter erhvervelsen af den ene kystbred måtte afsige sig ret til toldopkrævning i Sundet (1660) og i 1720 endda mistede sin gamle toldfrihed i Øresund!⁴

Der er gået inflation i jubilæer og mindefester, så man har talt om en mindefesternes æra, ligesom der er vokset en ganske omfattende litteratur frem – ikke mindst i Tyskland og i engelsktalende lande – med fokus på erindring.⁵ I Finland har man just nu været optaget af begivenhederne omkring finska kriget, freden i 1809 og erindringen om disse begivenheder. Det følgende er en ikke en sammenligning af 1809-freden med Roskildefreden i 1658, selv om de har visse lighedstræk.

³ *Lovtidende A*, 1932 (Kbh. 1933), nr. 41; jf. Erik Brüel, *Internationale Stræder. En folkeretlig Undersøgelse*, bd. 2 (Kbh. 1949), s. 31.

⁴ Emnet behandles i Leon Jespersen, 'Et spørgsmål til Vorherre: Hvorfor dansk Øresundstold efter 1658?' *Zise. Told- og Skatthehistorisk Tidsskrift* 31 (2008:3), s. 85–101.

⁵ Mindefesternes æra indgår i Bernard Eric Jensen, 'Historieformidling og erindringspolitik – i mindefesternes æra', Bernard Eric Jensen m.fl. (red.), *Erindringens og glemslens politik* (Roskilde 1996), s. 235–260.

Her er sigtet et andet, som forhåbentlig kan have interesse for et finsk publikum, i lyset af det igangværende 1809-jubilæum. I det følgende skal det undersøges, hvordan man i Danmark og Sverige har markeret begivenhederne i 1658 og 1659 (henholdsvis Roskildefreden og stormen på København), det vil sige et dansk nederlag og en svensk sejr i 1658 og det modsatte i 1659.

Hvis man analyserede mindefesterne vedrørende Karl Gustav-krigene gennem en række nedslag over tid, kunne man indfange deres varierende symbolindhold og den erindringskultur, de udtrykte. Her må jeg begrænse mig til at lægge hovedvægten på en skildring af markeringerne i 1859, 1908/1909 og 2008/2009 – med en kort omtale af markeringerne i 1959. Jubilæers indhold får en forskellig symbolværdi, fordi man i lyset af en skiftende samtid forbinder samtidige fænomener med træk i fortiden. På den måde gives dagsaktuelle fænomener en kontinuitet bagud. Samtidig med denne subjektive og varierende erindringspolitik finder vi en lige så subjektiv og varierende glemmelses politik. At dele af fortiden forties, kan skyldes dens manglende relevans for nutiden, men også en ideologisk-politisk begrundet fortrængning af elementer i fortiden. Begge aspekter er relevante for det følgende, der vil få et skitseagtigt præg.

Roskildefreden i 1658 – set med svenske øjne

I det følgende skal blot fremhæves enkelte træk fra den mest iøjnefaldende fejring af Roskildefreden i Sverige, den i 1908. Danmarks nederlag i 1864 til Preussen og Østrig blev også et nederlag for den politiske skandinavisme,⁶ da den svenske konge Karl XV.s løfte om hjælp til Danmark ikke blev opfyldt. Omkring 1900 optræder en nyskandinavisme, der i højere grad drejede sig om et samarbejde på det økonomiske plan. Den var ledsaget af en gensidig mistro og konkurrence på det industrielle og handelsmæssige område.⁷ Fra svensk side frygtede man at blive overhalet af Danmark på disse områder, og man så med voksende uro på den stigende danske indflydelse – ”grötbuks-

⁶ Der findes en omfattende litteratur om skandinavismen. Her skal blot henvises til Mats Hellstenius, 'Från fiende till broder – Skandinavistiska kontakter vid 1800-talets mit', Svend Tägel m.fl. (red.), *Öresundsregionen – visioner och verklighet. Från ett symposium på Lillö* (Lund 1997), s. 9–25 og til Lars Hovbakke Sørensen, *Slagsbrødre eller broderfolk: Nordens historie gennem 1300 år* (Kbh. 2004).

⁷ Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund 2001), s. 95ff.

I 1896 blev der i Malmö opsat en statue af Karl 10. Gustav, der har været genstand for langvarig diskussion. I Stockholm ønskede man at kopiere statuen; men da det mødte modstand i Malmö, måtte hovedstaden lade fremstille sin egen statue. Statuen har således mere været genstand for en intern svensk end for en dansk-svensk debat. Efter en pengeindsamling kunne man i 1917 opstille Gustaf Malmquists rytterstatue af Karl 10. Gustav foran Nordiska Museet i Stockholm. På possementet nævnes en række af kongens militære bedrifter, blandt andet "tåget över Bält". Foto: Leon Jespersen.

naturen” – i Sydsverige.⁸ De nationalistiske manifestationer, som kom frem ved rejsningen af monumenter – John Börjesons Karl X. Gustav-rytterstatue i Malmö 1896 og samme kunstners Magnus Stenbock-statue i Helsingborg 1901 – kan, ligesom den storstilede fejring i 1908 af 250året for Roskildefreden i 1658, ses på baggrund af denne industrielle og handelsmæssige konkurrence.

På den tid var man fascineret af den tekniske udvikling. *Opfindelsernes bog* var et inventar i mange hjem, og både den opdagelsesrejsende og ingeniøren,

⁸ Jf. Ulf Zander, 'Särskiljande vatten. Nationella och regionala identiteter i Öresundsområdet kring sekelskiftet 1900', Kjell Å. Modéer (red.), *Grändse som skiller ej! Kontakter över Öresund under 1900-talet* (Kbh. 2007), s. 64.

der beherskede naturen, blev helte.⁹ På internationale udstillinger skulle man demonstrere sin formåen over for omverdenen. I Sverige var underlegenhedsfølelsen blandet med stolthed over de fremskridt, man havde gjort, og ved håbet om en ny storhedstid for et industrielt udviklet Stor-Sverige – senere symboliseret ved blandt andet tændstikfabrikanten Ivar Kreuger.

Denne nationale kappestrid viste sig også på andre måder, blandt andet i rejsningen af symbolsk ladede monumenter og ved mindefester. Der udviklede sig i slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-tallet en veritabel ”statue-krig”, hvor nationerne i den nationale selvhævdelses navn skulle overgå hinanden, og hvor man i vid udstrækning skævede til nabolandenes statuer.¹⁰

Birgitta Odén, Magnus Rodell og Ulf Zander har behandlet denne statuemani, blandt andet netop rejsningen af og debatten om Karl X. Gustav-rytterstatuen, der blev indviet i juni 1896.¹¹ Indvielsen faldt stort set sammen med en anden form for national selvhævdelse, industriudstillingen i Malmø, og Karl X. Gustav-statuen kom til at danne samlingspunkt for mindefester, herunder af 250året for Roskildefreden i 1908. Karl X. Gustav symboliserede kongen, der havde vundet Skåne, Halland og Blekinge for Sverige. Symbolværdi er ikke noget fast, men skifter både over tid og efter betragter, så det socialdemokratiske organ *Arbetet* foreslog i stedet en statue af Karl XI., der havde gjort Skåne svensk, og som gennem reduktionen havde foretaget en omfordeling af samfundsmæssige værdier, men synspunktet vandt ikke genklang i kredsen bag statueprojektet, der blandt andet omfattede medlemmer af den skånske adel.¹²

I 1908 blev der arrangeret omfattende mindefester – først og fremmest i Stockholm, men også i en række andre svenske byer. Festlighederne var præget af flagudsmykning, gudstjenester, store militærparader og nationalistiske taler. I Stockholm blev Karl X. Gustavs sarkofag taget op i kirken,

⁹ Jf. Michael F. Wagner, *Ingeniören som helt. Polyteknisk dannelse og heroisering i den litterære offentlighed 1850–1920*. Småskrifter fra Historiestudiet, Aalborg Universitet nr. 5. (Aalborg 2006).

¹⁰ Jf. generelt Ulf Zander, 'Historia i brons och granit: Nationella monument och regionala identiteter i Öresundsområdet', Tägil m.fl.(red.), *Öresundsregionen*, s. 26–76; Magnus Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinviningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm 2001).

¹¹ Birgitta Odén, 'Ärestoden och minnesfester i Skåne', *Ale* (1976:2), s. 25–43; Rodell, *Att gjuta en nation*; Zander, 'Historia i brons och granit'.

¹² Zander, 'Ett omstritt Malmömonument', s. 213.

og hovedstaden lånte en kopi af Börjesons rytterstatue, der var opstillet i Malmø, og som efterfølgende gav anledning til strid, da hovedstaden ønskede opstillet en kopi.

Ligesom historikeren Martin Weibull ved afsløringen af Karl X. Gustav-rytterstatuen i 1896 fremhævede hans kollega Harald Hjärne også i 1908, at ved Roskildefreden i 1658 fik Sverige sine naturlige grænser.¹³ Denne argumentation kunne både bygge på en historisk og en geopolitisk argumentation. Skåne, Halland og Blekinge havde i en kort periode (1332–1360) været under svensk myndighed, men ellers i 800 år været et dansk kærneland, ligesom Sjælland, Fyn og Jylland. Udover dette historiske argument byggede opfattelsen af naturlige grænser også på, at vand ikke forbandt, men adskilte. Den storstilede fejring af Roskildefreden i Sverige – ligesom rejsning af statuer – kunne støde nabolandet Danmark. Den svenske konge, Oscar II., fornemmede klart dette og blev i 1883 væk fra indvielsen af det store fredsmonument i Lund – til minde om slaget ved Lund 1676, det blodigste i nordisk historie, og som Danmark tabte. Monumentet og dets inskription afspejlede ellers skandinavismens forbrødring. Kongen blev også væk fra indvielsen af Börjesons Karl X. Gustav-statue i Malmø 1896.¹⁴

En danske avis' korrespondent i Stockholm, kunne i 1908 berette hjem, at mindefesten for Roskildefredens indgåelse ville antage "meget betydelige Dimensioner". *Nya Dagligt Allehanda* understregede imidlertid, at man ikke fejrede Danmarks ulykke, "men Mindet om, at Sverig dengang opnaede en af Naturen selv afstukken Afrunding af sine Grænser". Det blev tilføjet, at "vi Svenske" aldrig havde haft noget imod, at danskerne fejrede Københavns tapre forsvar, men at man betragtede det som en naturlig glæde over forfædrenes helted. ¹⁵ De danske avislæsere fik også refereret de svenske socialdemokraters modstand mod arrangementet, formuleret af Branting. Dels kunne den storstilede fejring forstyrre samdrægtigheden mellem de skandinaviske folk, dels var det uheldigt at fejre "en sjelden smuk Vaabendaa" samme år som 100 årsdagen for Sveriges største og blodigste tab.¹⁶

¹³ *Sst.*, s. 215–217.

¹⁴ *Sst.*, s. 214.

¹⁵ *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende* (herefter *Berlingske Tidende*), 26. februar 1908.

¹⁶ Branting må have hentydet til slaget ved Oravais; men det blodigste slag var slaget ved Lund i 1676.

Ligesom ved tidligere statueindvielser blev det ved festlighederne i Sverige i 1908 fremhævet, at Skånelandene kunne fungere som kontaktled mellem Sverige og Danmark, en funktion der netop kunne udøves, fordi der nu var opnået naturlige grænser. Allerede ved indvielsen af Karl X. Gustav-statuen i 1896 havde Martin Weibull i skandinavisk ånd udlagt Karl X. Gustavs forsøg på i 1658–1660 at underlægge sig hele Danmark som en bestræbelse på at forene Norden. Og han sluttede sin tale med ordene: ”Tusenåriga band hade sprängts, men naturens grænser hade blifvit staternas”.¹⁷ Måske noget overraskende for eftertiden var denne tankegang heller ikke fremmed for danske skandinavister ved 1800-tallets midte, som det vil fremgå nedenfor.

Mens Roskildefreden set fra svensk side repræsenterede ønskværdige og ”naturlige” landerhvervelser som resultat af opsigtsvækkende og dristige militære operationer, tog sagen sig anderledes ud med danske øjne. Grunden til den manglende markering i Danmark af Roskildefreden fremgår nok bedst ved at tage udgangspunkt i 200 års-mindefesten (i 1859) for stormen på København. Her blev hovedstadsborgernes forsvar netop sat i kontrast til den opgivende holdning i 1658. Med inspektør C. Brix’ ord: ”En Krig, begyndt i Letsindighed, ført med Vanære, var endt med Tab; dertil kom Nød, Armod og Usamdrægtighed mellem Rigets Stænder, og da Carl Gustav nu brød den nylig sluttede Fred, maatte det vel synes for menneskelige Øine [...] som om Danmarks sidste Time var kommen”.¹⁸ Her var ikke grundlag for fejring af nogen af krigens faser. Der var heller ikke et stort slag, hvis faldne man kunne mindes.¹⁹

Roskildefreden i 1658 – set med danske øjne

Efter den fransk-tyske krig i 1870–1871 måtte Frankrig afstå Alsace-Lorraine til Tyskland. Tabet var så smerteligt, at den franske statsmand, Clemenceau, ville begraves med ansigtet vendt mod øst, med blikket rettet mod arvefjenden. I Danmark findes der en sejlivet myte om, at Christian V. efter Den Skånske Krig (1676–1679) og tabet af Skåne, Halland og Blekinge lod de østvendte vinduer på Kronborg Slot ved Øresund dække til, fordi udsigten til de tabte provinser var for nedslående. Der er tale om en myte, der muligvis

¹⁷ Weibull, 'Vid aftäckningen af Karl X Gustafs stod', s. 41.

¹⁸ *Fædrelandet*, 11.2.1859, s. 141.

¹⁹ Det nærmeste, man kommer dette, er angrebet på Frederiksdodde (det nuværende Fredericia), men det var også en skuffelse, at denne (ufærdige) fæstning ikke kunne holde stand.

kan være opstået ved, at kongen har beordret gardinerne trukket for, men selve mytens eksistens kan afspejle opfattelser i Danmark.²⁰

Hvis vi her har et ganske håndgribeligt bevis på ”glemselens politik”, slog den først igennem på langt sigt. På kortere sigt forsøgte Danmark flere gange i 1600- og 1700-tallet at genvinde det tabte land, men forgæves – ikke mindst på grund af stormagternes holdning. Det militært urealistiske i en revanchekrig og skåningernes aftagende støtte har befordret denne glemselens politik, der med senere tiders nordiske forbrødring også blev ideologisk underbygget, mens spørgsmålet i dag for mange, men ikke alle, også har mistet sin relevans.

Knud Fabricius, den danske historiker, der har beskæftiget sig mest med Skånes historie, skrev i 1940, at for mange danskere var det ukendt, at man fra København så over mod tidligere dansk land.²¹ Ifølge ham var glemselens slået fuldt igennem, og da dansk TV for nogle år siden sendte serien ”Riget” (om Rigshospitalet i København), optrådte der en dansk og en svensk læge, der skulle fremstå som karikerede arketyper på dansk og svensk mentalitet. I irritation over den danske, slappe mentalitet gik den svenske læge, spillet af Ernst Hugo Jägersgård, op på hospitalets tag og så i sin kikkert over Øresund mod Sverige (:Skåne), nærmere bestemt mod atomkraftværket Barsebäcks skorstene, og udtalte, mens han nynnede den svenske vise Änglamark: ”Tack, ni svenska vaktorn. Med plutonium tvingar vi dansken på knä. Här: Danmark, utskitet av kalk och vatten. Och där: Sverige, hugget i granit. Dansk-djävlar. Dansk-djävlar”.

Trods den iøjnefaldende selvironi opfattes Skåne her som noget oprindeligt og karakteristisk svensk. Skånes nuværende statsretlige status projiceres tilbage i tiden og forlenes her med historisk kontinuitet, naturlighed og oprindelighed. Det er et generelt fænomen, at nuværende statsretlige forhold overføres til fortiden. Begreberne Sverige-Finland og Danmark-Norge for

²⁰ Myten nævnes blandt andet hos Palle Lauring, *Danmark i Skåne. En usentimental rejse* (Kbh. 1952/1961), s. 5, og blev omtalt af biskop Lindhardt ved mindegudstjenesten i Lund 2. marts 2008. Der er naturligvis tale om en myte, der ikke kan tillægges repræsentativ funktion. Hos Johan Ottosen, *Nordens historie*, s. 325 tillægges udtalelsen Frederik III.

²¹ Knud Fabricius, ’Skaane og Sønderjylland’. Kronik i *Berlingske Aftenavis* 23.1.1940. Artiklen er optrykt i Knud Fabricius, *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*, bd. IV (Kbh. 1958), s. 292–300.

1600-tallets statsdannelse er således præget af vor egen tid.²² Og når man i dag undersøger 1600-tallets Norden, er det ofte på grundlag af nutidens grænser.

I 1952 udgav Palle Lauring bogen *Danmark i Skåne*, hvori han nævnte, at tabet af Skåne, Halland og Blekinge var så bittert, at der blev stille om Skånelandene.²³ Og i 1964 påtalte journalisten Aage Heinberg, der skrev under pseudonymet Niels Ebbesen²⁴, i nationalistiske vendinger den manglende danske interesse for tidligere danske områder.²⁵ Det fører over til spørgsmålet: Blev Roskildefreden med tabet af Skåne – og Skånes danske fortid – fuldstændigt glemt i Danmark, som det undertiden hævdes? For skåninger kan det se sådan ud, når de i Sverigehistorier læser om Sveriges historie før 1658 og i danske fremstillinger mere eller mindre finder Skåne glemt. Skåne findes som andre danske landsdele omtalt i danske fremstillinger i tiden før 1658, men det skånske problem er karakteristisk for landområder, der statsretligt har skiftet tilhørsforhold. Skåne må – ligesom Sønderjylland der 1864–1920 var under preussisk styre – have sin egen sammenhængende historie, for ikke historiografisk at befinde sig mellem to stole. Skåningerne har i vid udstrækning skrevet deres egen, sammenhængende historie, og først for nylig er der kommet en Skånes-historie for tiden frem til 1658, skrevet af Harald Gustafsson.²⁶

²² Jf. Harald Gustafsson, 'De överlappande pusslen. Om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket* (Helsingfors, Stockholm 2008), s. 59–73; Nils Erik Villstrand, *Finlands historia*, bd. 2 (Esbo 1993), s. 130ff.

²³ Palle Lauring, *Danmark i Skåne*, s. 5. "Stilheden blev til glemsel. Men da vi glemte de østensundske provinser, tog vi endnu et tab hjem, for samtidig gled de ud af vor historie, af vor kulturhistorie, og af vor bevidsthed om os selv. Endog i faglitteratur helt op til i dag har Kronborgs nedrullede gardiner sat mærkbare spor, og så meget vand må nu være rendt i Øresund, at man ugenert kan trække i gardinsnoeren og indlade det naturlige dagslys."

²⁴ Niels Ebbesen var en dansk frihedskæmper i 1300-tallet, der kæmpede mod holstenervældet i Danmark.

²⁵ Aage Heinberg, *Gammelt dansk land* (Odense 1964), s. 10: "Vi kan ikke være bekendt, at vi har glemt vore snaphaner, vore frihedskæmpere fra 1657 til 1679. Vi vil, når vi besøger disse gamle danske landområder, opdage, at der er mange, der hæger om minderne om Danmark uden egentlig at vide alt for meget om den tid, da vi hørte sammen".

²⁶ Harald Gustafsson, *Skåne i Danmark. En dansk historia till 1658* (Stockholm. 2008), hvor titlen er et "spejlbillede" af Palle Laurings bog, *Danmark i Skåne*. Der findes en række Skånehistorier, der omfatter såvel perioden før som efter 1658, skrevet af skåninger, fx Gösta Johannesson, *Skånes historia* (Stockholm 1971); Sten Skansjö, *Skånes historia* (Lund 1997).

Bortset fra i 2008, hvor der – også med svensk deltagelse – blev holdt et stort arrangement i Roskilde Domkirke, hvor Roskildefreden blev under-skrevet 350 år tidligere, har man af ovennævnte grunde ikke haft storstillede, officielle jubilæer i Danmark i forbindelse med nederlaget i 1658. Der findes heller ingen monumenter, men en mindeplade.²⁷ Skal man finde danske re-aktioner på og refleksioner over Roskildefreden, må de findes på individplan, primært hos danske historikere. Det er således ikke tilfældigt, at historikeren Knud Fabricius afsluttede sit store fire binds værk *Skaanes overgang fra Dan-mark til Sverige* (Kbh. 1906–1958) med udgivelsen af det sidste bind netop i 1958.

I det følgende skal der gives et kort, skitseagtigt signalement af danske historikers vurdering af Roskildefreden. Historie og erindring kan være to forskellige ting, men både i Danmark og Sverige kunne historikere medvirke ved mindefester. Den følgende, korte oversigt er ikke en digression, men et forsøg på at indkredse, hvad glemselens politik og manglen på officielle jubilæer reelt kan dække over. Der bliver kun tale om udvalgte værker og et rids, men tilstrækkeligt til at vurdere, hvordan man – i mangel af egentlige jubilæer – fra dansk side har bearbejdet et nederlag i lyset af skiftende kon-tekster.²⁸

Det ”glemte” nederlag

I enevældens tid skrev komedie- og oplysningsforfatteren Ludvig Holberg (d. 1754) i 1730erne en *Dannemarks Riges historie*, der i flere henseender blev normdannende, så der kan tales om en grundfortælling om Roskildefreden. Elementerne i hans fremstilling blev gengivet i efterfølgende fremstillinger, men med forskellig vægtning, fordi Roskildefreden naturligt nok blev tolket i lyset af de respektive historikers skiftende samtidsproblemer.

I ”grundfortællingen” fremstilles Roskildefreden som den mest skæbnes-vangre fred, Danmark har indgået. Den medførte en lemlæstelse af landet,

²⁷ Mindepladen findes ved præstegårdens mur i Høje Taastrup, hvor fredsforhandlingerne foregik, inden de blev flyttet til Roskilde. Jf. Bent Zinglersen, *Københavnske monumenter og mindesmærker* (Kbh. 1964), s. 151.

²⁸ Historiografien er gennemgået skitseagtigt i Leon Jespersen, ’Danmark og Roskildefre-den. Territorielt tab – hukommelsestab?’ I: *När Sundet blev gräns. Till minne av Roskildefreden 1658*. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 2008 (Stockholm 2008), s. 66–80 og mere udførligt i Leon Jespersen, ’Roskildefreden og danske historikere’, Hanne Sanders & Per Karlsson (red.), *Roskildefreden 1658 – i perspektiv* (Roskilde 2009), s. 33–72.

men freden blev også opfattet som urimelig. Det tilskrives flere forhold: Karl X. Gustavs karaktertræk (krigerisk, grådig og ukultiveret), at han udnyttede den militære overraskelseseffekt til det yderste, at landsforræderen Corftitz Ulfeldt (den tidligere danske rigshofmester) nu sad på den svenske side af forhandlingsbordet og gennemførte en personlig vendetta, og endelig stormagternes indgriben i fredsprocessen. Tonen i Holbergs værk er ikke anti-svensk. Vreden og kritikken er derimod rettet mod Karl X. Gustavs person, så det svenske folk var lige så meget offer for kongens karakteregenskaber som fjenden. Holberg skrev under enevælden, og derfor klandres den danske konge, Frederik III., ikke for krigserklæringen, der havde ført til katastrofen, men derimod hærledelsen – og den adelsvælde, der bestod før enevældens indførelse.

Denne grundfortælling tilpasses efterfølgende de skiftende, politiske kontekster. I den danske enevældes slutning lagde Gustav Ludvig Baden i 1830'erne i lyset af den tilspidsede sprogstrid i Slesvig vægten på faren fra syd – samt Corftitz Ulfeldts personlige hævn tog mod Danmark.²⁹ Han fremhævede, at det var syd fra, at Karl X. Gustav havde invaderet Danmark i 1657. Under skandinavismen ved 1800-tallets midte forlades grundfortællingen. Det præger C.F. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie* (1840), hvor den afdæmpede, selvkritiske holdning er tydelig ved de krigsivriges gennemtrumfning af krigserklæringen i 1657. Vægten ligger på indenrigspolitiske forhold, alliancen mellem kongemagten og borgerstanden mod en adelstand, der fremstår i et lidet flatterende lys. Efter stormagtstryk ”nøjedes” Karl X. Gustav med Roskildefredens bestemmelser. Hans brud på freden i 1658 var ”skændigt”, men ambitionen om at forene de nordiske riger viser den fremvoksende skandinavisme.

Skandinavismen præger også Frederik Schierns arbejde fra 1857 om Skånes forening med Sverige.³⁰ Her finder man en nærmest svensk-venlig skildring af begivenhedsforløbet, når det hed, at Danmark efter uforsigtige udfordringer så Sverige fra syd bane sig vej til de lykkeligste fredsslutninger, der nogensinde er faldet i Sveriges lod, før Carl Johan erobrede Norge i Holsten. Og når Karl X. Gustavs erobring af Danmark ses som et forsøg på at genskabe et forenet Skandinavien, minder det om de tidligere nævnte svenske udtalelser.

²⁹ Gustav Ludvig Baden, *Danmarks Riges Historie*, 4. Del (Kbh. 1831).

³⁰ Frederik Schiern, 'Skaanes politiske og nationale Forening med Sverrig'; Frederik Schiern, *Historiske Studier*, Anden Deel (Kbh. 1857), s. 95–163.

Også skolemanden og historikeren Johan Ottosen så i 1890'erne Karl X. Gustavs fredsbrud i 1658 som et forsøg på at samle Norden.³¹ Som repræsentant for nye pædagogiske idéer lagde han vægt på sammenhængsforståelse og gav derfor en mere perspektiverende vurdering af Roskildefredens betydning for eftertiden, så her får ”glemselens politik” mæle.

Afgørelsen 1658 og 1660 var i to Betydninger skæbnesvanger for Norden. Ligesom Tanken om at samle Norden til en Storstat i sin Tid var mislykket for den danske Kongemagt, der havde kæmpet for den Sag fra Margretes til Kristian II' s Dage, saaledes var den nu atter mislykket for den svenske Kongemagt. Der vedblev at være et Sverige for sig, og et Danmark-Norge for sig. Men det sidste Rige gik i lemlæstet Skikkelse ud af Kampen...Danmark blev skaaret tværs igennem, og gik ind i Fremtiden som et andet Land end før, mindre, og baade aandeligt og materielt fattigere. Skaane havde jo været et af Danmarks Hovedlande, Hjem for dets kraftigste Bønder og dets navnkundige Adelsmænd som Tott'erne, Jens Holgersen Ulfstand, Herluf Trolle og Tyge Brahe, i Middelalderens Sæde for Danmarks Ærkebiskop, i Reformationstiden for dets dristigste Prædikere; paa Skaanes Kyst havde det store Sildemarked, Danmarks Velstandskilde, haft Plads; herovre laa Malmø, Københavns Søsterstad og Kampfælle for Lutherdom og for Kristian II, og Helsingborg med sin Kærne, der sammen med Kronborg holdt vagt for Sundet. Kong Frederik lod de Vinduer paa Kronborg tilmure, som vendte ud mod Skaane; det pinte ham at se ind i det mistede Land, - hvis Tab han selv havde en Hovedskyld i ved det dumdristige Letsind, hvormed han havde fremtvunget Krigen 1657.³²

Efter en opblomstring af skandinavismen i slutningen af 1800-tallet døde den politiske skandinavisme ud, og man vendte tilbage til grundfortællingen, men nu suppleret med nye elementer og i en ny historisk kontekst. I J. A. Fridericia's værk, *Adelsvældens sidste Dage* (Kbh. 1894) tilskrev han i lyset af sin samtids aristokratfordømmelse og kamp for parlamentarisme samt modstand mod den adelsdominerede Estrup-regerings foreløbige love – imod Rigsdagens flertal – i vid udstrækning Roskildefreden adelens uduelighed og degeneration samt adelsvældens fallit.³³

Foruden Johan Ottosen har Knud Fabricius og Vilhelm la Cour givet en mere omfattende vurdering af Roskildefredens betydning. La Cour udgav i 1941 – under den tyske besættelse af Danmark – en Danmarks historie, hvori vi genfinder grundfortællingen, men også en stærk nationalisme, rettet mod besættelsesmagten. Parallellen mellem Frederik III. i 1659 og Christian

³¹ Johan Ottosen, 'Skaane og Sønderjylland'. *Sønderjydske Aarbøger* 1890.

³² Ottosen, *Nordens historie*, s. 325.

³³ J. A. Fridericia, *Adelsvældens sidste Dage* (Kbh. 1894).

X., der under den anden verdenskrig red gennem Københavns gader blandt folket, var tydelig. Om Roskildefredens betydning skrev han:

Men Freden var mere end haard. Den var i Bund og Grund afgørende for Danmarks hele Fremtidsskæbne. Det vigtigste var ikke dette, at der nu hinsides Øresund laa et tabt Land – saa og saa mange Kvadratkilometer, saa og saa mange Tusinde Indbyggere, saa og saa store materielle Værdier. Nej, et andet og langt større Land var gaaet tabt: *selve det Danmark*, hvori vort Folk indtil nu havde hævdet sin Livsret paa hele sit gamle Omraade – hvor spinkelt end Samhøret med Sønderjylland efterhaanden var blevet. Fremtidens Danmark vilde med tvingende Nødvendighed blive et helt andet end Fortidens – *det tabte Danmark!* Derfor er denne Fred saa usigelig tragisk. Det var ikke en Gren paa vor nordiske Stamme, der huggedes bort, det var selve Roden, der tog Skade. Det var ikke kun i Tal, vi blev mindre, vi blev det i Livsmuligheder, i aandelig og politisk Vitalitet, i Selvtillid og i det Vovemod, som intet Folk kan undvære. Saadan kunde ingen den Gang se paa Sagen. For Slægten 1658-60 var Skaanes Tab langt enklere – et stygt Saar, der dog vilde heles. Og Saaret *er* helet. Skaane er ikke længere et tabt Land. Men det Danmark, som havde formet vore Sind og Længsler, vor Vilje og vore Handlinger – gode og onde – gennem alle Aarhundrederne før 1660, *det* var for bestandigt gaaet tabt! Det har hverken krig eller Fred, hverken Bitterhed eller Forsoning kunnet give os tilbage.³⁴

Vanskelighederne med at bedømme konsekvenserne af Roskildefreden – nu set fra de afståede landsdele – fremgår af Knud Fabricius' store værk om nationalitetsskampen i Skåne. Han fulgte denne kamp fra hus til hus, og ikke overraskende synes Fabricius under værkets 50 års lange tilblivelse at skifte mening. I det sidste bind, der udkom i 1958 – på 300-året for Roskildefreden – tillagde han nationalitetsspørgsmålet mindre betydning. På forsiden af bindet bringes et citat af provsten David Arendsen Mølensted i Gønge herred: "[...] her er et underligt [vanskeligt] folk, som man dog med lemfældighed i tiden driver, hvor [hen] man vil".³⁵ Det er slående, at Fabricius i 1958 opgav en samlet konklusion på sit monumentale værk om nationalitetsskiftet i Skåne. I stedet genoptrykte han den tidligere omtalte kronik i en avis, hvor han indkredsede betydningen af Roskildefreden og tabet af Skåne, Halland og Blekinge. Tabet af Skåne så han som del af en domino-effekt, idet den dannede baggrund for tabet af Norge i 1814, der igen var baggrunden for tabet af hertugdømmerne i 1864. Knud Fabricius' historiebrug viser, at jubilæer

³⁴ Vilhelm la Cour, *Danmarks Historie* (Kbh. 1941), s. 110.

³⁵ Fabricius, *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*, bd. 4, forsiden, 98.

og markeringer af begivenheder ikke er en passiv, men en aktiv handling, der er farvet af historikerens dagsaktuelle spørgsmål.³⁶

I de sidste halvt hundrede år nævnes Roskildefreden i en række fremstillinger, men dybest set rummer de ikke nye synspunkter eller bringer nyt stof frem, fordi danske historikere stort set ikke har udforsket emnet siden Fabricius' værk. Det kan skyldes manglende interesse i emnet eller berøringsangst. Frygten for at blive tilskrevet nationalistiske motiver ved at beskæftige sig med tabte landområder. Det skinner tydeligt igennem i Palle Laurings bog *Danmark i Skåne* (1952), der havde den meget sigende undertitel: En usentimental rejse i Skåne. Indtrykket af berøringsangst bestyrkes, når man læser indledningen. Her retfærdiggør han sin beskæftigelse med Skåne. Hensigten er ikke at grave gamle stridsøkser op eller at opildne til svenskerhad. Der er derimod tale om en kulturhistorisk rejse gennem Skåne for at identificere levn fra danskertiden. Luring ironiserer over danskere, der tager til Skåne for at klappe skåningerne på skuldrene og kalde dem brødre. De burde i stedet holde ferie ved Ringkøbing.³⁷

Det er kun få danske historikere, der har perspektiveret Roskildefreden og indkredset dens symbolværdi. Fra et dansk synspunkt repræsenterer Roskildefreden et nederlag, der ikke er blevet markeret ved officielle arrangementer og jubilæer, men hvor symbolværdien i stedet skal findes i historieskrivningen. Nederlaget har givet anledning til forskellige former for selvransagelse og til fordeling af ansvaret. Men nederlaget og afståelsen af landområder har også givet anledning til en vis distancering, en berøringsangst for at beskæftige sig med et emne, der kan fremkalde anklager om nationalisme eller revanchisme.

Stormen på København 1659 – fra en dansk vinkel

Mens man fra dansk side ikke tidligere har set nogen anledning til at markere freden i Roskilde 1658 og fra svensk side har en tilsvarende holdning til den mislykkede storm på København og nederlaget ved Nyborg i 1659, er

³⁶ Fabricius' syn på det hurtige skånske nationalitetstab er undertiden blevet tolket som udtryk for en nederlagsstemning – ”ånden fra 1864” – men Knud Fabricius havde ligesom fagfællerne Johan Ottosen og Vilhelm la Cour samtidig kæmpet for danskheden i Slesvig og for landsdelens tilbagevenden til Danmark. Senest er denne nederlagsstemning udtrykt i Paul Erik Engelhardt, *Skåne mellem dansk og svensk. En undersøgelse af de nationale brydninger i Skåne stift i årene 1658 til 1679. Holdninger hos biskoppen og i præsteskabet* (Kbh. 2007), s. 10–13.

³⁷ Luring, *Danmark i Skåne*, s. 6.

tilbagevisningen af det svenske stormløb mod København 11. februar 1659 blevet fejret i Danmark ved flere lejligheder.

Den 9. januar 1661 gjorde Frederik III. den 11. februar til en årlig tak-sigelses- og helligdag, der skulle højtideligholdes med musik og klokke-ringning til minde om, at den svenske konges storm på København ”med stor Ruin blev afslagen”.³⁸ Danmark forsøgte at tilbageerobre det tabte land både under Den Skånske Krig 1676–1679 og under Den Store Nordiske Krig 1700–1720, ligesom danske almanakker frem til 1779 rummede op-lysninger om markedsdage i Skåne, Halland og Blekinge som en symbolsk manifestation af landsdelenes danskhed. I 1766 afskaffedes den 11. februar som helligdag, og festligholdelsen blev sløjftet som upassende, da den danske prinsesse Sophie Magdalene blev gift med den svenske kronprins Gustav, den senere Gustav III.³⁹

Da man i 1859 alligevel fejrede den ved nogle stort anlagte festligheder, militærparader og symbolsk udsmykning med blandt andet våben, konge-buster og flag, fremhævede man, at festlighederne nu havde et andet formål end tidligere.⁴⁰ I 1859 befandt man sig i skandinavismens blomstringstid, og festligholdelsen af 1659 må naturligvis ses på baggrund af de samme varierende variabler, som prægede behandlingen af Roskildefreden. Her skal blot fremhæves nogle enkelte, centrale træk.

Udsmykningen af festlokalerne med blandt andet buster af Frederik III. og Frederik VII., skulle naturligvis drage paralleller mellem fortid og nutid og tage fortidens storhed til indtægt og forbillede for nutid og fremtid. Parallel-

³⁸ Laurids Fogtman (udg.), *Kongelige Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge*, I. Deel (Kbh. 1806), s 19 (9. jan. 1661).

³⁹ Schiern, ’Skaanes ...Forening’, s. 156–158.

⁴⁰ *Fædrelandet*, 11. februar 1859, s. 141 (C. Brix). Det følgende om 1859-mindefesten bygger i hovedsagen på oplysninger i aviserne *Fædrelandet* og i *Berlingske Tidende* fra 9.–12. februar 1859, hvortil der henvises generelt. Da der i *Fædrelandet* d. 31.1.1859 blev annonceret for festen i Casino, blev formålet defineret som ”at udtrykke den nulevende Slægts Taknemlighed mod denne Byes tappre Forsvarere og dens Glæde over Danmarks seirrig hævdede nationale og politiske Selvstændighed”.

ler mellem den politiske kontekst i 1659 og 1859 blev også fremhævet.⁴¹ Det spændte forhold til Tyskland – på grund af den tilspidsede situation i hertugdømmerne – kastede slagskygger ind over festlighederne, men prægede også symbolværdien. I 1859 var det ikke sejren over den svenske hær i 1659, man fejrede, men nationalfølelsen og viljen til at kæmpe for landets frihed og selvstændighed. Forsvarsviljen i 1659 var et efterlignelsesværdigt forbillede, der havde en opdragende funktion, og forsvarerne fungerede som rollemodel.⁴² På vegne af studenterne, der havde spillet en rolle i 1659 og under Treårskrigen (1848–1850), lovede H.N. Hansen, ”at om Faren vendte tilbage, saa skulle de vise, at de vare de samme, som i 1659 og 1848”. En række andre eksempler kunne illustrere, at den konkrete, fortidige begivenhed blev omskrevet til nogle generelle værdier, hvor fortidens fjende, Sverige, ikke blot stod fremstod som en ven, men også som et værn, en tryghed for Danmark.

Et par dage før festen – den 9. februar – fik læserne af avisen *Fædrelandet* tolket formålet med festlighederne, nemlig ”at vække den under Hverdagslivets travle Syssel tidt halvt slumrende Fædrelandskjærlighed til nyt Liv, og styrke Sindet til at bære de Offre, som Staten i Farens Stunde maa kræve af sine Borgere”. Ønsket om at kunne vække forsvarsviljen, når faren truede, var aktuel i 1859. Truslen fra Tyskland var overhængende: ”hvis Tydsklands Overgreb ikke i Tide vises tilbage, vil Danmark og Danskheden inden Rum tid være truet med Undergang maaske endog og i høiere Grad end for to hundrede Aar side”. Tysklands mål var ”at lyksaliggjøre hele Danmark, ved at indlemme det i det store tyske Fædreland”. Skribenten slutter af med, at man under festlighederne må gøre sig klart, ”at ogsaa vi have en Storm at

⁴¹ ”Nu som dengang begyndte den nye Tid med Kamp for Danmarks Frihed og Selvstændighed, nu som dengang mødtes Kongen og Folket i broderlig Endrægtighed, nu som dengang maae de i deres egen Kraft hente den Borgen for Fremtiden, Fortiden ikke kan give, nu som dengang behøves der Mod, Aarvaagenhed, Udholdenhed og Samdrægtighed til Kamp mod indre og ydre, hemmelige og aabenbare Fjender”. Tale af inspektør C. Brix; *Fædrelandet* 11.2.1859, s. 142.

⁴² En taler fremhævede, ”hvilket Billede af Mod, Udholdenhed, Samdrægtighed og Fædrelandskjærlighed aabner sig ikke for vort Øie”. *Fædrelandet*, 11.2.1859, s. 141. Arveprinsen, der også deltog i festen, udtalte, at ligesom Københavns borgere for 200 år siden frelste hovedstaden og landet, var han overbevist om, at den nuværende slægt ville gøre det samme, når faren truer.

afslaa, en Storm, der er farligere og frygteligere end den, over hvis Rædsler Natten mellem den 10de og 11te februar 1659 bredte sit Slør!”⁴³

Skandinavismen og den nordiske forbrødring blev under festlighederne hyldet i flere sange, og der blev udbragt skåler for den svenske konge, Oscar II., ligesom svenske, norske og hollandske flag indgik i udsmykningen.⁴⁴ Tidligere fjender var symbolsk bragt sammen mod den langt større trussel fra Tyskland, uden at man behøver se skandinavismen som en dansk opfindelse i kampen mod Tyskland. Skandinavismen blev hyldet i flere sange, og de svenske modstandere i 1659 blev skildret positivt – Karl X. Gustav som heltkongen og hans tropper som tapre og sejrsvante.⁴⁵

Historieprofessor Hammerich spandt videre på denne nordiske tråd. For hvis man i mindet vil lægge en krans på de københavnske forsvareres grave, må man søge dem også i andre nordiske lande, hvor han tænkte på skåninger og nordmænd. Kampen i 1659 gjaldt ikke blot et stykke land, men rigets selvstændighed, ”og fra Kjøbenhavns Volde høre vi det Løsen, som efter Unionstiden har lydt, med forskjellige Røster, i ethvert af de nordiske Riger”. Først på svensk, da Gustav Vasa – ”Sverigs Befrier” – tog kronen, og sidste gang på norsk i Eidsvold, da Norge fra et være en provins blev et selvstændigt rige. Ifølge Hammerich var Norges, Sveriges og Danmarks selvstændighed det ene led i den nordiske tanke. Det andet led var Nordens selvstændighed. Hævdelse af gensidig uafhængighed og indbyrdes krige splittede og svækkede Nordens folk og styrkede udenlandsk indflydelse, og i åndens rige var de fortsat adskilt af fordomme, skinsyge og mistænksomhed. Hammerich hæftede sig ved, at kong Oscar i 1856 så krig mellem nordiske lande som en umulighed. Hans tale sluttede med ”Et Leve for de tre Riger! Og i dem et frit, enigt, selvstændigt Norden”.

På en undertiden lidt anstrengt måde blev det nordiske aspekt fremhævet. I sin tale om kvinderne fremhævede Carl Ploug, at to kvindelige regenter, Thyra og Margrethe, henholdsvis havde opført Danmarks grænsesold mod

⁴³ Parallellerne mellem truslen fra Sverige (1659) og fra Tyskland (1859) rummer nogle ikke særlig flatterende bemærkninger om Norden, når avisskribenten mente, at Danmark med sin kraftigere borgerstand, sin fordelagtigere beliggenhed og sit højere kulturtrin (!) ville have fået hegemoniet i en skandinavisk stat, hvis Danmark var blevet overvundet i 1659.

⁴⁴ En hollandsk flåde undsatte i oktober 1658 det indesluttede København, ligesom hollandske soldater havde deltaget i Københavns forsvar og i det efterfølgende slag ved Nyborg.

⁴⁵ ”med deres vante Tapperhed stormede Svenskerne gjentagne Gange frem”; *Fædrelandet* 11.2.1859, s. 141.

syd (Dannevirke), og forenet Nordens riger, mens mænd havde nedbrudt begge dele. Ploug betegnede den danske kvinde som en nordisk kvinde og sluttede sin tale med et leve for ”den danske, den nordiske Kvinde”. I sin tale havde inspektør C. Brix svunget sig op til, at under forsvaret af København ”Da blev hver Mand en Helt, hver Kvinde en Mand”.⁴⁶

Under festlighederne fremhævedes og hyldedes den samfundsmæssige fællesskabsfølelsen. Alle – uanset placering i samfundet – stod sammen i forsvaret af København: adelige, borgere, studenter og kvinder. De modsætninger, der fandtes, udlægges til noget positivt, at borgerne som tak for deres indsats fik del i adelens privilegier, ligesom København blev en fri rigsstand med indflydelse på rigsansliggender og et borgerudvalg, forløberen for den senere borgerrepræsentation. Borgerne ville ikke kaldes ”ufrie” eller acceptere adelsvældet, der nær havde ført landet til undergang, ligesom de overdrog kongen magt til på et nyt grundlag (enevælden) at kitte det gennemrystede samfund sammen. Ti år tidligere – i 1849 – var enevælden blevet afskaffet og Danmark havde fået en fri forfatning. Enevælden havde løst sin opgave, og en taler fremhævede, at det nu frigjorte folk skulle løse sin opgave. Den uenighed, der nu prægede folkestyret, kunne vendes til en styrke og enig optræden. Under den tidlige enevælde var den 11. februar ikke blot blevet en helligdag, men når flere rangforordninger blev udstedt netop den 11. februar, var der tale om en symbolsk markering af, at borgerne denne dag havde tilkæmpet sig en ny position, der gav dem andel i adelsprivilegierne.

Festlighederne efter 1908–1909

I 1909 – 250året for stormen på København – var Tyskland fortsat fjenden, som det afspejlede sig i samtidens debat om Københavns befæstning mod landsiden. Men forholdet til Sverige var ganske anderledes end i 1859. Sverige var ikke kommet Danmark til hjælp i 1864, og det gav den politiske skandinavisme dødsstødet. Svensk politik var omkring 1900 ydermere præget af en tysk-venlig holdning, og selvom skandinavismen i en økonomisk, handelsmæssig og kulturel skikkelse oplevede en opblomstring omkring 1900, udspandt der sig en industriel kappelstrid mellem de to lande, der også afspejlede sig i den statuemani eller statuekrig, der prægede Europa på dette tidspunkt. I Sverige havde man i 1908 fejret Roskildefreden med en militær pomp og pragt, der anstrengte forholdet til Danmark, og som afspej-

⁴⁶ *Fædrelandet* 11.2.1859, s. 141, 143.

I 1909 blev 250året for Stormen på København markeret under nationalistiske former. Men opstillingen af dette mindesmærke mødte modstand. Martin Nyrop havde færdiggjort mindesmærket i 1910; men på grund af modstand blev det først opsat i 1917 i Kongeporten på Christiansborg (parlamentsbygningen). Hvert år ophænger Akademisk Skytteforening en krans ved mindesmærket. I 2009 var der indbudt en række foreninger til markeringen den 11. februar. Nederst ses en krans fra Dansk-Skaansk Forening. Foto: Eiríkur Guðmundsson.

lede håbet om et industrielt nyt Stor-Sverige. Både i Danmark og Sverige var der kritiske, socialdemokratiske røste imod fejringerne, og i Danmark kunne tidligere tiders forsvarsvilje benyttes i debatten om forsvarsbudgettet.

Hvis danskerne i 1908 havde følt sig stødt over de svenske mindefester i anledning af Roskildefreden, blev stormen på København festligholdt det følgende år i København under en del festivitas. Et blik på dagens program i *Berlingske Tidende* den 10. februar 1909 viser, at arrangementerne blandt andet rummede kanonsalut fra en kopi af et 1600-tals krigsskib, klokkeringning, underholdning ved hærens og flådens musikkorps, ligesom våbenbrødre, forsvarsbrødre, ungdomsforbundet og andre foreninger drog med faner og musik langs den gamle forsvarslinje, idet man opfordrede ”loyale Borgere” til at slutte sig til toget og henstillede til, at byens borgere hejste flaget og udsmykkede deres huse. Fyrværkeri, raketter og fest afsluttede dagen, der også bød på nationale teaterstykker. I aviser og i tidsskriftet *Historiske*

Meddelelser om København kunne man desuden læse historiske artikler om begivenhederne i 1659.⁴⁷

Festlighederne i 1859 havde været præget af truslen fra Tyskland. Fem år efter – i 1864 – blev truslen til virkelighed, og efter tabet af Slesvig og Holsten i 1864 herskede en nederlags-nationalisme, hvor man indadtil skulle mobilisere alle ressourcer, for Danmark befandt sig i 1909 stadig i en udsat stilling. I de samme aviser, hvor man kan læse om festlighederne, omtales også spørgsmålet om Københavns befæstning til landsiden og den politiske strid om forsvarsbudgetterne. Fejringen i 1909 må blandt andet ses på denne baggrund. Lige som de svenske socialdemokrater lagde de danske afstand til festlighederne.

Der var åben uenighed om, hvor nationalistisk begivenheden skulle markeres. En gruppe tog initiativ til en stærkt nationalistisk mindetavle om forsvaret af København, som var færdig i 1910, men som på grund af modstand først blev opsat i 1917 i Kongeporten ved Christiansborg (parlamentet).⁴⁸ I 1911 kunne den danske historiker, Hans Olrik, i sin polemik mod den svenske statistiker Gustav Sundbärgs udfald mod den danske folkekarakter, glæde sig over, at det i tide var lykkedes at forhindre opsætningen af dette mindesmærke, der kunne sære svenskere.⁴⁹ Glæden varede kun kort; seks år efter var mindesmærket opsat.

Efter den anden verdenskrig, da man havde oplevet resultaterne af chauvinistiske regimer, var der ikke plads til storstilede mindefester af nationalistisk karakter. Nationalistiske indslag kunne fortsat forekomme, men de markeringer af jubilæer, der har været på begge sider af Øresund, har været ret afdæmpede og haft karakter af aviskronikker, bogudgivelser, symposier og lignende. Som nævnt af Ulf Zander fandt man i Sverige efter den anden verdenskrig de tidligere nationalistisk-ideologiske festligheder skandaløse og afstod fra yderligere fejring af denne type.⁵⁰

⁴⁷ Villads Christensen, 'Belejringen 1658-60 og Københavns Privilegier', *Historiske Meddelelser om København*, bd. 2, (1909), s. 1–46.

⁴⁸ Leon Jespersen, 'Indledning', Peter Wessel Hansen & Leon Jespersen (red.), *Stormen på København. Den svenske belejring 1658-1660. København. Kultur og Historie*, bd. I (Kbh. 2009), s. 16–17. Ved en lapsus fremstår mindetavlen her som opsat i 1909; men det skete altså først nogle år senere, netop på grund af modstand.

⁴⁹ Hans Olrik, *Svenskt och danskt folklynn* (Stockholm 1912), s. 34. Olricks tekst var i 1911 kommet på dansk.

⁵⁰ Zander, 'Ett omstritt Malmömonument', s. 223.

Med et kort udblik til begivenhederne i 1959 blev 300året for stormen på København markeret ved udgivelse af et temanummer af *Historiske Meddelelser* om København, der fra forskellige sider behandlede stormen, og aviserne rummede historiske artikler om begivenhederne i 1659. Mens mindepladen fra 1910/1917 vedrørte danske faldne under belejringen, opsatte Københavns Kommune i 1959 en mindeplade på Nationalmuseets mur ved Stormgade (opkaldt efter stormen på København) med indskriften: ”Til minde om svenske og hollandske soldater og søfolk som faldt under Københavns belejring 1658-1660”.⁵¹ Pladen blev afsløret ved en højtidelighed, hvor blandt andet de nordiske ambassadører samt den hollandske deltog, flankeret af et fakkeltog. Borgerrepræsentationens formand understregede, at det var en mindededag og ikke en festdag, og at mindepladen for de hollandske og svenske soldater og søfolk afspejlede, hvorledes man i 1959 så på begivenhederne for 300 år siden.⁵² Tidligere på dagen havde formanden lagt en krans ved den anden mindetavle for de danske forsvarere under stormen på hovedstaden.⁵³ Lige som nogle kredse i 1909 distancerede man sig i 1959 bevidst fra mere snævre, nationale fortolkningsrammer.

Stormen på København 1659 – fra en svensk vinkel

Mens den (mangelfulde) danske krigsindsats i 1658 hverken har givet anledning til monumentrejsning eller mindefester, gør det samme sig gældende for Sveriges vedkommende med hensyn til det mislykkede stormangreb på København natten mellem den 10.–11. februar 1659 og Karl X. Gustavs store militære nederlag ved Nyborg i november 1659. Det er imidlertid ikke forbigået i svensk historieskrivning. Som det var tilfældet i Danmark, har man ledt efter årsagerne til nederlagene blandt andet med henblik på en placering af ansvaret. Ikke mindst har svensk forskning diskuteret årsagerne til det fejlslagne angreb på den danske hovedstad. Et opslag i Claes-Göran Isacsons bog om Karl X. Gustavs krige viser, at der faktisk bruges lige så mange sider på stormen på København som på ”tåget över Bålt”.⁵⁴

Forskere har blandt andet peget på, at den svenske hærledelse arbejdede med forældede oplysninger om det københavnske forsvar, at de danske

⁵¹ Zinglarsen, *Københavnske monumenter og mindesmærker*, s. 185.

⁵² *Berlingske Tidende* 12.2.1959.

⁵³ *Jyllands-Posten* 10.2.1959.

⁵⁴ Claes-Göran Isacson, *Karl X Gustavs krig. Fälttågen i Polen, Tyskland, Baltikum, Danmark och Sverige 1655–1660* (Lund 2004).

forsvarere havde fået underretning om det forestående svenske angreb, at forsvarerne rådede over betydelig større ildkraft, men også at hovedstadens forsvarere især bestod af regulære soldater. I den danske tradition har hovedstadens menige borgere og studenterne fået en ganske fremtrædende plads, sikkert fordi det var en uvant og signifikant situation, men også fordi den symboliserer sammenhold og forsvarsvilje til forskel fra situationen i 1658. Københavns Universitets aula er udsmykket med et maleri af opstillede, bevæbnede studenter. Isacson har i ovennævnte værk fremhævet, at de svenske angribere fortrinsvis stod over for danske og nederlandske soldater.⁵⁵ Svenske historikeres behandling af emnet kan således fungere som et korrektiv til dansk forsknings fremhævelse af det folkelige element.

Omvendt har den svenske hærs største tab – ved Poltava i 1709 – fået meget opmærksomhed, ikke mindst gennem Peter Englund's fremstilling af slaget.⁵⁶ Men håndteringen af dette nederlag afspejler de vanskeligheder, man står overfor. At rejse et monument på slagmarken til minde om de faldne, frygtede man kunne tolkes som en hyldest til fjenden.⁵⁷

Gensidig nordisk bedømmelse og naturlige grænser

Blot disse eksempler på mindefester viser en historiebrug, hvor fortiden tolkes ret forskelligt i lyset af samtiden. Med hensyn til monumenter er det træfsikkert sagt, at de kunne være støbt i bronze, men hvile på kviksand.⁵⁸ Karl X. Gustav-statuen, der ved sin opstilling i 1896 kunne virke sårende på Danmark og afholde den svenske konge fra at deltage i indvielsen, blev snart et stridspunkt mellem hovedstaden og den skånske region, som Zander har vist. Efterfølgende har den tabt sin oprindelige symbolværdi, og diskussionen om statuen har karakter af et indre skånsk opgør, hvor rytterkongen kan ses som ophavsmand til mange skåningers lidelser.

Statuen af Magnus Stenbock ved Helsingborg blev rejst i 1901 som en hyldest til sejrherren i slaget ved Helsingborg 1710, der betød, at sentensen på de danske rustvogne ”Nu eller aldrig”, blev det sidste. Feltherren skuer mod den danske kyst og havde i forslaget til statuen oprindeligt et draget sværd;

⁵⁵ Isacson, *Karl X Gustavs krig*, s. 229.

⁵⁶ Peter Englund, *Poltava. Berättelsen om en armés undergång* (Stockholm 1988). Jf. også Lena Jonsson & Tamara Torstendahl Salytjeva (red.), *Poltava. Krigsfångar och kulturutbyte* (Stockholm 2009).

⁵⁷ Zander, *Fornstora dagar*, s. 104.

⁵⁸ Citat af Andreas Huyssen; jf. Zander, 'Historia i brons och granit', s. 26.

men det fandt man åbenbart for udfordrende, for på statuen er sværdet et stykke nede i skeden, så det er en åben fortolkning, om Stenbock drager sværdet eller stikker det i skeden.⁵⁹ At også denne statue har mistet sin oprindelige symbolværdi – i hvert fald set fra et dansk synspunkt – fremgår af Palle Laurings ganske malende beskrivelse:

Når enkelte Helsingborgere har udtalt ængstelse for, at generalens statue og dens placering i næsen på ilandstigende sjællændere kunne virke sårende, kan man berolige dem. Ikke én procent af Danmarks befolkning aner hvem Stenbock var, og det er også forklaringen på hans gæsteoptræden som turistreklame: det er denne her staty fra Helsingborg, han må ha' været svensker af en slags.⁶⁰

Men denne glemsel kan også have andre aspekter. Tingenes nuværende tilstand kan blive projiceret tilbage i tid og tillagt en falsk oprindelighed og kontinuitet. Denne glemsel rammer ikke kun afståede områder. I november 2009 var det 350 år siden slaget ved Nyborg, men næppe mange danskere kender til slaget. Og næppe mange svenskere ved, at det var Karl X. Gustavs største nederlag i krigen. Men koncentrerer man sig om den nuværende grænsedragning, der kom i stand i 1658 / 1660, præger den vores tankegang i en grad, der fører til uhistoriske fremstillinger, sådan som det også fremgår af den interne, nordiske debat.

Fremmede øjne ser ofte klare, så med fordel kan man vende sig til Foreningen Norden, der i 1930'erne lod historikere læse, hvad nordiske kolleger havde skrevet om deres eget land. Her finder man ikke anklager om nationalisme, men en del af de kritiske kommentarer til indfaldsvinkler og sprogbrug rettede sig netop mod en nutidsopfattelse, projiceret tilbage på tidligere tider. Det præger de danske bedømmere af svenske lærebøgers behandling af Roskildefreden og Skåne:

Dette Lands danske Fortid bør fremgaa klart og tydeligt af Lærebøgerne. Sætningen ”Skaane...blev den första befolkade delen av vårt land” virker som en Anakronisme. Uheldig er ligeledes Betegnelsen: ”Sydsverige, de sydsvenska landskapen” for Tiden før 1660, ligesom der hos en Del Forfattere er nogen Uklarhed (”Skåne, Halland o.s.v. kommo att tillhöre Danmark”), saaledes at det ikke klart fremgaa, at det drejer sig om gammelt dansk Land,

⁵⁹ Zander, 'Historia i brons och granit', s. 50.

⁶⁰ Luring, *Danmark i Skåne*, s. 164.

der indtil 1660 kun i den korte Periode 1332-60 var forenet med Sverige, endda som særskilt Kongerige, og som indtil 1660 havde rent dansk Sprog og Kultur.⁶¹

Ved behandlingen af nationalitetsskiftet i 1600-tallet ønskede bedømmerne fremhævet, at bondekulturen og dialekten lige til moderne tid havde bevaret sit danske præg. Tidligere havde man fra dansk side imødegået, når det ved svenske mindefester og ved afsløringer af monumenter var blevet hævdet, at Sverige fik ”naturlige grænser” ved overtagelsen af Skåne, Halland og Blekinge, da Øresund kom til at danne grænse mellem de to lande. Synspunktet fandtes i flere svenske lærebøger, og det blev kritiseret:

at Sverige ved Skaanes Erobring fik naturlige Grænser, som en Berettigelse for Erobringen, ja som en Nødvendighed for at skaffe Fred i Norden. Ja, Skaanes Forbindelse med det øvrige Sverige føles vel naturlig nu, men var det tilfældet i 1658? De store Skove skilte endnu Skaane fra de svenske Landskaber, Øresund føltes endnu som den naturlige Forbindelsesvej. Skaanes Ansigt har økonomisk altid vendt vestpaa.⁶²

Som nævnt ser man ikke længere havet som noget, der adskiller, men binder sammen, ligesom argumentationen om ”naturlige grænser” ikke var gangbar efter den anden verdenskrig.⁶³ Det kan derfor undre, at Michael Roberts i 1984 kunne skrive om Øresund som en naturlig grænse⁶⁴ Om Roberts blev indfanget af retorikken i ældre historieskrivning eller af en nutidsbetragtning, skal være usagt, men ganske interessant imødegik Nils Edén i begyndelsen af 1900-tallet, at man i 1600-tallet skulle have kendt begrebet.⁶⁵ Det er spørgsmålet, om det er korrekt, for både i 1645 og i 1658 under forhandlingerne om henholdsvis Brømsebro- og Roskildefreden havde de svenske forhandlere karakteriseret Øresund som en naturlig og gudsgiven grænse: ”Där till medh synes gudh och naturen haffva satt en termin emellan Danmark och Sverige till dennes försäkring: dett är canalen i Sundet”.⁶⁶ Begrebets alder influerer

⁶¹ *Nordens läroböcker i historia. Ömsesidig granskning verkställd av Föreningen Nordens facknämnder.* Föreningarna Nordens Publikationer I (Helsingfors 1937), s. 45.

⁶² *St.*, s. 46.

⁶³ Zander, 'Ett omstritt Malmömonument', s. 223.

⁶⁴ Michael Roberts, *The Swedish Imperial Experience 1560-1718* (Cambridge 1984), s. 7: Brømsebrofreden 1645 med afståelsen af Jemtland, Herjedalen og Halland til Sverige ”began the process of giving Sweden her natural geographical limits”.

⁶⁵ Zander, 'Ett omstritt Malmömonument', s. 217, henvisning til Edén.

⁶⁶ Carl Gustaf Weibull, 'Freden i Roskilde. Aktsstycken och framställning', *Historisk Tidsskrift för Skåneland*, utgiven av Lauritz Weibull, 3 (1908-1909), s. 65.

naturligvis ikke på dets argumentationsværdi, men brugen af det afspejler ikke nødvendigvis en nutidstilstand, der projiceres tilbage. Nils Edén kan have ret i, at grænsen lige så godt kunne gå gennem Store Bælt, og at det med andre ord er et begreb som man anvender – og anvendte – når det var fordelagtigt.

Mere givende kan man snævert relatere synet på grænsen til et overordnet helhedssyn. Den danske historiker og skandinavist, Frederik Schiern, fremhævede det vanskelige, ja næsten umulige i at identificere grænsen mellem Skåne og Sverige før 1658 i modsætning til grænsen mod Tyskland, markeret ved en vold (Dannevirke), men også at denne forskel afspejlede en forudanelse om, hvorfra faren truede!⁶⁷ Omvendt fremhævede historikere, der fandt afståelsen af landskaberne øst for Sundet urimelig, de topografiske skel mellem det flade Skåne og det uvejsomme Småland, ligesom det betones, at vandet ikke adskilte, men bandt sammen. Skåne og Sjælland var forbundet, ligesom Stockholm-området med Åbo-området. Efter afståelsen af Skåne til Sverige talte blandt andet den danske historiker Palle Lauring om et jerntæppe (et järnridå) mellem Skåne og Sjælland.⁶⁸ Laurings bog udkom efter Churchills tale i Fulton, hvor han introducerede jerntæppe-begrebet. Synet på grænsens karakter er indgået som en del af jubilæumsfejringen.

I den svenske udgave af *Wikipedia* kan læses: ”Stater och andra politiska områdens gränser baseras oftast på naturliga geografiska gränser”, og her nævnes have, floder, bjerge m.m. Som eksempel nævnes Sveriges statsgrænser: ”Landgränsen mot Norge utgörs av skogar, floder och berg. Gränsen mot alla övriga stater utgörs av vatten: Östersjön, Öresund och Kattegat”, hvorimod grænsen mod Finland blev trukket af bl.a. politiske og forhand-

⁶⁷ ”I Norden mellem Danmark og Sverrig, maatte da snart smaa Indsøer, snart Bække, snart Moser bidrage til at betegne Grændsen, og naar endog slige Kjendemerker savnedes, satte man Grændsestene til at gjøre Skel mellem Rigerne”... ”Men intetsteds paa Grændsen mellem Danmark og Sverrig finde vi mindste Spor til nogen af de Volde, som Nordboerne tidlig lærte at kjende i England og at opføre i Hjemmet; forgjæves vilde man her lede efter det mindste Spor af en Befæstning lig hiint Dannevirke, ved hvis Opførelse Skaaningerne og Sjællænderne [...] stode Jyderne saa troligen bi. Det er, som om man rigtigheden havde anet, fra hvilken Side den største Fare truede, anet, at fra Syden vilde begge Gange de Uveirsskyer nærme sig, der, først for en Menneskealder og senere for stedse, skulde løsrive Skaane, Halland og Blekingen fra Danmarks Rige”; Schiern, ’Skaanes... Forening’, s. 98–100.

⁶⁸ Palle Lauring, *Danmarks historie* (Kbh. 1968), s. 130: ”Omvendelsen til det svenske skete på barsk manér, med blodige henrettelser og tvang, mens et jerntæppe gik ned midt i det hidtil indenrigs danske Øresund”.

lingstekniske grunde, uafhængig af kultur- og sproggrænser.⁶⁹ Nu kunne man se bort fra formuleringerne i et brugerstyret leksikon, men som det er fremgået, har begrebet naturlige grænser spillet en betydelig rolle i svensk argumentation, og det optræder i mange nyere fremstillinger.⁷⁰ I 1809 afstod Sverige den finske rigsdæl til Rusland, og nogle år efter forenedes Sverige i en union med Norge. Den finske historiker, Nils Erik Villstrand, har hæftet sig ved, at man fra svensk side fremhævede bjergene mod Norge, som noget der forbandt de to lande!⁷¹ Altså lige det modsatte af, hvad man kan læse idag om den svensk-norske grænse, og som er citeret ovenfor. Naturlige grænser er tydeligvis bestemt af tid, kontekst og formål.

Danske historikere har for tiden efter 1658 kun omtalt Skåne i forbindelse med danske generobringsforsøg. Mens det er forståeligt, hæftede de svenske bedømmere af danske lærebøger om nordisk historie sig ved, at også disse især koncentrerede sig om de krigeriske kontakter mellem de to lande. Her optog Torstenssonfejden (1643–1645), men især Karl Gustav-krigene (1657–1660) en stor plads:

Tystnaden bliver sedan så mycket djupare. Sedan den tvåhundraåriga dansk-svenska tävlingkampen fått sin avslutning med Kristian V:s och Fredrik IV:s revancheförsök inträder en ny tystnad om grannen i norr fram till den tid, då Danmark står i förbund med andra makter mot Sverige.⁷²

Dommen over de danske folkeskolelærebøger blev, at de fulgte et forældet skema for historisk kundskab ved at koncentrere sig om ”krig og kungar”.⁷³ I den gensidige bedømmelse berørte man ikke, om de afståede områder historiografisk var blevet glemt. I generelle Danmarkshistorier indgår Skåne,

⁶⁹ (Svensk) Wikipedia, opslag ”Statsgräns” (1.10.2009).

⁷⁰ F.eks. i et nyere værk om Finlands østgrænse: ”Få stater hade naturliga och obestridliga gränser i form av till exempel hav, skog, berg eller något annat naturhinder”, Mikko Huhtamies, ”Rupturåren (1656–1658) – en glömd front i ett storkrig”, Tom Gullberg & Mikko Huhtamies, *På vakt i öster*, bd. 3 (Stockholm 2004), s. 107.

⁷¹ Nils Erik Villstrand, ”Inledning. Makt och mångfald i en tidigmodern kontext”, *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, s. 15.

⁷² *Sst.*, s. 171f.

⁷³ *Sst.*, s. 172: ”som pedagogerna i skilda länder vuxit från icke blott för det egna folkets vidkommande utan i viss mån också beträffande universalhistorien. Det är schemat ”krig och kungar”, stundom tillsatt med en tredje lika mekanisk urvalsprincip: riksdagar. De nordliga ländernas inre och fredliga öden fortlöpa således i läroböckerna oberoende av varandra. Först en gemensam dynasti, en krigisk sammanstötning, kanske ett politiskt närmande kommer de parallella linjerna att korsas eller sammanflyta”.

Halland og Blekinge på linje med andre landsdele før 1658, men de er glemt i den forstand, at danske historikere stort set ikke beskæftiger sig med skånske emner fra dansketiden.⁷⁴ Knud Fabricius beklagede det, da han for et halvt hundrede år siden afsluttede sit storværk om Skånes overgang til Sverige, og situationen har ikke ændret sig siden da. På den måde har nutiden præget vores beskæftigelse med fortiden.

Jubilæer – et kontakted mellem fortid, nutid og fremtid

Som blot denne skitse har vist, kan jubilæer tjene mange og varierende formål. Jubilæer kan rumme forskellige forestillinger og opfattes forskelligt af deltagerne – og danne et forestillet erindringsfællesskab, en sammenbragt erindring.⁷⁵ De kan afspejle nogle dagsaktuelle spørgsmål, der ved historiske eksempler gives kontinuitet bagud. Herved kan der opfindes helt nye traditioner, men genstanden for fejringen kan over tid ikke blot ændre, men også miste sin symbolværdi.

Fra 1661 var den 11. februar – datoen for stormen på København – en helligdag, en særlig fest- og taksigelsesdag, ligesom enevældens rangforordninger blev udstedt på denne dato som symbol på, at uadelige havde brudt adelens monopol og privilegier.⁷⁶ Festligholdelsen blev politisk ukorrekt, da det svenske og danske kongehus blev giftet ind i hinanden i 1766, og den blev afskaffet som helligdag. I 1800-tallet blev den en officiel, militær flagdag, hvilket den fortsat er. Ligesom monumenter kan jubilæer have et pædagogisk formål ved at fremhæve efterlignelsesværdige forbilleder og dermed formidle moralske eller politiske budskaber.⁷⁷ I 1859 kunne sejren over den svenske hær udlægges som generelle principper – fædrelandskærlighed og vilje til at forsvare friheden – nu i en tilnærmelse til Sverige og Norge og i frontstilling mod et truende Tyskland. Begivenheden kunne også ses som den faktor, der

⁷⁴ For synspunktet, at de gamle østdanske områder er blevet glemt i oversigtsværker, jf. Uffe Østergaard, 'Hvorfor hader vi svenskerne: Danmarkshistorier mellem svensk og tysk', Anders Linde-Laursen & Jan Olof Nilsson (red.), *Nationella identiteter i Norden: ett fullbordat projekt? Sjutton nordiska undersökningar* (Stockholm 1991).

⁷⁵ Jf. bla. Rodell, *At gjuta en nation*, s. 34; Ulf Zander, 'Historieförmedlingens villkor, möjligheter och problem – i Danmark och annorstädes'. I: Bernard Eric Jensen (red.), *At bruge historie – i sen-/postmoderne tid* (Roskilde 2000), s. 117. Se desuden Bernard Eric Jensen, *Historie – livsverden og fag* (Kbh. 2003), s. 66–70.

⁷⁶ Nils Bartholdy, Adelsbegrebet under den ældre enevælde. Sammenhængen med privilegier, rang i tiden 1660–1730. (Dansk) *Historisk Tidsskrift* 12. Rk., V (1971), s. 577–648.

⁷⁷ Rodell, *At gjuta en nation*, s. 20; Zander, 'Alt ljus på Malmö', s. 216.

udløste borgerstandens ligestilling med adelen og skabelsen af Københavns borgerrepræsentation. I 1909 var truslen fra Tyskland stadig levende, efter tabet af Slesvig og Holsten i 1864, og jubilæumsaktiviteterne indgik i en diskussion af relevansen af fejringen og af øgede forsvarsudgifter.

Sveriges omfattende fejring i 1908 af 250-året for Roskildefreden skabte ikke blot spændinger mellem Danmark og Sverige, men også i Sverige markerede blandt andet socialdemokraterne en uvilje mod festlighederne. I begge lande finder vi efterfølgende en ret behersket markering af begivenhederne. Forfatteren August Strindberg stillede sig ligeledes kritisk over for monumentrejsninger og mindefester: ”Varje gång man gräver upp Carl XII:s mumie, så finns ett motiv, ett ändamål, ett intresse”. Han problematiserede, hvilke interesser, budskaber og hensigter, man havde.⁷⁸

I Danmark var mindefesten i 1859 arrangeret af ledende borgere inden for industri, kultur og militær. Festen havde en opdragende funktion – for folket, men ikke arrangeret af folket. Noget nedladende blev den gratis teaterforestilling for menigmand kritiseret, fordi man havde valgt et fransk lystspil ”med raffinerede Forhold, der netop maa tage sig dobbelt besynderligt ud ligeoverfor disse Tilskueres jevne Naturlighed”. I stedet burde man have valgt et nationalt skuespil.⁷⁹ I 1959 vidnede opsætningen af en mindeplade for faldne svenske og hollandske soldater og søfolk samt betoningen af, at der var tale om en mindedag og ikke en festdag, at i hvert fald Københavns Kommune – lige som visse grupper i 1909 og årene efter – bevidst distancerede sig fra tidligere tiders nationalisme.

I Sverige var monumentrejsninger og mindefester i slutningen af 1800-tallet arrangeret af højadel, militær og bureaukrati. Men netop i en region som Skåne, der statsretligt havde skiftet tilhørsforhold, kunne monumenter få en dobbelttydig symbolværdi.⁸⁰ Opsætningen af Börjesons rytterstatue i Malmö af Karl X. Gustav rejste en diskussion fra starten, men interessant nok også en intern svensk debat, da Stockholms ønske om en kopi-statue i hovedstaden afslørede spændinger mellem hovedstad og region. Både statuerne af Karl X. Gustav i Malmö og af general Stenbock i Helsingborg fremkalder mere intern debat i Sverige end mellem Danmark og Sverige. Som nævnt kunne statuer være støbt i bronze, men hvile på kviksand. Deres symbolværdi blev fremhævet ved indvielserne, men kunne over tid helt miste denne. Hvis det

⁷⁸ Omtalt i Odén, ’Årestoden och minnesfester i Skåne’, s. 41.

⁷⁹ *Berlingske Tidende*, 11.2.1859.

⁸⁰ Jf. generelt Odén, ’Årestoden och minnesfester i Skåne’, s. 25–43.

sammenholdes med flere danske og skånske historikers påpegnings af nutidens manglende viden om eller interesse for Skånes tidligere danskhed, men også ukendskab til andre begivenheder i 1600-tallet, rejser det spørgsmålet, hvilken funktion har markeringer af jubilæer vedrørende 1658 og 1659 i dag? Et svar kan man få ved at betragte markeringerne i 2008 og 2009.

350års jubilæet for Roskildefreden

I 2008 blev 350året for Roskildefreden markeret ved en lang række arrangementer i Sverige og Danmark. I Roskilde Domkirke, hvor fredstraktaten blev underskrevet, blev der afholdt en gudstjeneste. Fredstraktaten fra 1658 var fremlagt i kirken, og ved den efterfølgende kirkelige handling og indvielse af en udstilling om Roskildefreden medvirkede repræsentanter fra Sverige. Den svenske ambassadør i Danmark, Lars Grundberg, holdt en tale ved indvielsen af udstillingen, hvor han glædede sig over, at højtideligheden skete ”på et værdigt, seriøst och pedagogiskt sätt och förhoppningsvis här och var med en lite humoristisk vinkling”.⁸¹ Hovedvægten i talen lå på eksemplificeringer af, at forbindelserne mellem Sverige og Danmark aldrig havde været mere intensive, dybe og omfattende end i dag. Samme tema slog den danske kulturminister, Brian Mikkelsen, an i sin tale, og den efterspurgte, humoristiske undertone manglede heller ikke, når han forestillede sig, at man i København snart skulle lære sig at bestille kaffe på svensk, på grund af de mange svenskere, der arbejdede her, mens de mange danskere, der havde købt hus i Skåne, ville kræve modersmålundervisning.

Tilsvarende blev der 2. marts 2008 holdt en gudstjeneste i Lund Domkirke, hvor den danske biskop, Jan Lindhardt, i sin prædiken berørte betydningen af Skånes tab for Danmark, blandt andet at danskerne fik en ejendommelig mentalitet, hvor isolation og underdanighed fulgtes ad, men også det ejendommelige i, at vi helt fortrængte, at det havde været dansk land. Et syn, der har præget danskerne op til vor tid, og som også lå bag den stærke danske modstand mod en Øresundsbro.⁸² Den kirkelige handling blev efterfulgt af et symposium om Roskildefreden med svensk-dansk deltagelse. Disse spektakulære markeringer af 350 års jubilæet blev efterfulgt af en lang række fælles dansk-svenske (Øresundsregionale) arrangementer i både Sverige og Danmark.

⁸¹ Talerne fra højtideligheden i Roskilde den 26.2.2008 findes på www.roskildefreden.dk (1.10.2008).

⁸² Biskoppens tale blev holdt på dansk, men var også tilgængelig for kirkegængerne i en skriftlig, svensk version.

Med regionernes øgede betydning inden for EU og med nedtoningen af national historieskrivning, ligger det nært for, hvad vej markeringer af begivenhederne i 1658 og 1659 ville tage. I 2008 blev der på svensk initiativ skabt et samarbejde mellem danske og svenske kulturinstitutioner i forbindelse med markeringen af 350året for Roskildefreden. Samarbejdet rettede sig mod forsknings- og formidlingsbaserede netværk for at udbrede kendskabet til Roskildefredens baggrund og betydning for mennesker på begge sider af Øresund samt dens perspektiver for nutiden.⁸³

Med et tværnationalt/regionalt, forsknings- og formidlingsbaseret samarbejde, der har til formål at skabe og udbrede ny viden om vores fælles kulturarv, er man langt fra nationalistiske manifestationer.⁸⁴ Jubilæet skal i stedet skabe ny viden om en fælles kulturarv og ikke mindst stille nye spørgsmål til historiske fænomener, herunder at se nutidens bevægelser over Øresund.⁸⁵ Vender man opmærksomheden fra disse tvær-nationale eller officielle arrangementer og til avisartikler vil man naturligvis finde en bred vifte af synspunkter og formål, herunder også mere nationalistiske.

I 2009 markeredes 350året for stormen på København ved et arrangement om den svenske belejringshærs by, Karlstad, uden for København og ved udsendelse af et temanummer af København. Kultur og Historie, hvor såvel danske som svenske historikere medvirkede.⁸⁶ På selve dagen for stormen – den 11. februar – holdt Københavns borgerrepræsentation et arrangement, for at markere at den opstod i kølvandet på borgernes nye privilegier efter stormnatten. Arrangementerne i 2008 og 2009 tjener således til – tværnationalt og regionalt – at stille nye spørgsmål for bedre at forstå både fortid og nutid. Det er således demokratiske, tværnationale/regionale og kundskabs-søgende sigtelinjer, der præger arrangementerne. Jubilæer kan benyttes til at få ny forståelse for forandringer, strukturer og sammenhænge, ligesom de kan kaste lys over det fortrængte. Midt i ”mindefesternes æra” knytter der sig også stor interesse til ”glemselens politik”.

⁸³ Se www.roskildefreden.dk hhv. www.roskildefreden.se

⁸⁴ Sst. I den svenske avis *Sydsvenskan* kunne man læse, at ”250-årsjubileet [1908] firades ordentligt, men sedan dess har man legat lågt med att fira Roskildefreden i Sverige. För hur ska man fira vänners nederlag?”

⁸⁵ Undersøgelser under denne synsvinkel findes i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard, *Øresundsgårder. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*. Centrum för Danmarksstudier nr. 14 (Stockholm 2007); Hanne Sanders, *Efter Roskildefreden. Skånelandskapen och Sverige i krig och fred*. Centrum för Danmarksstudier nr. 17 (Stockholm 2008).

⁸⁶ Peter Wessel Hansen & Leon Jespersen, *Stormen på København*.

Varumärket Selma Lagerlöf: Jubileet som populärhistoriskt mediasystem 1900/2000

ANDREAS NYBLOM

Jag har en känsla av att jag håller på att bli en institution, något väsenslöst, [...] något slags firmamärke, så många människor söker göra affärer genom mig.¹

Selma Lagerlöf 1907

Selma Lagerlöfs upplevelse av att hon i juli 1907 hade blivit något av ett varumärke som andra människor utnyttjade för olika syften, hänförde sig till några specifika händelser. En man hade kontaktat henne för att få tillåtelse att tillverka och marknadsföra ett resospel baserat på *Nils Holgersson*, en annan ville ha hennes välsignelse för att producera chokladkakor med bilder av Nils, och en tredje hade sökt upp henne med förhoppning om att få ta hennes bild för något fotografiskt bokverk.² Vad hennes upplevelse mer generellt illustrerar är konsekvenserna av att vara en offentlig person, av att hennes verksamhet och person definierades och brukades av andra. Tidningarnas intervjuare ville höra hennes mening om all världens ting, utom om just det som hon ”ansåg sig förstå en smula”, nämligen litteratur.³

Drygt hundra år senare är varumärket Selma Lagerlöf fortfarande användbart i kulturella och ekonomiska transaktioner. Den svenska tjugokronors-sedeln, ”Selman”, finns i åttio miljoner exemplar, och kan utbytas mot allt från mat till bensin. På ett femtontal orter i Sverige finns gator, torg och platser som bär hennes namn. En krater på planeten Venus har uppkallats

¹ Selma Lagerlöf till Valborg Olander 18.7.1907. Citerat efter Elin Wägner, *Selma Lagerlöf* (Stockholm 1958), s. 224.

² Wägner, *Selma Lagerlöf*, s. 224.

³ Wägner, *Selma Lagerlöf*, s. 349.

efter henne, liksom en asteroid i omloppsbanan runt jorden. Selma Lagerlöf finns med andra ord inskriven i ett slags universell geografi – i en på samma gång rumslig och metafysisk historiografi. Orter som kan göra anspråk på en biografisk beröring med författaren – Falun, Filipstad och Landskrona – hade också sina egna evenemangskalendrar under jubileumsåret 2008, med utställningar, föredrag, hattparader, gudstjänster, statyinvigningar och festmåltider i Selma Lagerlöfs anda. Sunne, Fryksdalen och Värmland är Selma med Lagerlöf. Med omkring 50 000 besökare varje år innebär minnesgården Mårbacka en väsentlig tillgång för traktens företagare, något som ”Hotel Selma Lagerlöf” och ”Selma Spa” inte heller gör någon hemlighet av. Sunnes kommunalråd konstaterade uppriktigt i början av jubileumsåret att Selma Lagerlöf inte bara skall ses ”som en kulturperson utan också som en viktig del av vårt näringsliv. Hon är ett varumärke som förknippas med Sunne.”⁴

Personer som bereds en plats i historien verkar inte bara i kraft av de gärningar som de en gång utförde. De formas, som Peter Aronsson påpekat, till kraftfulla gestalter som kan åstadkomma något i en senare tid då deras minne väcks till liv. För detta krävs både efterkommande som vill något, och former att stöpa minnet i: äretal, medaljer, sällskap, traditioner, statyer och jubileer.⁵ Selma Lagerlöfs betydelse, såväl hennes samtida som nutida, handlar inte heller på något uteslutande sätt om hennes litterära verksamhet. Den resa genom mediehistorien som Selma Lagerlöf inledde då hon 1890 debuterade med några kapitel ur *Gösta Berlings saga* i veckotidningen *Idun*, förvandlade henne till ett tecken som oupphörligen gjorts till föremål för nya tolkningar och innebörder. Därför finns det anledning att skilja mellan Selma Lagerlöf (1858–1940) och produkten, fenomenet eller varumärket ”Selma Lagerlöf” (1890–), det vill säga mellan den privata människan och den fortlöpande framställningen av den offentliga personligheten.

I den här uppsatsen intresserar jag mig för personjubileet som en del av ett större populärhistoriskt verksamhetsfält.⁶ Sedan ett par decennier tillbaka finns ett utbredd intresse för historia, ett intresse som David Lowenthal, med boken *Possessed by the Past* (1996), t.o.m. beskrivit i termer av ett slags besatt-

⁴ Thony Liljemark, ’Selma var och är en megastjärna’, *Värmlands Folkblad* 7.1.2008.

⁵ Peter Aronsson, ’Att minnas Carl von Linné’, Lars-Olof Larsson (red.), *Linné. En småländsk resa* (Stockholm 2006), s. 268f.

⁶ Artikeln har skrivits inom ramarna för forskningsprojektet ”Tilltalande förflutenheter: mediering och reception av populärhistoria”, finansierat av svenska Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté, 2006–2008. Projektledare: Bodil Axelsson.

het. Ett tydligt uttryck för denna trend är jubileerna. Pierre Nora har betecknat millennieskiftet som en ”era of commemoration” vilken han menar kännetecknas av ett slags bulimisk konsumtion av jubileer och minnesfiranden.⁷ Också Ludmila Jordanova har påpekat att firandet av jubileer under senare år har nått storartade proportioner i Europa.⁸ Lanseringen av och framgången för en tidskrift som *Populär Historia*, vilken sedan 1991 utkommer med ett nummer per månad, kan också förstås mot denna bakgrund. Tidskriften fungerar på många sätt som en kartbok över det samtida populärhistoriska medielandskapet. Den utgör en portal till olika medieringar av det förflutna. Dels är tidskriften en del av ett mindre medieimperium som bland annat inkluderar andra historiska tidskrifter, två förlag, webbplatser och en historisk filmklubb, dels utgör tidskriften en ingång till andra delar av det populärhistoriska fältet. Nya böcker, utställningar, museer, historiska turistmål, filmer, TV-serier och jubileer annonseras, presenteras och recenserar i tidskriften.⁹

Det är ett sådant brett fält av opinionsbildande medieringar och historiebruk som Ludmila Jordanova i *History in Practice* (2006) betecknar som ”offentlig historia” (*public history*). Offentlig historia innefattar bland annat museer, kulturarvsplatser, byggnader, monument, historiska romaner, dokumentärfilmer, populära tidskrifter och andra medier. Den skiljer sig från vad som kan betecknas som akademisk eller professionell historia. Offentlig historia kan också beskrivas som *populärhistoria* – den uppfattas och konsumeras av stora grupper människor, och den är ofta utformad för att nå en masspublik. Offentlig eller populär historia har ibland beskrivits som en central del av radikala rörelser som kritiserat elitistiska historiebruk. Men just för att offentlig historia potentiellt har stort inflytande över en bred publik, är den också ett verktyg som kan utnyttjas av olika etablissemang.¹⁰

Det medielandskap som Jordanova menar konstituerar det populärhistoriska fältet utgör även jubileernas infrastruktur. Det är samspelet mellan de enskilda verksamheterna och medieformerna som gör att ett jubileum kan uppfattas som en helhet, det som David Lowenthal kallar för ”a unifying web

⁷ Pierre Nora, *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, Vol. III (New York 1998), s. 609f.

⁸ Ludmila Jordanova, *History in Practice* (London 2006), s. 130.

⁹ Bodil Axelsson, ”När historien blir personlig: en intervjustudie av populärhistoriens brukare”, kommande.

¹⁰ Jordanova, *History in Practice*, s. 113, 126, 130.

of retrospection".¹¹ Peter Aronsson har också framhållit att det är "sambanden mellan historiebruk på skilda verksamhetsfält som skapar styrkan i deras framträdande."¹² En sådan tanke ligger även till grund för studiet av vad som inom kulturhistorisk medieforskning kallas för mediasystem. Med detta avses de vid en viss tidpunkt tillgängliga mediala förbindelser och relationer som samhället är sammanvävt med.¹³

Peter Burke analyserar i *The Fabrication of Louis XIV* (1992) hur den franska monarkin under 1600-talet skaffade sig legitimitet genom att förhålliga och mångfaldiga bilden av Ludvig XIV. Den offentliga bilden av Solkungen skapades genom ett sinnrikt utnyttjande av det rådande mediasystemet. Kungen förhålligades av anställda bildkonstnärer, dramatiker, poeter, kompositörer och arkitekter, men även medier och genrer som medaljer, gobelänger och gravyrer användes för att forma kungens image och maktposition.¹⁴ Medan Burke intresserar sig för hur bilden av Ludvig skapades i hans samtida offentlighet, har andra tillämpat liknande perspektiv i analysen av eftermälen och minnespraktiker. Författarna i antologin *Jane Austen and Co: Remaking the Past in Contemporary Culture* (2003) studerar vad de kallar för "the Austen phenomenon", de tolkningar av det förflutna som ständigt återupptäcker och omformar det som de avser att beskriva. Detta fenomen, menar de, utspelar sig mellan de muntliga, visuella, textuella och spatiala spridningssystemen. De sätt på vilka dessa system interagerar och förstärker varandra, påverkar hur kulturella upplevelser sprids och konsumeras: "see the film, read the book, buy the soundtrack, check out the Web site, visit the 'actual' Austen sites".¹⁵

¹¹ David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Cambridge 1985), s. 198.

¹² Peter Aronsson, *Historiebruk: att använda det förflutna* (Lund 2004), s. 7 [kursiverat i original].

¹³ Se exempelvis Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Mediernas kulturhistoria* (Stockholm 2008), Henrik G. Bastiansen, 'Media History and the Study of Media Systems', *Media History* 14 (2008:1), s. 95–112, samt Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), *Artonhundratalets mediasystem* (kommande, 2010).

¹⁴ Peter Burke, *En kung blir till. Myter och propaganda kring Ludvig XIV* (Stockholm 1996).

¹⁵ Suzanne R. Pucci & James Thompson (eds.), *Jane Austen and Co: Remaking the Past in Contemporary Culture* (New York 2003), s. 5. Det kan även noteras att litteraturforskarna Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson under hösten 2009 publicerar en studie av "Fenomenet Björn Ranelid".

I den här uppsatsen vill jag på ett liknande sätt rikta uppmärksamheten mot författaren som fenomen, mot författarpersonlighetens historiskt och medialt betingade uppenbarelseformer. Min avsikt är att bidra till att historisera föreställningen om dagens medialisering av författaren, samt att uppmärksamma relationen mellan den samtida medialiseringen och eftervärldens populärhistoriska och personhistoriska minnespraktiker. Att Selma Lagerlöf utgör ett återkommande exempel skall inte uppfattas som en ambition att på något uttömmande sätt analysera fenomenet Lagerlöf eller just Lagerlöf-jubileet 2008. Inte heller skall den studerade företeelsen betraktas som specifik vare sig för Lagerlöf eller för Sverige. Jag vill snarare poängtera det generella och internationella, även om det empiriska materialet huvudsakligen är svenskt.

Författarna och medierna

Det talas allt oftare om vikten av att utmärka sig, av att synliggöra och marknadsföra sig själv. Att skapa, sprida och vårda sitt personliga varumärke beskrivs som en väg till framgång och uppmärksamhet, bl.a. för konstnärer.¹⁶ Men handböcker som Göran Adléns *Konsten att bli något utöver det vanliga* (2007) poängterar fördelarna för alla, oavsett yrke, att utveckla sitt personliga varumärke. Främst har emellertid varumärkesdiskussionen under senare år relaterats till hur bokförlag och litterära agenter marknadsför författare. Björn Ranelid, Liza Marklund och Camilla Läckberg är några av dem som hårdlanserats via bloggar, hemsidor, egna TV-program, bokomslag, annonser, reklamfilmer och tidningspress. Argument som ”texten står för sig själv” eller ”verket är viktigare än författaren” framstår samtidigt som alltmer verklighetsfrämmande. Hur det borde vara, och hur det egentligen är, kan, som Jan Gradvall påpekat, vara helt skilda ting: ”I betraktarens ögon står inga konstnärliga verk för sig själva.” Kännedom om författares privatliv, åsikter och utseende färgar vår läsning. Böcker är varor och författare varumärken, konstaterar Gradvall och exemplifierar med bokmässan, vars hela idé är att para ihop läsare med författare, ansikten med text, och personer med verk.¹⁷ Författarna och medierna står ofrånkomligen i ett symbiotiskt förhållande till varandra.

¹⁶ Lars Vilks, 'Allting är en fördel – eller hur man blir samtidskonstnär på tre dagar', Binnaz Ayata (red.), *Kulturekonomi. Konsten att fånga osynliga värden* (Lund 2007), s. 47–73.

¹⁷ Jan Gradvall, 'Författaren som varumärke', *Göteborgs-Posten* 27.9.2007.

Diskussioner och analyser av författaren som varumärke präglas ofta av dystopiska visioner om en förestående kulturskymning där ytlighetens dominans över det seriösa och konstnärligt värdefulla upplevs som ett nytt orosmoln i det moderna mediasamhället. Det förflutna får samtidigt stå till tjänst som ett oförställt ideal, i allt väsentligt djupare och mer ädelt än vår egen tid. Sådana förfallsteorier har bl.a. förbisett att de offentliga sfärerna alltid har upprättats genom olika typer av medierade publikrelationer.¹⁸ Peter Burke kan t.ex. på goda grunder avfärda Daniel Boorstins historieskrivning i *The Image* (1961). PR-yrken, *image-making* och personliga varumärken är inte fenomen som bör isoleras till senare delen av 1900-talet – termen ”pseudo-händelse”, som Boorstin använder för att beskriva konsekvenserna av den grafiska revolutionen, är i högsta grad användbar för en analys av 1600-talets mediasystem. Den mest påfallande skillnaden mellan 1600-talet och 1900-talet, i fråga om hur personkulturer skapas och politisk makt legitimeras, är teknologisk. Medan Ludvig XIV presenterades för offentligheten via tryck, statyer och medaljer, kom 1900-talets härskare allt mer att förlita sig på fotografi, film, radio och television.¹⁹

Författarens roll som celebritet och varumärke är en företeelse vars historiska dimensioner skymms av historiskt bristfälliga perspektiv på samhällets mediebruk. Kändisskap är ingen senmodern företeelse bunden till uppkomsten av medieformer som film och television eller kategorier som skådespelare och pop-artister. Ryktbarhet har alltid fordrat mediering och publicitet, och det heroiska kan aldrig frigöras från sitt uttryck.²⁰ Lika lite som författares berömmelse härrör bara från deras egna böcker, emanerar filmstjärnorna ur filmmediet i sig. Boken eller filmen ger tillträde till offentligheten men det fordras andra medieformer för att tillskriva framträdandet och aktörens mening. Thomas Baker har i sina studier av 1850-talets litterära kändiskultur påpekat att 1900-talets stora drömfabriker – Hollywood och televisionen – inte uppfann fascinationen för kändisar, utan förde vidare en tradition från åtskilliga decennier tillbaka.²¹ Porträttfotografiets genombrott och den illustrerade pressens bildserier över kända personer fick t.ex. stort inflytande

¹⁸ Martin Bergström, Anders Ekström & Frans Lundgren, *Publika kulturer. Att tilltala allmänheten, 1700–1900. En inledning* (Uppsala 2000), s. 6.

¹⁹ Burke, *En kung blir till*, s. 66, 215ff.

²⁰ Leo Braudy, *The Frenzy of Renown: Fame and Its History* (New York 1997) s. 8f.

²¹ Thomas N. Baker, *Sentiment and Celebrity: Nathaniel Parker Willis and the Trials of Literary Fame* (New York 1999), s. 8.

över allmänhetens förståelse av politik och kultur. Fotografier av författare som George Sand, Charles Baudelaire och Alexandre Dumas påverkade utan tvekan uppfattningen om deras kulturella betydelse.²²

Att en författares rykte inte bara handlade om litterära verk, utan i högsta grad om publicitet och personlig berömmelse var något som många författare var medvetna om i slutet av 1800-talet. Att marknadsföra sig själv var också en strategi som tillämpades. Samuel Clemens, mer känd under namnet Mark Twain (1835–1910), registrerade sitt namn som varumärke, inte bara för att skydda rättigheterna till sina litterära verk utan också till de många produkter som bar hans namn; bland annat vykort, cigarrer, tobak, whisky, ett brädspel och en klippbok avsedd att klistra in tidningsnotiser om honom själv i.²³ De mer än femhundra porträttfotografier som Twain stod modell för fortplantade en kulturell och visuell kännedom om honom långt utanför de språkområden som omfattades av översättningar av hans verk. Både som ett resultat av, och som en ytterligare orsak till hans offentliga synlighet och berömmelse, uppträdde mot slutet av 1860-talet imitatorer som, i publika framträdanden, utgav sig för att vara Mark Twain.²⁴ Oscar Wilde, Dickens och Twain var författare vars föreläsningar orsakade dygnslånga biljettköer, fullpackade arenor och folkmassor som måste övervakas av polis.²⁵

Den ökade användningen av bilder i tryckta medier under senare delen av 1800-talet gjorde att människors ansikten spreds snabbare än deras idéer.²⁶ Fotografier och andra visuella representationer av författare har, som John Cawelti påpekat, en mer omedelbar förmåga att sprida intryck än deras litterära verk.²⁷ Före vår egen tids medier och stjärnor hörde böcker, tidskrifter och dagstidningar till de dominerande medierna, och författarna var en grupp som ofta blev föremål för mediebevakning, kändisskap och personkult. ²⁸ Redan i början av 1800-talet beskrev Samuel Taylor Coleridge sin samtid som en "Age of Personality", där den litterära offentligheten förpestades av

²² Michel Frizot, 'Distinguished personages', Michel Frizot (ed.), *A New History of Photography* (Köln 1998), s. 123.

²³ Joe Moran, *Star Authors: Literary Celebrity in America* (London 2000), s. 23.

²⁴ Linda Haverty Rugg, *Picturing Ourselves: Photography and Autobiography* (Chicago 1997), s. 3, 46ff.

²⁵ Moran, *Star Authors*, s. 16, 23.

²⁶ Braudy, *The Frenzy of Renown*, s. 497.

²⁷ John G. Cawelti, 'The Writer as a Celebrity: Some Aspects of American Literature as Popular Culture', *Studies in American Fiction* (1977:5), s. 172.

²⁸ Moran, *Star Authors*, s. 16.

ett utbredd intresse för litterärt och politiskt skvaller. Romantikens litteratur ansågs avslöja privata sanningar om sina upphovsmän, och i såväl litterära tidskrifter och författarbiografier som bokförlagens marknadsföring ställdes författarnas personligheter och privatliv i centrum.²⁹

Även i de nordiska länderna mötte författarna sin publik i en mängd medier och sammanhang utöver de bokliga och litterära. Bortsett från fotografier, målningar och monument kunde de avbildas på allt från medaljer till tändsticksaskar. Platser, båtar, kakor och cigarrer kunde bära deras namn, och storslagna födelsedagsfester och begravningar var offentliga händelser som skildrades i ord och bild i tidningar och tidskrifter. Personkulten gjorde författarna till varumärken – deras namn och ansikten utnyttjades i marknadsföringen av mycket annat än litteratur, och andra sammanhang än de rent estetiska försåg författarna med en mer påtaglig betydelse i det offentliga rummet. Skämttidningen *Puck* konstaterade år 1910 att skaldekonsten inte stod högt i kurs i Sverige. Stora delar av befolkningen skulle antagligen, om de tillfrågades vilka Esaias Tegnér och J. L. Runeberg var, räkna upp destinationer och avgångstider för ångbåtarna med samma namn. Tidningen påpekade emellertid att nobelpristagaren Selma Lagerlöf – som för övrigt också skulle ge namn till en ångare i sjön Fryken – henne hade ”väl folk förstås litet aning om nu sedan hon började få bråk om beskattningen.”³⁰

När dagens litterära agenter och kommunikationsstrateger talar om fördelarna med att ”sälja författaren – inte boken”³¹, är det en företeelse som inte bör betraktas som historielös. Tanken, och i viss mån även praktiken, var etablerad för mer än hundra år sedan. När Sveriges Författareförening år 1909 anordnade ett litterärt lotteri påpekade en satiriker att det skulle bli en succé, ”om författarne och inte böckerna lottas ut”. Som attraktiva vinster beskrevs de eleganta charmörerna Verner von Heidenstam och Daniel Fallström, medan den korpulente Lubbe Nordström föreföll sämre lottad ifråga om det personliga varumärkets dragningskraft.³² I romanen *Havet* (1910) framhöll också K. G. Ossian-Nilsson betydelsen av att förse litteraturen med en lockande aura, med ett slags personligt varumärke: ”hur många böcker,

²⁹ David Higgins, *Romantic Genius and the Literary Magazine: Biography, Celebrity, and Politics* (London 2005), s. 46.

³⁰ Sign.: Huckleburry, 'Svenska diktkonsten i folkupplaga', *Puck* (1910:25).

³¹ Jan Gradvall, 'Författaren som varumärke', *Göteborgs-Posten*, 27.9.2007.

³² Andreas Nyblom, *Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige* (Stockholm 2008), s. 26.

tror ni, skulle kunna undvara sin författarpersonlighet? En bok av okänd författare är som ett brev från en okänd människa; det saknas ansiktet bakom, atmosfären saknas, förtroendet”. En bok, menade han, behöver ett skimmer utifrån för locka publik.³³

Jubileum 1900

Ett tydligt uttryck för person- och hjältekulten kring sekelskiftet 1900 var personjubileerna. Eric Hobsbawm har i *The Invention of Tradition* (1983) visat hur en offentlig jubileums- och monumentkultur etablerades runt om i Europa mot slutet av 1800-talet.³⁴ Det är också betecknande att August Strindberg valde formuleringen ”jubelfesternas tidevarv” för sin samtidsdiagnos i *Det nya riket* (1882), där han menade att det sena 1800-talet var besatt av att upprätta monument över såväl samtida som historiska personer. Sekelskiftets författarkult kom också tydligt till uttryck i de offentliga fester och officiella utmärkelser som arrangerades och utdelades vid s.k. diktarjubileer. Att fira jämna födelsedagar och jubileer var ett viktigt inslag i det borgerliga sällskapslivet vid denna tid. I de individualiserade livsriterna blandades nostalgi och utvecklingstro med en manlig karriärsyn.³⁵ Kända personers födelsedagar blev också offentliga och populära händelser. Jubelfester kunde man inte klara sig utan, hävdade Claës Lundin i *Nya Stockholm* (1890).³⁶ Och Ellen Key, som trots att hon ansåg att feststämningen var ett av tidens missbrukade värden, hävdade att diktarjubileet ändå kunde ”för några stunder lyfta oss till den höjd, från vilken man varsnar huvudlinjen i en stor levnad och således ge oss den upphöjda synpunkt, som dock först döden förmår göra slutgiltig”.³⁷

Även i Norge, Danmark och Finland framstod diktarjubileer som ett tidens tecken. När Henrik Ibsen 1898 fyllde 70 år fick han motta hyllningar från hela Europa. Festligheterna började i Oslo och fortsatte sedan med en turné till Köpenhamn och Stockholm. I Köpenhamn firades han under en

³³ K. G. Ossian-Nilsson, *Havet* (Stockholm 1910), s. 166.

³⁴ Eric Hobsbawm, 'Mass-Producing Traditions. Europe, 1870–1914', Eric Hobsbawm & Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition* (Cambridge 1992), s. 263–307.

³⁵ Orvar Löfgren, 'Känslans förvandling', Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan* (Malmö 2001), s. 38f.

³⁶ Claës Lundin, *Nya Stockholm* (1890; Stockholm 1987), s. 169.

³⁷ Ellen Key, *Verk och människor* (Stockholm 1910), s. 229.

vecka och fick bl.a. motta Dannebrogsgordens storkors från kungen.³⁸ Också i Stockholm levde man ”i Ibsenhyllningarnas tecken hela veckan igenom”. Det blev middag hos kungen, fest på Författareföreningen, bankett på Grand Hotel, studentuppvaktning på Hasselbacken och festföreställningar på teatrar. Även här blev Ibsen utnämnd till riddare med storkorset av Nordstjärneorden.³⁹ Björnstjerne Björnsons sjuttioårsdag 1902 blev knappast mindre uppmärksammas även om Björnson ansågs vara mindre angelägen om att firas än Ibsen. Han hyllades bl.a. med en festföreställning på Nationalteatern i Oslo, med telegram från kungligheter och andra berömdheter, med fackeltåg och en biografi. Många dagar i förväg var tidningarna fyllda av artiklar och anekdoter om jubilar. ”Luften var likasom mättad af hans namn”, berättade en svensk observatör.⁴⁰

Ett annat stort diktarjubileum var den danske författaren Holger Drachmanns sextioårsdag 1906. Torgny Segerstedt, som var *Svenska Dagbladets* korrespondent i Köpenhamn, berättade att staden knappast gick att känna igen: ”öfverallt sticker Drachmann fram hufvudet, hvarje fönster utefter Ströget har en större eller mindre Drachmannutställning. Drachmann här och Drachmann där och tidningar och tidskrifter äro öfverfyllda af Drachmannbilder och Drachmann-artiklar”.⁴¹ Även i Sverige uppmärksammades hans sextioårsdag och tobakstillverkaren Karl Petersen & Co. marknadsförde påpassligt en ”Drachmann-cigar” till jubileet.⁴² Att jubileer och födelsedagar var möjliga att exploatera i kommersiellt syfte hade framgått redan 1897 då Oscar II firade 25-årsjubileum som regent. Stockholmsutställningen utgjorde i sig ett system av medier för att hylla kungen. Oscar II syntes överallt på utställningsområdet: avbildad på film, målningar, byster, medaljer, porslinsföremål, en chokladskulptur i naturlig storlek, samt i form av stearin, tvål och billiga souvenirer.⁴³ I *Fäderneslandet* (4.9.1897) kommenterades den kommersiella propagandan kring kungen betecknande nog som ”Jubileums-geschäft”.

³⁸ Hans Heiberg, *Henrik Ibsen. Ett porträtt* (Stockholm 1968), s. 278, 280.

³⁹ Gerda Rydell, *Henrik Ibsen. En orientering i hans liv och diktning* (Stockholm 1932), s. 229ff.

⁴⁰ Ann Margret Holmgren, 'Efterklang af Björnsonfesten', *Dagny* (1903), s. 15–22.

⁴¹ Sign. T.S. [Torgny Segerstedt], 'Drachmanniana: 60-årsfesten', *Svenska Dagbladet* 10.10.1906.

⁴² Annon i *Svenska Dagbladet* 22.10.1906.

⁴³ Anders Ekström, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar* (Stockholm 1994), s. 135, 278f.

*Jubileumsgeschäft.
Satirisk kommentar
till den mångmediala
propagandan kring
Oscar II:s 25-års-
jubileum som regent
(Fäderneslandet,
4.9.1897).*

I samband med firandet av hundraårsminnet av J. L. Runebergs (1804–1877) födelse publicerades, både i Finland och i Sverige, flera biografier, otaliga hyllningsartiklar och temanummer av tidskrifter. På Runebergsdagen den 5 februari hölls på de flesta större orter i Finland medborgerliga fester med illumination, flaggning, utställande av porträtt, byster och prydnader. Vid statyn och graven i Borgå nedlades kransar, framfördes musik, sång, och tal som sedan trycktes i dagspressen. Runebergsstatyn i Helsingfors uppvaktades av delegationer från hela landet. Butiksfönster var dekorerade med Runebergs porträtt, och till jubileet präglades en Runebergmedalj som fanns till salu i brons. En karamellfabrik tillverkade särskilda Runebergkarameller fyllda med choklad, och Fazers chokladfabrik saluförde medaljonger med Runebergs profil i relief. Bokhandlare sålde miniatyrbyster i olika storlekar och repliker av statyn i Helsingfors i terrakotta och brons.⁴⁴

Redan år 1877, i samband med Runebergs död, hade de omfattande hyllningarna väckt kritik från kyrkligt håll. Kyrkoherden O. I. Colliander menade att firandet av Runeberg antagit religiösa proportioner och utvecklats till en kult av en halvgud. Colliander opponerade sig mot ”den i yttre former

⁴⁴ Agneta Rahikainen, 'J. L. Runebergs jubileum för 100 år sedan', *Källan. Svenska litteratursällskapet informerar* (2004:2), s. 6–12.

ordnade *Cultus des Genius*, som i själva verket ingenting annat är än den avgudiska människans egen självförgudning”. Under 1880-talet gick också den religiöse professorn Herman Råbergh till attack mot Runebergskulten och mot vad han betecknade som ”modern hedendom” – den avgudadyrkan som ägnades de stora snillena. De upplysta män i samtiden som såg med förakt på medeltidens helgonkult hängav sig enligt Råbergh åt än ömkligare förvillelser:

De dyrkade snillenas födelse- och dödsdagar firas som högtider; till deras gravar anställas vallfärder under sånger och tal, vilka prisa deras livsgärning; deras stoder och gravar bekransas av beundrande händer. Deras efterlämnade bohag (relikier) bevaras och anses med djup vördnad. Man måste vara blind för att icke i denna växande snilledyrkan se ett uttryck av ’denna kraftiga villfarelse’, som ofta framträtt i människohistorien och alltid är ett straff för avfall från den levande Guden.⁴⁵

Sådana personkulturer och jubileumsfiranden präglade det offentliga kulturlivet i Norden och Sverige när författare som Verner von Heidenstam, Selma Lagerlöf och Gustaf Fröding debuterade. Den sistnämnde konstaterade 1898 att det kunde vara besvärligt att vara en ryktbar författare. Tillfälligheter och bagateller präglade ofta den offentliga bilden av författaren. Allmänheten struntade i litteraturen men fällde gärna omdömen om författarens utseende och person.⁴⁶ Verner von Heidenstam blev på många sätt en sådan medial profil vars privatliv diskuterades offentligt. Hans femtioårsdag 1909 formade sig också till något av en nationell högtidsdag med tusentals gäster och stort utrymme i press och andra medier. Heidenstams vän och kollega Axel Lundegård uppfattade sådana hyllningsfester som ett tydligt uttryck för tidens osunda författarkult, en kult som han menade uppmuntrade bedömningen av litteratur utifrån sympatier och antipatier för författarna själva. I den satiriska romanen *Den stora dagen* (1911) skildrade han, med anspelningar både på Drachmanns sextioårsdag 1906 och Heidenstams femtioårsdag 1909, hur en författare går under av högmod efter sin storstilade offentliga jubileumsfest.⁴⁷

Selma Lagerlöfs femtioårsdag 1908 blev den första av de stora hyllningsfester som hon skulle bli föremål för vid sina jämna år. Festligheter ordnades på Dramaten eller Operan, och Posten, telegrafan och blomsterhandeln gjorde

⁴⁵ Citerat efter Yrjö Hirn, *Runebergskulten* (Stockholm 1935), s. 1, 292.

⁴⁶ Nyblom, *Ryktbarhetens ansikte*, s. 116f.

⁴⁷ Nyblom, *Ryktbarhetens ansikte*, s. 206–236.

goda förtjänster.⁴⁸ Redan fyra år tidigare hade hon upplevt sin ”ständigt växande storhet” som besvärande, inte minst p.g.a. ”alla dessa främmande människor som plåga mig”.⁴⁹ Till sådana besvär hörde kanske i synnerhet att det privata hemmet fungerade som en publik arena. Omkring sekelskiftet 1900 gavs det borgerliga hemmet ofta en representativ roll, som en scen och skådeplats ägnad att förevisa ägarens välstånd och sociala position.⁵⁰ Det privata hemmet som offentlig scen var en företeelse som antagligen fick sitt tydligaste uttryck i kretsen av tidevarvets mest uppmärksammade kulturpersonligheter. Den medvetet gestaltade bostaden blev en del i den personliga marknadsföringen. Hemmet kunde fungera som ett medium för att framhäva personligheten och förse den med en ändamålsenlig atmosfär och inramning. De herrgårdar och villor som sekelskiftets författare byggde, renoverade eller tog i besittning motsvarade även tidens individualistiska pretentioner. Deras boställen skildrades ofta i tidningarnas hemma-hos-reportage, och byggnadsförlopp observerades och debatterades offentligt.⁵¹

I Sverige skulle, förutom Selma Lagerlöfs Mårbacka, också Ellen Keys Strand, Zorngården i Mora, Carl Larsson-gården i Sundborn, Gustaf Frödings Alsters herrgård, Erik Axel Karlfeldts Sånggården och Verner von Heidenstams Övralid komma att öppnas för allmänheten efter deras död. Hemmen blev minnesgårdar, museer och turistmål. Författarnas hem spelade alltså en viktig roll i deras relation till den samtida publiken och medierna, men också för deras eftermälen. Selma Lagerlöf, som dessförinnan huvudsakligen bott i Falun, återförvärvade födelsegården med hjälp av Nobelprispengarna. För att Mårbacka skulle bli mer representativt ombyggdes huset till oigenkännlighet efter ritningar av den berömde arkitekten I. G. Clason.⁵² Att ambitionen till någon del var att efterlämna ett hem värdigt att tjänstgöra som besöksmål efter döden, är ingen orimlig tanke. Före återköpet och ombyggnationen hade Lagerlöf skämts över gårdens förfall eftersom nyfikna turister sökte sig till hennes födelsehem, och även bidrog till förödelsen genom att bryta grenar från träden som minne.⁵³ ”Det är inte lätt att vara berömd”, konstaterade

⁴⁸ Vivi Edström, *Selma Lagerlöf. Livets vågspel* (Stockholm 2002), s. 371.

⁴⁹ Edström, *Selma Lagerlöf*, s. 295.

⁵⁰ Löfgren, 'Känslans förvandling', s. 105ff.

⁵¹ Anna Ingemark, 'Det privata hemmet som offentlig scen. Ellen Keys Strand & Verner von Heidenstams Övralid', *RIG. Kulturbistorisk tidskrift* (1998:2), s. 76–87.

⁵² Rolf Yrlid, *Svenska diktarhem från 1600-talet till våra dagar* (Stockholm 1965), s. 103.

⁵³ Wägner, *Selma Lagerlöf*, s. 221.

hon sedan hon återvänt till Mårbacka. Varje dag fick hon brev från personer som bad om pengar, autografer eller om att få bli hennes adoptivbarn. Och hon fick själv ta på sig museiguidens roll när såväl skolklasser som turister från världens alla hörn gjorde hennes hem till resmål.⁵⁴

Personhistoriska varumärken

Jubileer skapar aktualitet och nyhetsvärde genom sina sammantagna uttryck. Museer och bibliotek arrangerar utställningar, tidningar och tidskrifter rapporterar om evenemang och publicerar essäer och artiklar om jubilarerna. I TV och radio sänds specialprogram, dokumentärer och dramatiseringar, internet-sidor presenterar kalendarier och pressrum, och kulturskribenter, forskare, bokförläggare, litterära sällskap och politiker drar på olika sätt nytta av uppmärksamheten samtidigt som de bidrar till att fylla jubileerna med innehåll.

Personhistoriska museer spelar ofta en central roll i planerandet och genomförandet av jubileer samtidigt som de i sig själva är materiellt påtagliga exempel på personhistoriens roll i samhället. Stefan Bohman konstaterar i en kommande bok om personmuseer att behovet av sådana förefaller vara större i dag än någonsin tidigare. Av de omkring femtio personmuseer som finns i Sverige i dag handlar de allra flesta om författare och konstnärer, och det stora flertalet har öppnats för allmänheten, inte kring sekelskiftet 1900 utan efter 1940, många t.o.m. efter 1990.⁵⁵

Bokmarknaden, liksom den historiska och litteraturvetenskapliga forskningen, uppvisar också en tydlig inriktning mot personhistoria. Biografin upplever sedan början av 1990-talet en renässans, och det är inte i form av nya, postmoderna perspektiv – 1800-talskonceptet är fortfarande starkt.⁵⁶ Dag Ahlanders böcker om bland andra Gustav Vasa, Raoul Wallenberg, Alfred Nobel och heliga Birgitta är exempel på att genren också anpassas för en yngre publik. Andra exempel på hur minnen av historiska personer genomsyrar det offentliga rummet är Stockholms stads databas, ”hittagraven.se”, där ”intressanta gravar” som Alfred Nobels, Greta Garbos och Eyvind John-

⁵⁴ Elin Lagerlöf, 'Glimtar från Mårbacka', Sven Thulin (red.), *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam* (Uppsala 1941), s. 127–131.

⁵⁵ Stefan Bohman, 'Behovet av ansikten: personmuseers roll i samhället', opublicerat manus i författarens ägo.

⁵⁶ Lisbeth Larsson, 'Biografins återkomster', *Tvärnsnitt* (2005:3).

sons kan uppsökas⁵⁷, samt den 68:e ”litterära” skylten som Stockholms stad år 2008 förärade Harry Martinson på Strandvägen, vilken berättar att författaren mönstrade av sin första seglats där år 1920.

Minnesproduktionen kring de just avlidna vittnar också om personhistoriens aktualitet. Televisionens minnesprogram och tidningarnas minnesbilagor förefaller vara redigerade och klara i väntan på dödsögonblick, och hedrande ”gammemedier” som statyer, frimärken, gatunamn och biografier aktualiseras på nytt. Ingmar Bergmans bortgång 2007 ledde omedelbart till en omfattande minnesaktivitet där särskilt debatten om bevarandet av hans bostad på Fårö utgjorde ett illustrativt exempel på hur ett personhistoriskt kulturarv i dag skapas enligt ålderdomliga traditioner och ideal. Sådan minnesproduktion bör emellertid inte betraktas bara som ett idealistiskt motiverat bevarande av ett omistligt kulturarv, utan också som ett alltmer ekonomiskt lönsamt företag.⁵⁸

Personhistorien och personjubileerna utgör resurser för såväl *public service* som kommersiella intressenter. Dokumentärer och dramatiseringar av historiska personers liv är sedan ett decennium tillbaka återkommande inslag i Sveriges Television, inte minst det s.k. juldramat som under senare år behandlat Ivar Kreuger (1998), Gustaf III (2001), Linné (2004), Bellman (2005), August Strindberg (2007) och Selma Lagerlöf (2008). Men först och främst framträder personjubileerna i dag som kommersiella satsningar från medier och turistnäringar på nationell, regional och lokal nivå.

I två av terminalerna på Arlanda flygplats exponeras det registrerade varumärket ”Stockholm Hall of Fame”. Carl von Linné, Alfred Nobel, Björn Borg och Astrid Lindgren är några av de hundra ”färgstarka personligheter” som i form av stora fotografier möter resenärerna. Tanken är att de omkring sex miljoner utrikesresenärer som varje år passerar genom terminalerna ska få en positiv start på sin vistelse i staden, samt att hemvändande svenskar skall känna stolthet över sin huvudstad.⁵⁹ Konceptet beskrivs som Stockholms egen kändisparad, som en motsvarighet till Hollywood Walk of Fame i Los Angeles och Madame Tussaud’s vaxkabinett i London. ”Det är människorna

⁵⁷ <http://hittagraven.stockholm.se> (22.2.2009).

⁵⁸ Jfr Carolyn Kitch, *Pages from the Past: History and Memory in American Magazines* (Chapel Hill 2005), s. 63.

⁵⁹ ’Stockholm Hall of Fame’ är ett samarbete mellan Stockholm-Arlanda Airport och Stockholm Business Region, som samlas under begreppet The Capital of Scandinavia. <http://www.arlanda.se/sv/Om-Arlanda/Stockholm-Hall-of-Fame/> (16.3.2009).

som gör Stockholmsregionen till vad den är. Därför väljer vi att lyfta fram personerna istället för produkterna de skapat”, säger Daniel Stipich, varumärkeschef på Luftfartsverket.⁶⁰ Personjubileerna utgör på många sätt ett liknande bruk av historiska personer som varumärken. Kommunikationsbyrån Tullbergs, som specialiserat sig på varumärkesproduktion och jubileer, inkluderade t.ex. i sitt koncept för Strindbergsjubileet 1999 att författaren skulle användas i marknadsföringen av Stockholm.⁶¹

Jubileum 2000

Kring millennieskiftet framträdde flera personjubileer i de nordiska länderna som ytterst påkostade och välregisserade mediehändelser. Inte minst gällde detta författare vars födelsedagar firats storstilat redan hundra år tidigare, som Henrik Ibsen 2006, H. C. Andersen 2005, och J. L. Runeberg 2004. I Sverige hamnar alla tidigare personjubileer i skuggan av Carl von Linnés 300-årsjubileum 2007, vilket omsatte närmare 300 miljoner kronor. Jubileets två övergripande mål, att bredda och nyansera bilden av Linné samt att inspirera och utmana, kan förstås som att syftet först var att inskräpa en positiv bild av Linné för att sedan utnyttja denna bild i marknadsföringen av Sverige. Till det första målet hörde nämligen att sprida budskap som att Linné var ”en framstående naturvetare”, ett ”universalgeni”, ”världens förste ekolog”, samt att han ”var världsberömd” och ”hade humor och var karismatisk”. Till det andra målet hörde bl.a. att använda Linné ”för att marknadsföra Sverige inom och utom landet”.⁶² Att detta koncept var framgångsrikt framgår av att även företag som inte var knutna till jubileet drog nytta av uppmärksamheten kring Linné genom att uppkalla sina produkter – allt från tapetkollektioner till friggebodar – efter den hyllade ”Mr Flower Power”. Något nytt är detta emellertid inte. Redan kring sekelskiftet 1900 existerade en marknad i anslutning till minnena, och även Linnéjubileet 1907 framstod som kommersiellt framgångsrikt. En satirisk teckning visade då hur vykortstillverkare, blomsterkransmakare och bildhuggare tackade Linné för den ökade omsättningen.⁶³

⁶⁰ Pressmeddelande från Luftfartsverket 17.11.2005: <http://www.newsdesk.se/view/press-release/61184> (16.3.2009).

⁶¹ Se Tullbergs kommunikationsbyrå: <http://www.tullbergs.se/kunder.php?pageid=6&nav=3&cundernav=2&KAT=6> (16.3.2009).

⁶² 'Rapport Linné2007', www.linne2007.se (19.3.2009).

⁶³ Aronsson, 'Att minnas Carl von Linné', s. 294.

Den uppmärksamhet som Linnéjubileet 2007 väckte, skapade ett fortsatt intresse för jubileernas marknadsföringspotential. Det framgår exempelvis av Svenskt Kulturarvs turistbroschyr, *Upptäcktsresan*, för år 2008. I en inledning påpekar redaktören att det var svårt att finna ett tema för katalogen efter det dominanta Linnéåret. Men så fick man reda på att Selma Lagerlöf jubilerade, och katalogens tema blev ”Framgångsrika kvinnor med Selma som Leading Lady”. I katalogen används så Selma Lagerlöfs profil som symbol och varumärke för att markera turistmål med anknytning till olika framgångsrika kvinnor. Till skillnad från Linné-katalogen hade alltså få av besöksmålen någonting med symbolen att göra, annat än att Selma Lagerlöf var såväl kvinna som framgångsrik.

Selma Lagerlöfs 150-årsjubileum koordinerades av Selma Lagerlöf-sällskapet, Mårbackastiftelsen och Stiftelsen Selma Lagerlöfs Litteraturpris som gemensamt står bakom hemsidan selmalagerlof.nu. Verksamheten under jubileumsåret inkluderade enligt kalendariet mer än 200 evenemang, och hemsidan innehåller förutom kalendariet en stor mängd pressklipp som illustrerar jubileets mediala utbredning i form av dvd:er, radioprogram, TV-produktioner, minnesmynt, frimärken, teateruppsättningar och utställningar.

Något uttalat syfte med jubileet tycks inte ha funnits, annat än att det var just 150 år sedan Selma Lagerlöf föddes, och att hon anses vara en av Sveriges genom tiderna främsta författare. Möjligen kan jubileumsutställningen på Mårbacka, ”Selma Lagerlöf – ett levande författarskap”, tolkas som ett övergripande tema. Men även om jubileet var avsett som en hyllning av Selma Lagerlöfs levande författarskap, så riktade det huvudsakligen, både till innehåll och form, uppmärksamheten mot hennes person, privatliv och funktion som varumärke. Redan som markör och utgångspunkt för att hylla ett författarskap utgör givetvis författarens födelsedag en ganska godtycklig händelse.⁶⁴ Någon nyutgivning av Lagerlöfs verk skedde inte heller under jubileumsåret, bortsett från förlaget Lättlästs återberättade versioner. Samma förlag publicerade Johan Werkmästers biografi *Selma Lagerlöf: Liv, lust, litteratur*, och jubilarens liv stod även i centrum för Maria Bergströms serielbum *Lill-Selma på Mårbacka* – en fortsättning på det jubileumskoncept som inleddes med albumet *Sara-Lisa och Linné* (2007).

⁶⁴ Jfr Ludmila Jordanova, 'Presidential Adress: Remembrance of Science Past', *BJHS* (2000:33), s. 387–406.

Böckerna i biblioteket är också mycket tystlåtna i jämförelse med de massmediala och populära historiebruk som gör Selma Lagerlöf synlig och intressant i dagens offentlighet. Selma Lagerlöf (1858–1940) ska knappast betraktas som oskyldig i fråga om förutsättningarna för denna utveckling. Liksom hon på olika sätt påverkade den samtida, offentliga bilden av sig själv, påverkade hon i viss mån också sitt eftermäle. Den självbiografiska *Mårbacka-sviten* samt föreskrivandet att Mårbacka skulle öppnas för besökare är två exempel på detta. Ett annat är att hon valde att deponera sina brev i Kungliga biblioteket. Att de privata breven verkligen fått en verkan på Lagerlöfbilden beror emellertid på forskarnas, dramatikernas, TV-producenternas och kulturskribenternas tjänstvillighet att exploatera materialet.

Förutsättningarna för 150-årsjubileets och millennieskiftets populärhistoriska bild av Selma Lagerlöf vilade i hög grad på hur den tillgängliga korrespondensen utnyttjats. Till jubileet publicerade Albert Bonniers förlag en nyutgåva av Ying Toijer-Nilssons *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan* (1992), och biografier som Eva Helen Ulvros *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf* (2001) och Vivi Edströms *Selma Lagerlöf: Livets vågspel* (2002) fick förnyad aktualitet. Temat för jubileumsårets mest framträdande satsning var just kärleksrelationen mellan Selma Lagerlöf och Sophie Elkan.

Sveriges Televisions dramatiserade miniserie *Selma* – ett lesbiskt triangel-drama mellan Selma Lagerlöf, Sophie Elkan och Valborg Olander – var vad som kom att dominera den populärhistoriska bilden. Förutom att de två avsnitten sågs av 1,3 respektive 1,1 miljoner tittare, skapade produktionens fokus på sexualitet en hel del debatt. *Aftonbladet* använde sedvanlig skvalrerretorik som direkt förflyttade Selma Lagerlöf till 2000-talet: ”Selma gick till prostituerad” (23.12) och ”Sexiga Selma upprör tittare” (27.12). Mårbackastiftelsen krävde att SVT skulle klargöra att serien var en fiktion, och en representant för Lagerlöfs ”familj” protesterade mot den förmedlade bilden. Den var, menade hon, ”en falsk sida av Selma”.⁶⁵ Men exploateringen av privatlivet och kärlekslivet fortsätter. Historiska Teatern satte upp pjäsen ”Lagerlöf och Elkan”, och under 2009 presenterade Stockholms stadsteater dramat ”Selma och Ågust” medan Dalateatern satte upp ”Selmas kärlekar”.

Samtidigt som den mediala kändiskulturens betydelse för Selma Lagerlöfs karriär och samtida genomslag inte bör underskattas, sätter vår tids kändis-

⁶⁵ 'Det är en falsk sida av Selma', *Aftonbladet* 23.12.2008.

Jubilearens privatliv dramatiserat för tv. I Sveriges Televisions juldrama 2008 gestaltades Selma Lagerlöf av Helena Bergström och Sophie Elkan av Alexandra Rapaport. Foto: Ola Kjelbye/SVT.

kultur tydlig prägel på jubileerna och det populära historiebruket. Om nu Selma Lagerlöf lever, som 150-åring, kan man som Per Svensson i *Sydsvenska Dagbladet* uppsöka festföremålet för en intervju och fråga henne om upplevelsen av detta. Intervjuaren framför sina gratulationer på födelsedagen, och Selma svarar ödmjukt att uppmärksamheten ”går ju över på en dag, alldeles som en teaterpremiär”.

– Hå, svarar jag, ni känner ju inte vår tid med dess av medielogiken framdrivna eventkultur. Det är inte längre som i forna tider då en kändis som ni, doktor Lagerlöf, slapp undan med ett eller annat stillsamt svassande porträtt i *Idun* eller *Vecko-Journalen*. Nu är ett jubileum en storindustri: utställningar, dvd:er, böcker, seminarier, föredrag, filmkvällar – och till julen blir ni huvudperson i Sveriges televisions stora dramaserie.⁶⁶

Men det är förvisso inget nytt att Selma Lagerlöf framstår som en ”medie-dramaturgisk gestalt”.⁶⁷ Upplevelsen av att hon 1907 höll på att förvandlas till en institution eller ett firmamärke, vittnar om att medielogiken och eventkulturen i hennes samtid inte var väsensskild från 2000-talets. *Vecko-tidningarnas* porträttbilder var bara ett av många medel genom vilka Selma Lagerlöf och hennes samtida författarkollegor mötte sin publik. Litteraturen spelade då, liksom nu, ofta en underordnad roll i förhållande till intresset för och uppmärksamheten kring författaren som person. De samtida mediernas bevakning och framställning av Selma Lagerlöf motsvaras idag av vad David Wall har kallat för en ”post-mortem celebrity culture”, ett tillstånd där ny information, nya bilder och debatter fortsätter att hålla intresset för celebriteten vid liv.⁶⁸

Avslutning

När Selma Lagerlöf mot slutet av 1920-talet betraktade sig själv utifrån, som fenomen, konstaterade hon med insiktsfull ironi att hon ”åtminstone främjat turistväsendet i Värmland”. Hon var väl medveten om att åtskilliga människor i Fryksdalen, som aldrig läst *Gösta Berlings saga*, ändå, tack vare den bokens genomslag, hade gjort goda förtjänster på affärer, hotell, kaféer och bilkörningar. Selma Lagerlöf insåg också att den huvudsakliga anledningen till att turister vallfärdade till Mårbacka inte handlade om det hon skrivit. Folk, konstaterade hon, ”vill se var intressanta människor levat”.⁶⁹ Att författarna fortfarande intresserar mer än böckerna visar författarjubileerna, vilka inte desto mindre emellanåt både beskrivs och uppfattas som ”litterära jubileer”. Litteraturen framstår ofta som ett slags kulturell fernissa för att legi-

⁶⁶ Per Svensson, ’Selma Lagerlöf, 150, om sin nyvunna status som queerikon’, *Sydsvenska Dagbladet* 19.11.2008.

⁶⁷ Jfr Christine Sarrimo, ’Selma från Mårbacka har dragit till Änglagård’, *Sydsvenska Dagbladet* 27.12.2008.

⁶⁸ David S. Wall, ’Policing Elvis. Legal Action and the Shaping of Post-Mortem Celebrity Culture as Contested Space’, *Entertainment Law*, Vol. 2 (2003:3), s. 35–69.

⁶⁹ Wägner, *Selma Lagerlöf*, s. 350f.

timera retrospektiva personkulter och ekonomiskt motiverade evenemang. Det är sällan nya läsare eller ett nyväckt intresse för litteraturen framträder som tydliga resultat av ett författarjubileum.⁷⁰

Även om Selma Lagerlöfs böcker i stor utsträckning ännu lånas ut vid svenska skol- och folkbibliotek – och en ökning faktiskt var märkbar under jubileumsåret – har utlåningen minskat dramatiskt under det senaste decenniet.⁷¹ Idén om det levande författarskapet framstår därför som något av en myt, inte minst i relation till författarpersonlighetens dominanta ställning. Forskningen kring Lagerlöf är emellertid i högsta grad levande. Såväl avhandlingar som biografier har under 2000-talet undersökt nya sidor av författaren och författarskapet, och en textkritisk utgåva av hennes samlade skrifter är under arbete.⁷² Men för att beskriva ett författarskap som levande krävs mer, som Torgny Segerstedt en gång påpekade, ”än att litteraturhistoriskt intresserade syssla med honom. Inte lever en diktare därför att vitterhetssamfund föranstalta nya upplagor av hans arbeten, eller unga vetenskapsidkare kalfatra honom i avhandlingar”.⁷³

Ironi i Selma Lagerlöfs betraktelse över sin betydelse för Värmlands näringsliv och besöksstatistik passar sämre för dagens förhållanden. Mårbackastiftelsen poängterade i ett pressmeddelande inför jubileumsåret att ”Selma Lagerlöf är den värmländska turistnäringens främsta marknadsförare”.⁷⁴ Det slogs också upp som ett fatalt misstag när Värmlandsregionens turistcentrum försummade att utnyttja Selma Lagerlöf i sin monter på turistmässan i Göteborg. Att en skådespelerska kallades in akut för att gestalta författaren

⁷⁰ Ett mål med Linnéjubileet var t.ex. att främja ungas intresse för naturvetenskaplig utbildning och forskning, men i en uppföljande undersökning kunde man konstatera att jubileet inte hade åstadkommit några skönjbara förändringar. ’Rapport Linné2007’, www.linne2007.se (19.3.2009).

⁷¹ Sveriges Författarfonds undersökning av utlåningen vid folk- och skolbibliotek placerar Selma Lagerlöf på plats 190 av de 200 inräknade med drygt 77 000 utlån per år 2005–2007. Statistiken för åren 1995–1997 uppger mellan 146 000 och 250 000 utlån. Hösten 2009 offentliggjorde SFF statistiken för år 2008, och det kan konstateras att Selma Lagerlöfs position förbättrades med drygt 13 000 utlån under jubileumsåret.

⁷² För en presentation av de senaste årens forskning se Anna Nordlund, ’Inledning’, Anna Nordlund (red.), *Selma Lagerlöf 1858–2008* (Stockholm 2008), s. 11–16.

⁷³ Torgny Segerstedt, ’Väsentligt och oväsentligt’, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 10.6.1931.

⁷⁴ Pressmeddelande 6.5.2007, ’Prins Carl Philip öppnar Mårbacka’, <http://www.selmalagerlof.nu/pressrum.html> (27.3.2009).

framställdes också som hedrande för Selma Lagerlöf, medan det i själva verket handlade om att ta till vara varumärkets potential för regionen.⁷⁵

Genom sina populära uttryck framträder Selma Lagerlöfs 150-årsjubileum som en hyllning av fenomenet Lagerlöf snarare än av hennes levande författarskap. Skillnaden mellan den samtida meningsproduktionen och dagens minne är huvudsakligen mediehistorisk och teknologisk, i centrum står alltså författaren själv. Devisen ”Sälj författaren – inte boken” framstår därför inte bara som ett nutida marknadsföringskoncept, utan också som ett kännetecken för jubileet som populärhistorisk praktik både kring sekelskiftet 1900 och idag. Å andra sidan framträder författaren allt oftare som ett medium med vars hjälp någonting helt annat uppmärksammas; en stad, en region, en nation. De senaste årens påkostade personjubileer har skapat så schablonartade förväntningar att t.o.m. ett hundraårsminne av August Strindbergs dödsdag planeras. Att det då är varumärket Strindberg som är det centrala, inte minnet av författarskapet eller författaren, torde vara uppenbart för den som erinrar sig denne ”nationaldiktares” förakt för jubelfesternas tidevarv.

Dagens historievetenskapliga forskningstraditioner och populärhistoriska uttryck fäster uppmärksamheten vid att gångna tiders kändiskulter och äldre mediasystem fortsätter att påverka de sätt på vilka vi betraktar det förflutna. Det akademiskt legitima intresset för personhistoriska detaljer har t.ex. tydliga beröringspunkter med en mer populär och samtidsorienterad kändiskultur. Om August Strindberg eller Selma Lagerlöf hade levt i dag skulle det garanterat ha ansetts både viktigt och riktigt att låta reportrar följa dem dygnet runt, för att med bandspelare och kameror dokumentera varje tanke och rörelse.⁷⁶ Samtidigt visste dessa författare, långt före dagens marknadsföringsbyråer, jubileumsarrangörer och populärhistoriska entreprenörer, att det är personer, inte verk, som säljer bäst och som intresserar människan mest.

⁷⁵ SVT Värmlandsnytt 11.3.2008. Referat på: <http://www.selmalagerlof.nu/pressrum.html> (27.3.2009).

⁷⁶ Jfr Gabriel Zaid, *The Secret of Fame: The Literary Encounter in an Age of Distraction* (Philadelphia 2008), s. 98f.

Förvaltning, stat och nation

Tre historiska jubileer i Finland 1959–1963

MAX ENGMAN

Under den politiskt turbulenta tiden kring 1960 firades tre nationella jubileer som tog fasta på olika aspekter av Finlands statlighet. År 1959 firades staten och regeringen genom regeringskansljens/senatens 150-årsjubileum. Tre år senare, 1962, firades finländarnas politiska grundrättigheter genom 600-årsjubileet av beslutet att ge representanter för ”Österland” rätt att delta i svenska kungaval. Följande år firades finskans ställning som förvaltnings- och bildningsspråk genom 100-årsjubileet av kejsarens språkreskript i vilket det för första gången konstaterades att storfurstendömet officiella språk var svenska, men där det som en ”waragtig hågkomst” av kejsarens besök i Finland 1863 fastslogs att ”det finska tungomålet” likväl skulle vara lika berättigat ”uti allt sådant, som omedelbarligen berörer den egentliga finska befolkningen i landet” inom tjugo år.¹

Historiebruk och jubileer

Jubileer och monument har på senare tid fått en förnyad och annorlunda aktualitet som en del av det som går under benämningen historiebruk. Jubileer hör till de företeelser som med en sammanfattande benämning brukar kallas ”uppfinnande av traditioner” efter en antologi med detta namn från 1983. Forskare med denna inriktning har koncentrerat sig på att undersöka det medvetna forandandet av traditioner för att stöda nationell identitet under 1800-talet. Jubileumsår hör till de mera formbara medlen att konkretisera identitet och avgränsning.²

¹ Förordning 1.8.1863, *Finlands Författningssamling* 26/1863.

² Eric Hobsbawm & Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983); Peter Aronsson, *Historiebruk – att använda det förflutna* (Lund 2004), s. 13–32, 61–68.

Vanligast i våra dagar är jubileer av typen jubelår för att uppmärksamma en avgörande händelse eller en storman. En modern, något eufemistisk term präglad för att göra det lättare att högtidlighålla de i början av varje sekel infallande minnesdagarna av svenska nederlag som anknyter till 1905, 1709 respektive 1809, är ”ett Märkesår”. Denna typ av celebreringsår kan ses som en sekulariserad form av den kristna helgonkalendern, men är en av borgerskapet under perioden 1815–1870 av furstehus, hov och förvaltning övertagen form. Jubileer tar sikte på att stärka samhörighet, i modern tid nationell identitet, ett behov som vuxit i globaliseringens och den ökande europeiska integrationens tid. Sekulariseringen framträder i att de personer som uppmärksammas på detta sätt representerar framstegshjältar som borgerskapet ville reservera för sig: Dante, Luther, Rafael, Descartes, Rubens, Leibnitz, Voltaire, Goethe och som symboliserar upplysning och modernitet.³

Skillnaderna mellan Europa och Förenta staterna är betydande, allt från att européerna huvudsakligen firar personer och amerikanerna händelser till att europeiska jubelår präglas av nationella kulturbudgeter och byråkrater, statliga medier och ”statsintellektuella” redo att ställa upp i byggandet av nationell identitet. Liksom ett annat invandrarland, Australien, behöver Förenta staterna massiva, entydiga och breda jubileer som kan sammansmälta en befolkning av blandat ursprung. Kritiker och avantgarde förvisas till periferin, men ikonoklaster utgör inget hot eftersom det centrala inte är vad som sägs utan att jubelårets föremål diskuteras eftersom detta i sig stärker den nationella identiteten. Som en konstruerad, ”uppfunnen” tradition är jubileer ofta avsedda som en avgränsning mot en annan nationell tradition. De utgör ett statligt identitetsbygge som lär ut kanoniska figurer. I den mån kulturpersoner, särskilt viktiga författare, firas har de ofta en dubbelroll som ”uppfinnare” av nationens ”föreställda gemenskap” och som en del av traditionen.

På senare tider har kommersialiseringen och turismindustrin börjat spela en allt viktigare roll på båda sidor av Atlanten. Som det till volym, arrangemang och byggnadsprojekt största och till nationell självhävdelse och kommersialism synbarligen skamlösaste, ett slags t-skjorteförsäljarnas paradiset, framstår 200-årsjubileet av franska revolutionen. Fransmännen själva tröttnade inom två månader, och sympatin för det folkliga motstånd mot reaktio-

³ Det följande enligt William M. Johnston, *Celebrations: The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today* (New Brunswick, N.J. 1991). Johnstons betoning av postmodernism och bimillennieskiftet försvagar något resonemanget för äldre jubileer.

nen som kom till uttryck i Vendee började i slutet av året anta oroväckande proportioner.

Skillnaderna mellan europeiska jubileer beror till en del på hur länderna byggt upp sin medborgarreligion (*civic religion*). Också inom Europa är skillnaderna stora mellan franskt och tyskt samt mellan de olika profilerna hos de ledande jubileumsländerna. I Frankrike är kulten av revolutionen fortfarande stark, medan den kring Weimar centrerade kulturen med dess Biedermeierinslag spelar en central roll i det federala Tyskland. Österrike har alltid någon habsburgare som fötts eller dött, men föredrar med sin svaga nationella identitet att fira musiker, teatermänniskor och konstnärer. Italien skiljer sig genom ett starkt lokalt eller regionalt engagemang (framom ett nationellt) och fortfarande med starka kyrkliga inslag. Den brittiska medborgarreligionen är åter sedan prins Albert centrerad kring monarkin.

Överhuvudtaget kan man säga att behovet av jubileer är starkast i länder med svag medborgarreligion, splittring, underordning under andra enheter och många maktskiften där det är viktigt att sammanfoga olika traditioner med hjälp av gemensamma jubileers nivellerande verkan. Länder under främmande eller imperiellt styre odlar inte i så hög grad nationell identitet utan snarare nationalkaraktär genom att lyfta fram hjältar, folkspråk och folkkultur. Kultur och litteratur är viktiga alltsedan Wartburgfesten 1817 och Schiller-festerna. Ofullbordad nationsbildning förmedlas litterärt eftersom statliga strukturer för ändamålet saknas.

De finländska jubileerna kring 1960 betonade stora teman: Finlands långa statliga tradition, medborgarnas politiska rättigheter och finnarnas språkliga majoritetsrättigheter eller om man så vill Finland som förvaltning, rättsstat och språkbaserad nation. Denna uppsättning av västerländska värden firades under en relativt spänd period i det kalla krigets historia under åren efter Stalins död med Berlin- och Kuba-kriserna som uttryck för spänningen. I Finland upplevdes perioden som mycket kritisk med nattfrost, notkris, Honkafront och presidentval 1962. Alla dessa händelseförlopp ifrågasatte eller åtminstone aktualiserade på olika sätt Finlands politiska tillhörighet och manöverutrymme. Landet hade inte ännu stabiliserat sin internationella position, men finlandiseringstermen hade heller inte präglats. Finland intog en något svävande position mellan blocken, medlem av Nordiska rådet och FN, men samtidigt klart i Sovjetunionens skugga utan att dock vara inordnat i östblockets strukturer. Jubileer som var eller kunde tolkas som politiska eller utrikespolitiska blev i detta läge både viktigare och känsligare än vid andra tillfällen.

Officiellt hade språkstriden avblåsts under kriget och språkfred rådde. Språkfrågan var emellertid på intet sätt död. Gamla irritationsmoment och konfliktämnen kvarstod, såsom då Svenska folkpartiet i Helsingfors 1963 betecknade järnvägsstyrelsens sätt att använda finska ortnamn i svenska sammanhang som ”örfilar och påminner om att en s.k. språkfred, alla påståenden till trots, inte existerar”. På finskt håll motsatte man sig åter planer på att göra svenskan obligatorisk i finska skolor. Den stora politiska stridsfrågan vintern 1962–1963 var emellertid ändringen av språklagen så att den garanterade tvåspråkighet på orter med numerärt stora minoriteter. En svensk motion förkastades, och då en proposition som enhälligt förordats av grundlagsutskottet hotade att falla eller röstas över nyval gjorde SFP saken till en kabinetsfråga. Behovet att hålla samman regeringen medförde att lagändringen godkändes, men på svenskt håll var man väl medveten om att ändringen inte kom till primärt för att säkra svenskans ställning. De yttranden som fälldes från motståndarsidan uppfattades som illasinnade, hätska och kränkande, inte minst de som ifrågasatte de svenskspråkigas lojalitet mot fosterlandet.⁴ I detta läge var firandet av finskans frammarsch något känsligt, kanske inte som sådant, men p.g.a. de för alla parter väl kända kopplingarna till de frågekomplex som anknöt till de två andra jubileerna: Finlands plats i världen och Norden.

I någon mening gällde alla tre jubileer just detta, vad sade de historiska vittnesbörden om Finlands plats i historia, nutid och framtid? Vad valde statsledningen i detta läge att betona i samband med jubileerna, hur definierade man Finlands plats i världshistorien och världspolitiken? Vilka frågeställningar och kontinuiteter lyftes fram? Hur togs budskapet emot, väckte det genklang i vidare kretsar?

Problematiken belyses i det följande genom ett studium av hur jubileumsfirandet lades upp och genomfördes, planeringen ger en god bild av vad arrangörerna ville uppnå och hur de avsåg att nå målet. Gensvaret är svårare att nå, men tidningarna ger i sina reportage en bild av responsen och i sina kommentarer på ledarplats eller i artikelform en uppfattning om mottagandet. De främsta obundna och de ledande partitidningarna har granskats. Tidningarnas bevakning av och kommentarer till jubileerna var ojämn, och för att bredda opinionsspektret har vid behov även mindre tidningar granskats.

⁴ Sfp i Helsingfors t. Sfp:s centralstyrelse 7.10.1963, Sfp, centralstyrelseprot. 29.11.1962, 5.12.1962 (ordf. L. E. Taxells tal), 7.5.1963 (berättelse 1962–1963), Svenska Centralarkivet, Helsingfors.

Statsrådets 150-årsjubileum

På tre sidor om Senatens eget torg i huvudstaden begicks tyngdpunkten av de festligheter, som på 150-årsdagen hyllade den forna statsrådskonseljen, den kejsrliga senaten och det självständiga Finlands statsråd. I domkyrkan predikade ärkebiskopen om allas vårt – och särskilt ”rådsherrarnas” – ansvar för folkets moral, i universitetets festsal talade statsministern om det förutseende som redan 1809, långt före vår självständighet, lade grunden för dagens regeringsarbete, och i statsrådsborgen höll regeringen festplenum.

Hufvudstadsbladet 3.10.1959

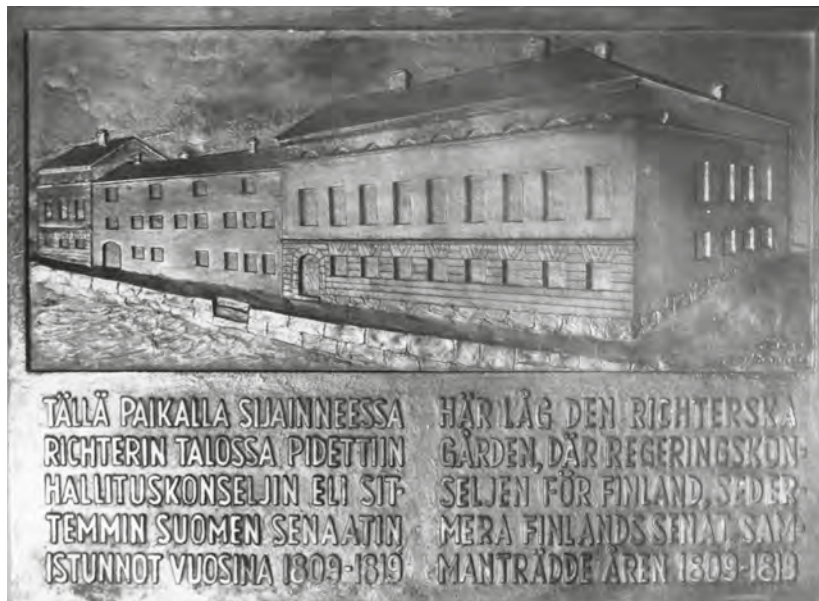
Vid hundrafemtioårsjubileet 1959 följde den självständiga republiken den modell för festligheterna som gick tillbaka till de tidigare senatsjubileerna 1859 och 1909. Statsrådet sammanträdde under statsminister V. J. Sukselains ledning till ett jubileumssammanträde, som beslöt att tillsätta en kommitté för att utarbeta ett förslag för att skriva senatens historia från 1909 till slutet av dess verksamhet i december 1918, d.v.s. för den period som inte behandlats i det vid jubileet 1909 initierade historieverk som K. W. Rauhala gav ut 1915 och 1921. Kommittén skulle vidare planera utarbetandet av statsrådets historia från år 1918 samt bereda frågan om att utarbeta en matrikel för motsvarande tid. Kommittén bestod av undervisningsminister Heikki Hosia (ordförande) och professorerna Eino Jutikkala, Arvi Korhonen, Yrjö Nurmio och L. A. Puntila.⁵

Vidare beslöt statsrådet att låta slå en medalj till minne av senatens-statsrådets 150-årsjubileum och överlåta genomförandet och den tävling som skulle ordnas till en kommitté med J. S. Sirén som ordförande. Slutligen beslöt statsrådet att ge lagberedningen i uppdrag att bereda en reform av stadgandena rörande hederstecken för långvarig oförvitlig tjänst till civil- och militärtjänstemän.⁶

Vid jubileumssammanträdet fattades alltså inga större substansbeslut och under själva jubileet kunde man inte heller egentligen visa fram något konkret, utan samtliga tre beslut gällde projekt som skulle inledas. Mycket tyder på att förvaltningen höll på att glömma jubileet. Planeringen inleddes visserligen i november 1958, vilket, som det skulle visa sig, var ganska sent.

⁵ Statsrådets prot. 2.10.1959, f. 77–78, RA. Avsnittet bygger på Max Engman, 'Festgudstjänster och förvaltningshistoria. Administrationens firande av 1809', Max Engman (red.), *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon*, SSLF 719 (Helsingfors 2009), s. 151–191.

⁶ Statsrådets prot. 2.10.1959, f. 77–78, RA.

Plaketten vid Richterska huset. 150-Kom, RA.

Statsrådet tillsatte då en kommitté, Valtioneuvoston 150-vuotisjuhlatoimikunta [Statsrådets 150-årsjubileumskommitté], för att förbereda jubileet. Ordförande blev minister Helge von Knorring.⁷

Statsrådets beslut förutsatte att jubileet skulle firas i augusti – regeringskanseljens reglemente utfärdades den 18 augusti, men efter arkivforskning om de tidigare jubileerna 1859 och 1909 kom kommittén fram till att den riktiga dagen var den andra oktober då konseljen sammanträdde till sitt första möte i garvaren Richters hus vid Aura ås strand. Kommittén utarbetade snabbt ett program omfattande festgudstjänst i Storkyrkan för statsrådets ledamöter, ämbets- och tjänstemän samt ledamöter av de högsta domstolarna, statsrådets jubileumssammanträde, fest i universitetets solennitetssal för alla tidigare ministrar och högre statsrådstjänstemän med statsministern som

⁷ Statsrådets prot. 21.11.1958, f. 447, PM 17.6.1959, RA. Medlemmar: riksarkivarien, prof. Yrjö Nurmio och regeringssekreterare Olli Närvä, sekreterare var regeringssekreterare Hanna Lönnrot. Som sakkunniga hörde kommittén Högsta domstolens president Toivo Tarnjanne samt kanslicheferna Reino R. Lehto (HIM) och Teini Ahava (JustM).

hälsningstalare och Republikens President som festtalare, kaffebjudning och slutligen en festföreställning på den finska nationalscenen, Kansallisteatteri. Kommitténs beräkande avslutades med ett förslag om tillsättande av en ny kommitté för att genomföra planen.⁸

Kommittén beslöt sig tidigt för en ”festskrift”, d.v.s. en historik över statsrådet och en matrikel över senatorer och ministrar sedan 1909. HD:s president Toivo Tarjanne betonade att jubileet borde ordnas som en fest gällande hela den tidigare senaten, varvid också Högsta Domstolen och Högsta förvaltningsdomstolen borde beaktas. Justitieministeriets kanslichef Teini Ahava, som ansåg att avskaffandet av tecknet för oförvitlig tjänst varit ytterst beklagligt, föreslog att festen skulle ges en högtidlig karaktär genom att det återinfördes.⁹

Åbo stad vände sig till statsrådet och framhöll att det sammanträde som gett anledning till jubileet faktiskt hållits i Åbo. Staden ville att jubileet skulle äga rum där; en festprocession från domkyrkan till Richterska huset på andra sidan ån skulle bli en anslående syn. Ifall jubileet inte kunde firas i Åbo, ville staden att statsministern skulle festtala där, men fick nöja sig med en gudstjänst och plakett – gjuten ”redan av känsloskäl” i Åbo i koppar donerad av Outokumpu – på det hus där konseljen sammanträtt. Det beredde vissa svårigheter med tanke på att det hus som kallades ”Richterska huset” inte var originalet som gled ned i Aura å 1830 och därtill skulle rivas. Texten måste alltså utformas så att plaketten kunde sättas upp på det hus som skulle uppföras på platsen.¹⁰

Regeringssekreteraren Olli Närvä föreslog en festföreställning ”av någon patriotisk pjäs” på Nationalteatern. Teaterchefen Arvi Kivimaa föreslog ett anslående program. Efter en Ouvertyr skulle Ella Eronen deklarerat Eino Leinos *Kuolemattomuuden tuomio* och därefter skulle man uppföra sista akten av Kivis *Sockenskomakarna*. Kvällen skulle avslutas med *Vårt land*, varje strof deklamerad av olika skådespelare. Kommittén var inte tilltalad utan föredrog en helaftonspjäs, t.ex. Kivis *Sju bröder*.

Kommitténs val mellan två pjäser av Kivi och en dikt av Eino Leino är ett tecken bland många på hur kommittén – såsom man gjort 1859 och 1909 – såg jubileet som ett nationellt-administrativt jubileum, men för en numera starkt förfinskad förvaltning. Festen i solennitetssalen och jubileumsföreställ-

⁸ 150-Kom t. statsrådet 17.6.1959, UndM BD 221/671 1959, RA.

⁹ 150-Kom prot. 27.1., 26.2., 12.5.1959, RA.

¹⁰ 150-Kom prot. 26.5.1959, Åbo stad till kommittén 12.5.1959, RA.

ningen på Nationalteatern ter sig vid första anblicken som en öppning mot allmänheten, men i själva verket var det fråga om att förvaltningen hade vuxit så kraftigt att publiken vid båda tillfällena bestod av ministrar, ämbets- och tjänstemän. Organisationskommittén hade problem med att bereda dem plats i kyrkan, solennitetssalen och teatern; kaffebjudningen flyttades till presidentens slott för att alla skulle få plats och HD ordnade en egen middag för sina ledamöter och tjänstemän. Intrycket att jubileet var tänkt som en förvaltningsintern finskspråkig fest underströks av kommitténs konstaterande att man helt borde avstå från att bjuda in företrädare för utlandet, ens från Norden, ”eftersom det var svårt att begränsa antalet gäster”.¹¹

Den nya kommittén tillsattes i juni 1959 och tog namnet organisationskommitté, (Valtioneuuvoston 150-vuotisjuhlien järjestelytoimikunta). Ordförande blev kanslichefen Reino R. Lehto.¹² Förberedelserna sena start och makliga takt medförde att organisationskommittén fick slita hårt med sammanträden varje dag i slutskedet. Icke desto mindre måste man avstå från en del av planerna. Det var för sent att få till stånd ett jubileumsfrimärke, varför man fick nöja sig med en förstadagsstämpel. Kommittén hoppades kunna få medaljen slagen till jubileet genom att avstå från den planerade tävlingen och vända sig direkt till någon konstnär; Väinö Aaltonen, Kalervo Kallio och Essi Renvall nämndes och den förstnämnde gav t.o.m en offert. Kommittén vågade slutligen inte trotsa bildhuggarförbundets krav på att en tävling skulle ordnas enligt dess regler. I fråga om teaterföreställningen fick man nöja sig med *Sockenskomakarna* eftersom pjäsen, som teaterchefen krasst konstaterade, ”redan stod på repertoaren”.¹³

Festdagen firades enligt det uppgjorda programmet. Under festgudstjänsten predikade ärkebiskop Salomies utgående från Johannes 7:26, ”Hava då rådsherrarna verkligen blivit förvissade om att denne är Messias?”. Efter statsrådets jubileumssammanträde delade statsministern ut ordnar åt åtta personer som inlett sin tjänstemannabana redan under senatens tid. Vid huvudfesten i solennitetssalen närvar hundra tidigare ministrar – enligt *Hufvudstadsbladet* ”väl i sig en mindre smickrande illustration” till de förhållanden styrelsen arbetat under den senaste mansåldern. Statsminister Sukselainens ”långa”

¹¹ 150-Kom prot. 26.5., 10.6.1959, PM 17.6.1959, RA.

¹² Statsrådets prot. 25.6.1959, f. 524, 150-Kom prot. 10.8.1959, RA. Medlemmar: kanslichefen Teini Ahava, minister Lauri Hjelt (UM) och regeringssekreteraren Olli Närvä och regeringssekreteraren Hanna Lönnrot som sekreterare.

¹³ 150-Org.kom. prot 9.10.1959, 14.8., 24–27.8., 29.9.1959, RA.

Statsrådets delegation i Åbo vid avtäckningen av plaketten vid Richterska huset den andra oktober 1910. Delegationens ledare, utrikesminister Ralf Törngren längst till höger. 150-Kom, RA.

festtal (i fransk version utdelat till diplomatkåren) fäste uppmärksamhet vid Finlands storartade utveckling under senatens ledning.

I Åbo uppväntade en delegation från Helsingfors ledd av utrikesminister Ralf Törngren och biträdande justitiekansler E. Manner vid den första prokuratorn Mathias Calonius grav. Törngren konstaterade i sitt tal vid avtäckningen av plaketten över regeringskonseljen vid Richterska huset att det var omotiverat att kritisera Borgå lantdag för lojalitetsbrott mot den svenska kronan; man borde inte ställa lantdagen i motsatsförhållande till Fänrik Stål. Det var fråga om ”två linjer i vår nationella utveckling, som löper ut från samma bas och går fram mot samma mål”. Törngren frågade sig hur landets historia under rysk spira hade sett ut om ständerna inte hade hörsammat Alexanders kallelse; då hade diktverket *Fänrik Stål* kanske aldrig kunnat publiceras i Finland. När Åbos biträdande stadsdirektör tog emot plaketten konstaterade han att det ursprungliga Richterska huset inte fanns kvar och att också det hus som stod på tomten var hotat av rivning,

men att staden såg det som en kär plikt att se till att minnesplaketten alltid fanns uppsatt på den historiska platsen.¹⁴

Grundrättigheter

Initiativet till firandet av grundrättigheterna togs uppenbarligen av professor L. A. Puntila. Statsvetenskapliga Föreningens (SF) styrelse diskuterade i mars 1960 hans förslag ”att fira en 600-årsfest med anledning av kungavalet i Mora” i februari 1962 och beslöt att rikta ett skriftligt förslag om samarbete till Finska Historiska Samfundet (FHS). Skrивelsen föreslog samarbete med anledning av att ”det den 15 februari hade förflytit 600 år sedan finländarnas första medverkan i valet av Sveriges konung”. Man föreslog en gemensam kommitté och konstaterade att jubileet ”ur statsvetenskapens och den politisk-historiska forskningens synvinkel hade en så stor betydelse i vårt land, att man eventuellt borde vända sig också till statsmakten för tillsättandet av en planeringskommitté”. FHS utsåg Puntila, som var både initiativtagare och styrelsemedlem i SF, och professor Pentti Renvall som sina representanter. Efter FHS:s positiva svar utsåg SF professor Sven Lindman och sin ordförande professor Pertti Pesonen till sina representanter i kommittén.¹⁵

De lärda samfunden avsåg primärt att fira 600-årsminnet av det första kungaval där finländarna deltog. Ingetdera av de höglärda samfunden ville däremot tydligen betona att det inte var fråga om ett finländskt deltagande i kungaval för första gången, utan om att Haakon Magnusson som medregent och med sin far Magnus Erikssons medgivande utfärdade en kungörelse som fastslog att Österland, som bildade ett stift, därefter på samma sätt som andra svenska stift och lagmansdömen skulle ha rätt att med valda präster och tolv bönder under lagmannens ledning delta i kungaval. Någon större praktisk betydelse fick beslutet inte och finländskt deltagande i kungaval nämndes redan i Magnus Erikssons landslag ett decennium tidigare.¹⁶

När statsrådet tillsatte en kommitté för jubileet med undervisningsminister Heikki Hosia som ordförande i november 1961 tog man fasta på andra aspekter. Jubileet utgick från finländarnas politiska grundrättigheter och fick be-

¹⁴ *Hufvudstadsbladet* 3.10.1959.

¹⁵ SF, styrelsemötesprot. 24.3. o. 17.5.1961, RA. Skrivelse t. FHS 24.4.1961 som bilaga till FHS prot. 16.5.1961, RA. Puntila hade representerat FHS också vid SF:s 25-årsjubileum på Societetshuset 25.11.1960, FHS prot. 12.12.1960, RA.

¹⁶ Kari Tarkiainen, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, Finlands svenska historia 1, SSLF 702:1 (Helsingfors 2008) s. 162–164.

nämningen ”Suomen valtiollisten perusoikeuksien 600-vuotisjuhlallisuudet” (600-årsfestligheterna med anledning av Finlands statsliga grundrättigheter). Kungörelsen hade gjort Finland jämbördigt med rikets andra delar och samtidigt ”smiddes den första länken i det finska folkets långa kedja av statliga grundrättigheter, som sedermera förlängts och stärkts från sekel till sekel”.¹⁷

På kommitténs förslag beslöt statsrådet att sexhundraårsminnet skulle firas i hela landet både den 15 februari och den följande söndagen med huvudfest i Helsingfors den 18 februari, kompletterad med aktiviteter i kommuner, utbildningsanstalter, kyrkor och studentsammanslutningar. Under festgudstjänsten i Johanneskyrkan predikade ärkebiskop Martti Simojoki, som med Jakob Burckhardt och profeten Jeremia som ledstjärnor, konstaterade att mänskligheten i kristider sökte sig en bostad på jorden. Finland hade långa traditioner, men bostadsfrågan och arbetslösheten visade att det brast i fråga om barmhärtighet. Mitt på dagen uppvaktade Hosia med en del av kommittén vid hjältegravarna i Sandudd, medan Puntila, Renvall och Sipponen uppvaktade vid monumentet över 1616 års lantdag i Gammelstaden. Presidentparet deltog i både gudstjänsten och festen som båda direktsändes i radio.¹⁸

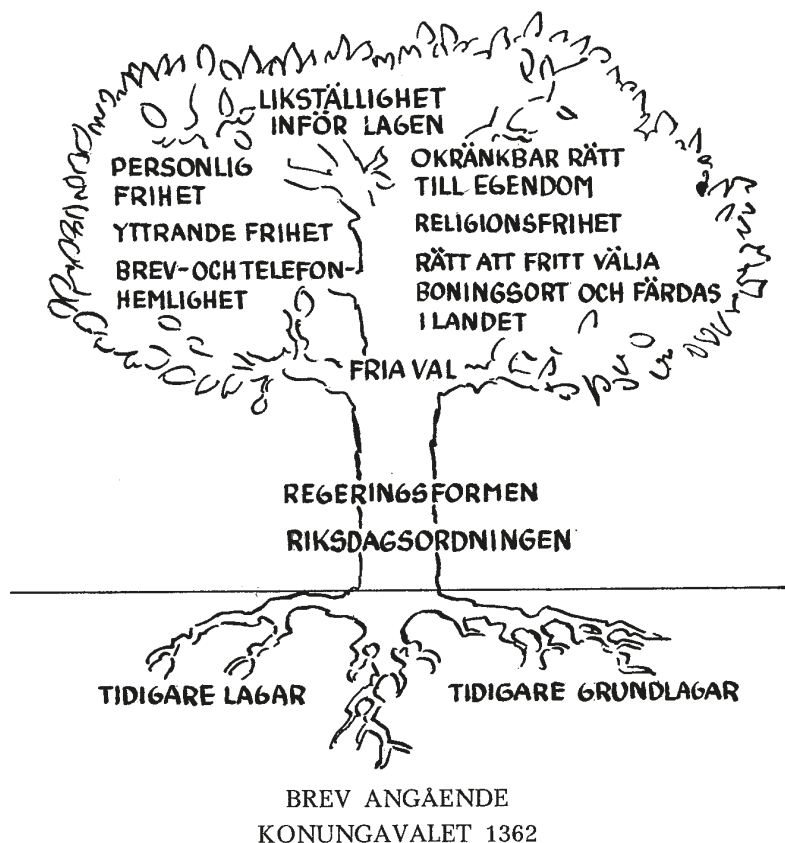
Huvudfesten i universitetets solennitetssal inleddes med Ouvertyren ur operan *Kung Karls jakt* och Sibelius *Romans C-dur för stråkar* samt avslutades med *Finlandia* och *Vårt land*, som sjöngs unisont. I sitt välkomsttal vid huvudfesten sade statsminister Martti Miettunen att tanken att uppmärksamma det ovanliga ämnet (*harvinaislaatuinen aihe*), som tog publiken sexhundra år bakåt i tiden och som ”utan tvivel hittills har intresserat endast en rätt trång krets av historiskt bevandrade personer”, hade uppkommit på olika håll och att statsrådet sett det som naturligt att fästa medborgarnas levande uppmärksamhet vid den händelse som skulle firas.

I huvudfesten deltog även svenska ambassadören Gösta Engzell samt representanter för de existerande ätterna och svenska medeltida landskapen som 1362 var representerade vid Mora stenar. Uppland representerades av riksdagsmannen, friherre Lennart Stiernstedt, Södermanland av friherre Carl J. Bonde på Eriksberg, Östergötland av tidigare talmannen Martin Skoglund,

¹⁷ Statsrådets prot. 9.11.1961, f. 122, RA. PM 5.2.1962, statsrådets kansli, 600-årsfestkommitténs arkiv (600-KA). Medlemmar blev Puntila, Renvall, riksdagens sekreterare Olavi Salervo, kanslichef Kurt Westerholm, pol.dr Pertti Pesonen och jur.lic. Kauko Sipponen.

¹⁸ Predikan refererad i *Helsingin Sanomat* 15.2.1962. PM 5.2.1962, statsrådets kansli, 600-KA. Om monumentets tillkomst, se Max Engman, ’Konungen eller hakkapeliterna? Gustav Adolfminnet i Finland 1932’, *HTF* 75 (1990:4), s. 399–445.

vars förfäder satt i bondeståndet redan på 1700-talet, Tiohärad av riksdagsman Ebbe Ohlsson, Västergötland av kapten Ivar Virgin från Mariedals slott, Närke av den socialdemokratiska riksdagsmannen Henry Allard och Västmanland av förre riksdagsmannen Hernfrid Bark. Efter en besvärlig flygresa i snöstorm togs de försenade gästerna emot av presidenten på Ekudden och deltog i utrikesministeriets lunch där de överräckte en Orrefors-vas med de vid Mora stenar representerade landskapens vapen. När friherre Bonde tillfrågades om hans ätt varit närvarande vid Mora stenar konstaterade han med

"Rättighetsträdet" ingick i Sex århundraden fundamentala politiska rättigheter, en handledning för lektioner i läroverk som utarbetades av fil.lic. Veikko Huttunen och fil.mag. Kai R. Lehtonen, 600-Ka, RA.

ett leende att den anlände från Tyskland till Finland först litet senare – Karl Knutsson (Bonde) föddes i Åbo 1408. Utöver idrott, särskilt de förestående världsmästerskapen i skidåkning i Zakopane, diskuterades gemensamma drag: gästerna var ense om att såväl Sveriges som Finlands rättssystem och politiska frihet vilade på den grund som lades i Mora sex sekel tidigare.¹⁹

Finlands ambassadör i Stockholm, Sakari Tuomioja, uppvaktade vid Mora stenar ”till åminnelse av att det finska folket genom en där 1362 utfärdad kungörelse (*julistuskirja*) fick sina första politiska grundrättigheter”. Posten gav ut ett jubileumsfrimärke med Mora stenar som motiv och statsrådet uppmanade till allmän flaggning. Jubileets motto var ”Sex sekler politiska grundrättigheter” (*Kuusi vuosisataa valtioillisia perusoikeuksia*).

Minister Pauli Lehtosalo framförde i Åbo statsmaktens hälsning, till *Åbo Underrättelsers* förargelse enbart på finska. Stadsstyrelsen bjöd på kaffe på Hamburger Börs där professor E. W. Juva höll ett historiskt föredrag om den medeltida landsrätten i Åbo.²⁰

Studentkorporationerna uppmärksammade jubileet och i skolorna användes en timme för ämnet i början av vårterminen 1962; materialet utarbetades och distribuerades av Kansalaiskasvatuksen Keskus ry, en 1960 grundad organisation för koordinering av folkbildning, som även arbetade för att utveckla ett inhemskt uppfostringsideal. Ordförande var jubileumskommitténs ordförande, minister Hosia. Temat uppmärksammades i kyrkorna under festsöndagens predikningar. Avsikten var att varje kommun skulle uppmärksamma jubileet med ett festsammanträde av kommunalfullmäktige, hembygdsfest och eventuellt uppvaktningar eller uppsättande av minnesplaketter vid gamla riksdagsmannasläkters hemman. Kommittén hade låtit färdigställa material för festtal på finska och svenska samt en förteckning över riksdagsmän i bondeståndet sockenvis från 1600-talet till 1906 – valet av stånd motiverades med att över 90 % av befolkningen var sysselsatt inom jordbruket. Bondeståndet kunde därför med skäl och från gamla tider ses som en genuin folkrepresentation; de andra stånden representerade endast minimala grupper i samhället. Materialet distribuerades av kommunförbunden.²¹

¹⁹ *Helsingin Sanomat* 15.2 och 18.2.1962.

²⁰ *Hufvudstadsbladet* 19.2.1962.

²¹ PM 5.2.1962, statsrådets kansli, 600-KA; Toivo J. Paloposki, Antero Penttilä & Veli-Matti Syrjö, *Luettelo Suomen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustajista säätyvaltiopäivillä* (Helsinki 1962).

Finska språkets rättigheter

Vårvintern 1959 genomförde en grupp studenter från Tavastlands nation en skidtur från Helsingfors till Tammerfors. Den inledde en tradition för att slå vakt om landets tusenåriga skid- och jakttraditioner. Skidåkarnas andliga budskap uppmanade till grundandet av Tavastlands Kulturfond, vilket skedde kort senare. Inför den tredje skidturen, efter Tavastlands heraldiska vapendjur kallad Lo-loppet (*Ilves-hiihto*), vände nationen sig till sin inspektor professor L. A. Puntila med en förfrågan om ett lämpligt budskap för loppet. Denne fäste studenternas uppmärksamhet vid hundraårsminnet av att finskan erkänts som likaberättigat språk. Studenterna formulerade sitt budskap i patriotisk anda: de ville fästa tavastlänningarnas och alla finländares uppmärksamhet vid hundraårsminnet av denna seger och budkavlen var avsedd som en första impuls till förberedelserna för en nationell storfest. De ville visa att fosterländska tänkesätt och försvarsviljan levde starka bland studenterna. Budskapet överlämnades i Heinola till Tavastlands Stamförbund, som i sin tur föreslog samarbete i frågan med Finskhetsförbundet (Suomalaisuuden Liitto). Detta bad åter Puntila initiera frågan, som nu alltså efter en full cirkel återbördats till initiativtagaren.²²

Undervisningsministeriet tillsatte den 27 september 1962 en kommitté (*toimikunta*) för att planera jubileet. Till ordförande utsågs professor L. A. Puntila och till medlemmar undervisningsrådet Yrjö Kallinen, riksdagsman Juho Tenhiälä och ledamoten av Finlands Akademi Kustaa Vilkuna. I diariet uppges ärendet vara ett av ministeriets egna initiativ, men det kom från Puntila. Ministeriet konstaterade att det var motiverat att fira hundraårsminnet av att kejsar Alexander II utfärdat den förordning som gav finskan en med svenskan jämbördig ställning. Kommittén tog namnet ”Suomen kielen oikeuksien 100-vuotisjuhlien viettämistä suunnitteleva toimikunta” (Kommittén för att planera firandet av 100-årsfesten med anledning av finska språkets rättigheter) och kallade Finska Kulturfondens ombudsman, pol.mag. Erkki Salonen till sekreterare. Som sin uppgift såg den att planera firandet ”i former som svarade mot dagens historiska betydelse” och göra upp förslag om de organ och resurser som behövdes för att genomföra planerna. I sitt betänkande rekapitulerade kommittén mötet mellan Alexander II och Snellman

²² Uolevi Itkonen, 'Sata vuotta tasavertaista suomenkieltä', *Hälläpyörä* 1/1963, s. 5.

Seppo Kuusisto, *Kansallishenkeen uskoen. Hämeäläis-Osakunnan historia* (Vaasa 1978), s. 242, 311–312. Jukka Tarkka, *Kansallinen kolkuttaja. L. A. Puntilan yhteiskunnallinen elämäntyö* (Helsinki 2004), s. 25.

och språkmanifestet: ”Myöhemmän kehityksen valossa voidaan mainittua manifestia pitää Suomen kansan sivistyksellisen nousun ponttimena ja siten välillisesti myös valtiollisenkin suvereeniteettimme perustana”.²³

Kommittén föreslog att själva festdagen skulle firas den 1 augusti 1963 med officiella uppvaktningar och utgivande av ett jubileumsfrimärke. Den riksomfattande dagsfesten skulle däremot hållas följande söndag på Parola malm. Programmet kunde innehålla en historisk tablå (*kuvaelma*) över mötet mellan kejsaren och Snellman den 29 juli 1863. Kommittén framhöll att ifall man önskade att allmänheten skulle inse jubileets betydelse och erbjuda skolor och medborgarorganisationer möjlighet att uppmärksamma ”den förflutna hundraårsvandringens betydelse för den positiva nationella utvecklingen” krävde detta ett tillräckligt sakkunnigt uppgjort bakgrundsmaterial. Kommittén föreslog därför ”att man skulle utarbeta en populär översiktsframställning om det finska språkets officiella ställnings historia, särskilt med beaktande av språkmanifestets tillkomst”, samt en populär festskrift ”för att presentera det finska språkets utveckling, väsen och öden”. Vidare föreslog kommittén att man borde beställa en festdikt och eventuellt utlysa en kompositionstävling. Kommittén föreslog att planerna skulle förverkligas av en ny kommitté med 30 namngivna medlemmar; antalet motiverades med möjligheterna att knyta kontakter med medborgarorganisationer, akademiska kretsar och skolor samt möjligheten att dela upp kommittén i sektioner. Budgeten, som förutsatte att mötesarvodena betalades ur det allmänna kommittéanslaget, slutade på 5,5 milj. mk, varav 1,85 för administration, 2,35 för festen inklusive program och 1,2 för tryckalster.

Frågan var uppe i regeringens finansutskott i början av januari 1963. Regeringssekreterare Olli Närväns föredragning utgick från planeringskommitténs betänkande och konstaterade att ministeriet ansåg att firandet av jubileet var motiverat och därför beslutat tillsätta en kommitté för att ordna jubileet enligt kommitténs planer. Ministeriet ansåg dock att budgeten var överdimensionerad och den nya kommittén först borde lägga fram en reviderad budget för ministeriets godkännande. Omkring 20 medlemmar vore tillräckligt.²⁴

²³ UndM BD 320/778 1962 (ingen akt), brevkonc. 6342-6345/27.9.1962 o. 6450-6451/3.10.1962 (om arvoden och reseersättningar), RA. Itkonen, ’Sata vuotta tasavertaista suomenkieltä’, s. 5. Betänkande 19.10.1962, UndM BD 344/691 1962, RA. Övers: ”I ljuset av den senare utvecklingen kan manifestet betraktas som en drivkraft för det finska folkets kulturella uppgång och indirekt också som en grund även för vår politiska suveränitet”.

²⁴ Finansutskottets föredragningslista 9.1.1963, UndM Cb 6, RA.

Finansutskottets föredragningslista utmynnade i ett förslag om godkännande, men vid sammanträdet uppkom komplikationer, som inte var enbart ekonomiska till sin natur. De tavastländska studenterna fick höra att regeringen var tveksam om huruvida en fest av detta slag borde ordnas av staten eller medborgarorganisationer. Undervisningsministern bjöd Puntila och Närvä på lunch två dagar efter behandlingen i finansutskottet, den 11 januari 1963. Han redogjorde för ärendets behandling, man hade enat sig om tillsättandet av en kommitté, men uppställt tre villkor: festen fick inte ges en språkpolitisk karaktär (statsminister Ahti Karjalainen var bekymrad), kommitténs medlemsantal skulle skäras ned kraftigt och budgeten bantas till hälften. En uppenbart förargad Puntila redogjorde för sin korrespondens och sina samtal sedan förra sommaren och påvisade att han hela tiden avsett

että juhlasta tulisi kokonaisuudessaan rakentava ja että osoitettaisiin suomen kielen oikeudellisen aseman järjestämisen valtiollinen ja sivistyksellinen merkitys. Niinikään huomautin, kuten jo kirjeessäni Opetusministerille olin maininnut, pyrkimyksistäni kielirauhan sinetöimiseen sillä, että ruotsinkielisen kansanosan taholta juhlassa esitettäisiin lyhyt tervehdys, jossa suomen kielen oikeuksien saamisen merkitys tunnustettaisiin. Jouduin jopa korottamaan ääntäni, kun hallitussihteeri Närvä jatkuvasti toivoi lupausta, että juhla järjestettäisiin niin, etteivät ruotsinkieliset siitä loukkaantuisi. Sanoin, etteivät ruotsinkieliset juhliansa järjestäessään kysy meiltä suomenkielisiltä, miten heidän on juhliansa järjestettävä. Jos määrätään minut mukaan, on luotettava siihen, että me arvioimme ruotsinkielisiltä kysymättä, minkälatuinen juhla on. Hätäntyneenä Närvä totesi referoineen raha-asiain-toimikunnassa lausuttuja mielipiteitä erheellisesti. Toistin tässä yhteydessä käsitksenäni, ettei suomenkielisellä enemmistöllä ole etua eikä valtakunnan kannalta muuta kuin vahinkoa, jos juhlasta tulee taistelujuhla. Pyysin ministeriä ja hallitussihteeriä sanomaan raha-asiain-toimikunnassa, jos asia tulee vielä tinkimismielessä puheeksi, että juhlimme tapausta, jonka ansiosta sekä ministerit että esittelijät valtakunnan valtioneuvostossa istuvat. Tämän jälkeen kumpikin ilmoitti luottavansa toimikunnan järjestelyihin.²⁵

²⁵ Puntilas PM 11.1.1963, LAP 228, RA. Irkonen, 'Sata vuotta tasavertaista suomenkieltä', s. 5, uppger ytterligare att den långa perioden av stillastående från oktober 1962 till januari 1963 präglats av språkdiskussioner ("kielikeskusteluineen"). Övers: "att festen i sin helhet skulle bli uppbyggande och påvisa den politiska och kulturella betydelsen av att finska språket juridiskt reglerades. Likaså påpekade jag, såsom jag redan hade nämnt i mitt brev till Utrikesministern, mina strävanden att besegla språkstriden genom att man från den svenskspråkiga befolkningsdelens sida vid festen skulle framföra en kort hälsning med ett erkännande av betydelsen av de rättigheter det finska språket uppnått. Jag blev t.o.m. tvungen att höja rösten då regeringssekreterare Närvä fortsättningsvis ville ha ett löfte att festen skulle ordnas så att de svenskspråkiga inte kände sig kränkta. Jag sade att när de svenskspråkiga ordnade sina fester frågade de inte av oss finskspråkiga hur dessa skulle ordnas. Om man vill att jag medverkar,

Härefter ägnade man sig åt att skära ned den tilltänka kommittén med 15 medlemmar, bland dem undervisningsminister Hosia själv, högskolerektorerna Paavo Koli och Tauno Nurmela, chefredaktör Rafael Paasio och biskop Martti Simojoki. Undervisningsministeriet hade övervägt att ta med en kommunist, men den föreslagna Anna-Liisa Tiekso ersattes som alltför radikal med Kalevi Kilpi, ”som eventuellt kunde sköta relationerna till Rundradion”. Puntila konstaterade att statsmakten genom dröjsmålet ”sparat” eftersom man inte längre kunde tänka sig inslag som krävde långvarigt skriftligt arbete såsom en historisk framställning över det finska språkets rättigheter eller en kompositionstävling, knappast ens en festdikt. En budget skulle givetvis utarbetas, men den torde kunna byggas på ca 30 000 nya mark. Puntila påpekade att efter förseningen borde kommittén tillsättas så fort som möjligt. Två veckor senare var undervisningsministeriet redo att tillsätta kommittén med Puntila som ordförande.²⁶

Kommittén vände sig i mars till undervisningsministeriet med ett budgetförslag, som slutade på 28 100 mk, av vilka största delen var beräknade för huvudfesten (11 500 mk). Kommittén hade arbetat snabbt och redan vidtalat tre ledamöter av Finlands Akademi för programmet: en festdikt av P. Mustapää (Martti Haavio), festföredrag av Paavo Ravila och en historisk tablå om mötet mellan Alexander II och Snellman i Parola 1863 av Mika Waltari. Kommittén föreslog att söndagen den 4 augusti skulle vara allmän flaggdag, vilket ministeriet stödde i en framställning till inrikesministeriet.²⁷

måste man lita på att vi utan att fråga de svenskspråkiga tar ställning till vilken utformning festen får. Närvä blev ängslig och konstaterade att han refererat de yttranden som fällt i finansutskottet på ett missvisande sätt. I detta sammanhang upprepade jag att det inte skulle vara till fördel för den finskspråkiga majoriteten och enbart till skada för riket ifall jubileet utformades till en kampfest. Jag bad ministern och regeringssekreteraren att, ifall ärendet ännu i avsikt att pruta tas till tals i finansutskottet, säga att vi firar en tilldragelse som såväl ministrar som föredragande har att tacka för att de sitter i rikets statsråd. Härefter uppgav båda att de hyste tilltro till kommitténs arrangemang.”

²⁶ Medlemmar blev ledamöterna av Finlands akademi Paavo Ravila och Kustaa Vilkkuna, universitetsrektor Erkki Kivinen, professorerna Esko Aaltonen, Lauri Posti, Martti Rapola, fil. mag. Heikki Hosia, undervisningsrådet Yrjö Kallinen, generalmajor Olli Korhonen, regeringssekreterare Olli Närvä, generaldirektör Reino Oittinen, skolrådet Alfred Salmela, pol.mag. Erkki Salonen, riksdagsman Juho Tenhiälä och landshövding Jorma Tuominen. UndM brevkonc. 402-418/24.1.1963, RA.

²⁷ UndM BD 101/626 1963 o. 162/639 1963, brevkonc. 2157-2158/20.3.1963 o. 3213-3214/3.5.1963, RA.

Kommittén ansåg det vara viktigt att sprida budskapet också i skolorna. I juni sände skolstyrelsens generaldirektör R. H. Oittinen, som var medlem av 100-årskommittén, ut ett cirkulär där skolor och institut uppmanades att vid tiden för Aleksis Kivi-dagen, ”den finska litteraturens dag” den 10 oktober, ordna fester där dagens betydelse klargjordes för eleverna. 100-årskommittén hade låtit färdigställa ett programhäfte, som innehöll allt som behövdes: P. Mustapääs festdikt *Parola*, ett färdigt formulerat hälsningstal avsett att hållas av en elev och ett färdigt festföredrag.²⁸

Jubileumsfirandet hade utgått från Tavastländska nationen och det lokala spelade en betydande roll. Jubileet firades i Parola, där Snellman träffade kejsaren, och festgudstjänsten hölls i Hattula medeltida kyrka. Språkmanifestet undertecknades emellertid i landshövdingens tjänstebostad i Tavastehus efter sammanträffandet i Parola. På underteckningsdagen, den 30 juli, avtäcktes ett minnesmärke i landshövdingens tjänsterum. På uppdrag av Tavastlands Stamförbund och med tilläggsfinansiering av bl.a. Tavastehus gamla sparbank hade konstnären Ahto Numminen skapat minnesmärket, en tavla med manifestet textat på pergament i sin helhet på finska och i utdrag på svenska och ryska. Det avtäcktes i närvaro av bl.a. medlemmar av 100-årskommittén och representanter för pressen, inklusive en representant för kommunistiska *Kansan Uutiset*, som hoppades att Stamförbundet vid nästa jubileum skulle komma ihåg tidningen, som man nu ”glömt” att bjuda. På husets yttervägg fästes en plakett, som upplyste om att kejsaren 100 år tidigare i huset undertecknat manifestet om finskans ställning. Aktiviteter förekom också i Helsingfors, där 100-årskommittén uppvaktade vid Alexander II:s staty. Den hedrade också de bondelantdagsmän som upprepade gånger besökte kejsaren genom att lägga ned kransar på deras gravar. Försiktigheten inför utrikespolitiska svårigheter framgår av att kommittén i förväg sonderade den sovjetiska ambassadören om han hade något emot att man uppvaktade vid Alexander II:s staty på Senatstorget. Finska Kulturfondens representanter Puntila, Yrjö Reenpää och Erkki Salonen överlämnade till presidenten det första exemplaret av den medalj av Aimo Tukiainen som fonden låtit slå.²⁹

²⁸ UndM t. InrM, brevkonc. 4008/7.6.1963, UndM Da 151, RA.

²⁹ *Helsingin Sanomat* 31.7.1963; *Turun Sanomat* 31.7.1963; *Kansan Uutiset* 31.7.1963; *Maakansa* 31.7.1963. Programmet *Suomen kielen oikeuksien 100-vuotisjuhla Parolassa elokuun 4. päivänä 1963*, Puntila 471, RA, publ. i *Aamulehti* 4.8.1963; *Keskisuomalainen* 2.8. och 4.8.1963; Tarkka, *Kansallinen kolkuttaja*, s. 155.

Huvudfesten i Parola lockade mellan 4 000 och 5 000 deltagare, vilket var aktningvärt, men inte kom nära de 50 000 som besökte lantbruksutställningen i Seinäjoki samma dag och synbarligen även färre än vid utställningens avslutande kvällsfest (5 000 deltagare). Programmet i Parola inleddes med att Tavastehus garnisons orkester spelade Sibelius *Andante Festivo*.³⁰ I sitt hälsningstal lyfte Puntila fram dem som under seklernas omvälvningar bevarat och utvecklat finskan bl.a. i folkdiktningen, och särskilt finskhetsrörelsens förkunnare (J. V. Snellman), initiativtagare (Koskinen) och politiska kämpar (Meurman). Festtalaren, språkforskaren och ledamoten av Finlands akademi Paavo Ravila utgick från den tid då de finskspråkiga var andra klas-sens medborgare i eget land och beskrev finskans frammarsch.

Efter talet följde Pacius *Suomis sång* och Madetojas *Kaunehin maa* samt P. Mustapääs (Martti Haavios) festsång *Parola* som reciterades av Timo Tiusanen. Efter pausen spelade garnisonsorkestern *Parola marsch*. Därefter framförde kommunalrådet Kaarlo Aitamäki kommunrepresentanternas hälsning till Republikens President, i dennes egenskap av högsta beskyddare av finskans – liksom också det andra nationalspråkets – rättigheter. Kommunerna fäste uppmärksamhet vid den kommunala demokratins breda bas och den urgamla rätten att gå ”till kungs”, men betonade också hur resultaten och konsekvenserna för bönderna varierat; nu behövde de inte längre frukta konsekvenserna om de vände sig till statsöverhuvudet. Det hade dock tagit lång tid och krävts deputationer innan finskan uppnått sina rättigheter, erkänts som ett kulturspråk och finnarna som ett kulturfolk. Längre hade finskspråkiga kommunalmän varit tvungna att stå ut med protokoll på främmande språk som de inte förstod. I sitt svarstal betonade president Kekkonen betydelsen av Snellmans insats och diskuterade demokratins väsen.³¹

Mika Waltaris historiska tablå *Kejsaren och senatorn* redogjorde för händelseförloppet vid språkmanifestets tillkomst; den sändes på festdagen både i radio och tv. I några dialoger lyckas Waltari skissera upp argumenten för och emot reformen och belysa händelseförloppet vid sammanträffandet mellan

³⁰ *Aamulehti* 5.8.1963. Se ill. Programmet inklusive texterna till tal, dikt och tablå i Puntila 471, RA. Mustapääs dikt publicerades åtminstone i *Uusi Suomi* 5.8.1963 och Ravilas festtal i samma tidning och i *Helsingin Sanomat* 5.8.1963.

³¹ *Aamulehti* 5.8.1963. *Helsingin Sanomat* 5.8.1963. *Maakansa* 6.8.1963. Presidenten hade ursprungligen beslutit sig för att inte acceptera inbjudan, men Puntila mer eller mindre tvingade honom att delta med att hänvisa till att ett uteblivande skulle missförstås, Tarkka, *Kansallinen kolkuttaja*, s. 155.

kejsaren och Snellman kvällen innan manifestet föredrogs för kejsaren av ministerstatssekreterare Alexander Armfelt. Tabblån ger också en riktigare bild av händelseförloppet än många samtida skildringar, bl.a. i tidningarna vid jubileet, som gör Snellman till hjälten i Parola. Han var initiativtagaren, men i Parola inskränktes hans roll till att bli presenterad för majestätet.³²

Tabblån inleddes med en bonde som för sin son förklarar att folket efter många besvikelser satte sin lit till kejsaren snarare än till de egna herrarna som gjort svenskan till den enda vägen till bildning, tjänst och makt. Två journalister, en ”blodlös” (liberal) och en fennomansk konstaterar att finskans sak gick framåt med Snellman i senaten samt med Ahlqvist, Koskinen och ”den ryggradslöse strebern” Topelius som professorer. Den liberale journalisten ömmar för Polens sak och hävdar att det skulle dröja ett sekel innan finskan blev mogen för ställningen som bildningsspråk. Dess sak gynnades av riksregeringen endast som ett redskap att fjärma landet från Sverige. Finskans frammarsch innebar god natt för Finland och den västerländska bildningen och Snellman var en avfälling (*luopio*). Fennomänen hävdar åter att finskan innebar framtiden, en nationell självkänsla för det finska fosterlandet.

I följande scen diskuterar ministerstatssekreteraradjointen Emil Stjernvall-Walleen och Snellman. Det framgår att Armfelt, som ogillar svåra och nya frågor, velat vinna tid och därför undvikit Snellman, fastslagit att villkoret för reformens godkännande var en övergångsperiod på tjuugo år innan finskan blev jämbördig med svenskan. Snellman framställs som en kantig personlighet, som saknar hovmannens finess, men ”själv gjort sitt huvud” och vägrat ta emot adelskap. Snellman framstår som den oböjlige som avvisar också en hög orden och utber sig att få stå under audiensen. Stjernvall betonar att kejsaren uttalat sitt gillande av Snellmans statsmannakloka och rikslojala artikel ”Krig eller fred för Finland”, medan denne sarkastiskt konstaterat att man också på denna punkt tvivlat på hans motiv. Snellman inser att han blivit lurad då Armfelt slagit fast att övergångsperioden var ett villkor för manifestet. Perioden skulle bli en bitter besvikelse för folket och han skulle få bära skulden.

I den sista scenen presenteras Snellman för kejsaren, som uppger sig länge ha känt till hans verksamhet. Senatorn försäkrar att det finska folkets trohet är orubbad och majestätet konstaterar att han efter det storartade mottagandet med illuminering och folkmassor bestående av hundratals personer

³² Raimo Savolainen, *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä* (Helsinki 2006), s. 720–723.

längs järnvägen mitt i natten och genom Snellmans artikel inte längre behövde några underdåniga adresser för att vara övertygad om sitt trogna och tappra finska folks lojalitet. Kejsaren anför de skäl och motiveringar som uppgetts för honom mot finskan, men Snellman betygar språkets nivå och att tjänstemännen stretar emot av bekvämlighet och för att de är jurister, för vilka ”lagen är heligare än språket”. Snellman avvisar också motargumentet att språket inte nämns i grundlagarna och att frågan borde behandlas av lantdagen. Kejsaren hade rätt att genom förordning reglera frågor som inte reglerats i lag och saken borde inte förlängas och kompliceras. Hörnstenen borde läggas ”om så behövdes rent av med våld” (*vaikka väkisin*); tjänstemännen var folkets tjänare och deras bekvämlighet fick inte stå i vägen för folkets rätt. Kejsaren utbrister att Snellman är en farlig revolutionär (*kumousmies*), ingen medlare eller lismare och att han tillrättavisar sin härskare som en skolmästare, men medger att utan Snellmans orubbliga envishet (*järkähtämätön itsepäisyys*) skulle reformen ha uppskjutits på obestämd tid. Snellman hänvisar till andra behövliga reformer: eget mynt och egen armé, men kejsaren konstaterar att de får vänta.

Presskommentarer

En del tidningar tog upp statsrådets och grundrättigheternas jubileer i ledare, men förvaltningen inspirerade inte alla och firandet av ett svenskt kungaval sex sekler tidigare upplevdes synbarligen som något konstlat – *Kaskö Tidning* konstaterade kort att Finland sedan 1100-talet styrts och förvaltats på samma sätt som övriga delar av riket; rättigheterna 1362 tillkom som resultat av politisk kohandel och Nils Turesson Bjelkes manipulationer. I motsats till rätten att resa till Mora stenar var språklagstiftningen efter ett sekel av språkstrid åter något som nästan alla tidningar kommenterade på ledarplats.

En del tidningar lät bli att uppmärksamma jubileerna i andra former än nyhetsnotiser. Andra ansåg tydligen att historiska jubileer av detta slag bäst behandlades av någon expert i artikelform och resultatet blev ett antal högklassiga inlägg av ledande jurister och historiker. Vid statsrådets 150-årsjubileum dryftade professor Paavo Kastari i *Uusi Suomi* ”den inhemska regeringens” utveckling i ett långt och komparativt perspektiv. Kastari fann att historien efterlämnat många likheter med Sverige, även om han såg en större koncentration av befogenheter till senaten-statsrådet och färre centrala ämbetsverk i Finland. Följande dag granskade jur.lic. Kauko Sipponen prokurators-justitiekanslersinstitutionen; en motsvarande granskning av Lauri

Sarhimaa publicerades i agrarförbundets *Maakansa*. Sipponen betecknade upprätthållandet av laglighetsövervakningen med dess tradition från svenska tiden som absolut oundgänglig för att Finland skulle förbli en rättsstat. Medan *Uusi Suomi* anlade juridiska aspekter, höll *Helsingin Sanomat* sig till historiker. Signaturen T. T. gav en översikt över senaten under autonomitiden och pol.dr Paavo Hirvikallio en detaljerad genomgång av republikens regeringar. Tidningen publicerade även statsminister Sukselainens festtal.³³ De borgerliga tidningarna använde akademiska experter, medan motsvarande granskning i folkdemokraternas *Kansan Uutiset* företogs av chefredaktören Jorma Simpura. Hans tema var förverkligandet av parlamentarism. Införandet fördröjdes av intressegemenskapen mellan överklassen i Finland och Ryssland, som resulterade i en guldålder för ämbetsmannaväldet. Maktlagen 1917 var ett första steg, men parlamentarismen fick sitt genombrott först med Pekkalas regering efter andra världskriget.³⁴

Några tidningar valde åter att fästa uppmärksamhet, även på ledarplats, vid att moralens och laglighetens högsta väktare, ärkebiskop Ilmari Salomies i sin jubileumpredikan och justitiekansler Olavi Honka i intervjuer vid jubileet 1959 klagat över en sjunkande samhällsmoral, ärkebiskopen talade rent av om en moralisk kris. Båda avsåg de korruptionsskandaler som avslöjats på hög politisk nivå. I den s.k. barnmorskeinstitutsskandalen ställdes tre ministrar inför riks rätt för försummelser och två dömdes slutligen 1961 till bötesstraff. Ärkebiskopen framhöll i sin predikan, som trycktes i sin helhet i *Helsingin Sanomat*, att det krävdes mer, inte mindre av nationens ledare som borde vara ett föredöme.³⁵

Tre år senare diskuterade Kai R. Lehtonen begreppet grundrättigheter utgående från de rättigheter som uppräknades i 1919 års regeringsform och fann likheten inför lagen vara den viktigaste. Till de intressantaste inläggen hörde fil.mag. Voitto Setäläs. Han påpekade att det fanns traditioner av två slag, medvetet bevarade och sådana som har upptäckts först efteråt. Han granskade till vilken kategori den 15 februari som presidentvalsdag egentligen hörde. 1362 borde ses som ett inslag i tidens turbulenta politik där ”den gamle intrigören” Nils Bjelke spelade en central roll och belönades med lagmansposten i Finland. Setälä menade att kung Håkons kungörelse kunde betraktas som ”det medeltida Finlands grundlag”. Däremot fann Setälä inga

³³ *Uusi Suomi* 2-3.10.1959; *Helsingin Sanomat* 2-3.10.1959; *Maakansa* 2.10.1959.

³⁴ *Kansan Uutiset* 2.10.1959.

³⁵ *Helsingin Sanomat* 3.10.1959; *Ilta-Sanomat* 3.10.1959.

spår av att dagens betydelse uppmärksammats då Finland blev självständigt, trots att åtminstone en av medlemmarna i den av K. J. Ståhlberg ledda grundlagskommittén, historikern J. R. Danielson-Kalmari måste ha noterat att den 15 februari vore en mycket lämplig presidentvalsdag. I grundlagskommittén uppmärksammades dagen först i ett sent skede som dag för en andra omgång i valet. Först i den nyvalda riksdagens överläggningar 1919 aktualiserades dagen som presidentvalsdag, dock utan hänvisningar till dess betydelse. Setäläs slutsats var att man var medveten om dagens betydelse, men att det trots allt var mera en slump att den dagen valdes.³⁶

En lång statlig tradition och kontinuitet

Vid statsrådsjubileet 1959 var organisationskommittén angelägen om att göra jubileet känt utomlands och inkallade chefen för UM:s pressavdelning Max Jakobson, som önskade att en översikt skulle författas för beskickningarna. I den borde man särskilt understryka att Finland existerat kontinuerligt som stat i 150 år. Uppdraget anförtröddes professor Aimo Halila. Han betonade en ännu längre kontinuitet genom att lyfta fram Finlands relativt självständiga centralförvaltning under Åbo-biskopen på medeltiden. Avgörandet 1809 förklarade Halila med flera faktorer:

Den frisinna kejsar Alexander I och hans rådgivare, bl.a. den finska självständighetsmannen Göran Magnus Sprengtporten ansågo, att, sedan Finland erövrats med vapenmakt, även finnarnas hjärtan borde vinnas för kejsardömet. Detta kunde endast åstadkommas av en regering, som i sina avgöranden var skäligen och rättvis samt stödde sig på den gamla författningen. [...] Grundandet av regeringskanseljen väckte jubel i Finland och befäste tron på att Finlands lagar verkligen skulle bibehållas oförändrade.³⁷

Vid jubileer är det viktigt att kunna peka på ålder och kontinuitet eftersom dessa hör till de starkaste och allmännast accepterade legitimitetsförstärkande faktorerna.³⁸ För Finlands del fick den långa förvaltningskontinuiteten och den, låt vara omstridda, konstitutionella kontinuiteten ersätta avsaknaden av suveränitet. Behovet av att betona en lång kontinuitet, gärna medeltida

³⁶ *Kaskö Tidning* 14.2.1962; *Etelä-Suomen Sanomat* 15.2.1962.

³⁷ Halilas översikt, 150-Org Kom prot. 16-17.9., 19.9.1959, RA. Teksten är osignerad, men synbarligen den text som kommittén beställde av Halila och som även användes i informationen inom landet. Den publicerades nästan i sin helhet och ordagrant åtminstone i *Hbl* 27.9.1959 tillsammans med festprogrammet. I samma nummer publicerades Marta Hirns artikel om "Finlands Thron".

³⁸ Jfr Aronsson, *Historiebruk*, s. 62–63.

med lokal förankring, var så stort att man i Åbo valde att fira 600-årsminnet på gamla Stortorget genom att uppmärksamma en helt annan händelse: ”en minnestavla över Finlands första speciella domstol, landsrätten, avtäcktes på gamla rådhusets vägg”. Minnestavlan, som planerats av Tauno Torpo, hade text på båda inhemska språken: ”På denna plats verkade den av Erik av Pommern i 1400-talets början grundade högsta domstolen i Finland Landsrätten”. Garnisonens musikkår spelade *Heroes puenate*, en marsch från 1500-talet som hittats i Björneborgs trivialskolas arkiv, stadsdirektör Harras Kytä höll avtäckningstalet och betecknade 1362 som en utgångspunkt för den politiska utveckling som ledde fram till det självständiga Finland. Bestämmelsen att tolv män ur allmogen skulle delta var unik och lade i sin tur grunden för den utveckling som ledde fram till folkrepresentationen, d.v.s. 1362 var ett märkesår i demokratins historia. Stadsdirektören lyfte fram 1362 som något som uttryckligen gällde Egentliga Finland; Österland motsvarade landskapets område och de andra delarna av lagmansdömet var något slags bihang (*liitännäisiä*). Åbo stad hade därför velat bidra till firandet med något ur sin egen historia med betydelse för rättsvärderna i Finland, som genom landsrättens grundande behandlades som en helhet. Han antog att domstolen skipat rätt enligt de svenska landskapslagarna och den finska allmogens rättsuppfattning. Kytä avslutade med att prisa domstolens insats i det som senare kallats civiliseringsprocessen:

Vi hedrar minnet av de förfäder som har lagt grunden för den utveckling, vars resultat det är att Finlands vilda och ursprungliga folk har fostrats till ett mot västerländska rättsprinciper troget och laglydigt folk.³⁹

Vid huvudfesten 1959 tog statsminister Sukselainen upp Finlands långa tradition, hur senaten representerade kontinuiteten i det finländska statsbegreppet, också jämfört med andra samtida suveräna stater: ”Den omständigheten att Finlands regeringsform har visat sig mera hållbar i tidens stormar än dessa andra länders har säkert flera förklaringar, men som en av de viktigaste vill jag anse just det, att vi som arv från autonomins tider hade en fast grund att bygga på”. Statsministern avvisade motsatsparen förvaltning–folkstyre, byråkrati–demokrati som ytliga:

³⁹ *Helsingin Sanomat* 19.2.1962; *Turun Sanomat* 19.2.1962, cit. enl. övers. i *Åbo Underättelser* 19.2.1962.

*Statsminister J.V. Sukselainen
feststalar vid statsrådets 150-års-
jubileum i universitetets solenmitetssal
i Helsingfors den 2 oktober 1959,
150-Kom, RA.*

Vi kan öppet ge vårt erkännande åt Finlands förvaltningssystem. Det har motsvarat och motsvarar folkets behov. Dess signa är laglydighet, rättvisa, objektivitet och samvetsgrannhet. [...] Nationen känner idag glädje och stolthet över de traditioner inom förvaltningsområdet som sträcker sig över hundra år längre bakåt i tiden än vår självständighet.⁴⁰

Statsministern gick inte in på aktuell politik annat än i en för en agrarledare naturlig hänvisning till behovet av att decentralisera förvaltningen. *Hufvudstadsbladet* framhöll att de institutioner som fyllde år 1959 hade en väsentligen annan karaktär än sina föregångare 150 år tidigare, men utgjorde en direkt fortsättning:

Om mycket i vårt offentliga liv ännu är oklart och flytande, så utgör traditionen inom samhällsskicket en kanske inte alltid tillräckligt beaktad, men de facto mycket värdefull regulator. [...] I det självständiga Finlands födelsestund hade vi därför lyckan att äga ett regeringssystem och en administration varpå det nuvarande parlamentariska styrelseskicket och de administrativa ämbetsverken kunde bygga.⁴¹

⁴⁰ *Hufvudstadsbladet* 3.10.1959.

⁴¹ *Hufvudstadsbladet* 2.10.1959, ledare.

Tidningen framhöll hur den högsta rättsvården i början hade en mera markerat självständig ställning och justitiekanslersinstitutionen av olika orsaker var särskilt aktuell p.g.a. ”en del negativa symptom i samhället”. Rätt många tidningar uppmärksammade dagen genom att ta ställning till dess betydelse för Finland internt och för landets ställning i världen. Många tidningar betonade i likhet med *Helsingin Sanomat* de politiska rättigheternas ålder och styrka – flera hänvisade till att de egentligen gick tillbaka till fornfinnarnas självstyre. *Helsingin Sanomat* pekade på att demokratin krävde sekler av mognad och att den misslyckats där denna mognad saknades. Tidningen konstaterade att man borde bortse från dagslägets negativa företeelser i inrikespolitiken och inse att de tunga offren inte kuvat finländarnas frihetsvilja.⁴²

Uusi Suomi lyfte också fram de långa traditionerna, men medgav att finländarna förhöll sig kortsiktigt och bara sett valkampernas negativa sidor, vilket lett till ett lågt valdeltagande som dock stigit till rekordhöjd i det riksdagsval som nyligen hållits. Tidningen talade för utökad skolundervisning i samhällslära och avslutade med en bekännelse till det nordiska. I sin artikel om statsrådet påpekade Kastari att de högsta statsorganens ålder vanligen räknades från deras grundläggning i början av ryska tiden, men att deras rötter inte sällan sträckte sig längre bakåt i tiden och helgjutnare ”än i allmänhet också i gamla kulturländer”.⁴³ Också den obundna högertidningen *Länsi-Uusimaa* i Lojo betonade rättigheternas ålder börjande med bondefriheten och Finlands ”organiska” växt. RF 1919 var den enda som ännu var i kraft av de konstitutioner som uppstod efter första världskriget:

Itsenäisenä valtakuntana maamme on nuori, mutta kansamme valtiollisilla oikeuksilla on vanhat kunniaikkaat perinteet. Askel askeleelta Suomen kansa on näitä oikeuksia käyttäen kasvanut kohti lopullista valtiollista täysivaltaisuutta, joka saavutettiin yli neljä vuosikymmentä sitten.⁴⁴

En osignerad artikel i *Helsingin Sanomat* påpekade att bestämmelsen från 1362 inte på ett avgörande sätt påverkat förläggandet av presidentvalet till denna dag, men att den varit ett motiv. Likaså kunde man säga att kungörel-

⁴² *Helsingin Sanomat* 15.2.1962.

⁴³ *US* 18.2.1962; Kastari i *US* 2.10.1959.

⁴⁴ *Länsi-Uusimaa* 15.2.1962. Övers: ”Som självständigt rike är vårt land ungt, men vårt folks politiska rättigheter har långa hedersamma traditioner. Steg för steg har finska folket genom att utnyttja dessa rättigheter vuxit mot definitiv politisk fullmyndighet, som uppnåddes för över fyra decennier sedan.”

sen var bakgrunden till att finländarna något tidigare valt både president och riksdag. Den 15 februari 1362 kunde alltså betraktas som födelsestunden för det finska folkets politiska rättigheter.⁴⁵ *Vasabladet* ansåg att konungens påbud, ett resultat av Nils Bjelkes aktivitet i ”sitt eget välförstådda intresse”, kom att få ”en grundläggande betydelse för Finlands framtida ställning inom det tillväxande svenska rikets ram” och ”en prejudicerande betydelse för Finlands efter hand allt friare ställning inom det s.k. moderlandet”. Tidningen drog en rak linje från 1362 till samtiden:

Finland är sålunda till sina nuvarande statliga anor äldre än de flesta andra i vår tid existerande självständiga stater i Europa. [...] En barmhärtig försyn har dock sist och slutligen varit oss på lång sikt oföränderligt bevågen under de 600 år som förflutit sedan kung Håkans, vår första storpolitiska välgörares, dagar.⁴⁶

I *Suomen Sosialidemokraatti* konstaterade fil.lic. Tuomo Polvinen att den nyare forskningen visat att Finlands infogande i den västliga kulturkretsen var ett resultat av en lång fredlig utveckling och huvudsakligen skett frivilligt. Rätten att delta i kungavalet var också ett formellt erkännande av att Finland var en jämbördig del av det svenska riket och kunde betraktas som utgångspunkten för Finlands nordiska politiska traditioner. Deltagande i riksdagsarbetet och den kommunala självstyrelsen garanterade att bönderna i Sverige-Finland, senare i storfurstendömet, inte blev livegna och gav dem den mognad som den moderna demokratin krävde. Polvinen hänvisade indirekt till de motsatta exempel som avkoloniseringen erbjöd.⁴⁷

Lahti hänvisade likaså till avkoloniseringen och varnande exempel där demokrati införts utan att folket var moget. Mot denna bakgrund framstod den inhemska demokratiska traditionens betydelse ännu klarare. *Maakansa* var inne på en likartad tankegång då tidningen hävdade: ”händelserna 1809 förverkligade med ett slag en sådan utveckling som på andra håll krävde decennier, t.o.m. sekler”. Då lades grunden för folkväldet i Finland, då inleddes en helt ny era i Finlands historia. Något motstridigt konstaterade tidningen att uppnåendet av självständighet var ett resultat av en lång utveckling, men nämnde inte arvet från den svenska tiden, utan betonade – med en parallell

⁴⁵ *Helsingin Sanomat* 15.2.1962.

⁴⁶ *Vasabladet* 15.2.1962.

⁴⁷ *Suomen Sosialidemokraatti* 15.2.1962.

till efterkrigstiden – vikten av att landet 1809 hade stormän som förmådde tänka om och ett folk med sinne för realiteter och självständighetsvilja.⁴⁸

Västlig frihet och demokrati

I sitt hälsningstal vid festen 1962 medgav statsminister Miettunen att den rätt som beviljades 1362 hade en relativt begränsad omedelbar betydelse, men den hade stor betydelse på ett annat plan. Den gav upphov till den första urkund som nämner Finlands politiska rättigheter och lade grunden till ”den demokratiska rätts- och samhällsordningen i våra dagars Finland” (suomalaiseen kansanvaltaiseen oikeus- ja yhteiskuntajärjestykseen). Statsministern ansåg att det var lyckligt att festligheterna råkade infalla vid en tid av livlig aktivitet i det politiska livet och framhöll att de likgiltigas antal i kommunalvalen varit lägre än någonsin tidigare: ”Bättre hade Finlands folk icke kunnat visa sig vuxet sina politiska och demokratiska traditioner”. Miettunen hälsade de svenska gästerna välkomna genom att konstatera att deras närvaro ”vittnar om den nordiska samhörighetens styrka och om våra folks broderskap genom tiderna”.⁴⁹

För 600-årsjubileet utarbetades också en detaljerad handledning för lärare, komplett med kungörelsens text, lektionsinnehåll och lektionsuppläggning samt förslag till anteckningar på svarta tavlan. I handledningen ingick också ett förslag till en tavelteckning av ett slags ”frihetsträd” med ”likhet inför lagen” längst upp och med 1362 års kungörelse som den djupaste roten (se ill.). Handledningen innehöll frågor som skulle diskuteras med eleverna. Det rättframma budskapet lämnade ingen oklarhet om ställningstagandet i det kalla kriget, t.ex.:

- Vilka möjligheter har i så fall någon Sven Svensson nu att säga sitt ord om skötseln av landets rättigheter?
- Hurudan är det offentliga ordets ställning i diktaturstaterna?

Uppläggningsen vittnade klart om att 600-årsminnet var ett led i att stärka Finlands band och profilering västerut. Det var alltså ganska naturligt att *Kansan Uutiset* var misstänksam och ägnade några syrliga kommentarer till detta 600-årsminne som ingen kommit på att fira tidigare och undrade om det inte fanns värdigare föremål: Borgå lantdag eller första lantdagen efter den allmänna rösträtten. Rätten att välja kung användes 1362 av en enda

⁴⁸ *Lahti* 15.2.1962; *Maakansa* 3.10.1959.

⁴⁹ Miettunens tal, statsrådets kansli, 600-KA. Den svenska versionen i *Hufvudstadsbladet* 19.2.1962.

man som inte egentligen var finne. Enligt tidningen visade detta att det var onödigt att tala om att politiska grundrättigheter beviljades för 600 år sedan, dylika tilldragelser hade enbart en ringa symbolisk betydelse.⁵⁰

I sitt svarstal till kommunernas representanter i Parola betonade Kekkonen den kommunala demokratins betydelse. Konstitutionen var ingen ekvation och den var inte evig. Framför allt krävde demokratin samarbete: ”Man har sagt att den finländska statsformen bygger på den nordiska bondefriheten. Vi kan i alla fall hävda att vi under vår självständighetstid har utvecklat den så att den passar just oss”. Presidenten framhöll språkmanifestets roll som hörnsten för den nationella utveckling som lett till självständighet och förmåga att försvara den. I denna mening kunde landets svenskspråkiga delta i festen ”med lika öppet och varmt hjärta” som de finskspråkiga.⁵¹

Finlands frihet

Miettunens korta hälsningstal vid firandet av grundrättigheterna 1962 tog upp slagord som nordisk demokrati, rättstradition, västerländsk rätts- och samhällsordning. De återkom inte som sådana i Renvalls festföredrag, som snarare tog fasta på en annan form av frihet, det finska folkets väg mot oberoende. Den byggde på en inneboende kraft som fick folket att efter katastrofala vändningar som hotades dess ställning eller rent av existens, att spänna sina krafter för att trygga det som upplevdes som folkets/nationens/statens bästa. I Finland inleddes inte folkets deltagande i de politiska avgörandena 1362 utan gick ”så långt tillbaka i förhistorisk tid att det icke kan symboliseras av någon märkesdag eller tidpunkt”. Deltagandet i kungavalet var på sätt och vis ”en yttre bekräftelse”. Finnarnas deltagande i kungavalet och i ständermötena var begränsat, men folkets rätt att delta i konungavalet vilade i det decentraliserade svenska riket på landskapsmötena. Dessa hotades åter av den centraliserade enhetsstatens framväxt. Där träffades avgörandena i en anda som inte godtog regional separatism och vid möten där det kunde vara svårt, rent av omöjligt för finnarna att delta. De visade dock sin självständighet i frågor som stödet för Sigismund och en religiös utjämning, kampen mot donationsgodsen och stödet för reduktionen, ständerväldet, reformer och mössorna, tanken om självständighet för Finland. Slutligen framkom

⁵⁰ *Kansan Uutiset* 18.2.1962.

⁵¹ *Aamulehti* 5.8.1963; *Helsingin Sanomat* 5.8.1963; *Maakansa* 6.8.1963.

stödet för Gustav III:s statskupp, men ännu starkare ”samlingen till en egen nation i politisk mening”:

Upprepade gånger inträffade det, särskilt påtagligt i slutet av skedet, att finnarna gemensamt företrädde en annan ståndpunkt än moderlandets representanter. Och då ständerna vid upprepade tillfällen tackade konungen i hela rikets, sålunda även i Finlands namn, fann finnarna det för sin del icke tillräckligt. Gång på gång kände de sig manade att framföra sitt eget tack för sådana av konungen vidtagna åtgärder, som hade varit till nytta för Finland, som hade främjat dess trygghet eller ökat dess anseende. Ett sådant behov kände icke någon annan del av riket, vilket visar, att finnarna allt mer växte ifrån Sverige till en egen helhet, som kände att den i det politiska livet måste framföra sin egen ståndpunkt i fråga om de åtgärder, som den särskilt berördes av. Inom det gemensamma rikets gränser höll finnarna på att utvecklas till en egen politisk nation redan innan finska kriget och Borgå lantdag sedermera skapade förstadiet till den politiska självständigheten, det autonoma Finland.⁵²

Renvall framförde å ena sidan en klassisk finsknationell teleologisk projektion, en riktning från förhistoriens dunkel till ”nyckelhålet av den 6 december 1917”, men hans modell, eller ”mönster” som han själv kallade den, är mera intrikat än enbart en målinriktad rörelse. Finnarnas politiska aktivitet tog sin början i en av de vågdalar, periodgränser, som markerade övergången från en period till en annan, men som inte växte fram ur finnarnas egna förutsättningar, utan var skeden i rikets allmänna politiska liv som kunde drabba finnarna hårt. Dessa främmande, förändrade situationer tvingade fram en anpassning, men skapade också ett inre tvång till verksamhet enligt egen åskådning och Finlands behov, som var så stark att vågdalen följdes av en ny vågkam, då finnarnas verksamhet inverkade på hela rikets öden. Det var på detta sätt ”det finska folket begagnat sig av de politiska grundrättigheter, som fastställdes genom deltagandet i kungavalet 1362”.

Renvalls föredrag var inte helt lätt att följa, men hans tes var att finnarna gång efter annan tvingats att anpassa sig till förändrade förhållanden i riket, resultat av svenska behov och förhållanden som ”trots den allmänna gemenskapen dock var främmande för Finland” och därför ledde till stora övergångssvårigheter. Tvånget att som autonom och självständig stat ”leva i situationer, vilka till stor del har bestämts av andra än de egna förutsättningarna” var ett ständigt återkommande mönster som inte upphörde 1809:

⁵² Renvalls festföredrag, statsrådets kansli, 600-Ka. Även i *Hufvudstadsbladet* 19.2.1962.

Vid jubileet 1962 knöt arrangörerna an till Finlands långa rättstradition, där 1362 och Gustav II Adolf framstod som viktiga etapper. Professorerna L.A. Puntila och Pentti Renvall samt festkommitténs sekreterare Kauko Sipponen uppvaktade vid minnesmärket över lantdagen i Helsingfors 1616. Monumentet i Gammelstaden i Helsingfors restes på initiativ av Historiska föreningen vd Gustav Adolffjubileet 1932, 600-Ka, RA.

Men upprepningen är givetvis icke någon tillfällighet, utan grunden har varit en kraft hos finnarna själva. Den har varit en oförslappad livskraft och aktivitet och en strävan att göra en insats i den egna historien och att inte överlämna sig åt ödets nycker och händelsernas svall. Trots begynnelsesvårigheterna har finnarna i alla situationer lyckats finna en utväg att förverkliga sig själva och att dana förhållandena i enlighet med sina egna behov. Detta stärker oss i tron, att så kommer att ske även framdeles. Vi kan visserligen inte förutspå, vilka former denna kraft i framtiden kommer att antaga, men vi känner det sätt på vilken den verkar. Om och om igen har det hos finnarna i svåra tider vuxit fram en stark gemensam övertygelse om vad som varit hela Finlands bästa, och denna övertygelse har förmått dem att spänna sina krafter till det yttersta. Om alltså också vi på detta sätt aktivt griper oss verket an för att förverkliga allt det som vi förnimmer som det bästa och mest finska inom oss, förverkligar vi inte blott bäst oss själva, utan därigenom fortsätter vi även de traditioner, enligt vilka tiotal generationer före oss format vårt folks och vårt fosterlands öden.⁵³

⁵³ Renvalls festföredrag, statsrådets kansli, 600-Ka.

Den lilla skriften *Sex århundraden av politiska grundrättigheter*, som Renvalls elev, senare riksarkivarien, fil.dr Toivo J. Paloposki skrev på kommitténs uppdrag följde långt dennes konception. Efter en definition av folk som en gemenskap av statens samtliga medborgare vid en viss tidpunkt och gemenskapen av alla generationer i en stat, betonade Paloposki att Finlands demokratiska traditioner av beslutsfattande på socken-, härads- och landskapsnivå var betydligt äldre än 1362. Finlands anslutning till den västerländska kulturkretsen var resultatet av en långvarig utveckling och hade skett i en anda av frihet. Även om urkundernas uppgifter var knapphändiga kunde det anses säkert att kristendomens införande och landets anslutning till Sverige hade skett på fredlig väg och inte genom svärdsmission eller genom att finnarna kuvats med vapenmakt. Paloposki använde genomgående termen Sverige-Finland utan att diskutera den.

Den samhälleliga frihetens fortbestånd också efter föreningen med Sverige var inte beroende av grannarnas goda vilja utan byggde på det finska samhällets självständiga frihetstraditioner, ett resultat av att landsdelarnas relativa isolering utformade självständiga initiativ, förhindrade maktkoncentration och gav en beredskap att motstå senare centraliseringssträvanden. Härfter granskade Paloposki den representativa demokratin framväxt genom Sverige-Finlands riksdag, reglerad av Gustav II Adolfs regentförsäkran, 1617 års riksdagsordning och 1634 års regeringsform. Genom dem stadfästes också böndernas rätt att delta i riksdagarna, vilket gick emot tendenserna i Europa och senare möjliggjorde de drag av parlamentarism som infördes under frihetstiden:

Självständighetsförklaringen år 1917 och dess förverkligande följande år var inte en tillfällighet och berodde inte enbart på gynnsamma konjunkturen utan hade sin grund i det finska folkets långvariga politiska erfarenhet och i dess sociala och kulturella mognad, som ledde och berättigade det till full självständighet. Denna mogenhetsgrad hade framför allt uppnåtts genom att folket av gammalt hade deltagit i det politiska livet. Då det år 1919 bestämdes att presidentvalen i det självständiga Finland skulle förrättas den 15 februari skedde detta för att hedra minnet av den kungörelse om rätt för Finland att delta i de svenska kungavalen, som utfärdades för 600 år sedan. Man ville därigenom visa sin uppskattning av de demokratiska traditionerna i Finlands politiska liv.⁵⁴

⁵⁴ Toivo J. Paloposki, *Sex århundraden av politiska grundrättigheter* (Helsingfors 1962), s. 7.

Paloposki avslutade med att betona traditionens betydelse för att upprätta en funktionsduglig demokrati. Många misslyckanden visade att detta krävde en inre mognad. Renvall och Paloposki tonade alltså båda ned betydelsen av 1362, inte primärt för att bestämmelsen om kungaval inte tillämpades strikt och omedelbart, utan p.g.a. att finnarnas, d.v.s. bondeståndets, rättigheter på området var äldre. I detta ljus framstår de demokratiska grundrättigheterna närmast som historiskt överdeterminerade och Sveriges roll som relativt liten.

Uusi Suomi publicerade ett reportage från Mora stenar och en artikel av Renvall om finnarnas deltagande i kungaval. Han konstaterade att lagmannen Nils Bjelke var finne endast på basis av de befattningarna han skötte i Finland. Den rätt han utverkade för sig var ett led i högadelns strävanden, men ändå inte enbart ett drag i ett inrikespolitiskt maktspel, utan en följd av att Finland började ta historisk gestalt och framträda som en helhet också i det politiska livet. Landets läge innebar dock att finnarna inte alltid hann fram och ibland hölls separata kungavalsmöten i Finland. Någon demokrati var det inte fråga om utan en trakts ledande män yttrade sig på de andras vägnar. Renvall var särskilt intresserad av när finnarna hade utövat det största inflytandet i riket och lyfte fram unionstiden, då ett stort kungavalsmöte hölls i Åbo 1457. Under ständertiden förde de krigströtta finska böndernas ställningstagande för Adolf Fredrik dem i konflikt med resten av bondeståndet. Bestämmelsen om kungaval i 1772 års regeringsform användes en enda gång och på ett ”konstgjort” sätt 1918.⁵⁵

Sveriges roll

Eirik Hornborg diskuterade dagens betydelse i en understreckare i *Hufvudstadsbladet*, där han – i opposition mot Renvall – påpekade att det nutida begreppet Finland ännu inte fanns då brevet utfärdades och att det blivande Finlands beståndsdelar ännu inte vuxit ihop till en enhet. Begreppet höll på att ta form och i detta sammanhang hade brevet 1362 sin stora betydelse som principförklaring, även om den östra riksdelen aldrig råkade vara representerad innan kronan under Gustav Vasa blev ärftlig. Det var dessutom unikt:

Det är märkligt nog, utan motstycke. Tidevarvet har inte att uppvisa någon annan erövring, som gett upphov till en så snabb, så friktionsfri och så fullständig sammanväxning av ett rikets äldre del med en nyttillkommen. De samtida engelska erövringarna på Irland och tyska i de baltiska länderna ledde till förtryck, förbittring, slitningar, uppror och be-

⁵⁵ *Keskisuomalainen* 15.12.1962, *Uusi Suomi* 15.12.1962.

ständig fiendskap. Olikheten är lika slående som överraskande. Förklaringen torde ligga dels i de sociala förhållandena i Sverige, dels i själva erövringens karaktär. Svenskarna var ett bondefolk. De hade inga yngre söner av feodala ätter att skicka ut för att i likhet med de engelska och tyska adelsmännen slå under sig jord i ett erövat land och härska över en kuvad allmoge av främmande stam. Och de var genomträngda av aktning för laga ordning, för bondens näringar och för äganderättens princip.⁵⁶

Hornborg påpekade att man visste utomordentligt litet om själva erövringen, men den föreföll att ha varit en frivillig anslutning motiverad av svenskars och finnars gemensamma fiendskap till Novgorod. Inom finsk historieskrivning fanns en viss tendens att framställa den svenska tiden i Finland

såsom en period av om icke precis förtryck, så dock vanvård och orättvisa. Företeelsen är i viss mån psykologiskt begriplig, men den är knappast historiskt motiverad. [...] Finland var en integrerande, omistlig och i alla avseenden med de äldre riksdelarna likställd del av det svenska riket.

I sitt föredrag i Parola följande år tecknade Ravila en dyster bild av språkförhållandena. Han citerade August Ahlqvists konstaterande att på 1830-talet användes finskan officiellt bara i skattekvitton och i prästbetyg utfärdade av ortodoxa präster. År 1862 anhöll Finska Litteratursällskapet om att huvudstadens svensk- och ryskspråkiga gatuskyltar skulle kompletteras med finska. År 1890 var hälften av huvudstadens invånare finskspråkiga, men i borgarståndet satt inte en enda finskspråkig representant eftersom skattörena avgjorde valet till förmån för de rika:

Jos arvostelemme entisyystä nykyisten, todellisten tai luuloteltujen, oikeuksiemme valossa, meillä olisi varmaan yllin kyllin aihetta soimata kansamme syvien rivien kaikkeen alistuvaa orjanmieltä ja herrasluokan sokeutta ja määrätöntä itsekkyyttä. Tällainen reaktio olikin varsin tavallista 1920- ja 1930-luvulla akateemisen nuorison keskuudessa, jonka itsetuntoa äsken saavutettu itsenäisyys oli nostanut.⁵⁷

Ravila framhöll dock att allt inte kunde målas i svart. Det vore svårt att tänka sig att Finland under trycket från öst och väst skulle ha kunnat bilda

⁵⁶ *Hufvudstadsbladet* 15.2.1962.

⁵⁷ Talet i Puntila 471, RA, även i *Aamulehti* 5.8.1963. Övers.: ”Ifall vi kritiserar det förflutna i ljuset av nutida, verkliga eller inbillade, rättigheter, skulle vi säkerhet ha alldeles tillräckliga skäl för att klandra slavmentaliteten i vårt folks djupa skikt som underordnade sig allt och herreklassens blindhet och gränslösa själviskhet. En sådan reaktion var synnerligen vanlig bland den akademiska ungdomen på 1920- och 1930-talet, vars självkänsla höjts genom den nyss uppnådda självständigheten.

en för självständighet nödvändig egenständig helhet under Novgorods överhöghet. Det var en gåva av försynen att finnarna förenades med Sverige och den vägen med den västerländska och uttryckligen den nordiska kulturkretsen, ”så tung den väg vi tillryggalagt än har varit och så stora offer den än krävt”. Finland tog form som en egen enhet genom kyrkans förmedling, men det svenska väldet förde också med sig svenska språket. Följderna av detta motverkades av reformationen och universitetet i Åbo. Universitetet var inte avsett att väcka nationalkänsla, snarare tvärtom, men även om det stärkte svenskans ledande ställning skapade det också en i landet djupt rotad intelligens. Den tog upp tanken att språket inte enbart var ett kommunikationsredskap utan avspeglade folks och rasers egenskaper. Historien hade bemött tvivlet på finskans utvecklingspotential. Den romantiska nationalitetsidéen skapade skolväsendet, tidningspressen och litteraturen, alla nödvändiga förutsättningar för demokratin. Kampen om finska språkets rättigheter hade förts till en definitiv seger, men den var ingen nådegåva, utan hade krävt en rättskamp. Ravilas slutpoäng var att finnarna bäst och mest ändamålsenligt tjänade mänskligheten genom att vara finnar. Ravila konstaterade att man inte längre kunde betrakta språket som det enda och ovillkorliga kännetecknet på nationalitet:

Tiedämme, että Suomen suomalaisena oleminen edellyttää muutakin kuin suomen kieltä. Tiedämme myöskin, että jakamattomaan Suomen kansaan kuuluu vähemmistö, jonka äidinkieli on ruotsi. Tällä lukumäärältään vähäisellä, mutta erittäin merkittävällä vähemmistöllä on oma arvokas tehtävänsä kansamme kokonaisuudessa. Ruotsinkielisillä kansalaisillamme on yhtä hyvä oikeus rakastaa ja vaalia äidinkieltään kuin meillä omaamme.⁵⁸

I motsats till Hornborg och Ravila dryftade agrartidningen *Lallis* kolumnist ”Politicus” betydelsen av året 1809, som för första gången i historien, undantaget hertig Johans korta landsförrådiska hertigdöme, gav Finland en särställning. Kejsarens stöd för finskan var en realpolitisk satsning på de finländska ledare som var redo att bryta banden till Sverige. På ett sätt som lämpade sig för en tidning som tagit namn efter den bonde som enligt legenden mör-

⁵⁸ Övers.: ”Vi vet att det förutsätter något utöver finska språket för att Finland skall vara finskt. Vi vet också att till det odelade finska folket hör en minoritet, vars modersmål är svenska. Denna till numerären ringa, men ytterst betydelsefulla minoritet har sin egen värdefulla uppgift inom vårt folks helhet. Våra svenskspråkiga medborgare har lika stor rätt att älska och omhulda sitt modersmål som vi har att älska vårt.”

dade den svenska kyrkans biskop, konstaterade kolumnisten att ifall Finland förblivit en del av Sverige skulle detta land konsekvent ha motsatt sig krav på förbättringar av finskans ställning, vilket åter hade fördröjt det finska elementets frammarsch och självständigheten. Kolumnistens konklusion blev att tack vare Ryssland var 1809 en seger och en förutsättning för 1863:

Onkin luultavaa, että historiankirjoittajat tulevat aikanaan lukemaan Suomen Venäjän alaisuuteen joutuminen suomenkielen ja koko suomalaisen kulttuurikehityksen, samoin kuin itsenäisyyismahdollisuuksiemme huomattavaksi voitoksi, siitakin riippumatta, että routavuodet vaativatkin tiukkaa taistelua Venäjällä herännyttä panslavistista venäläistämisyökkimystä vastaan.⁵⁹

Språkstriden

Det material som delades ut åt skoleleverna vid jubileet 1963 framställde finskans och finnarnas lidandeshistoria under ett för dem främmande språk, klyftan mellan folk och bildad klass, den nationella väckelsen och den sega kampen för finskans ställning som ämbets- och bildningsspråk. Båda innehöll populistiska inslag, eleven förväntades illustrera svårigheterna att genomföra språkmanifestet genom att berätta en anekdot, som visade hur man kunde kringgå språkkraven. En sökande hade fått ett språkintyg enligt vilket han inte kunde finska, men verkchefen ansåg att han innehade krävt intyg om kunskaper i finska och utnämnde den helt svenskspråkiga sökande. Chefen dömdes till böter, men tjänstemannen fick behålla tjänsten. Festföredraget såg språkmanifestet som en del av Alexander II:s reformer (lantdagens sammankallande, kommunal självstyrelse, eget mynt, näringsfrihet och folkskola), men också som en befrielse från ett sekelgammalt ok och betecknade tjänstemännens motstånd som ”egoistiskt missnöje”. 1850 års censurbeslut mot tryckning av vissa slag av finskspråkig litteratur nämns, men inte att det inte motiverades av språkpolitik och inte hade några större följder och snart upphävdes. Det för skoleleverna utarbetade hälsningstalets och festföredragets betoning på förtryck, kamp och motstånd rimmade illa med betonandet av språkfred och nordisk orientering, bl.a. i samband med jubileerna 1959 och 1962. Föredragets slutkläm ter sig

⁵⁹ *Lalli* 4.8.1963. Övers.: ”Det ter sig också troligt, att historieskrivarna i framtiden kommer att betrakta Finlands underordnande under Ryssland som en betydande seger för finska språket och hela den finska kulturutvecklingen, liksom också för våra utsikter att uppnå självständighet, också oberoende av att ofärdsåren krävde en hård kamp mot de panslaviska förtryckningstendenser som vaknat i Ryssland.

därför som fadd politisk korrekthet eller som en kanske inte helt uppriktig bekännelse till principen att vända andra kinden till:

Nykyisen sukupolven ei ole mitään syytä ajatella katkerin mielin niitä vaikeuksia, joita suomen kielellä on ollut vuosisatojen aikana ja niitä kiivaita taisteluja, joita on kielikysymyksen merkeissä meillä käyty. Päinvastoin on syytä iloita siitä, että meillä on oma sivistyskieleemme, rakas äidinkieleemme suomi, jonka avulla mekin voimme tutustua sivistyselämän aarteistoon.⁶⁰

Förtryckstemat var nästan genomgående. Konservativa *Aamulehti* i Tammerfors rubricerade sin ledare ”Ett länge förtryckt språk” och konstaterade att kronan aldrig tog till de radikala medel som föreslogs på 1700-talet såsom att förbjuda finska i domstolarna

[...] mutta kansan enemmistön kieli pysyi koko Ruotsin vallan ajan syrjityssä asemassa, sillä jokaisen suomalaisen, joka pyrki johonkin virkaan tai tahtoi kuulua ns. seurapiireihin oli pakko luopua omasta äidinkielestään. Monet lait ja asetukset jäivät kansalle tuntemattomiksi sen takia, että niitä ei julkaistu suomennettuina.⁶¹

Tidningen betonade hur långsamt svenskans makt bröts; när Yrjö Koskinen efter språkmanifestet dömdes till böter för missfirmande av senaten tilläts han inte lämna in sin överklagan av domen på finska. I en annan artikel i *Aamulehti* skildrades finskans heroiska kamp mot svensk och rysk censur, som understöddes av inhemska män. Något ologiskt konstaterade tidningen, liksom bl.a. *Turun Sanomat*, dock hur snabbt finskan tagit över, hur ung den än var som kulturspråk:

Niin hämmästyttävän nuori kuin suomen kieli Suomenmaan virallisenä ajatusten ilmaisuvälineenä ja viljeltynä kirjakielenä onkin, sillä epäilemättä on ollut ratkaiseva vaikutuksensa kansamme kohtaloihin kansallishengen lujittajana ja suomalaisen kansal-

⁶⁰ Skolstyrelsens cirkulärbrev 4807 o. 3820/14.6.1963, ett tryckt exemplar i Puntila 471, RA. Övers.: Det finns inga skäl för den nu levande generationen att med bittert sinne tänka på de svårigheter som finska språket haft under seklerna och de hetsiga strider som utkämpats hos oss i språkfrågans tecken. Tvärtom är det skäl att glädjas över att vi har vårt eget bildningsspråk, vårt kära modersmål finskan, med vars hjälp också vi kan göra bekantskap med kulturlivets skattkammare.”

⁶¹ *Aamulehti* 31.7.1963. Övers.: ”[...] men folkmajoritetens språk förblev under hela den svenska tiden i en diskriminerad ställning, ty envar finne som eftersträvade ett ämbete eller ville tillhöra den s.k. societeten var tvungen att avstå från sitt eget modersmål. Många lagar och förordningar förblev okända för folket därför att de inte publicerades i finsk översättning.”

lisvaltion aatteellisena synnyttäjänä. Tänään suomi ei enää ole voitetun kansan syrjitty kieli.⁶²

Agrartidningen *Maakansa* grep till den polska parallellen då tidningen konstaterade att kejsaren sammankallade Finlands lantdag 1863 samtidigt som han blodigt kuvade Polens självständighetssträvanden. Tidningen lyfte också fram svenskarnas motstånd; ett tecken på finnarnas språkliga underläge var att det var svårt för dem att jämbördigt få tjänster ännu i början av självständighetstiden. Avspeglingar av denna språkliga tudelning fanns fortfarande kvar. Även om finnarnas självförtroende stärkts genom Alexanders sympati och Snellmans kamp, var hundra år en för kort tid att helt ändra historiens gång och avskaffa all misstro beträffande finskans livsduglighet.⁶³ Tidningens agrarkollega *Keskisuomalainen* i Jyväskylä drog upp några stora linjer: Snellmans förtjänster för utvecklingen från folk till nation och självständigt rike och finskhetsrörelsen som en demokratisk reformrörelse för att avskaffa gamla privilegier. Tidningen ansåg, ganska långt på samma sätt som *Helsingin Sanomat*, att man på båda sidor om språkgränsen som ett historiskt faktum erkände

[...] että ilman suomalaisen kansanosan kansallistunnon kohottamista ja sen sivistyksellisten perusoikeuksien voimaansaattamista Suomen kohtalo olisi saattanut olla toisenlainen kuin miksi se muovautui koettelemusten kovassa paineessa.⁶⁴

Liksom de flesta andra tidningar betonade obundna *Kouvolan Sanomat* språkmanifestets stora betydelse och kallade det finskans *Magna charta – Lahti* talade om en ny era och, liksom *Helsingin Sanomat*, med Snellmans egna ord som en hörnsten för framtiden. Någon slump eller nåd var det emellertid inte fråga om:

Kieliasetus ei ollut mikään ansaitsematon lahja, vaan tulos Suomen kansan, nimenomaan talonpoikien sinnikkäästä pyrkimyksestä ja lisäksi vielä tilanteen taitavasta hyväksi käytö-

⁶² *Aamulehti* 30–31.7.1963. *Turun Sanomat* 1.8.1963. Övers.: ”Så förbluffande ungt som finska språket är som officiellt uttrycksmedel för tankar och som odlad skriftspråk i Finland, har det orovelaktigt haft ett avgörande inflytande på vårt folks öden som förstärkare av nationalandan och ideell alstrare av en finsk nationalstat. Idag är finskan inte längre ett besegrat folks ringaktade språk.”

⁶³ *Maakansa* 1.8.1963.

⁶⁴ *Keskisuomalainen* 4.8.1963. Övers.: ”[...] att utan höjandet av den finska befolkningsdelens nationalkänsla och stadfästandet av dess kulturella grundrättigheter kunde Finlands öde ha blivit annorlunda än det utformade sig under prövningarnas hårda tryck.”

stä, josta kunnia annetaan järkähtämättömästi ja johdonmukaisesti Suomen oikeuksien puolesta taistelleelle J.W. Snellmanille. Asiakirjasta tuli myös tärkeä tukipylväs kielitais- telussa ja sen ohella kehkeytyneelle suomalaiskansalliselle liikkeelle, joka johti maamme niin henkisen kuin aineellisenkin kulttuurin voimakkaaseen kasvuun sekä valtiolliseen itsenäisyyteen.⁶⁵

De socialdemokratiska tidningarna påminde om Nikolaj I:s censurbeslut mot finskan 1850 och berömde Alexanders och särskilt Snellmans insatser. Arbetarrörelsen hade ännu inte trätt fram då avgörandet i språkfrågan föll, men enligt *Suomen Sosialidemokraatti* var det uppenbart att dess snabba frammarsch kring sekelskiftet blev möjlig genom att det var tillåtet att trycka och sprida kunskap och upplysning på det språk som folket kunde. Språkreskriptet var viktigt för den finska kulturen och folkets mognad till självständighet.⁶⁶ Näringslivets *Kauppalehti* var ense om detta och ansåg att samtidens finnar som var benägna att förringa och förfalla till cynism borde betänka sin tacksamhetsskuld till de finnar och finländare (*suomenmaalaisia*) som utverkade ”enahanda” rättigheter för finskan. Tidningen utgick från finskans normering och rörde om i ett getingbo genom att kritisera de finska språkvårdarnas purism. Man eftersträvade en överdriven egenart genom att rensa ut uttryck som godtagits i de flesta europeiska språk och saknade motsvarigheter i finskan samt ersätta dem med konstgjorda finska termer. Samma tidnings kolumnist ”Pekka Puskuri” varnade dock för att man efter hundra år av nyodling skulle övergå till ”kulturlån” och att plocka språkblomster på en ”kulturkompost”, ett uttryck som säkert skulle ersätta det goda finska ”tunkio” (gödselstack), som gav associationer som störde känsliga näsor.⁶⁷

Finskans frammarsch

Finska språkets ställning var en så central fråga att många finskspråkiga tidningar publicerade historiska översikter över finskans ställning och utveck-

⁶⁵ *Kouvola Sanomat* 30.7.1963; *Lahti* 1.8.1963; *Helsingin Sanomat* 1.8.1963. Övers: ”Språkförordningen var ingen oförtjänt skänk, utan ett resultat av det finska folkets, enkanerligen böndernas ihärdiga strävan och därtill av ett skickligt utnyttjande av situationen. Förtjänsten för detta tillkommer J. W. Snellman, som orubbligt och konsekvent kämpade för Finlands rättigheter. Manifestet blev också en viktig stöttepelare i språkstriden och den finsknationella rörelse som utvecklade sig i dess tecken och som medförde en stark tillväxt i vårt lands såväl materiella som andliga kultur samt till politisk självständighet.”

⁶⁶ *Suomen Sosialidemokraatti* 31.7.1963; *Kansan Tjyö* 2.8.1963 och *Turun Päivälehti* 2.8.1963.

⁶⁷ *Kauppalehti* 1.8.1963.

ling samt reskriptets tillkomst, ibland i osignerade historiska översikter.⁶⁸ Grundtonen var i allmänhet ”*per aspera ad astra*”, finskans långa heroiska marsch från ett undertryckt och föraktat språk, pionjärernas hårda kamp och seger. Reskriptets betydelse framhävdes: dammarna mot finska språket och därmed mot finska folkets bildningsväg bröts i elfte timmen, såsom Erkki Salonen, kommittémedlem, överombud för Finska Kulturfonden och ordförande i Finskhetensförbundet, uttryckte saken. I kyrkliga *Kotimaa* fastställde Esko Häkli att även om reskriptet bara gällde ärenden som direkt rörde den finskspråkiga befolkningen och förverkligandet sträckte sig utöver den långa tidsfristen var det en vändpunkt. Från denna hörnsten löpte en rät linje till självständigheten och allt vad Finland uppnått och presterat. Även om detta var budskapet saknades å ena sidan inte klagomål över den svenskspråkiga ämbetsmannaklassens motstånd och tröghet eller en viss ironi över att finskhetens tidiga förespråkare inte behärskade finska. T.o.m. Finska Litteratursällskapets protokoll fördes på svenska. Taimi Torvinen behandlade med fin ironi finskans utveckling och ställning genom citat ur samtida litteratur och korrespondens, medan Pauli Saukkonen redogjorde för det finska skriftspråkets utveckling från Agricola framåt och Väinö Suoma för språkförordningens inverkan på lantmäteriväsendet och den finska terminologin på området.⁶⁹ Flera skribenter påpekade att Snellman inte föredrog något i Parola och att reskriptets text förelåg färdig då han presenterades för kejsaren. För de flesta var Snellman i alla fall dagens hjälte som hyllades, ibland översvallande:

Niin monipuolista neroa kuin Suomen kansallinen herättäjä tuntee maailmanhistoria ainoastaan harvoja. Ei riitä, että Snellman oli aikansa tunnustama filosofi, ei riitä, että hän oli etevä talouspoliitikko, ei riitä, että hän oli lahjakas ja kykenevä organisaattori, sillä nimenomaan heinäkuun 30. päivän ollessa kyseessä meidän on muistettava Snellmania suomalaisena kansallisena herättäjänä.⁷⁰

⁶⁸ T.ex. den identiska artikeln i *Kauppalehti* 31.7.1963; *Lalli* 1.8.1963 och *Ilta-Sanomat* 30.7.1963, där den uppges vara skriven av Aira Kinnunen.

⁶⁹ *Keskisuomalainen* 2.8.1963; *Kotimaa* 30.7.1963; *Helsingin Sanomat* 2.8.1963; *Maaseudun Tulevaisuus* 1.8.1963, viikkoliite 27; *Uusi Suomi* 2.8.1963.

⁷⁰ Matti Paasilehto i *Etelä-Suomen Sanomat* 30.7.1963. Övers.: ”Världshistorien känner endast få så mångsidiga genier som Finlands nationella väckare. Det är inte tillfyllest att han var en på sin tid erkänd filosof, inte att han var framstående på den ekonomiska politikens område eller att han var en begåvad och kompetent organisator, ty när det uttryckligen gäller den 30 juli bör vi minnas Snellman som en finsk nationell väckelsegestalt.”

Matti Hakkarainen tonade något ned Snellmans roll i manifestets tillkomst, men ansåg det motiverat att försvara honom mot påståendet att han fört sina kolleger i senaten bakom ljuset och att förordningen borde ha behandlats i lantdagen.⁷¹ Några skribenter lyfte fram August Ahlqvist som formulerade Finska Litteratursällskapets viktiga utlåtande om språkkommitténs betänkande, särskilt om terminen för införandet av finskan som ämbetspråk.⁷²

Utsträckta händer

Vid samtliga tre jubileer spelade professorn i politisk historia vid Helsingfors universitet, Lauri Adolf Puntila en central roll. Det var inte ägnat att vinna stöd för projekten inom yttervästern eller bland de svenskspråkiga. Under mellankrigstiden hade han hört till den nationalistiska studenthögern och anslöt sig till AKS då han inledde sina studier, men avgick vid organisationens splittring i samband med Mäntsälä-upproret 1932. Han hade hela tiden koncentrerat sig på finskhetsarbetet inom AKS och betonade starkt behovet av nationell samling i kampen mot kommunismen. Han motsatte sig på 1930-talet bl.a. nordiskt lärobokssamarbete, men ansåg efter kriget att Finland utan att skämmas kunde ta en plats som jämbördig i den nordiska kretsen. Han hörde till initiativtagarna och de drivande krafterna bakom skapandet av Finska Kulturfonden på 1930-talet och framlade ett på finska språket och litteraturen grundat alternativt förslag för nyorganiseringen av Finlands Akademi på 1960-talet. Under fortsättningskriget satte han som statsministerns sekreterare och ansvarig för censuren i hög grad sin prägel på det som fredsoppositionen såg som en ödesdiger mörkläggning av att kriget gick illa. Motståndarna kallade politiken ”puntilism”. Hans avhandling om svenskhetsrörelsen i Finland (1944) kritiserades, bl.a. för ”brist på verklig förståelse för och förtrogenhet med ämnet” och för ”hatfullhet och gemenhet mot den finländska svenskhetsrörelsens upphovsmän och anhängare” samt för ”en strävan att ställa hela den finlandssvenska samlingstanken i en dager av obehörighet i detta land”. Disputationen kort före det sovjetiska storanfal-

⁷¹ *Keskisuomalainen* 1.8.1963; *Liitto* 2.8.1963 och *Keskipohjanmaa* 2.8.1963. Anklagelsen att manifestet tillkommit oparlamentariskt avisades också av Hannes Siloranta i *Liitto* 31.3.1963.

⁷² Lauri Hakulinen, ’August Ahlqvist asialla’, *Suomalainen Suomi* 1963, s. 297–299. Cit. av kolumnisten ”Tompan Tuomo” i *Maakansa* 30.7.1963.

let i juni 1944 radierades, vilket säger en del om både ämnets och Puntilas ställning.⁷³

Puntila var en mycket central figur i det politiska och kulturella livet på 1950- och 1960-talen. Trots sitt tidvis livliga engagemang i näringslivet kunde han ses som en typisk statsintellektuell; målsättningen att ena och samla folket hade han omhuldat sedan 1930-talet. Han var en framstående nätverksbyggare och hade ett omfattande kontaktfält i olika riktningar, vilket bl.a. framgår av att han tre gånger ombads kandidera för ordförandeposten i Samlingspartiet innan han valde att bli socialdemokratisk riksdagsman. Puntila var även medlem av de statskommittéer som ordnade presidenterna Ståhlbergs och Paasikivis sekeljubileer och redigerade jubileumsverket om statsrådets historia I–IV (1978). Jubileerna visade att Puntila, liksom en stor del av mellankrigstidens nationalistiska studentelit, tänkt om på många punkter, men alla var inte övertygade.⁷⁴

Puntila ansträngde sig för att integrera de svenskspråkiga i firandet och uppgav för de tavastländska studenterna liksom för Närvä, att han förhandlade om ett svenskt deltagande i festen:

Prof. Puntila kertoo käyneensä yksityisiä keskusteluja ruotsinkielisten luottamusmiesten kanssa ruotsia puhuvan väestön osan tervehdyksen esittämisestä valtakunnallisissa pääjuhlassa. Tämä poistaisi prof. Puntilan mukaan vielä jäljellä olevia harhaluuloja molemmissa kielileireissä ja loisi takeet kielirauhan edelleen säilymiselle.⁷⁵

Det är oklart vem Puntila förhandlat med, men någon svensk hälsning framfördes inte vid festen. Däremot publicerade *Hufvudstadsbladet* på festdagen en understreckare av Puntila om finskans ställning som talspråk samt frammarsch som bildningsspråk och officiellt språk. Som talspråk hade finskan egentligen aldrig varit hotad trots tidvis förekommande svenska och ryska förhoppningar om att stärka riket genom språklig enhetlighet. En hel del av den förvaltning som angick bönderna försiggick på finska även om protokoll

⁷³ Jfr Hugo E. Pippings recension i *HTF* 1944, s. 49–64, Arvid Mörnes under rubriken 'Äktfinsk historieskrivning', *Nya Argus* 1944, s. 168–173 och Olof Enckells i *Hufvudstadsbladet* 27.8.1944; Tarkka, *Kansallinen kolkuttaja*, s. 79, 90, 136–164, 149, 187, 194, 202–204.

⁷⁴ Jfr statsrådets prot. 29.10.1964, 28.1.1965, 20.2.1965, RA.

⁷⁵ Itkonen, 'Sata vuotta tasavertaista suomenkieltä', s. 5. Övers.: "Prof. Puntila uppger att han fört enskilda diskussioner med svenskspråkiga förtroendemän om att en hälsning från den svenskatalande befolkningen skulle framföras vid den statliga huvudfesten. Enligt prof. Puntila skulle detta avlägsna kvarstående fördomar i båda språklägren och skapa garantier för att språkfreden skulle bli bestående också i fortsättningen.

och skrivelser avfattades på svenska. Puntila såg språkreskriptet som avgörande, bl.a. för att självständighetstanken i sinom tid skulle slå rot.⁷⁶

Också i sitt tal i Parola anslog Puntila en försonlig ton och betonade de svenskspråkigas insatser i rättskampen och ekonomin; också de finskspråkiga hade dragit nytta av resultaten av de svenskspråkigas skapande tankearbete. Puntila betonade hur utgångsläget dikterats av överlägsenhets- och underlägsenhetskänslor. De finska framstegen hade lett till en situation där det var omöjligt att urskilja skillnader i prestationsförmåga mellan språkgrupperna. Båda språkgrupperna hade sammansmält till ett folk och kunde erkänna utgångens betydelse. Hundra år efter avgörandet erkände hela folket, också dess svenskspråkiga del, betydelsen av det språkmanifest härskaren godkände i Parola.⁷⁷ *Maakansa* signalerade att språkstriden inte var helt över, men sträckte också klart ut en hand:

Tänä historiallisena 100-vuotispäivänä, jolloin mieliimme palautuu tässä maassa käyty ajoittain varsin repivä kielitaistelu, on myöskin todettava, että Suomen kansa seisoo tällä hetkellä suomenkielisen kulttuurin lujalla maaperällä. Takana ovat ne ajat, jolloin kielitaistelu nostatti intohimoja maassamme, vaikka mainingit jonkin yksityisen ruotsalaisen vähemmistön esittämän toimenpiteen ympärillä saattavat vielä joskus läikähtää.

Maassamme on vieläkin aloja, joilla ruotsinkielisillä on etusija. Siitä huolimatta Suomen kansa ymmärtää tänä päivänä että maamme ruotsinkielisen vähemmistön panos on arvokas lisä, joka omalta osaltaan on monipuolistanut maamme kulttuurielämää.⁷⁸

Keskisuomalainen gick ett steg längre och förklarade i praktiken språkstriden avslutad: ”Språkstridens bränningar, som ännu på 1930-talet svallade rätt höga, speciellt i fråga om förfinsknigen av universitetet, har nästan helt

⁷⁶ *Hufvudstadsbladet* 4.8.1963. Något senare fick språkfrågan en tilläggsbelysning då professor Kenneth D. McRae från Ottawa under ”en studieresa” för att forska i flerspråkighet i Belgien, Finland och Schweiz redogjorde för den ökande spänningen mellan språkgrupperna i Kanada, *Hufvudstadsbladet* 27.8.1963.

⁷⁷ Talet i Puntila 471, RA, även i *Turun Sanomat* 5.8.1963.

⁷⁸ *Maakansa* 1.8.1963. Övers.: ”På denna historiska 100-årsfestdag, då vi erinrar oss den tidvis synnerligen upprivande språkstrid som utkämpats i vårt land, bör man också konstatera att det finska folket i denna stund står på den finskspråkiga kulturens fasta grund. Vi har lämnat bakom oss de tider då språkstriden väckte passioner i vårt land, även om svallvågor någon gång kan svalla kring något enskilt förslag från den svenskspråkiga befolkningens sida./ I vårt land finns fortfarande sektorer där de svenskspråkiga har ett försteg. Trots det inser det finska folket idag att vårt lands svenskspråkiga minoritets insatser är ett värdefullt tillägg, som för sin del har bidragit till att göra vårt kulturliv mångsidigare.”

stillats. Man kan redan förhålla sig lidelsefritt till det förflutna utan att leta efter skäl till agg.”⁷⁹

Finskhetförbundets ordförande Erkki Salonen förklarade i samma tidning att språkstriden hörde till det förgångna (”taakse jäänyttä elämää”) och att tusentals band över språkgränsen knöt även den finskspråkiga befolkningen till nordiskt samarbete och samverkan.⁸⁰ Den kanske värtaligaste pläderytelsen för språkfred, undervisning i svenska och storsinhet kom från *Kauppalehti* som särskilt motiverade detta med den nordiska orienteringen:

Suomenkielen oikeuksien kansallisena merkkipäivänä on ehkä paikallaan korostaa myös sitä merkitystä, mikä meille on ollut ruotsinkielen tunnustetusta asemasta toisena kotimaisena kielenä. Me olemme sen avulla helpommin kuin muutoin pystyneet säilyttämään yhteytemme muihin Pohjoismaihin. Nämä yhteydet ovat luoneet omaltaan pohjaa kansallisten piirteittemme mukautumiselle pohjoismaiseen suuntaan.

Toisen kotimaisen kielen opettaminen kouluissa muodostaa melkoisen lisärasituksen, jonka takia oppisuunnitelmissa on tingittävä joidenkin muiden aineiden oppimääristä. Hyöty kielen oppimisesta on kuitenkin niin suuri, että ruotsia kannattaa oppia. Suomenkielen ei enää tarvitse taistella oikeuksiensa puolesta. Meillä on varaa antaa arvo toisellekin.⁸¹

Länsi-Uusimaa i Lojo framhöll att man på finskt håll ”alltid” varit redo att garantera jämbördiga förhållanden för den svenskspråkiga minoriteten; språkfrågan hade till denna del lösts på ett formellt exemplariskt sätt.⁸² Den obundna Uleåborgstidningen *Kaleva* påpekade att tiderna ändrats radikalt sedan finskans ökenvandring och tvåfrontskrig mot främmande förtryck och mot det egna landets byråkrati som talade ett främmande språk: ”Den forna bildade och styrande klassen reducerades till en liten minoritet och dess språkliga rättigheter garanterades genom en lag som är världens mest fri-

⁷⁹ *Keskisuomalainen* 4.8.1963.

⁸⁰ *Keskisuomalainen* 2.8.1963.

⁸¹ *Kauppalehti* 1.8.1963. ”På denna bemärkelsedag för finska språkets rättigheter är det måhända på sin plats att betona också den betydelse det haft för oss att svenska språket intagit en erkänd ställning som andra inhemska språk. Med dess hjälp har vi lättare än annars varit fallet kunnat upprätthålla våra förbindelser till de andra nordiska länderna. Dessa relationer har för sin del skapat en grund för att anpassa våra nationella särdrag i en nordisk riktning./ Undervisningen i det andra inhemska språket i skolorna utgör en betydande tillägsbörda, för vilken man i läroplanen måste inskränka pensum i några andra läroämnen. Nyttan av att lära sig språket är emellertid så stor, att det lönar sig. Finska språket behöver inte längre kämpa för sina rättigheter. Vi har råd att värdesätta också det andra språket.”

⁸² *Länsi-Uusimaa* 30.7.1963.

sinnade.” Nyligen hade de stora befolkningscentras tvåspråkighet garanteras praktiskt taget för evig tid. Svenskarnas ställning var alltså tryggad, men det fanns delar av Finland där finnarna fortfarande bildade en föraktad paria-klass. Tidningen gick hårt ut mot begränsningarna för den inflyttade finska minoriteten på Åland och ansåg det märkligt att Finland p.g.a. Åland inte kunde underteckna UNESCO:s allmänna avtal mot diskriminering i under-visning, som inte ens tog sikte på jämlikhet utan etablerade en minimistandard avsedd närmast för efterblivna länder.⁸³

I mycket var det fråga om ett ömsesidigt erkännande. De finskspråkiga önskade att de svenskspråkiga skulle erkänna att språkreskriptet var av central betydelse, rent av en förutsättning för självständighet. I gengäld var man redo att erkänna att de svenskspråkiga var en del av finska folket, inte en främmande överklass, utifrån kommande kolonister eller en svenskspråkig befolkning som var något annat än det finska folket.

Gensvar

På svenskt håll visade man en betydande beredskap att fatta de utsträckta händerna. *Vasabladet* ansåg att man inte kunde överskatta vad språkreskriptet inneburit för den finska nationalitetens andliga och kulturella uppsving. *Borgåbladet* konstaterade att också de svenskspråkiga ansåg reskriptet värt en nationell festlighet, jubileumsfrimärke och patriotiskt färgade kommentarer. Tidningen signalerade också att vanliga finlandssvenskar inte behövde ta ansvar för motståndet mot finskan:

Väl är det sant, att man för 100 år sedan inte på alla håll förstod betydelsen av att det finska språket tvingades till en våldsam utveckling och att striden för finskan mångenstädes fördes i Snellmans anda som en kamp för ett enspråkigt Finland. På svenskt håll var motståndet mot det finska språkets naturliga rättigheter betingat av en viss oförståelse hos en privilegierad överklass för ett språk utan traditioner och i sin första utveckling; i språkstriden har på båda hållen visats mycken ofördragsamhet och begåtts många dumheter.⁸⁴

Lyckligtvis var den tiden förbi och det kunde kanske sägas att finskans genombrott som kulturspråk till en del berodde på att det fanns ett motstånd att övervinna. *Hufvudstadsbladet* höll med om att 1863 var en stor nationell märkesdag, landets första språkförordning var en milstolpe i finländska hävder. Tidningen nämnde som ett kuriosum att förordningen erkände svenskan

⁸³ *Kaleva* 30.7.1963, cit. i *Hufvudstadsbladet* 31.7.1963.

⁸⁴ *Borgåbladet* 1.8.1963; *Vasabladet* 1.8.1963.

som officiellt språk. Efter 1863 utvecklades finskan på en förbluffande kort tid till ett smidigt och följsamt skriftspråk. *Västra Nyland* ansåg att manifestet uppfyllde ”ett naturligt rättvisekrav”.⁸⁵ *Åbo Underrättelser* höll med:

Det var sannerligen inte en dag för tidigt som den finska majoritetens språkliga rättigheter erkändes. Visserligen var Snellman – själv till språk och utbildning mera svensk än finsk – offer för en kuriös tankekortslutning när han föreställde sig att *nationell* i Finland måste vara detsamma som finsk och följaktligen drömde om en med nödvändighet enspråkig finsk nationalstat. Detta olyckliga tankefel har ju sedan odlats som underlag till ett nytt språkförtryck, bara i annan riktning.⁸⁶

Kaskö Tidning konstaterade att det i början av 1800-talet antagligen var mycket nära att finskan skulle ha dött ut. De svenskspråkiga tjänstemännens envisa motstånd mot språkets frammarsch kunde man inte annat än beklaga ”ty därigenom fostrades säkerligen på finskt håll en motsvarande ovilja mot allt svenskt”. Jubileet var ett lägligt tillfälle att äntligen glömma gammalt groll. Båda språkgrupperna var en tillgång för landet som helhet, men ändå bara en droppe i jordens människohav. De hade inte råd att gräla sinsemellan.⁸⁷

Några av de svenskspråkiga tidningarna summerade upp jubileet och försökte dra slutsatser om språkklimatet. *Åbo Underrättelser* ansåg att man noterat ”enstaka deklamatoriska uttryck för antikverad nationalism”, men ”inga känslosvallande försök att göra den nulevande generationen av finlandssvenskar till syndabockar för forntida orättvisor”.⁸⁸ *Hufvudstadsbladet* ägnade en hel ledare åt en analys av jubileet, som enligt tidningens mening firats ”under värdiga former”, det som sades präglades av ”saklighet och klar överblick”, vilket knappast hade varit fallet ett kvartssekel tidigare; då skulle det förflutnas orättvisor ha använts som kastvapen. På svenskt håll hade man oförbehållsamt betecknat språkreskriptet som ”ett motiverat och nödvändigt framsteg”. Atmosfären var nu en annan, man visade förståelse för samma strävanden i den andra språkgruppen:

Viktigare än denna förståelse är dock att man nu på många tongivande håll betraktar svenskarna som ett för hela vårt land och vårt folk värdefulla inslag. När detta uttryckligen har betonats vid en fest, som har ägnats finskans kamp från en förfördelad ställning till

⁸⁵ *Hufvudstadsbladet* 31.7.1963.

⁸⁶ *Åbo Underrättelser* 4.8.1963.

⁸⁷ *Kaskö Tidning* 31.7.1963.

⁸⁸ *Åbo Underrättelser* 4.8.1963.

dagens dominans, kan man inte undgå att däri se ett tecken på att kampens tid är passerad.⁸⁹

Tidningen prisade huvudfestens talare Ravila bl.a. för att han såg det som en gåva av försynen att finnarna förenats med Sverige och Puntila för att han fastslog att de båda nationalspråken sammanhölls av många band. Dessa tongångar bådade gott för framtiden; den tongivande finska eliten i fråga om politik och kultur ville ställa ett skapande samarbete i förgrunden, även om man inte borde dölja att alla inte resonerade som talarna, utan att det på båda hållen fanns personer som levde kvar ”i sina fördomars trollkrets”.

Nordism

Vid alla tre jubileer framträdde en nordisk orientering överraskande klart; vid senatsjubileet 1859 betonades den svenska traditionen och 1962 nordiska, västerländska värden, friheter och rättigheter, särskilt bondefriheten. I kalla krigets värld, där Finlands aktionsradie eller omvärld hade krympt enormt hade det blivit centralt att hålla fast vid den sektor som inte dominerades av Sovjetunionen. Norden var en relativt sett ofarlig samarbetspartner som inte gav upphov till sovjetiska misstankar, men ändå klart markerade till vilken kulturkrets Finland hörde i det kalla krigets Europa. Markeringen hade också en klar udd mot kommunisterna, företrädare för en ”främmande ism” som *Turun Sanomat* uttryckte saken, och mot Ryssland. Udden var inte riktad mot vänstern i allmänhet, eftersom socialdemokraterna, särskilt den s.k. vapenbrödrafalangen självklart räknades till de samhällsbevarande krafterna. Nordismen stod dock för mycket sådant som 1930-talets finsksinnade elit och Helsingfors universitets studentkårs dominerande gruppering Akademiska Karelen-sällskapet (AKS) hade förkastat. För en gruppering som förespråkade äktfinskhet, storfinskhet, irredentism och baltisk orientering hade Norden stått för ett av de alternativ som man tog avstånd från. Krigets utgång innebar ett slut på många omhuldade sanningar. Det var en smärtsam process, tidigt dokumenterad i Olavi Paavolainens omstridda krigs dagbok *Synkkä yksinpuhelu* (1946, *Finlandia i moll*, 1947). Paavolainen var tidigt ute och fick, liksom Urho Kekkonen, som snabbt insåg att en omorientering var nödvändig, en stämpel som kappvändare. Detta berodde främst på att de var för tidigt ute, ett drygt decennium senare hade majo-

⁸⁹ *Hufvudstadsbladet* 6.8.1963.

riteten av samhälls- och kultureliten följt efter och 1955 anslöt Finland sig till Nordiska rådet.

Man kan tolka denna vändning på två sätt. Den ena tolkningen är att äkt- och storfinskhet samt baltisk orientering egentligen från första början var ytskum jämfört med AKS-ideologins hårda kärna; antikommunismen – när denna bäst betjänades av nordismen som medel att hålla sig utanför den sovjetiska maktsfären och undvika en ställning som externt bihang till Warszawa-pakten och Komekon var man beredd att hylla nordismen, den må sedan ha varit hur motbjudande som helst i ljuset av 1930-talets ideal. Den andra tolkningen är att katastrofen 1944, erfarenheten av att ”ha slagit huvudet i den karelska tallen” ledde till en verkligt djupgående omorientering, en vilja och förmåga att tänka om.

För de gamla män (Mannerheim, Paasikivi, Enckell, Svento m.fl.) som styrde landets öden under decenniet efter 1944 var detta slutligen inte svårt. Paasikivi och Enckell kunde konstatera att ryssarna i kontrollkommissionen var värre än Bobrikoff, men konstellationen som sådan var inte ny för dem som hade erfarenheter från tiden före 1917. För AKS-generationen var omorienteringen svårare eftersom man under mellankrigstiden visserligen inte lyckats nå sina mål, men ändå ansåg sig ha tagit avsked av gammalfinskhet, ”undfallenhet” och svenskhet. I stället styrdes landet från 1944 mycket gammalfinskt av den personifierade ”undfallenheten” Paasikivi med stöd av agrarledaren Kekkonen, d.v.s. ledare för de idealiserade bönderna, och renegat ur AKS:s egna led. Det är svårt, kanske omöjligt att avgöra i vilka proportioner opportunist respektive omorientering blandade sig i den efterkrigstida elitens tankevärld, men det är klart att denna schizofreni var företrädd på högsta nivå inom kyrkan, universiteten och kulturlivet. År 1968 var sju av den lutherska kyrkans nio biskopar tidigare medlemmar i AKS – eftersom en som svenskspråkig inte kom i fråga var det alltså bara en biskop som inte varit medlem under studietiden. År 1966 var 41 officerare från överstelöjtnant uppåt (13 generaler), fem universitets- och högskolerektorer, 104 professorer och 24 höga ämbetsmän tidigare medlemmar.⁹⁰ Bland dem som 1959–1963 bekände sig till nordismen fanns det alltså många som ”ömsat skinn”. Till dem hörde också Puntila.

⁹⁰ Risto Alapuro, *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilaskunta ja kansa 1920- ja 1930-luvuilla* (Helsinki 1973), s. 179.

Statsminister Miettunen hälsade 1962 de svenska gästerna välkomna genom att konstatera att deras närvaro ”vittnar om den nordiska samhörighetens styrka och om våra folks broderskap genom tiderna”.⁹¹ *Uusi Suomi* avslutade sin kommentar till grundrättigheterna med en bekännelse till det nordiska som inte varit en självklarhet i den fennomanska, gammalfinska och finsknationella högers journalistiska flaggskepp:

Entistä selvemmäksi on käynyt, miten tässäkin suhteessa Suomen historia liittyy koko pohjoismaiseen historiaan, ja yhteinen, samankaltainen yhteiskuntajärjestyksemme takaa Suomelle pysyvän aseman muiden Pohjoismaiden rinnalla. Lujasti pitäytyen tähän vuosisatojen takaa periytyneeseen demokratiaan voi Suomi jatkaa omaa tietään, joka on osoittautunut vaikeatkin kriisit kestäväksi.⁹²

Turun Sanomat var ännu mera explicit:

Ylimuistoista ajoista on siten punaisena lankana – joskin pitkinä ajanjaksoina varsin ohuena – johdettavissa kansalaisvapauksiemme ja oikeuksiemme perinne. Vapaus ja itsemääräämisoikeus ovat siten Suomen kansan luovuttamatonta suomalaista ja ja pohjoismaista ikivanhaa omaisuutta, jota aina ja alituisesti tulee hoitaa, kehittää ja lujittaa. Tästä tietoisena kansamme tulee tulevaisuudessakin torjumaan päättäväisesti kaikenlaiset ismit, jota kuuluvat eri maailmaan kuin suomalainen ja pohjoismainen vapaudenhenki.⁹³

Knappast överraskande höll de svenskspråkiga tidningarna med, enligt *Borgåbladet* var det statsrättsliga arvet från Sverige av ”oskattbar betydelse”. *Östra Nyland* påpekade dock att kung Håkons kungörelses praktiska betydelse överskattats och att man inte kunde anse att landets representanter

⁹¹ Miettunens tal, statsrådets kansli, 600-KA. Den svenska versionen i *Hufvudstadsbladet* 19.2.1962.

⁹² *Uusi Suomi* 18.2.1962. Övers.: ”Det har klarare än tidigare framgått hur Finlands historia också i detta avseende knyter an till den nordiska historien i dess helhet och hur vår gemensamma, likartade samhällsordning garanterar Finland en bestående ställning vid sidan av de andra nordiska länderna. Genom att fast hålla sig till denna sedan århundraden nedärvda demokrati, kan Finland fortsätta på sin egen väg, som har visat att den tål också svåra kriser.”

⁹³ *Turun Sanomat* 15.2.1962. Övers.: ”Sedan urminnes tid kan man således som en röd tråd – om också under långa perioder som en synnerligen tunn sådan – härleda våra medborgerliga friheters och rättigheters tradition. Frihet och självbestämmanderätt hör sålunda till det finska folkets oförbytliga finska och nordiska urgamla egendom, som alltid och ständigt måste skötas, utvecklas och stärkas. I medvetande om detta kommer vårt folk också i framtiden att beslutsamt avvisa alla slags ismer, som hör till en annan värld än den finska och nordiska frihetsandan.”

företrädde folkviljan. Man hade också överdrivit påbudet som uttryck för att Finland blivit en jämbördig part med det ”egentliga” Sverige. Det var skäl att inte fira jubileet i tecknet av ”överdrivna nationella ambitioner” och att i stället främst ta fasta på urkundens symboliska betydelse.⁹⁴

Etelä-Suomen Sanomats kolumnist ”Aki” konstaterade att vägen var lång från Mora stenar till granitborgen i Töölö, men att landets demokrati byggde på gamla och beprövade principer, dem som Nordens fria bönder skapat i egen krets före de skrivna lagarnas tid. Finland var inte längre Österland eller en rysk västlig provins, men framstod utåt som yngre än det var. Landet var emellertid ingen nykomling bland rikena. Ju svårare tiderna blev, desto starkare förpliktande blev minnet av Mora stenar.⁹⁵ *Lahti* såg 1362 som utgångspunkten för Finlands nordiska och demokratiska traditioner. Folkets mognad för demokratin hade kommit till synes både i valdeltagandet i det nyligen förrättade riksdagsvalet och i att folket stött de partier som på konstitutionell grund strävade att stärka ”vår demokratiska samhällsordning och vårt folks trygga utveckling som ett självständigt, freds- och neutralitetsälskande folk”.⁹⁶ Vid språkjubileet framhävde *Hufvudstadsbladet* att utvecklingen var unik:

Bland alla andliga rörelser under adertonhundralet inte bara i Finland, utan i hela Norden, är finskans frammarsch och dennas positiva konsekvenser utan jämförelse den mest betydelsefulla. I sista hand väjde den så starkt i vågskålen, att Finland trots en sen social och ekonomisk utveckling kunde konstituera en självständig, klart nordiskt präglad nation.⁹⁷

Borgåbladet hoppades att den språkliga utvecklingen i landet skulle fortgå i tecknet av regeringsformens liberala bestämmelse om två nationalspråk och påpekade att behovet inte bara gällde antalet svenskspråkiga:

Också om de svenskspråkigas antal ytterligare procentuellt går ned, kommer svenskan att vara huvudspråket i Norden, som i framtiden i ännu högre grad än i dag kommer att framstå som en kulturell och politisk enhet, av vilken Finland utgör en omistlig del.⁹⁸

⁹⁴ *Borgåbladet* 15.2.1962; *Östra Nyland* 17.2.1962.

⁹⁵ *Etelä-Suomen Sanomat* 15.2.1962.

⁹⁶ *Lahti* 15.2.1962.

⁹⁷ *Hufvudstadsbladet* 31.7.1963.

⁹⁸ *Borgåbladet* 1.8.1963.

Åbo Underrättelser uppmärksammade att den svenska minoriteten och det nordiska vid en annan samtidig begivenhet fick ett värdefullt stöd. President Kekkonen festtalade vid Lutherska världsförbundets kongress i Helsingfors tre dagar innan festen i Parola och diskuterade Finlands ställning som gränsland mellan öst och väst. Han dryftade den ortodoxa minoritetens roll och därefter den svenskspråkigas:

I dagens Finland betraktar vi den till 300 000 personer uppgående svenskspråkiga befolkningsgruppen som en nationell tillgång då den på bred front organiskt binder oss samman med den skandinaviska språk- och kulturkretsen.⁹⁹

Några månader tidigare hade Helsingfors universitets kansler, tidigare statsministern Edvin Linkomies, krävt utökade kunskaper i svenska i en artikel i *Nordisk Kontakt*, som återgavs i finska tidningar. Linkomies betonade Finlands språkliga särställning med ett annorlunda och dessutom medvetet puristiskt styrt språk, men kunde inte tänka sig att man skulle använda engelska eller tolk vid nordiska möten, eftersom detta skulle reducera dem till vilka internationella konferenser som helst. De politiska kretsar och kulturkretsar som intresserade sig för frågan hade insett detta och därför var svenskan obligatorisk i lärdomskolan och studentexamen, nyligen hade skolstyrelsen föreslagit att språket skulle bli frivilligt ämne i folkskolan. Linkomies medgav att det också i bildade kretsar fanns sådana som inte insåg vikten av det nordiska samarbetet, men betonade att inriktningen var livsviktig för Finland. Pressen hade utan reservationer tillägnat sig denna syn, som byggde på att de nordiska länderna hade samma samhällsstruktur, kulturideal och en gemensam syn på frihet. Det kulturpolitiska upplysningsarbetet måste drivas vidare för att rotfästa den nordiska tillhörigheten i det finska folket, men Linkomies gjorde ingen hemlighet av att det skulle underlättas om man i Skandinavien, särskilt Sverige, visade större intresse. Det vore viktigt att svenska föredragshållare, helst en svensk ambassadör, kunde vända sig till finnarna på deras eget språk.¹⁰⁰

Kyösti Skyttä ansåg i *Keskisuomalainen* att ett svenskt obligatorium från första klass kanske inte var nödvändigt, men förespråkade möjligast goda kunskaper i svenska för så många finnar som möjligt och efterlyste mera inspirerande metoder för att lära ut språket. Svenskan intog en specialställning

⁹⁹ *Hufvudstadsbladet* 1.8.1963; *Åbo Underrättelser* 4.8.1963; *Kotimaa* 2.8.1963.

¹⁰⁰ *Uusi Suomi* 12.5.1963; 'Finland och det nordiska samarbetet', *Nordisk Kontakt* 1963:8, s. 437–439.

i Finland och det låg i landets, för att inte säga mänsklighetens intresse att Finland upprätthöll skandinaviska kontakter. Däremot borde man beakta att även om Finland av historiska skäl hade en likartad rätts- och samhällsstruktur innebar detta inte att landet hade en likadan kultur som de skandinaviska länderna.¹⁰¹

Missljud

Parallellt med alla dessa utsträckta händer och uttryckta välvilja förekom opinioner som vittnade om att "trollkretsen" inte brutits och att språkstriden ännu inte var avslutad. Nordismen sågs i en del kretsar snarast som en trojansk häst för den förhatliga svenskan. Ped.dr Erkki Lahdes ansåg att man vid valet av språk i folkskolan borde gå rationellt tillväga, men medgav att det emotionellt kändes märkligt att välja svenska vid en tidpunkt då man avsåg att fira 100-årsminnet av finskans jämbördighet. Ett annat starkt emotionellt laddat argument gällde rättvisa. Lahdes hävdade att "bara kunskap i engelska kan göra finnen jämställd bland Nordens medborgare" och att det var orättvist att de finskspråkiga tvingades läsa svenska, medan de tvåspråkiga svenskarna omedelbart kunde ta itu med engelskan. Priset blev för högt för de finska eleverna.¹⁰²

Esko Häkli noterade i en artikel om språkjubileet att finskans ställning under 1800-talets första hälft var så eftersatt att det hände att man med hänvisning till lagen kunde beteckna den som ett främmande språk. Det var något av en ironi att när Reino Hukka vid jubileet 1963 argumenterade mot obligatorisk undervisning i svenska hänförde han "det andra inhemska språket" till kategorin "främmande språk" och jämförde svenskan med de matnyttigare språken engelska och ryska. Hukka, som också argumenterade för namnförfinskingar, opponerade sig mot de ideologiska påtryckningsgrupper som ville införa svenska som obligatoriskt språk i folkskolan och betecknade svenskundervisningen i de finskspråkiga lärdomsskolorna som en historisk relik. Svenskan var ett litet språk och den naturliga utvecklingen skulle leda till dess försvinnande också från majoritetens fosterland Suomi (inte Finland); de sista enspråkiga svenskarna skulle snart gå i graven. Det omtalade nordiska samarbetet hade väckt skandinaviska drömmar, men detta var romantik. Det skandinaviska samarbetet försiggick på svenska, men

¹⁰¹ *Keskisuomalainen* 4.8.1963.

¹⁰² *Aamulehti* 31.7.1963; *Västra Nyland* 2.8.1963.

skulle inom tjugo år kunna skötas på engelska. Hukka klagade över att de som krävde att svenskan skulle bli valbar stämplades som motståndare till nordiskt samarbete eller rent av som opatriotiska. Själv förespråkade han undervisning i frändespråken estniska och ungerska samt att finskan skulle ges en med de skandinaviska språken jämbördig ställning.¹⁰³

Den konservativa Åbotidningen *Uusi Aura* påminde om det anmärkningsvärda faktum att ett halvt sekel efter föreningen med det ryska riket gällde frågan finskans jämställande med svenskan och inte med ryskan. Tidningen utvecklade inte resonemanget, men klagade över att det finska samhället, som grälade om socialistiska godbitar, betraktade språkfrågan som färdigt idisslad och inte hade någon känsla för att finska språket ännu inte uppnått den position det förtjänade. Vid sidan av de stora ledarna påminde tidningen om språkstridens ”okända soldater” och deras sega kamp i det tysta. Tidningen öppnade apokalyptiska perspektiv, men såg räddningen i den gammalfinska strategin att ställa språket främst:

Suomalais-ugrilaisista kansoista vain me suomalaiset valtakuntaa luovana itsenäisenä kansakuntana olemme päässeet mukaan siihen maailmanaikaan, jota hallitsee kysymys koko ihmiskunnan olemassaolosta pelottavien tuhoaseitten edessä. Nykyhetken vakavuus ja tulevan ahdistava odotus saattavat meidät helposti unohtamaan kaiken sen minkä varassa tähän saakka olemme kansana kestäneet. Mutta on ilmeistä, että meidän edelleenkin kannattaa lujasti pitäytyä kiinni niihin kieleemme ja kansallisuutemme arvoihin, jotka tähänkin saakka ovat suomen kieltä puhuville merkinneet syvintä voimanhäviötä.¹⁰⁴

Interpretationsproblem

Jubileerna uppmärksammades stort i offentligheten. De temata som betonades avspeglade det självständiga Finlands höjda självförtroende, man beto-

¹⁰³ *Keskipohjanmaa* 1.8.1963. Om namnförfinskning *Keskipohjanmaa* 3.8.1963 och *Kansan Tahto* 28.7.1963. Hukka ansåg att påverkan var värst från de klassiska språken (för att resultaten blev groteska) och svenskan för att soldatnamnen trängde in bland landsbygdens rent finska folk och för att de svenska namnen förde med sig onationella drag och stoltserande.

¹⁰⁴ *Uusi Aura* 4.8.1963. Övers.: ”Av de finsk-ugriska folken har bara vi finnar som en rikskapande självständig nation blivit delaktiga i den världsperiod som behärskas av frågan om hela mänsklighetens fortbestånd inför skrämmande massförstörelsevapen. Nutidens allvar och den betryckande väntan på det kommande får oss lätt att glömma allt det med vars hjälp vi som folk hittills har uthärdat. Men det är uppenbart, att vi allt fortfarande bör hålla fast vid de värden i vårt språk och vår nationalitet som också hittills för dem som talar finska utgjort den djupaste källan till styrka.”

nade den inhemska centralförvaltningens 150 år långa obrutna traditioner, Finlands tidiga anslutning till den västerländska kulturkretsen och finska språkets framgångssaga. Dessa historiska drag interpreterades i ett framgångsperspektiv, som en berättelse om seger, som en logisk utveckling från mörker till ljus. Bakgrunden tecknades mörk och då framträdde segern klarare. Denna grundtext präglades dock av några paradoxer, som hade sina rötter i den finsknationella historiesynen med dess betoning av nationens organiska växt och av historiens predestinerade väg. Man kan inte samtidigt vara offer och segrare. Om Finlands historia handlade om en främmande, onationell överklass och ett undertryckt folk, vem bar upp och vems var de långa traditionerna? Problemet löstes genom en mystik som i Renvalls tolkning gjorde t.o.m. Nils Bjelkes egenmäktiga agerande till ett uttryck för djupa finska krafter och för att Finland började ta form. Typiskt nog såg Hornborg samma händelseförlopp i ett helt annat ljus, som en ”friktionsfri och så fullständig sammanväxning av ett rikets äldre del med en nytillkommen”.

Den finsknationella historie- och kultursynen med dess betoning av folket, i praktiken bondeklassen, lämpade sig väl för att fira finskhet och finska språket, mindre väl för förvaltningen. Den passade bättre för ”grundrättigheterna”, även om dessa var en konstruktion i det kalla krigets anda. Rättigheterna kunde analogt utsträckas långt bakåt. Kungörelsen 1362 hade gjort Finland jämbördigt med rikets andra delar och lade samtidigt grunden för ”den demokratiska rätts- och samhällsordningen i våra dagars Finland” som statsminister Miittunen slog fast i sitt festtal 1962. Renvalls festföredrag tog snarare fasta på det finska folkets inneboende kraft som efter katastrofala vändningar som hotade dess ställning eller rent av existens fick det att spänna sina krafter för att trygga det som upplevdes som folkets/nationens/statens bästa. I Finland inleddes inte folkets deltagande i de politiska avgörandena 1362 utan gick ”så långt tillbaka i förhistorisk tid att det icke kan symboliseras av någon märkesdag eller tidpunkt”. Deltagandet i kungavalet var på sätt och vis ”en yttre bekräftelse”. Till den inneboende kraften hörde också att inget hade givits det finska folket som en nådegåva eller uppifrån, allt hade förtjänats genom arbete och kamp.

Om utgångsläget var ett så svårt förtryck, hur kom det sig att finskan fick stöd i den inhemska eliten och på högsta ort, speciellt efter 1809 och att finskans jämbördighet med svenskan genomfördes genom ett administrativt beslut utan större konflikter? Om reskriptet åstadkoms av en god kejsare och en storman, hur var det då ett uttryck för en obändig folklig kraft? Om

reskriptet var *Magna charta*, hur var det ändå bara ett steg i marschen mot ljuset? Bilden målades i svart-vitt och svenskan betecknades ibland som ett främmande språk eller ett obegripligt språk på vilket böndernas ärenden och rättssaker behandlades över deras huvuden. Denna historieskrivning tenderade att överskugga den faktiska tvåspråkigheten och de mekanismer som fanns för att få samhället att fungera. Kommunikationen mellan statsledning och folk var inte enbart en fråga om språk.

Om man betraktar de tre jubileerna kan man konstatera att de följer den europeiska eller rent av franska modellen i fråga om statscentrering. Jubileerna organiserades av statliga kommittéer med statsintellektuella (professorer och akademiledamöter) som drivande krafter; de agerade med byråkratins stöd; endast i fråga om språkjubileet 1963 framfördes tanken att jubileet skulle tas om hand av en medborgarorganisation – tydligen för att man fruktade komplikationer i regeringsarbetet. Kommersiella drag förekom knappast alls medan radion spelade en central roll och televisionen gjorde sin entré. Vid sidan av statscentreringen spelade nation och språk en central roll 1963. Det är frestande att knyta an till den gamla distinktionen mellan västlig och östlig nationalism. I den västliga är nationalismen en medborgarreligion som siktar på att stärka en existerande stat, i den östliga en befrielselära med sikte på att skapa en stat genom befrielse från ett imperium och en ”främmande” överklass. Distinktionen har kritiserats och den skall givetvis inte uppfattas geografiskt – Irland är ett typexempel på ”östlig” nationalism – utan strukturellt, men den fångar vissa viktiga drag. Man kan då konstatera att Finland uppvisar drag av båda typerna. Som en autonom embryonal stat i ett imperium och genom majoritetens kamp för sitt språk blandade Finland efter 1809 etatism och etnicitet.

Jubileer kännetecknas dels av en strävan att i legitimationsavsikt betona ålder och kontinuitet, dels av att avgränsning är ett centralt tema för att stärka samhörighet och identitet.¹⁰⁵ Dessa generella krav kännetecknar också de tre jubileerna, som var delar och arenor i en kamp om Finlands plats. På ett helt annat sätt än under mellankrigstiden blev 1809 och 1362 viktiga årtal som lyftes fram för att visa Finlands tillhörighet till Västerlandet genom Norden och Sverige, genom den långa gemensamma historien med Sverige och den

¹⁰⁵ Aronsson, *Historiebruk*, s. 57–62.

västerländska frihetstraditionen symboliserad av de nordiska fria bönderna. Betonandet av Finlands långa statliga tradition tjänade också till att betona sådant som inte var ryskt och definitivt inte sovjetiskt. Det var påfallande att man firade statsrådets (inte senatens) jubileum och att den ryska och imperiella kontexten tonades ned.

De första decennierna efter kriget kännetecknades av en uppvärdering av det svenska och västerländska. Inför det kalla krigets frontlinjer tvingade detta mellankrigstidens av AKS:s agenda präglade kulturelit att tänka om och uppvärdera det svenska och nordiska, vilket bl.a. Kekkonen, Linkomies, Ravila och Puntila gjorde.

Denna nya riktning kolliderade emellertid med både en traditionell finsknationell historiesyn som betonat Finland som något separat i det svenska riket och en traditionell kamp för finsk hegemoni och mot landets tvåspråkighet. Renvall och andra med honom löste problemet genom att maximera kontinuiteten och föra de finska stammarnas historia ännu längre tillbaka än inordnandet i det svenska riket. Därmed blev de finska traditionerna längre än den svenska statens historia. De radikalaste förkämparna för finskan var trängda av, som de såg det, svenskans av utrikespolitiska hänsyn förstärkta ställning. Ändringen av språklagens bestämmelser om orters tvåspråkighet och planerna på att göra svenskan obligatorisk i finska skolor väckte motstånd. Medan de svenskt präglade händelser som symboliserades av 1809 och 1362 kunde "nostrifieras" som delar av en egen finländsk tradition, var detta inte möjligt för språkfrågans del, den tematiserade på ett för jubileer typiskt sätt lidande och offer på vägen till målet.¹⁰⁶ Därför engagerade diskussionen om språkjubileet 1963 starkare och blev både livligare och motsägelsefullare. I den blandades traditionella element som finska språkets förtryckta ställning och heroiska frammarsch samt motstånd mot landets officiella tvåspråkighet med önskemål om bättre kunskaper i svenska, tillfredsställande av de svensk-språkigas önskemål och språkfred.

¹⁰⁶ Jfr Aronsson, *Historiebruk*, s. 63.

Glädje med tårar i ögonen: 60-årsjubileet av andra världskrigets slut i Ryssland

JOHANNA LÄRKNER

Den 9 maj 2005 firade Ryssland 60-årsjubileet av andra världskrigets slut. På plats i Moskva fanns ett stort antal stats- och regeringschefer från hela världen för att högtidlighålla detta datum. Segerdagen, som den 9 maj kallas i Ryssland, är en allmän helgdag och ett av de mest framträdande datumen i högtidskalendern. Högtidlighållandet av krigsslutet har stor folklig uppslutning och hög officiell status. Det andra världskriget kallas nästan alltid stora fosterländska kriget (1941–1945) och hade förödande konsekvenser för Sovjetunionen. Dödstaten var fruktansvärda: när Tyskland slutgiltigt kapitulera-
de den 8 maj¹ 1945 beräknas kriget ha krävt 25 miljoner sovjetiska liv, den stora majoriteten av dem civila.

Firandet 2005 var storslaget, och veckorna runt den 9 maj var fyllda av aktiviteter med krigstema. Jubileet var synligt i offentligheten genom dekorationer och kampanjer och naturligtvis genom en intensiv mediebevakning. Under firandet 2005 genomfördes en mängd arrangemang över hela Ryssland. I den här uppsatsen fokuserar jag i huvudsak på det som kan sägas ha varit firandets klimax: den stora segerparaden på Röda torget under överinseende av Putin och alla de internationella gästerna. Exempel hämtas också från ett stort offentligt firande i S:t Petersburg under segerdagens eftermiddag.

¹ Till följd av tidsskillnaden till Moskva, hade det hunnit bli den 9 maj där när den slutgiltiga kapituleringen undertecknades och därför är det denna dag som firas som segerdagen.

dag.² I uppsatsen vill jag visa på hur minnet av kriget uttrycks och får mening i samband med 60-årsjubileet 2005. En viktig del av jubileet är de gemenskaper som skapas och mobiliseras i firandet. Krigsminnet har mening både på ett personligt plan och i den storpolitiska retoriken, och internationella relationer blir en del av högtidlighållandet. Samtidigt knyter firandet an till en sovjetisk tradition och grundberättelse om kriget.

Förhållandet till historien och olika tolkningar av det förflutna är en viktig ingrediens i segerdagsfirandet. Krigsminnet används för identitets- och gemensamhetsskapande. En viktig utgångspunkt för mitt arbete är just att historia används, brukas. Historiebruk kan definieras som "[...] de processer då delar av historiekulturen aktiveras för att forma bestämda meningskapande och handlingsorienterade helheter".³ Det förflutna är föränderligt och historiebruket är en process som kan skifta över tid. Det är också värt att poängtera att det även innebär att man kan låta blir att bruka delar av historien. Det förflutna rymmer ett oändligt antal händelser, men bara ett fåtal kommer in i historieböckerna och där tolkas de in i en världsbild som motsvarar historieskrivarens.⁴ Det finns alltså inte en historia, det finns många historier, och urvalet spelar en viktig roll för historieskrivningen. Historien är oundvikligt partisk och partiell, urvalet är nödvändigt eftersom en verkligt total historia skulle innebära kaos, men det innebär också att varje historiskt faktum är konstruerat och att inget är mer givet än något annat.⁵

I den här uppsatsen uppehåller jag mig i hög grad vid vad som kan kallas officiellt minne, men staten är inte i sig en agent. Det är individer och inte stater som minns, men individer minns inte (bara) i ensamhet, de gör ett minnesarbete tillsammans. Dessa olika individers och kollektivs minnesarbete påverkar det officiella minnet.⁶ Minne är inte något fast och givet, det är en process och något som aktivt skapas av individer i samspel med andra.

² Under våren 2005 genomförde jag ett halvt års fältarbete i S:t Petersburg. Uppsatsen bygger på detta, en genomgång av de artiklar från två av Rysslands största tidningar, *Komsomolskaja pravda* och *Argumenty i fakty*, från våren 2005 som behandlar kriget och segerdagsfirandet, och tv-sändningar av paraden på Röda torget.

³ Peter Aronsson, 'Historiekultur, politik och historievetskap', *Historisk Tidskrift* 2002:2.

⁴ Thomas Hylland Eriksen, *Kampen om fortiden: Et essay om myter, identitet og politikk* (Oslo 1996), s. 14.

⁵ Claude Lévi-Strauss, *Det vilda tänkandet* (Lund 1987), s. 256

⁶ Jay Winter, *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century* (New Haven 2006), s. 4

Även om staten och officiella företrädare vill ha en version av det förflutna som ger dem legitimitet och passar deras syften, är deras röster aldrig de enda som hörs. Det finns en multivokalitet i minnesarbetet.⁷ Nationalstaten, och företrädare för den, har en viktig roll i det offentliga minnet av krig och många av ceremonierna har just staten, eller kanske snarare nationen, som objekt. Det var för den människor gav sina liv, den är enheten som bekräftas och den gemenskap som främst mobiliseras i högtidlighållandet. Staten ger sig själv ett tolkningsföreträde i minnesarbetet, men människor kan förhålla sig till detta på olika sätt. Den berättelse nationen företräder är föremål för kamp och utmaningar, och minnandet går i faser.⁸ Även i ett så auktoritärt samhälle som det sovjetiska fanns det ett individuellt tolkningsutrymme. Naturligtvis fanns det en vilja från staten att styra människors minne av händelserna och föra fram sin egen version, men det fanns inte något sätt på vilket man kunde hindra att människor läste in en egen betydelse i offentliga ceremonier och monument. Många av symbolerna runt krigsminnet är öppna, som t.ex. den okände soldatens grav, den eviga lågan eller en tyst minut. Catherine Merridale menar att många använde dessa rituella verktyg för att t.ex. sörja offren för den stora terrorn 1937–1938 som föregick kriget och som möttes av en officiell tystnad.⁹

Trots att det gått så lång tid sedan kriget, så finns det inga tecken på att intresset för det skulle mattas av. Flera forskare har noterat hur veteranerna från första världskriget allt mer kom i centrum samtidigt som deras skara snabbt decimerades p.g.a. deras höga ålder.¹⁰ Veteranerna har alltid haft en viktig roll i den sovjetiska historieskrivningen, men man kan se likheter i hur krigsminnet stiger i popularitet medan veteranerna blir äldre och äldre och samtidigt färre och färre. Kanske kan en ökning av officiella ritualer och

⁷ Winter, *Remembering War*. Winter vill för att betona denna aktiva aspekt använda sig av termen *remembrance* snarare än *memory*. Denna språkliga distinktion är dock svår att överföra till svenska, men för att betona det aktiva använder jag ibland ”minnande” i stället för ”minne”. Winter menar att *collective memory* är en omöjlighet, men att man däremot kan tala om *collective remembrance*.

⁸ Timothy Ashplant, Graham Dawson & Michael Roper, *The Politics of War Memory and Commemoration* (London 2000).

⁹ Catherine Merridale, 'War, Death and Remembrance in Soviet Russia', Jay Winter & Emmanuel Sivan (eds.), *War and Remembrance in the Twentieth Century* (Cambridge 1999).

¹⁰ Se t.ex. John R. Gillis, 'Introduction' i John R. Gillis (ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity* (Princeton 1994); Todman, *The Great War* och Ashplant, Dawson & Roper, *The Politics of War Memory*.

uttryck kring kriget medan krigsgenerationen försvinner länkas till Pierre Noras tankar om att när *mileux de memoir*, ett sammanhang där minnet är ständigt närvarande, försvinner måste det ersättas av *lieux de memoir*, särskilt konstruerade platser, t.ex. monument, dit en version av minnet koncentreras. När minnet inte längre finns omkring en, så måste det talas om och ges egna platser för att överleva. Nora har framhållit att det talas så mycket om minne eftersom det finns så lite kvar av det.¹¹

Det sovjetiska segerdagsfirandet

Segerdagen har firats sedan krigsslutet, men firandet har sett olika ut under olika perioder. Firandet av segern kan grovt taget delas upp i fyra huvudsakliga faser från krigsslutet fram till i dag. Den första årsdagen, den 9 maj 1946, var visserligen en helgdag men redan följande år var segerdagen en vanlig arbetsdag. Stalin var angelägen om att lägga kriget bakom sig och tona ned krigshjältarna. Fram till 1965 var firandet främst informellt: veteraner träffades, besökte kyrkogårdar och promenerade. Den enda officiella festlighet som behölls var fyrverkerier i de s.k. hjältestäderna och republikhuvudstäderna på kvällen. Under Chrusjtjevåren fortsatte den 9 maj att vara en vanlig arbetsdag som högtidlighölls med möten på skolor och arbetsplatser, informella samlingar av veteraner och lyckönskningar i städernas parker samt senare på kvällen fyrverkerier. En kult kring det stora fosterländska kriget, med ett system av symboler och ritualer, höll dock på att ta form. Vissa symboliska aspekter, som grundberättelsen och segerbanéret hade redan fixerats, medan andra, som t.ex. Stalins roll i kriget, var mer oklara.¹² Detta var också en tid då en mängd böcker om kriget, memoarer och romaner publicerades, eftersom Stalintidens censur lättades lite (även om det inte var fritt fram att publicera vad som helst).

Den andra fasen kan sägas ha inletts med 20-årsjubileet 1965, då segerdagen igen blev en allmän helgdag. Brezjnevåren (1964–1982), den tid som brukar benämnas stagnationen, kan sägas vara krigskultens höjdpunkt. 20-

¹¹ Pierre Nora, 'General Introduction: Between Memory and History', Pierre Nora & Lawrence Kritzman (eds.), *Realms of Memory, I, Conflicts and Divisions* (New York 1996). Noras tankar om en *mileux de memoir* handlar dock om det muntligt traderade minne som fanns på landsbygden fram till 1800-talet. För en diskussion om detta se också t.ex. Gillis, *Commemorations* s. 5–6.

¹² Nina Tumarkin, *The Living and the Dead. The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia* (New York 1994), s. 110.

årsjubileet av segern 1965 markerade en övergång från ett levande till ett historiskt minne av kriget och präglades av ett medvetet försök att utveckla en minneskanon och en känsla av avslut. Myten om kriget integrerades i och formades som en spegling av bolsjevikernas berättelse om sig själva och framställdes som en fortsättning på revolutionen.¹³ Under den här perioden fortsatte kulten av kriget sin utveckling mot en myt i fastslagen form. Den förändrades från ett enormt nationellt trauma och personliga katastrofer till en uppsättning heliggjorda och okränkbara heroiska gärningar som bevisat kommunismens överlägsenhet.¹⁴ Denna period kan sägas kulminera i 40-årsjubileet 1985, det sista stora sovjetiska jubileet och det sista jubileet då en stor mängd veteraner fortfarande var i livet.¹⁵ Kulten kring det stora fosterländska kriget var hela tiden tvådelad: den innehöll både minne och propaganda, var både ”genuin” och ”skapad”. De stora känslor som var förknippade med minnet av kriget gjorde det tacksamt att använda för andra syften. Tumarkin beskriver det som en outtömlig källa av nationellt lidande att ösa ur för att mobilisera befolkningen. Många hade en dubbel inställning till segerdagen: man ogillade det sätt på vilket regimen använde högtiden samtidigt som denna symboliserade något som var viktigt att minnas och hedra.¹⁶

Den tredje fasen innebar att krigsminnet började ifrågasättas. Gorbatsjovs *policy* om *glasnost* och *perestrojka* ledde bland mycket annat till en omvärdering av krigserfarenheten. Mot slutet av 1980-talet valde många veteraner att inte längre bära sina medaljer offentligt för att undvika kritik eller göras till åtlöje. Tumarkin menar att kulten till slut började ge närmast motsatt effekt. Genom att uppväxande generationer konstant utsattes för den blev krigsminnet för dem bara tom propaganda, långtråkiga hedersvakter och meningslösa ritualer. Hon beskriver 45-årsjubileet 1990 som kultens svanesång, ett firande som var betydligt mer nedtonat jämfört med motsvarande firande fem år tidigare. Men det var fortfarande en högtid med stor folklig uppslutning:

¹³ Amir Weiner, *Making Sense of War. The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution* (Princeton and Oxford 2001), s. 233, 317. Ytterligare exempel på den här utvecklingen kan ses i de många monument till revolutionen och inbördeskriget som invigdes på 1950-talet, där det främsta exemplet är Marsfältet i Leningrad.

¹⁴ Tumarkin, *The Living and the Dead*, s. 133

¹⁵ Det kan noteras att även jubileet 2005 beskrivits som det sista jubileet då en stor mängd veteraner fortfarande fanns i livet. Kanske är det uppfattningarna om vad som är en stor mängd som varierar.

¹⁶ Tumarkin, *The Living and the Dead*, se t.ex. s. 147

hennes vänner kallade segerdagen ”det sista de hade kvar”.¹⁷ Dagen framhölls som en respit från det kaos och den osäkerhet som människor upplevde att de omgavs av, och präglades kanske också av nostalgi för svunnen storhet. Men först skulle det komma ytterligare några år då krigsminnet var starkt ifrågasatt. Under det tidiga 1990-talet hölls inga parader på Röda torget, och de traditionsenliga röda fanorna sattes inte upp i Moskva. Veteranerna fortsatte dock att försvara sin sovjetiska version av kriget, och de fick ganska snart stöd av yngre generationer.

Den fjärde fasen kan kallas krigsminnets återkomst. Segerdagen gjorde storslagen *comeback* 1995 i och med firandet av 50-årsjubileet, som dock hade en något annorlunda symbolisk inramning. Under Putintiden har det blivit ännu mer fokus på segerdagen och vad som delvis kan sägas vara en återgång till ett sovjetiskt högtidlighållande vilket gör att det skiljer sig ganska markant från hur kriget framställdes i mitten av 1990-talet. Tumarkins beskrivningar av 40-årsjubileet 1985 är på många sätt slående lika mina upplevelser av firandet 2005.¹⁸ Och 60-årsjubileet stod förmodligen inte Brezjnevtiden långt efter vad gäller pompa och ståt. Dessutom har man kunnat lägga till en dimension: det internationella erkännandet. Under de år som gått sedan 2005 har segerdagen behållit sin roll som en av de mest betydelsefulla ryska högtiderna. Under de två senaste åren har även *teknika*, stridsvagnar och liknande, igen blivit en del av segerdagsparaderna – precis som på sovjettiden.

Att segerdagen är en från början sovjetisk högtid är inte oviktigt i sammanhanget. Christel Lane har diskuterat hur Sovjetunionen använde ritualer för att forma medborgarna och utveckla samhället i den riktning man önskade. Segerdagen är numera en av få sovjetiska högtider som fortfarande firas. Tidigare utgjorde den tillsammans med första maj och revolutionsdagen den 7 november en trojka av politiska masshögtider. På första maj firar man numera våren och inte bara arbetarna, och även om det fortfarande förekommer politiska manifestationer, är det långt från sovjetidens massdemonstrationer

¹⁷ Tumarkin, *The Living and the Dead*. s. 201

¹⁸ Även om Tumarkin i sin bok från 1994 beskriver krigskulten som något som är på väg bort, gör hon i en artikel från 2003 en delvis annorlunda tolkning: ”The memory of the real experience of the Great Patriotic War is fading as its survivors dies off, but the myth of a war now considered the Soviet Union’s finest achievement, will continue to be used to legitimate the history of the USSR, to bolster national pride, an to support the weakened and demoralized Russian army.”

med obligatoriskt deltagande. Revolutionsdagen är inte ens helgdag längre, den är ersatt av nationella enighetsdagen den 4 november som firas till minne av slutet på den s.k. stora oredan på 1600-talet. Den är en nyinstiftad högtid som speglar hur sovjettiden blandas med det tidigare imperiet i bilden av det nya Ryssland (och som verkar ha blivit populär hos högerextrema grupper).

Lane framhåller att dessa tre högtider, segerdagen, första maj och revolutionsdagen, var exempel på olika traditioner. Revolutionsdagen var en rituell manifestation av just den revolutionära traditionen, första maj av arbetartraditionen (det är ju inte heller någon specifikt sovjetisk högtid). Segerdagen var den viktigaste högtiden i den militärpatriotiska traditionen. Förutom att tillhöra en annan tradition, så skiljer sig segerdagen från de två andra stora politiska högtiderna på två betydande sätt. Den formella sidan av högtiden, de offentliga ritualerna, är mer decentraliserad och på en mer blygsam nivå, i jämförelse nästan återhållsam. Å andra sidan är den informella sidan starkt utvecklad, t.ex. med besök vid gravar och sammankomster för krigskamrater. Människor ger spontant uttryck för djupa känslor inför kriget.¹⁹ Under många år fanns det ju heller inte mycket av officiellt firande. Det informella och personliga spelar fortfarande en stor roll i firandet. Även om de med tiden blir allt färre, finns det fortfarande många människor i det som en gång var Sovjetunionen med egna minnen av kriget, och de enorma förlusterna gör att det i princip inte finns någon familj som inte miste någon i kriget. Samtidigt utgör de offentliga arrangemangen en stor del av firandet och, kanske för att det inte finns andra politiska högtider att jämföra med, tycks det för en utomstående inte finnas något återhållsamt eller småskaligt över dem.

Minnesfiranden anknyter inte bara till den historiska händelsen, utan de är också reproduktioner av tidigare högtidlighållanden. Det mest slående inslaget i firandet är segerparaden på Röda torget som inte bara knyter an till kriget utan till alla de parader som sedan dess har hållits för att fira segern.

¹⁹ Christel Lane, *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society—the Soviet Case* (Cambridge 1981), s. 143.

Paraden på Röda torget som mediehandling

Den första segerparaden hölls den 24 juni 1945 på Röda torget, och efterkommande parader har i mångt och mycket liknat denna första segerparad.²⁰ Sedan mitten av 1960-talet är de ett årligt återkommande inslag i segerdagsfirandet, med undantag för några år i början av 1990-talet. Om paraden 1945 gjordes en dokumentärfilm, och sedan många år direktsänds tilldragelserna på Röda torget i rikstäckande tv.²¹ Paraden 2005 pågick i en timme, och i den deltog 9 600 soldater och veteraner. Precis som 1945 är det en dag med regntunga skyar. Klockan tio visas Kremklockan som slår och markerar att det är dags att börja. Först är det två inslag som kan kallas preliminära: paradkommendören hälsar på trupperna, och sedan håller president Putin tal. Så sätts själva paraderandet igång. Paradens första del är historisk med soldater iförda uniformer från krigsåren. Denna historiska del avslutas av hundförare och allra sist kavalleriet. Bakom hästarna kan man skymta gröna lastbilar, och dessa utgör början på nästa del av paraden. I lastbilarna sitter veteraner klädda i matchande kläder, männens är mörkblå och uniformslika medan kvinnorna är klädda i duvblå dräkter med baskrar i samma färg. Många av veteranerna viftar med röda nejlikor, och många har gott om medaljer på bröstet. Den ena kvinnliga kommentatorn räknar med ett mässande tonfall upp veteranernas krigstida hjältedåd. Veteranerna är uppdelade efter vilken front de tjänstgjorde vid. Varje sektion anfs av standar, likadana som dem som användes vid den allra första segerparaden den 24 juni 1945. För varje front berättar någon av kommentatorerna om de huvudsakliga händelserna där. Veteranerna förs över torget till tonerna av *Svisjtjennaja vojna* (heligt krig), en av de mest kända sångerna från krigsåren. Veteranerna får stående ovationer, åskådarna står upp och applåderar. Kommentatorerna pekar ut de internationella gäster som klipps in i bild. Kameran hinner även fånga

²⁰ Se filmen *Parad Pobedy* från Tsentralnaja studija dokumentalnych filmov (Centrala dokumentärfilmsstudion). Beskrivningar av paraden finns också hos Tumarkin, *The Living and the Dead*, s. 92–94 och Catherine Merridale, *Ivan's War: Life and Death in the Red Army, 1939–1945* (New York 2006).

²¹ Jag baserar min analys på Pervyj kanals (första kanalen) sändning av paraden. Eftersom Pervyj kanal är den största kanalen kan dess sändning antas ha störst genomslag, men den är inte den enda eftersom många ryska kanaler sände specialprogram under segerdagen, och flera kanaler bevakade paraden över Röda torget. I första kanalen är det inte mindre än fyra kommentatorer, två män och två kvinnor, som guidar oss genom händelseförloppet. Det fanns 32 kameror monterade för att ge bilder av paraden. För detaljer om tv-sändningen, se Marina Schmidt, 'Russian Television's Coverage of Victory Day', *Kultura*, 2005:3, s. 3–8.

upp ex-president Jeltsin, och med jämna mellanrum visas Putin som ler och vinkar till veteranerna.

I den tredje samtidiga delen tågar förband efter förband förbi till marschmusik. Sedan tystnar musiken och en flygplansformation brakar in över Röda torget, följd av tre plan som ger ifrån sig röd, vit och blå rök – den ryska flaggan. Så stämmer orkester och solist upp i *Den Pobedy* (Segerdagen) som är dagens ledmotiv. Jämfört med många andra krigssånger har denna sång en gladare ton,²² och den innehåller en ofta citerad textrad som beskriver segerdagen som en högtid präglad av ”glädje med tårar i ögonen”. Under sången växlar bilder över torget, närbilder på solister och bilder på åhörarna. Man zoomar även in på den stora klockan i Kreml och man kan se att den närmar sig elva. En äldre man med yvig vit mustasch gungar i takt med musiken, en uniformsklädd äldre man sjunger med och en medaljprydd veteran torkar tårar ur ögonen med en näsduk. Så är paraden slut, kommentatorerna meddelar att högtiden fortsätter på Moskvaskator, parker och torg och räknar upp några av höjdpunkterna under dagen. Avslutningsvis önskar de i tur och ordning en glad helgdag, och för varje kommentator blir hälsningen lite högtidligare.

Att se tv-sändningarna från den stora paraden på Röda torget är en viktig del av många privata segerdagsfirande. Paraden är en i högsta grad välbevakad tilldragelse. Den är en händelse som även de som inte kan närvara på torget deltar i genom tv-mediet. Segerdagen kan alltså sägas vara en mediehändelse.²³ Stora tilldragelser där medieringen – främst i form av direktsänd tv, är en viktig del av förloppet. Att minnesfirande i allt högre grad utvecklas till mediehändelser är en internationell trend synlig på många ställen.²⁴ De är *mediehändelser* eftersom de har planerats på förhand med direktsändning i åtanke. Just planeringen är av stor betydelse, inte minst eftersom den ger utrymme för förväntningar och förberedelser både för dem som sänder och för publiken.²⁵ Kännetecknande för den här typen av händelser är att organisatörerna företräder makten och etablissemang i samhället. Under plane-

²² Nina Tumarkin har till och med beskrivit den som ”inappropriately bouncy”.

²³ Dayan, Daniel och Elihu Katz, *Media Events – the Live Broadcasting of History* (Cambridge 1992).

²⁴ Ashplant m.fl., *The politics of War Memory*, s. 4

²⁵ Dayan & Katz, *Media Events*, s. 7. I det här avseendet lägger alltså medierna undan sitt ideal om att vara maktens granskare, en poäng som kanske är mer relevant i avseende till de västerländska medier som boken utgår från.

ringsskedet samarbetar de med medierna som ska förmedla evenemanget. En viktig aspekt av en mediehändelse är att det förutsätts att man som medborgare tar del av händelsen, det förväntas att tv:n knäpps på. Händelsen kan refereras till i bestämd form och alla vet vad som menas, och även många av dem som inte deltar gör det som ett aktivt ställningstagande – en form av protesthandling.²⁶

Att ta del av en händelse via tv skiljer sig naturligtvis från att vara på plats. Tv fungerar som en ersättning för att vara på plats, även om den inte kan göra detta fullt ut. En tv-sändning kan t.ex. inte återskapa upplevelsen av att vara en del av en stor folkmassa. Dayan och Katz framhåller att tv kan ha en avpolitiserande funktion, inte minst genom att hålla folk hemma.²⁷ En tv-sändning av ett evenemang förändrar det på flera olika sätt. Det är på många sätt en helt annan upplevelse än att vara på plats. Dels utjämnas tillträdet till evenemanget, man kan varken köa eller betala för att få en bättre plats, framför tv-apparaten är alla lika, dels kan man ta del av hela evenemanget på ett sätt som inte är möjligt på plats. Man kan se det ur olika vinklar och perspektiv, på plats är man begränsad till stället där man står.²⁸

Åskådarna knäpper inte bara slentrianmässigt på tv:n utan inkorporerar tv-sändningen i ett eget högtidlighållande. Man är kanske finkläd, dukar fram något gott att äta och ser sändningen tillsammans med andra. Människor engagerar sig, och precis som om man deltog på plats berörs man av händelserna. Som Dayan och Katz uttrycker det så kanske tittarna inte alltid ställer sig upp när nationalsången spelas, men de känner ofta för att göra det. De tillåter sig själva känslor: hurrar, gråter, känner stolthet. Man är beredd att beröras av det som försiggår på tv-skärmen.²⁹ Ett sådant känslomässigt engagemang är kanske allra tydligast i den tysta minut som tv-sändningen av firandet av 60-årsjubileet också innehåller. Det är ett inslag som varit med i segerdagsfirandet sedan 1960-talet och som kallas den rituella höjdpunkten i kommunistpartiets liturgiska kalender. Det är helt klart meningen, det är snarast ett krav, att de som ser på tv-sändningen också skall delta i den tysta minuten. Under den här minuten skall vi föreställa oss att miljoner människor är orörliga framför sina tv-apparater, och att det fällt många tårar runt om i Ryssland. Det är ett avgörande ögonblick, alla ryssländare bör nu känna

²⁶ Dayan & Katz, *Media Events*, s. 6.

²⁷ Dayan & Katz, *Media Events*, s. 59–60

²⁸ Dayan & Katz, *Media Events*, s. 94–95

²⁹ Dayan & Katz, *Media Events*, s. 129

gemenskap.³⁰ Tankegången påminner om Benedict Andersons *simultanitet*, känsla av samtidighet, som han ger stor betydelse i skapandet av nationens föreställda gemenskap. Denna känsla bygger på en förvissning om att ”alla” andra landsmän i detta ögonblick är sysselsatta med samma sak som en själv. Det är en känsla av gemenskap med människor man inte har mött men om vars existens och, i alla fall i ögonblicket, gemenskap man är övertygad.³¹ Simultanitet är ett begrepp influerat av Victor Turners *communitas* – en transformativ upplevelse som söker kärnan i varje persons väsen och i den här kärnan hittar något gemensamt och delat. *Communitas* är en känsla av likhet och delade upplevelser i motsats, eller åtminstone i viss kontrast, till vardagslivets sociala struktur, det är enighet bortom hierarki.³² Det är en form av gemenskap som spelar en stor roll i en annan del av segerdagsfirandet.

Segerdagen firas på Nevskij prospekt i S:t Petersburg 2005. Foto: Johanna Lärkner.

³⁰ Schmidt, 'Russian Television's Coverage of Victory Day', s. 7. Ryssländare är en översättning av ryskans *rossijanin* och syftar på medborgare i Ryssland oavsett etnisk tillhörighet.

³¹ Anderson, *Den föreställda gemenskapen*.

³² Victor Turner, *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure* (New York 1995), s. 138.

Gemenskap framför tv:n och på gatan

Segerdagen högtidlighölls inte bara med en parad på Röda torget. Många kombinerade tv-tittandet med att själva ta del av arrangemangen. Över hela Ryssland hölls en stor mängd arrangemang. Jag lyfter här fram det seger-tåg med veteraner som hölls på S:t Petersburgs huvudgata Nevskij prospekt under eftermiddagen den 9 maj. Det är ett årligt återkommande inslag i firandet, men för varje år blir tåget kortare och kortare eftersom veteranerna avlider eller blir för skröpliga för att kunna gå de knappa tre kilometrarna till Palatstorget. Alla som vill kan komma och titta på segertåget, och det står folk i fönster, på balkonger och t.o.m. på taken utmed Nevskij prospekt. Det finns rep uppsatta för att hålla publiken borta från gatan, och i åskådarleden och längs med hela Nevskij är militärer och poliser utplacerade. Allt eftersom klockan närmar sig fem, klockslaget då segertåget skall avgå, tättnar åskådarleden. Trafiken tunnns ut ända tills den avstannar helt, och gatan fylls med poliser, militärer och fotografer.

Så börjar det röra sig borta vid Upprorstorget, man hör blåsorkestrar spela och paraden kommer igång under folkets jubel. I första ledet tågar bl.a. guvernör Valentina Matvienko, sedan kommer orkestrar, unga i uniform och framför allt veteraner i olika sektioner. Varje gång en veteransektion kommer hörs stort jubel, hurranden och tackrop. Bland veteranerna är det gott om

Veteranernas segertåg i S:t Petersburg 2005. Foto: Johanna Lärkner.

kvinnor och dessa sektioner har ett mindre militäriskt inslag. Många är dekorerade. Sektionerna representerar t.ex. flottan eller flyget. I veteransektionerna finns en del unga människor, kanske veteranernas barn och barnbarn.

När segertåget efter ca 20 minuter har tågat förbi, börjar åskådarna fylla Nevskij prospekt och gå i riktning mot Palatstorget. Människorna i fönstren hurrar och jublar och möts av hurrarop och jubel. Några i denna spontana procession stämmer upp i segersånger. Från ett rosa hus bredvid Antjikovbron spelas marschmusik ur ett öppet fönster. På bron ser man hur Nevskij prospekt är svart av människor i båda riktningarna. Jag följer med folkmassan framåt mot Palatstorget. När vi närmar oss börjar vågor av öronbedövande jubel gå genom folkmassan. Sinnesstämningen under segertåget är uppsluppen, folk stämmer upp i sånger och okända faller in, människor talar med varandra, faller kommentarer till okända, har ballonger och viftar med flaggor. Känslan av gemenskap är påtaglig, det är svårt att vara oberörd.

Segerdagsfirandet fortsätter på kvällen med konserter och fyrverkerier. Precis som Barbro Blehr noterat i förhållande till den 17 maj i Norge sker det en förskjutning i sinnesstämning över dagen, från en högtidlig morgon till en mer uppsluppen kväll.³³ Det rymms alltså många genrer eller lager i firandet. Det är, för att använda John MacAloons terminologi, både ett spektakel, en festival och en ritual. I olika delar av firandet blir olika aspekter mer synliga. Spektaklet, som kan sägas vara den övergripande kategorin, kan vara ett attraktionsmedel, som inte kräver så mycket av åskådarna men när de väl börjar delta blir de mer involverade än de tänkt sig. Ett spektakel kan ses via tv även om det reduceras av mediet, festivalen kräver däremot närvaro, menar MacAloon. Den kan inte upplevas på distans eftersom den talar till fler sinnen än spektaklet. Som Dayan och Katz visat blir även tv-tittare känslomässigt engagerade, och de menar att åskådare till en mediehändelse mycket väl kan korsa gränsen mot festival och ritual. Även om tv-tittaren bara har representationen från tv, så kan han eller hon mycket väl skapa sina egna festivaler eller ritualer hemma.³⁴ Festivaler kräver glädje och uppsluppenhet, och därför kan de inte uttrycka det ledsna, främmandegörande, och/eller tragiska. Det kan dock både ritualer och spektakel göra. Firandet med sina olika element, parader, processioner, de festivaliska såväl som de mer privata eller informella aktiviteter som utförs integrerar krigsminnet i människors liv såväl som i

³³ Barbro Blehr, *En norsk besvärjelse. 17 maj-firande vid 1900-talets slut* (Nora 2000).

³⁴ Dayan & Katz, *Media Events*, s. 143.

samhället i stort. Detta större sammanhang som firandet ingår i har sett olika ut över tid, och krigets mening har tolkats utifrån dagspolitiska omständigheter. I nästa stycke diskuterar jag med utgångspunkt i president Putins tal på Röda torget hur berättelsen om kriget formulerades jubileumsåret 2005.

Berättelsen om kriget

Den tydligaste artikuleringen av en berättelse om kriget under själva dagen sker i Putins tal under den stora paraden.³⁵ Talet på ca tio minuter framförs från hedersläktaren framför Leninmausoleet. Under talet är bilden främst fokuserad rakt framifrån på Putin. De bilder som klipps in verkar vara koordinerade med det tema Putin just då talar om. När han nämner soldaterna visas veteraner, när han talar om de övriga tidigare sovjetstaterna klipps deras statsöverhuvuden in och när han nämner de västliga allierade är det Bush och Chirac som syns i bild.

Putin börjar med att hälsa och gratulera med anledning av den stora segrans jubileum. Han kallar det fredens helgdag och rättfärdighetens högtid: dagen för det godas seger över ondskan, för frihet över tyranni. Han börjar alltså med att slå fast krigets rättfärdighet och sätter därmed grundtonen för den berättelse om kriget som han använder sig av. Putin fortsätter med att säga att det har gått 60 år, men varje år den 9 maj så minns vi kriget och sörjer de fallna. Han framhåller hur de nu levande har en plikt att minnas och hedra dem som slogs under kriget. Skuld och ansvar spelar en viktig roll i den här delen av talet. Det var en central del av den sovjetiska krigskulten, där uppväxande generationer skulle känna att de stod i skuld till krigsgenerationen och uttrycka sin tacksamhet mot dem.³⁶ Putin framhåller att de nu levande inte bara är skyldiga att minnas det som hände, utan också att föra minnet vidare till kommande generationer.

Putin framhåller att det verkligen var ett världskrig, och att krigets fasor berörde en överväldigande del av jordens befolkning. Men, framhåller han, de grymmaste och mest avgörande händelserna i detta omänskliga krig skedde på Sovjetunionens territorium. Just Sovjetunionens särställning var och är en mycket viktig del i föreställningen om kriget. Nina Tumarkin talar om en

³⁵ Talet är tillgängligt på presidentens officiella hemsida i fulltext och som audio- och video: http://www.kremlin.ru/appears/2005/05/09/1100_type63374type82634type122346_87819.shtml

³⁶ Tumarkin, *The Living and the Dead*.

vilja av att vara högst i vad hon kallar "lidandets hierarki"³⁷, och Klas-Göran Karlsson framhåller att många ryska intellektuella anser lidandet vara kärnan i den ryska identiteten. Denna abstrakta föreställning om lidandet får en mycket konkret form när det kopplas till det stora fosterländska kriget. "En viktig del i den generella föreställningen har varit att det ryska lidandet och den ryska uppoffringen varit större än alla övriga folks lidande."³⁸ Efter att ha fastslagit den sovjetiska särställningen vänder sig Putin till de allierade och framhåller deras roll och att "vi kommer alltid att minnas våra allierades hjälp." Hur man har sett på de allierades insatser har växlat under åren. Från 1950-talet och framåt så blev den officiella hållningen kring kriget allt mer påverkad av det kalla kriget, den krigstida fienden började kallas imperialism i stället för fascism och det förekom antydningar i den sovjetiska pressen att USA och Storbritannien varit i maskopi med fienden.³⁹

Putin lyfter fram de tiotals miljoner medborgare Sovjetunionen förlorade under kriget. Sorgen kom till alla hus och till alla Sovjetunionens folk. Därför, menar han, är den 9 maj ett heligt datum för alla länder i OSS: "Vi har samma sorg, samma minne och samma skuld till kommande generationer." Kriget var verkligen ett fruktansvärt lidande som delades av sovjetmedborgarna, det är ett minne och en sorg som ännu förenar. Stora fosterländska kriget var det enda fenomenet i den sovjetiska historien som frambringade "en bred folklig enhet och sammanhållning."⁴⁰ Även om det dominerande temat i talet är nationell och internationell gemenskap i minnesarbetet, förankrar Putin detta vid flera tillfällen i den enskilda krigserfarenheten och sorgen över de döda. Sorg är en universell känsla som kan böttna i det enskilda och skapa bredare enighet.⁴¹ Men Putin rör också vid en dagspolitisk verklighet: segrarmakten Sovjetunionen finns inte längre utan har ersatts av flera självständiga stater, och några av dem gör en annorlunda tolkning av kriget. Putin avslutar den här delen av talet med att säga att han är övertygad om att till dessa länders broderskap och vänskap finns inga alternativ. Det är svårt att tolka det som något annat än en direkt hälsning till statscheferna i Georgien,

³⁷ Tumarkin, *The Living and the Dead*.

³⁸ Klas Göran Karlsson, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995* (Stockholm 1999), s. 272.

³⁹ Tumarkin, *The Living and the Dead*, s. 105.

⁴⁰ Tumarkin, *The Living and the Dead*, s. 277

⁴¹ Se t.ex. Ashplan m.fl., *The Politics of War Memory*.

Lettland och Estland som tackat nej till att delta i firandet i Moskva.⁴² Dessa är länder vars relationer till Ryssland, efter Sovjetunionens fall, kännetecknats av annat än broderskap och vänskap. Hur krigsminnet görs till en del av dagspolitiken blir även tydligt när Putin lite tidigare i talet efter att ha talat om vikten av att lära sig historiens läxor lyfter fram hotet från terrorismen. Han binder samman det med fädernas kamp och säger att vi för att hedra deras minne måste se till att världsordningen bevaras. Det är nödvändigt för säkerhet och rättfärdighet, säger han, och betonar vikten av att förhindra att varken ”kallt” eller ”hett” krig återuppstår.

I talets avslutningsfas slår Putin fast att ”för vårt land har 9 maj varit och kommer alltid förbli ett heligt datum.” Han beskriver det som en dag som fyller människors hjärtan med motstridiga känslor: glädje, sorg, medlidande och ädelmod, som en dag då man bör buga sig för dem som gav oss friheten. Putin framhåller segerdagen som den innerligaste högtiden för alla folk i Ryssland. För folken i f.d. Sovjetunionen menar han att den för alltid kommer att vara en dag då man minns ett stort folkligt hjältedåd, och ”för länderna i Europa och för hela planeten dagen då världen räddades.” Så prisar han fädernas och farfädernas uppoffringar för fäderneslandet och önskar dem ett långt liv och välgång. Talet avslutas med leve- och hurrarop, och trupperna svarar presidenten med rungande hurranden.

Putin återkommer flera gånger till att minnet av kriget är heligt. Det är ett dominerande tema för krigsminnet i Ryssland. I Sovjetunionen var krigsminnet föremål för en sakralisering som t.ex. Lev Gudkov menar blockerade möjligheten att ha ett rationellt förhållande till det förflutna.⁴³ Sakraliseringen av kriget inleddes medan det ännu pågick, men det skulle dröja ca 20 år innan den fick ordentlig statlig uppbackning, även om det är tänkbart att föreställningar om helighet var en del av det mer informella minnesarbetet även tidigare. De enorma uppoffringarna är ett viktigt tema i firandet av segerdagen och förhållandet till kriget i Ryssland. Det är dock inte på något sätt unikt för Ryssland att krigsminne omtalas i termer av helighet. I heliggörande spelar offret en central roll. Offret är i många kulturer en kraftfull symbol för en förvandling (*transformation*) som kondenserar både det gamla

⁴² Det kan i det här sammanhanget vara värt att nämna att George Bush på väg till Moskva besökte Baltikum, och efter firandet begav han sig till Georgien. Genom dessa besök kan han sägas ha gett legitimitet även åt deras tolkning av kriget.

⁴³ Gudkov, 'The Fetters of Victory. How the War Provides Russia with Its Identity'.

och det nya.⁴⁴ I offret finns möjligheter till förändring. Offret kan också ses som en frälsning från döden. Denna tankegång finns inskriven på krigsmonument världen över: de dog för att ge oss livet.⁴⁵

En liknande transformativ kraft finns i föreställningarna om det sovjetiska lidandet vilket slutgiltigt ledde till seger, till att en ny ordning etablerades och till, som Putin uttrycker det här, att världen räddades. Kriget är därför inte bara en källa till sorg utan också till stolthet. Under de första åren efter kriget fanns det fortfarande en klyfta mellan det personliga, omedelbara och fortfarande färskta minnet av kriget och den officiella högtidliga versionen av kriget. I de flesta människors minnen av krigstiden fanns inte mycket som var heroiskt, det handlade snarare om vardagsliv, hunger, evakueringar och hårt arbete. Men redan efter 15 år, när den första generationen som inte själv slagits i kriget vuxit upp, så började en process som stereotypiserade den kollektiva erfarenheten och riktade uttrycken mot ett mindre antal fastslagna former. Det var början på en officiell kult av kriget som bl.a. innehöll vördnad för veteraner, en lyrisk ton i beskrivningar och olika statsritualer.⁴⁶ Krigets helighet är ett centralt tema i krigskulten, även om Sovjetstatens ateism gör att heligt och profant bör betraktas på lite annorlunda sätt än i västerlandet.⁴⁷

Putin nämner inte Stalin, han nämner varken kollektivisering eller femårsplaner. Men även om den kommunistiska ideologin fått stryka på foten så är berättelsen om kriget i stort samstämmig med den grundberättelse som fanns på sovjettiden. I korta drag så anknöt den till revolutionen och utvecklingen

⁴⁴ Antropologen Bruce Kapferer har i relation till högtidlighållandet av första världskriget i Australien visat att offret bidrar till att göra det hela sakralt snarare än världsligt. Kapferer kallar Anzac-kulten för en sekulär religion, en nationalismens religion i vilken han betonar offrets betydelse: "Sacrifice, of course, for most cultures is a potent symbol of transformation, condensing in its process both the nature of an older order and the form of the new, transformed order. This is no less true of the nationalist symbolism of Anzac. The huge death tolls, the sheer wastage of life, endlessly recalled in the histories and other commentaries on Anzac are metaphors of the decline of human society. [...] Their later victories occur in situations in which they are perceived as fully formed in a new, powerful, and self-determining identity." Bruce Kapferer, *Legends of People Myths of State. Violence, Intolerance, and Political Culture in Sri Lanka and Australia* (Washington and London 1988), s. 135.

⁴⁵ Todman, *The Great War*, s. 18

⁴⁶ Gudkov, 'The Fetters of Victory'.

⁴⁷ Christel Lane framhåller att vad gäller sovjetiska ritualer så är det svårt att göra en uppdelning i heligt och profant, de är inte ömsesidigt uteslutande kategorier. De bör snarare ses som ett kontinuum, då sovjetiska ritualer försökte få ett samtidigt sakralt och sekulärt förhållningssätt till sitt objekt. Lane, *The Rites of Ruler*, s. 24, 39

av sovjetsamhället, och framhöll att kollektivering och snabb industrialisering hade förberett landet för krig. Efter angreppet bjöd sovjetmedborgarna ett enat och envist motstånd mot angriparen. De hårda striderna innebar 20 miljoner martyrer för saken. Under kommunistpartiets ledning (rollen partiet och Stalin får i berättelsen varierar) kunde man så mota tillbaka och slutligen besegra fienden och befria inte bara sitt eget land utan också de ockuperade folken i Europa.⁴⁸ I sitt tal tar Putin upp den överraskande fascistiska attacken och det lidande den förde med sig. Han talar också om det enade sovjetiska folket som gjorde hårdnackat motstånd mot den. Han nämner de enorma uppoffringarna som gjordes under kriget, inte bara för att försvara fosterlandet utan också för att befria Europa och därmed rädda världen från fascismen. Jag återkommer senare till hur förändrade dagspolitiska omständigheter har påverkat den här berättelsen under olika tidsperioder. Den här etablerade berättelsen skiljer sig till viss del från den västeuropeiska, och de internationella gästerna på hedersläktaren representerar delvis andra tolkningar av krigsminnet.

Internationalisering av krigsminnet

Efter Putins tal, innan själva paraden inleds, skjuts det salut och ryska nationalsången spelas. Kamerabilden zoomar in över Kreml och Röda torget bakom Vasilijkatedralens lökkupoler. När nationalsången slutar visar bilden hedersläktaren där president Putin sätter sig ner under vänskapligt samspråk med George W. Bush. Att en amerikansk president närvarar vid en militärparad på Röda torget är förmodligen smått sensationellt för dem som upplevt kalla kriget. Över huvud taget är den stora ansamlingen av stats- och regeringschefer på Röda torget ett viktigt tema i mediebevakningen av 60-årsjubileet.

Den internationella närvaron är en sak som tydligt skiljer segerdagen 2005 från det sovjetiska firandet. Det var dock inte första gången det fanns utländska besökare i Moskva den 9 maj. *Hufvudstadsbladet* skrev om paraden 1995 att ”Jeltsin kan vara nöjd med det internationella uppståndet. Moskva har inte sett maken till internationell uppslutning sedan tsar Nikolaus II kröning 1894”.⁴⁹ Det sägs också att det var första gången USA:s president närvarade

⁴⁸ För formuleringar av berättelsen, se t.ex. Tumarkin, *The Living and the Dead*. s. 134 och Barbara Törnquist-Plewa, ”Enade vi stod? Postsovjetiska berättelser om andra världskriget i Vitryssland”, *Nordisk Östforum* 18 (2004:3), s. 325–344.

⁴⁹ *Hufvudstadsbladet* 10.5.1995.

vid en rysk militärparad. Clinton var dock i Moskva för segerparaden 1995 men skall ha avvikit under paraderandet av de samtida trupperna som en protest mot kriget i Tjetjenien.⁵⁰ Uppslutningen var ännu större 2005. Det var första gången som förlorarmakterna Tyskland och Japan var med, och Italiens premiärminister förekommer flera gånger i bild på hedersläktaren.

I sitt tal uttrycker Putin förhoppningar om nya vägar till internationell dialog och internationellt samarbete. Som ett strålande bevis på en sådan politik framhåller han den historiska försoningen mellan Ryssland och Tyskland. Och med tanke på vad som firas är frågan om det egentligen inte är ännu mer uppseendeväckande att Tysklands förbundskansler Gerard Schröder också står där på hedersläktaren, om än inte skuldra vid skuldra med Putin, än att USA:s president gör det.

Tio år tidigare hade Helmut Kohl tackat nej till att delta i högtidlighållandet av avgörande slag med motiveringen att han inte ville fira händelser som kostat många tyskar livet.⁵¹ I Ryssland har det funnits ett starkt stöd för att högtidlighålla kriget tillsammans med den forna fienden, även om enstaka veteraner motsatt sig detta. Ofta framhålls som stöd för detta att tyska anti-fascister var de första som anslöt sig till kampen mot Hitler.⁵² Några dagar före segerdagen publicerade tabloiden *Komsomolskaja pravda* en artikel av Tysklands förbundskansler Gerhard Schröder om freden och framtiden. Han säger att inget land fick betala så dyrt för segern över Hitler som Sovjetunionen, och att det är en stor ära att han blivit bjuden till Moskva, vilket visar på tilltro till det tyska folket och att tidigare fiender har blivit vänner och partners. Han skriver om vikten av att bygga fredliga relationer och arbeta för att det förflutnas hemskheter inte ska upprepas. Den 9 maj skall handla om att hedra minnet av kriget, och den 10 maj (då det ordnas ett toppmöte) skall man bygga nya broar mellan EU och Ryssland. I artikeln framhåller Schröder att Tyskland inte ser utgången av andra världskriget som en förlust utan som en befrielse,⁵³ en tankegång som anknyter till ett historiskt tal av den dåvarande presidenten von Weizsäcker

⁵⁰ *Hufvudstadsbladet* 10.5.1995.

⁵¹ Andreas Langenohl, 'State Visits. Internationalized Commemoration of WWII in Russia and Germany', *Eurozine* (2005).

⁵² Langenohl, 'State Visits'. Se även Amir Weiner, 'In the Long Shadow of War. The Second World War and the Soviet and Post-Soviet World', *Diplomatic History*, 25/3 (2001).

⁵³ Gerhard Schröder, 'Gerhard Schröder. My protsim prosjtjenija za stradanija, pritiennnye russkomu narodu i drugim narodam', *Komsomolskaja pravda* 6.5.2005.

den 8 maj 1985.⁵⁴ Dayan och Katz framhåller att mediehändelser är ägnade att återställa ordningen och betonar försoning snarare än konflikt, något som blir extra tydligt i en parad till minne av ett krig där en företrädare för förlorarsidan ler brett och applåderar entusiastiskt på hedersläktaren.

Andreas Langenohl framhåller hur minnet av kriget har blivit internationaliserat, och tar som exempel statsbesöken i samband med D-dagen 2004 och segerdagen 2005. Det diplomatiska protokollet och spelet kring den här typen av minnesfiranden, t.ex. vem som kan bjuda in och bjudas in, är en viktig del av det internationella krigsminnet. Langenohl menar att EU-utvidgningen 2004, då unionens gränser flyttades österut, innebar en vilja hos de västeuropeiska ledarna att säkerställa goda relationer med Ryssland och att högtidlighållanden av viktiga datum från andra världskriget blev en viktig del av det arbetet. När 50-årsjubileet av D-dagen firades 1994 var Ryssland inte inbjudet, däremot deltog ryska företrädare i högtidlighållandet 2004.

Den sovjetiska historieskrivningen förminskade i så stor utsträckning som möjligt de västliga allierades insatser. Tumarkin menar att det var ett brott mot traditionerna när Gorbatjov i sitt tal 1985 tackade de västliga allierade först i stället för sist. Med tanke på att ledarna för de allierade sitter någon meter bakom Putin på hedersläktaren, kan man tycka att allt annat än att tydligt tacka dem för deras insatser vore anmärkningsvärt. Men just det faktum att de sitter där, och att Putin faktiskt på flera ställen använder termen ”andra världskriget” och inte ”stora fosterländska kriget” är tydliga tecken på det Langenohl kallat internationalisering av krigsminnet. Internationalisering av minnet innebär dock att man måste erkänna en viss tolkning av kriget, något som inte helt enkelt låter sig göras. Ryssland vill tvärt om hävda sig inom ramverket för internationella minnesceremonier. Att Ryssland helt enkelt skulle inkorporeras i det ramverk som redan finns motsätter man sig eftersom det sker i viss motsättning till det traditionella högtidlighållandet av stora fosterländska kriget. Motsättningen grundar sig i att en inkorporering skulle innebära en symbolisk degradering av Sovjetunionen och Rysslands insatser.⁵⁵ Sovjetunionen och efterföljarstaten Ryssland har under många år byggt upp sin egen tolkning av krigshändelserna, och som jag tidigare nämnt baserar den sig i stor utsträckning på övertygelsen om att inget folk led mer än det sovjetiska.⁵⁶ Krigsinsatsen var Sovjetunionens stora bidrag till mänskligheten, och det finns

⁵⁴ Langenohl, 'State Visits'.

⁵⁵ Langenohl, 'State Visits'.

⁵⁶ Se t.ex. Karlsson, *Historia som vapen*.

en bitterhet över vad man anser vara otillräckligt erkännande av detta från västerländskt håll. När ett sådant erkännande sker, tar man det dock gärna till sig. *Komsomolskaja pravda* publicerade t.ex. den 5 maj ett utdrag från den franska veckotidningen *Le Nouvel Observateur*. En artikel som i KP:s ord ”minns vem som räddade världen från fascismen.” I den sägs det att den sovjetiska soldaten är en vän som ofta glöms bort i firandet. I stället för att erkänna den sovjetiska tapperheten och klokheten har man ofta förringat de sovjetiska insatserna med tal om kall vinter och andra externa faktorer.⁵⁷

Om Ryssland helt skall kunna inkorporeras i ett internationaliserat minne krävs förmodligen dels att den sovjetiska grundberättelsen om kriget ytterligare modifieras, dels att det västerländska krigsminnet ändras så att Sovjetunionen får en mer framträdande roll. För Ryssland handlar hoten mot den stora berättelsen inte längre i så stor utsträckning om anti-sovjetisk kritik inom landet, utan de kommer utifrån, och kanske allra främst från tidigare landsmän. I följande avsnitt ser jag närmare på hur den sovjetiska tolkningen av kriget utmanades på 1990-talet inom Ryssland och på vilka hoten mot minnet är i dag.

Utmaningar mot den stora berättelsen

Det finns många samband mellan segerdagen 2005 och firandet under sovjettiden, men trots att det finns en kontinuitet i grundberättelsen så har denna inte varit obruten sedan 1945. I början av 1990-talet utsattes denna historiesyn för stora utmaningar. Vid segerjubileet 1985 hade Gorbatsjov endast varit generalsekreterare i några månader, och under åren som följde skulle hans nya politik leda till stora förändringar. Krigsminnet blev inte opåverkat av detta. Efter Sovjetunionens sammanbrott fortsatte man omvärderingen av kriget. I början av 1990-talet var krigsregalia från sovjettiden som banér, flaggor, medaljer och uniformer inte längre oproblematiska symboler för segern över Nazityskland, utan de kom också att symbolisera olika tolkningar av Sovjetunionen, och hänsynslöst förtryck från staten.⁵⁸ I processen att omvärdera sovjettiden var segern 1945 inte längre den källa till självkänsla, stolthet och storhet som den varit under nästan ett halvt sekel, utan i stället framställdes den allt oftare på ett negativt sätt.

⁵⁷ 'За праздничным столом не чвтают советского солдата...' *Komsomolskaja pravda* 5.5.2005.

⁵⁸ Anna Krylova, 'Dancing on the Graves of the Dead. Building a World War II Memorial in Post-Soviet Russia', *Memory and the Impact of Political Transformation in Public Space* (Durham 2004), s. 87.

Ledningen för det självständiga Ryssland letade efter nya former för firandet. Under den första post-sovjetiska segerdagen 1992 hängde varken stadsstyret eller den federala regeringen upp en enda röd flagga i Moskva. Jeltsin försökte ge firandet en mer informell karaktär, det hölls ingen stor parad varken på Röda torget eller i de andra större städerna – vilket varit ett årligt inslag i firandet sedan 1960-talet. Jeltsin lade i stället ned en krans på den okände soldatens grav och blandade sig med veteranerna i Gorkij park.⁵⁹ Inför firandet 1992 hånades veteranerna och beskrevs som den gamla regimens handlangare. Deras dekorationer kallades leksaker och de liknades vid julgranar. Det förekom till och med fysiska attacker, och veteraner beskylldes av unga människor för att vara förslavare snarare än befriare.⁶⁰ Det muntliga traderandet av ögonvittnesskildringar hade haft en central roll i den sovjetiska historieförmedlingen, vilket gjorde att veteranerna upplevdes som nära förbundna med det gamla systemet. Ett ifrågasättande av sovjetstaten innebar också ett ifrågasättande av veteranerna. Detta var mycket smärtsamt för många, och många veteraner omformulerade sina berättelser, bl.a. genom att inkludera teman som varit tabu under sovjettiden, för att nå ut i den nya tiden.⁶¹

Veteranerna försökte försvara sin version av segern genom brev till tidningar och genom att envist fortsätta fira på vanligt sätt. På segerdagen 1992 kom tusentals veteraner från hela Ryssland till Moskva, precis som på sovjettiden. De samlades på gator och torg för att försvara sin version av kriget och historien och spela ut den i stadsrummet som de under flera timmar färgade rött med färg och banér.⁶² Slutmålet för deras manifestation var den okände soldatens grav invid Kremlmuren, ett monument som kom att bli veteranernas huvudsakliga samlingsplats och symbol under 1990-talet. Monumentet blev inte bara ett minnesmärke över kriget utan också över en tolkning av det.⁶³

Veteranerna hade inte bara fått sin historiska position ifrågasatt, det var också de som drabbades hårdast av de ekonomiska omstruktureringarna efter Sovjetunionens fall. Det intensiva ifrågasättandet av krigsminnet skulle

⁵⁹ Kathleen E. Smith, *Mythmaking in the New Russia* (Ithaca 2002); Krylova, 'Dancing on the Graves of the Dead. Building a World War II Memorial in Post-Soviet Russia', s. 85.

⁶⁰ Krylova, 'Dancing on the Graves of the Dead', s. 85

⁶¹ Jennifer Dickinson, 'Building the Blockade. New Truths in Survival Narratives from Leningrad', *Anthropology of East Europe Review* 13/2 (1995).

⁶² Krylova, 'Dancing on the Graves of the Dead', s. 89.

⁶³ Krylova, 'Dancing on the Graves of the Dead's. 91.

dock visa sig vara mer kortvarigt än de ekonomiska problemen. Redan 1993 började man igen visa sympati mot veteranerna, och yngre människor deltog i marscherna för att ge veteranerna och/eller deras bild av historien sitt stöd. För de i fyrtio- eller femtioårsåldern som deltog så handlade det inte bara om att försvara veteranerna utan också deras seger med allt vad den innebar: kommunismen, den sovjetiska staten och dess historiska relevans. Många identifierade sina egna post-sovjetiska ekonomiska (och andra) svårigheter med veteranernas öde.⁶⁴ Klas-Göran Karlsson för fram att en existentiell argumentation som hänvisar till just lidandet, uppoffrandet och hjältedåden, och hur det vore omänskligt att inte minnas och hedra detta, förmodligen låg bakom det förnyade intresset för segerdagen när krigsminnet åter började målas i ljusare färger i mitten av 1990-talet.⁶⁵

Kommunistpartiet hade hela tiden framställt sig som dem som stod på veteranernas sida. Oppositionen drog växlar på det stora folkliga stödet för segerdagen och organiserade sina egna firanden, vilket presidentadministrationen så småningom insåg kunde vara skadligt för regimen. Till 50-årsjubileet 1995 ordnade man igen ett storskaligt officiellt firande, och även Jeltsin sidan började utnyttja segern för egna politiska syften. De försökte framställa segern som ett hjältedåd som folket inte fått njuta frukterna av, och framhöll att segern hade stulits från folket av det sovjetiska systemet. Man tonade ner de sovjetiska aspekterna och ersatte dem med rysk patriotism, och försökte skapa kontinuitet till det ryska imperiet. Den nya berättelsen flyttade ut soldaten ur det sovjetiska sammanhanget och förde i stället fram honom som en representant för det kraftfulla ryska imperiet. Hjältedåd, patriotism och offer fick en ortodox-kristen inramning och framställdes som inneboende ryska egenskaper som överlevt sovjettiden. Sensmoralen var att inte förrän Ryssland efter Sovjetunionens fall återinträdde på sin rätta historiska bana, under ledning av Boris Jeltsin, kunde potentialen i segern 1945 realiseras.⁶⁶ Denna version fick dock aldrig fullständigt genomslag, segerdagen 1995 var nästan som två högtider. Det officiella firandet visade på denna ”ryska” version av segern. Det andra framhöll de röda fanorna och det sovjetiska i segern och menade att man med nya tolkningar och monument försökte stjäla ”deras” seger.⁶⁷

⁶⁴ Krylova, 'Dancing on the Graves of the Dead'

⁶⁵ Karlsson, *Historia som vapen*, s. 274.

⁶⁶ Karlsson, *Historia som vapen*, s. 96.

⁶⁷ Krylova, 'Dancing on the Graves of the Dead', s. 99.

Under firandet 2005 gick det inte att skönja någon sådan splittring inom Ryssland. Det finns dock fortfarande en uppfattning om att minnet av kriget och segern är hotat. Likgiltighet, glömska och historielöshet är några aspekter som lyfts fram. Detta kopplas ibland till den paradox att landet som kämpade så hårt för att besegra nazismen har ett stort antal av nynazister. S:t Petersburg, hjältestaden som utstod belägringen, anses vara en av de städer som är värst drabbad av nynazismen. Det kan tyckas ironiskt med tanke på den totala segern att fascismen överlevde kriget. I flera artiklar våren 2005 framhöll nyhetsveckotidningen *Argumenty i fakty* att Ryssland måste börja inse att hotet från nazismen också kommer inifrån det egna landet.⁶⁸

Men det största hotet mot segern kommer utifrån. Som tidigare nämndes ger det internationella minnet inte Ryssland den särställning man anser sig vara berättigad till. Tidigare landsmän för t.o.m. fram att hela den rysk-sovjetiska bilden av kriget är felaktig. Som tidigare nämnts så uteblev statscheferna från Estland, Lettland och Georgien från firandet i Moskva och mycket medieutrymme ägnades åt att diskutera framför allt de baltiska staternas beskyllningar om att kriget inte var en befrielse utan början på en ny ofrihet. Detta bemöttes ofta genom att man lyfte fram exempel på baltisk nazi-kollaboration. Under de år som gått sedan 2005 har dessa motsättningar förblivit tydliga, vilket inte minst kom fram genom tumultet kring flyttandet av den sovjetiska statyn bronssoldaten i Tallinn våren 2007.

Slutdiskussion

I sin diskussion av minneshögtider i Ryssland på 1990-talet framhåller Kathleen E. Smith att firanden av avgöranden skeden i historien kan bidra till att definiera och forma ett land. Högtidskalendern i moderna samhällen utgör både en struktur för att markera tidens gång och ett verktyg för att påminna människor om deras nationella arv. Högtider bryter upp vardagslunken i en årlig cykel. Politiska minneshögtider kan tjäna som historiska landmärken, som ger uttryck för ett patriotiskt och mytiskt förhållande till historien.⁶⁹ Segerdagen har utan tvekan fått en viktig identitetsskapande roll i dagens Ryssland.

⁶⁸ 'Mezjdu tjornym i belym', *Argumenty i fakty*, 2.3.2005.

⁶⁹ Smith, *Mythmaking in the New Russia*, s. 78. Historiska myter har av Dan Todman kallats "History you can remember" och det är den typen av enkla och kraftfulla återgivningar av händelseförlopp som kan ligga till grund för minnesfiranden. Todman, *The Great War*, s. XIII.

Det är emellertid inget nytt. Som Christel Lane visat gjordes på sovjet-tiden stora ansträngningar för att använda högtider på just det här sättet. Hon framhåller också att en av ritualens främsta uppgifter är legitimering och kanske t.o.m. sakralisering av den nuvarande politiska strukturen.⁷⁰ Ritualisering blir ett sätt att befästa en tolkning av verkligheten, att göra den helig och omöjlig att ifrågasätta, vilket är viktigt om ett samhälle strävar efter ett gemensamt värdesystem. Det är dock nödvändigt att det finns en grundläggande konsensus om vikten av den tilldragelse som firas. Smith citerar en undersökning som visar att politiska minneshögtider inte var särskilt populära, med ett undantag: segerdagen. Precis som Tumarkin anför har det funnits en samstämmighet om att dagen markerar något som är viktigt att minnas, oavsett vad man anser om den regim som organiserar firandet. I alla de exempel jag lyft fram är gemenskap av olika slag och på olika sätt en viktig faktor. Segerminnet framstår uttalat och outtalat som enande kraft.

Även om firandet 2005 på många sätt verkar ha mer gemensamt med Brezjnevtiden än med 1990-talet, så är det en alltför grov förenkling att kalla det en re-sovjetisering. Den sovjetiska berättelsen har aldrig försvunnit, även om den under en period starkt ifrågasattes. Men framför allt betyder inte de sovjetiska symboler som pryder segerdagsfirandet samma sak nu som de gjorde då. Deras betydelse har ändrats och förskjutits över tid. Även om kärnan i den sovjetiska berättelsen om kriget kan sägas vara intakt, har det skett ändringar runt om kring – kommunistisk ideologi har skalats av, delar av det samhälle som segern var en del av ifrågasatts, och det framhålls att det var en seger trots, snarare än tack vare, Stalin. Kvar finns framför allt folkets hjältedåd och uppoffring.

Sedan 2005 har Ryssland haft ännu ett stort historiskt jubileum, det av den stora terrorn 1937–1938. Kontrasterna är slående: inga parader, inget jubel, inga fyrverkerier, utan i stället en del artiklar och vad man kan kalla intellektuell uppmärksamhet. Det är betydligt besvärligare att förhålla sig till den stora terrorn, inte minst eftersom det är så mycket svårare att avgöra vem som är god och vem som är ond. Det finns ingen tydlig fiende utifrån. Även om detta också ledde till ett enormt lidande, och förmodligen bidrog till att krigserfarenheten blev så katastrofal, används inte detta lidande på samma identitetsskapande sätt. Terrorn är också mycket diffusare, den är inte tydligt avgränsad på samma sätt som kriget. Och framför allt finns det inga hjälte-

⁷⁰ Lane, *The Rites of Rulers*.

dåd, ingen triumfatorisk avslutning, ingen slutgiltig seger, som kan firas. Det är ingen glädje, bara tårar, för att parafrasera sången *Den Pobedy*.

Jämfört med första maj eller revolutionsdagen var firandet av segerdagen informellt och nedtonat under Sovjettiden. När varken första maj eller revolutionsdagen längre firas på sovjetiskt vis, blir det officiella och organiserade mer tydligt framträdande i firandet av segerdagen, och i alla fall internationellt är det paraderna på Röda torget som både 2005 och 2008 (och 2009) tilldragit sig stort intresse. Paraden dagen efter Medvedevs tillträde som president 2008, som var den första sedan sovjettiden med tyngre krigsteknik, fick internationell press att sätta rubriker som ”Resurgent Russia on parade”.⁷¹ Att segerdagen är en dag som berör gör att den är tacksam att använda för politiska syften, men den är också en dag som aldrig handlat om bara propaganda.

Segerdagen är en dag som rymmer många olika känslor och sinnesstämningar. Den är inte bara en minneshögtid över kriget och krigets offer – den är också en glädjehögtid då man firar segern. Den är en högtid som förenar glädje och sorg. Därför behövs många olika uttrycksmedel. Det finns flera olika uttryck i firandet under själva dagen. Budskapet är seger, även om det finns inslag, som kransläggningar på kyrkogårdar eller vid minnesmärken, som minner om de stora förlusterna. Olika delar av firandet har olika framtoning. Förmiddagen, där militärparader är det viktigaste inslaget, är allvarlig och högtidlig. Senare under dagen mjukas detta upp och stämningen blir gladare och mer uppsluppen.

En av de mest framträdande aspekterna av firandet 2005 var den stora internationella närvaron i Moskva. Den visar på hur Ryssland har blivit en del av en internationell minnesgemenskap, samtidigt som världen utanför upplevs som ett hot mot den etablerade ryska versionen av kriget och segern.

Dignitärerna på Röda torget till trots är det veteranerna som är dagens huvudpersoner. För många i Ryssland har krigsminnet en högst personlig dimension, varje familj har sin krigshistoria. Många högtidlighåller därför dagen privat som ett alternativ eller komplement till de offentliga arrangemangena. För varje person får naturligtvis dessa händelser sin alldeles egna mening. Och utan alla de miljoner människor som engagerar sig i segerdagen, som ser paraden på tv, som tar del i segertåg, som ger veteraner blommor och som jublar över fyrverkerierna så skulle dagen förlora det mesta av sin mening.

⁷¹ *Time* 20.5.2008.

Några perspektiv på jubileumsfiranden med anledning av Märkesåret 1809

INGEMAR LINDARÄNG

”Märkesåret 1809”, minnet av händelserna i Finland och Sverige för två hundra år sedan, har under 2009 stått i fokus i våra båda länder. Nationella kommittéer under ledning av utrikesminister Carl Bildt på den svenska sidan och statsminister Matti Vanhanen på den finländska har under ett par år förberett en lång rad officiella evenemang, minneshögtider vid platser där de stora slagen utkämpades, gemensamt regeringssammanträde den 14 maj, etc. Syftet, sägs det i förberedelsematerialet, är att ”stärka samhörigheten mellan Sverige och Finland”.¹

”Märkesåret 1809” är ett i raden av ett stort antal nationella och omfattande minnesfiranden som ägt rum i våra nordiska länder de senaste åren: Birgittajubileet 2003, H. C. Andersen, Dag Hammarskjöld och unionsupplösningen Sverige-Norge 2005, Henrik Ibsen 2006, Edward Grieg, Astrid Lindgren och Carl von Linné 2007, Roskildefreden 2008. Är det en tillfällighet att viktiga årsdagar efter så många stora, nationellt betydelsefulla gestalter och minnesvärda händelser råkar sammanfalla och klumpa ihop sig, eller har vi, som den franske mentalitetshistorikern Pierre Nora uttryckt det, drabbats av en ”commemorative bulimia”, ett sjukligt hetsätande av minnesfiranden?²

¹ www.markesaret1809.se/arrangemangnationellaarrangemang

² Pierre Nora, *Realms of Memory. Rethinking the French past*, Volym III (New York 1998), s. 609.

Commemorative bulimia?

Vad kunde orsaken vara till ett sådant "hetsätande" av jubileer? Det finns en utbredd uppfattning om att vi i dag lever i en tid med ett tilltagande historieintresse. Om vi blickar tillbaka till 1930-talet, då modernismen slog igenom, var framtiden mer intressant än det förflutna. Inte minst inom socialdemokratien, som då kommit till makten i de nordiska länderna, odlades en utvecklingsoptimism. "Från mörkret stiga vi mot ljuset", sjöng man med "Internationalens" ord. Fortfarande under 1960-talet fick samhällskunskapen, som framför allt behandlade nuet och framtiden, vind i seglen i det svenska skolväsendet på bekostnad av historieämnet. Fr.o.m. 1990-talet har man däremot kunnat skönja en tendens till ett allmänt ökat historieintresse som även uttryckts i att historieämnet återigen stärkt sin ställning i den svenska skolan. Enligt historikern Peter Aronsson beror det ökade intresset på att 1990-talet och åren därefter varit en tid som liknat det förra sekelskiftet, då historieintresset i Sverige också var på topp. Vår tid präglas liksom det förra sekelskiftet av uppbrottsstämningar. Framtidsbilderna är osäkra. Det skapar en längtan efter det som gått förlorat i det moderna samhället. Inte minst, menar Aronsson, yttrar sig historieintresset i ett ökat behov av att *uppleva* historia.³ Medeltidsbyar, där man får "leka" historia, och den populära Medeltidsveckan i Visby kan ses som några exempel på detta. Kanske kan det ökade intresset för minnesfiranden infogas i denna trend.

Pierre Nora har i sitt stora arbete *Les Lieux de Mémoire* ytterligare en förklaring till det ökade intresset för minnesfiranden. Han menar, utifrån ett franskt perspektiv, att turism- och underhållningsindustrin hakat på ett framgångsrikt evenemangskoncept. Historien har kommersialiserats.⁴ Nora har fått medhåll av andra forskare, bl.a. den norska etnologen Anne Eriksen, som beskrivit Trondheimsjubileet 1997 (stadens tusenårsjubileum) som ett exempel på ett jubileum vilket framför allt kom att präglas av en allmän kommersiell festivalskultur där stadens historia kom i bakgrunden. Jubileet påminde, enligt Eriksen, mer om kringarrangemangen vid OS i Lillehammer 1994, ett modernt "massearrangemang" med sin egen kommersiella dynamik.⁵ Den amerikanske historikern William M. Johnston instämmer i Noras och Eriksens analys och tillägger att det ökade intresset för

³ Peter Aronsson, *Historiebruk – att använda det förflutna* (Lund 2004), s. 33, 101–112.

⁴ Nora, *Realms of Memory*, s. 617.

⁵ Anne Eriksen, *Historie, minne og myte* (Oslo 1999), s. 137–147.

jubileer från turism- och underhållningsindustrins aktörer också har praktiska orsaker. Minnesfiranden går att förutses, organiseras och marknadsföras i god tid. De följer förväntade mönster av ceremonier, produktion av minnessaker, bokutgivning, utställningar, konferenser etc. och engagerar därför många kommersiella aktörer. De är dessutom massmediala, tack samma att skriva och berätta om. Hälften av kultursidorna i de europeiska tidningarna består, menar Johnston, av material som har sitt upphov i olika minnesfiranden.⁶

Att turism- och upplevelseindustrins engagemang haft betydelse för uppmärksamheten kring H. C. Andersen-, Astrid Lindgren- och i viss mån även för Carl von Linné- och Birgittajubileet, är troligt. De innehöll stora evenemang som vände sig till en bred publik, och huvudorterna för jubileerna gjorde allt för att locka turister. ”Märkesåret 1809” hade dock i mindre grad en karaktär av ett kommersiellt ”massarrangemang”. Av Märkesårets kalendarium att döma tycks evenemang i samband med Finnkampen i friidrott i slutet av augusti 2009 i Göteborg, den Lantdagsfest som anordnades 28–29 mars 2009 i Borgå till minne av lantdagen 1809 och den Krigsopera som svenska och finländska aktörer uppförde under sommaren i Haparanda-Torneå, vara det närmaste man kom evenemangskulturen. För övrigt har tonvikten lagts på mer anonyma konferenser, utställningar, regeringsmöten och kulturutbyten. Att under Märkesåret få svenska medborgare resa till Finland eller finländska medborgare till Sverige och därmed stimulera turismen mellan länderna tycks inte ha funnits med i planerna.

Post-nationell era eller ”the Revival of Nationalism”?

En annan orsak till det ökade intresset för minnesfiranden under senare år är, menar Pierre Nora utifrån sitt franska perspektiv, att staten, nationen Frankrike minskat i betydelse. De stora nationella jubileerna har spelat ut sin roll. I stället har det utvecklats en regional och lokal minneskultur där man dammsuger alla upptänkliga anledningar till minnesfiranden. ”No scholar, writer, or artist has a slightest chance of escaping the commemorative radar”, skriver han. Under sex år på 1980-talet gavs det, enligt Nora, statligt stöd till över tusen lokala och regionala jubileer runt om i Frankrike.⁷ Den amerikan-

⁶ Williams M. Johnston, *Celebrations: The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today* (New Jersey 1991), s. 4–5, 63–66.

⁷ Nora, *Realms of Memory*, s. 617.

ske historikern John Gillis talar likaså om att vi nu lever i en ”post-nationell era” som förändrat minneskulturen radikalt.⁸

Kanske stämmer dessa analyser med förhållandet i de stora nationerna Frankrike och USA. Ser vi på den nordiska minneskulturen under senare år, präglas den tvärtom av det som den australienske historikern John Hutchinson kallar ”the Revival of Nationalism”.⁹ Han får stöd av William M. Johnston som menar att Europeiska unionen inneburit ett ökat behov i medlemsländerna att profilera sig som nationer.¹⁰ Därför sätts fokus på nationella hjältar i ländernas historia och viktiga händelser som danat nationerna. Sverige började även så sent som 2005 fira den 6 juni som en arbetsfri nationaldag. De stora jubileer som firats i de nordiska länderna under senare år har lyft fram de nationella perspektiven och den nationella stoltheten över Ibsen, H. C. Andersen, heliga Birgitta, Linné och Astrid Lindgren. Inte minst betonades i dessa minnesfiranden hur de gestalter som firats gjort nationerna internationellt uppmärksammade, vilket ökat den nationella stoltheten. I samband med invigningar och högtidssammankomster har det dessutom varit viktigt att nationernas höga företrädare, inte minst kungligheter, varit närvarande för att markera den nationella uppslutningen. Det har även uttryckts genom att nationella kommittéer skapats som ofta har haft rikligt med offentliga medel att spendera. Linnéjubileet fick ca 27 miljoner i offentliga bidrag.¹¹ H. C. Andersen-jubileet disponerade över den s.k. HCA2005-fonden på 231 miljoner danska kronor, varav 151 miljoner kom från stat, amter och kommuner.¹²

Storleken på det statliga anslaget har ibland setts som en mätare på vilken nationell betydelse en historisk gestalt haft. När Ibsen-året i Norge 2006 fick 42 miljoner i statligt stöd och Grieg-jubileet 2007 endast förväntades få 2,5 miljoner blev irritationen stor i Grieg-kommittén. ”Dette er skamkelig. Musikken kommer i bakevja”, uttryckte Ketil Bjørnstad i kommittén.¹³ För Birgittajubileet 2003 sökte jubileumskommittén 12 miljoner i statliga

⁸ John R. Gillis (ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity* (New Jersey 1996), s. 13–20.

⁹ John Hutchinson, *Cultural Nationalism and Moral Regeneration*, John Hutchinson & Anthony D. Smith, (eds.), *Nationalism* (Oxford 1994), s. 10–13.

¹⁰ Johnston, *Celebrations*, s. 44.

¹¹ *Dagens Nyheter* 27.4.2007.

¹² www.hca2005.dk/HCA2005_dk/Projekter/Budget

¹³ www.nrk.no/nyheter/kultur/5655649.html

bidrag. Man fick 750 000 kronor, vilket tolkades som att firandet av heliga Birgitta inte ansågs vara någon nationell angelägenhet.¹⁴ Trots det statliga ointresset utvecklades ändå Birgittajubileet till en nationell begivenhet inte minst för att det internationella intresset från Vatikanen och andra länder visade sig vara stort.

”Märkesåret 1809” följde både i Finland och Sverige detta mönster från tidigare nationella jubileer med nationella jubileumskommittéer, statlig finansiering, närvaro av kungligheter och president vid de viktiga arrangemangen. I mars 2009 anordnades en framtidskonferens i Stockholms stadshus för ledande politiker och forskare från de båda länderna som skulle ”illustrera och manifesteras” vad de båda länderna kunde göra tillsammans i de europeiska och globala sammanhangen. Nationerna och deras betydelse i det internationella samfundet kom i fokus. Konferensen följdes sedan upp i maj med ett gemensamt regeringssammanträde som hölls i Tavastehus 2009. Dessa arrangemang underströk i hög grad att ”Märkesåret 1809” var en nationell angelägenhet i både Finland och Sverige.¹⁵

Problematiska nationella jubileer

Nationella jubileer kan stundom ställa till problem, särskilt när det finns vinnare och förlorare i det historiska dramat. Så var det när hundraårsminnet av upplösningen av unionen mellan Norge och Sverige högtidlighölls 2005. Ur det norska perspektivet kunde det gott och väl ha kunnat kallas ”jubileum”, något glädjerikt att fira. Norge fick 1905 sin självständighet efter nära 600 år under andra härskare. Men som god granne ville man förmodligen inte stöta sig med ”förloraren” i det politiska dramat, Sverige. Därför myntades begreppet ”Hundraårsmarkeringen 2005”.

Ett annat närliggande exempel på ett jubileum där det också fanns vinnare och förlorare i det historiska dramat ”firades” 2008, då det var 350 år sedan freden i Roskilde 1658 undertecknades. I freden förlorade Danmark Skåne, Halland, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen till Sverige. Någon nationell minneshögtid anordnades inte under detta år av ”segrarmakten” Sverige. Mindre minneshögtider och utställningar arrangerades i flera av de svenska landskap som var berörda av freden, men någon nationell uppmärksamhet i Sverige fick minnesåret inte. I den svenska riksdagen ställde riksdagsmän vid

¹⁴ Ingemar Lindaräng, *Ett jubileum i tiden. Birgittajubileet 2003 som historiebruk* (Linköping 2005), s. 86–88.

¹⁵ www.markesaret1809.se/nationelltframtidskonferens

två olika tillfällen frågor till statsministern och utrikesministern, om någon form av nationellt evenemang skulle arrangeras. I de svar som lämnades meddelade regeringen att man ansett att de lokala och regionala minnesfiranden som planerats och genomförts varit tillräckliga. Någon nationell högtid ansågs inte vara nödvändig. I svaren till frågeställarna i riksdagen framhövdes dock ursäktande att "förbindelserna mellan Danmark och Sverige aldrig varit intensivare".¹⁶ I Danmark, det land som förlorade stora landområden i freden, uppmärksammades den historiska händelsen däremot på nationell nivå. Bl.a. gjordes en minnesutställning i Roskilde som invigdes av kronprins Fredrik och den danske kulturministern. Någon representant för kungahuset eller regeringen i Sverige deltog dock inte, endast den svenske ambassadören i Köpenhamn.

Liknande problem tycks man ha stått inför vid planeringen av det här aktuella jubileet, uppmärksammandet av händelserna i Finland år 1809. För Finland innebar de ett steg mot självständighet, vilket också betonades i det finska presentationsmaterialet inför minnesfirandet: "Det autonoma Finland föddes. [...] Finlands tid under den svenska tiden och under den ryska tiden bildar sammanhängande faser i vårt lands historia. Deras inflytande kan förnimmas än i denna dag och under de två faserna byggde man successivt upp grunderna för en självständig nation".¹⁷ För Sverige betydde händelserna 1809 att en tredjedel av riket förlorades till Ryssland. För att ihågkomma dessa historiskt viktiga händelser har man även här undvikit orden "firande" och "jubileum". I stället myntades begreppet "Märkesåret 1809" men det har arrangerats av två olika nationella kommittéer med i huvudsak separata program som dessutom haft två olika logotyper. Den svenska symbolen har bestått av två bollar med nationernas respektive färger som fristående rört sig i förhållande till varandra. Den finska symbolen med temat "Nationen växer fram" skulle åskådliggöra "den finska nationens uppbyggnad utgående från den svenska och den ryska traditionen".¹⁸ I den vandringsutställning som arrangerades av Livrustkammaren i Stockholm och Nationalmuseet i Helsingfors klarade man sig delvis ur problemet med ett firande, där en part var vinnare och den andra en förlorare, genom att framhäva att händelserna 1809 i själva verket innebar att både Finland och Sverige blev vinnare. "Det som var en tragedi 1809 uppfattar vi idag, 200 år senare, inte som en slut-

¹⁶ Svar på skriftlig fråga i Riksdagen 2007/08:917, 12.3.2007.

¹⁷ Märkesåret 1809, www.1809.fi/etusivu/sv.jsp

¹⁸ www.1809.fi/merkkiuusi_1809/tunnus/sv.jsp

punkt utan som en startpunkt för Finlands och Sveriges utveckling till de moderna stater de är idag”, skriver arrangörerna i förordet till den digra utställningskatalogen.¹⁹ För svensk del innebar händelserna enväldets fall och skapandet av en mer demokratisk regeringsform den 6 juni 1809, vilket nu högtidligt hålls varje år på Sveriges nationaldag.

Minnesfranden och massmedia

Jubileer eller minnesfranden är massmediala, tacksamma objekt för media att bevaka, menade William M. Johnston. Alla arrangörer av minnesfranden önskar naturligtvis att evenemangen skall bli omtalade och märkas i massmedia. Somliga får genomslag och omskrivs medan andra går allmänheten förbi. Finns det någon nyckel till hur ett minnesfirande kan få en massmedial genomslagskraft? Ett exempel på ett jubileum som lyckades fånga massmediernas intresse var Birgittajubileet 2003 med bl.a. ca 3,5 spaltkilometer artiklar i svenska tidningar under jubileumsåret, flera dokumentärprogram om heliga Birgitta i tv, tv-sändningar från de stora jubileumshögtiderna i Rom och Vadstena och även stor uppmärksamhet i utländska medier. Varför det blev en sådan uppståndelse förklarade de forskare från medieföretaget Angalia AB som utvärderade Birgittajubileet:

Sammanfattningsvis handlar det om att grundmaterialet om den heliga Birgitta i sig samtidigt innehåller flera mediestimulerande kriterier. Det gäller medeltidsintresset, tillgången på bilder, motsättningen i hennes personlighet och möjligheten att levandegöra henne även i perspektiv av dagens samhälle. Dessa faktorer i samverkan med ovanligt många sidostimulerande mekanismer, till exempel kopplingen till TV-program, kungahuset och det multikulturella utbudet ger med nödvändighet mycket stor publicistisk effekt.²⁰

Enligt dessa medieforskare kunde jubileet rida på ett stort intresse för historia, särskilt medeltidshistoria, hos allmänheten. Särskilt viktigt var, menar forskarna, att historien om heliga Birgitta kunde appliceras på samtidens frågor, t.ex. kvinnors roll i dagens samhälle. Att det också fanns olika motstridiga åsikter om henne – hon framställdes både som ”satkärring” och ”helgon”, som ett avskräckande exempel och ett föredöme för dagens kvinnor – stimulerade till debatt i tidningar och andra medier. En annan betydelsefull

¹⁹ Per Sandin (red.), *1809 – Riksprängning och begynnelse – 200-årsminnet av Finska kriget*, Livrustkammaren och Finlands nationalmuseum (Värnamo 2008), s. 9.

²⁰ P-O Johansson, *Medieanalys Birgittajubileet 2002–2003*, Angalia AB (Göteborg 2004), s. 45.

faktor för uppmärksamheten var, menar medieforskarna, den glans som t.ex. kungaparets närvaro gav de stora högtidligheterna.

Att bruka historien för att applicera den på samtidens frågor och behov går som en röd tråd genom de senare årens jubileumsarrangemang. I Linnéjubileet 2007 gjordes Linné till ett ideal inte minst för ungdomen. Man hoppades att hans upptäckariver på 1700-talet skulle smitta av sig och göra dagens ungdom mer intresserad av naturvetenskap och teknik. Jubileets ledord var ”nyfikenhet, kreativitet, vetenskap”.²¹ När Astrid Lindgren firades samma år beslutade hennes hemstad Vimmerby att göra Astrid Lindgrens värderingar till utgångspunkt för kommunens utvecklings- och översiktsplan. ”Våra värdegrunder är inspirerade av Astrid Lindgren, av hennes författarskap, livsgärning och förhållningssätt till individens ansvar för framtiden”, skriver kommunen i inledningen till översiktsplanen. Man sammanfattar hennes och kommunens värdegrunder i begreppen ”Ansvar, Mod, Fantasi”.²² Studerar vi upplägget av ”Märkesåret 1809” har det stora likheter med Birgitta-, Linné- och Astrid Lindgrens-jubileerna i avseende på att försöka koppla det historiska skeendet till samtiden. ”Märkesåret 1809 är både historiskt och framåtriktat”, skriver den svenska jubileumsorganisationen på sin hemsida. ”Det framåtriktade perspektivet hämtar sin styrka i historien”, sägs det vidare. Historien, det förflutna, ses som något som skall påverka nutiden och framtiden.²³ Vilka specifika värden som man hoppas kunna överföra från 1809 till nutid är dock mer oklart i informationsmaterialet.

Medieforskarna ovan förklarade det massmediala intresset för Birgittajubileet också med att motsättningarna i Birgittas personlighet skapade debatt i medierna och därmed ökad uppmärksamhet. ”Märkesåret 1809” fick också sin mediedebatt under några dagar både i svensk och i finländsk press genom Miljöpartiets språkrör Maria Wetterstrand som i en artikel i *DN* berörde Sveriges relation till den befolkning i landet som har finländsk bakgrund. Hon skrev: ”År 2009 är det 200 år sedan Sverige och Finland skildes åt. [...] Vi har en lång gemensam historia och en nära koppling till vårt östra grannland. Trots detta är kunskapen i Sverige om Finland ofta låg och respekten för det finska språket och kulturen i Sverige bristande”. Därför föreslog hon

²¹ *Ung forskning i Linnés anda*. Annonstillaga i *Dagens Nyheter* med anledning av Carl von Linnés 300-årsjubileum, 11.5.2007.

²² Lokal utvecklings- och översiktsplan 2007 för Vimmerby kommun, s. 6. www.vimmerby.se

²³ www.markesaret1809.se/arrangemangnationellaarrangemang

följande: ”Svenska staten bör uttala en offentlig ursäkt och tydligt avståndstagande från den assimileringspolitik som bedrevs gentemot den finskspråkiga befolkningen i Sverige under stora delar av 1900-talet”.²⁴ Förslaget, att från svensk sida be om ursäkt för tidigare försyndelser, föll dock inte i god jord hos vare sig i Finland eller i Sverige.²⁵ Debatten falnade, kanske till förfång för det mediala intresset för Märkesåret. Ett av de medier som emellertid höll sig framme under ”Märkesåret 1809” och som nådde en bred publik var Sveriges Television. Under hösten 2009 sändes en uppmärksammas Märkesårs gala med medverkande av framträdande artister från de båda länderna. Kunskapskanalen fyllde på med en temakväll om konsekvenserna av händelserna 1809 och hur de kommit att påverka den svenska och finska identiteten.

”Interaktiva” jubileer

Den danska historikern Anette Warring och den norska etnologen Anne Erikssen har båda noterat att de minnesfiranden som ägt rum under senare år i utformning skiljer sig från arrangemang längre tillbaka i tiden i ett viktigt avseende. Anette Warring beskriver hur firanden i Danmark av grundlagens tillkomst (Danmarks nationaldag den 5 juni) tidigare var toppstyrda evenemang. Experterna, historikerna och politikerna skulle upplysa folket om historiens betydelse. ”Historiebruken var stort set kun orienteret mod fortiden og søgte ikke med aktualisering at vække debat”.²⁶ Folket var upplysningsobjekt och inte medproducenter av historia. Därför blev allmänhetens intresse för jubileerna ofta svalt, menar Warring. Vid 150-årsfirandet av den danska grundlagen 1999 utformades jubileet i stället mer demokratiskt och interaktivt. Det blev därigenom, enligt Warring, ett ”folkeligt og debatskabende jubilæum”. Det sträckte sig över en längre period, mängden och variationen i aktiviteter och aktörer var betydligt större än tidigare. Det var också starkt nutidsorienterat.

Staten førte en forsonende og pluralistisk erindringspolitik og synes ikke som sit primære formål at ville fremme en bestemt fortolkning. Det afgjørende var, at den danske stat blev associeret med fortiden som sådan. Jubilæet var et moderne massekommunikerende arrangement, hvor skellet mellem politikere, eksperter og menigmand var mindre skarpt end tidligere. Historien fremstod ikke betydningsfuld som autoritet, men i højere grad som et

²⁴ *Dagens Nyheter*, 15.1.2009.

²⁵ Se t.ex. *Hufvudstadsbladet*, januari 2009.

²⁶ Anette Warring, *Historie, magt og identitet – Grundlovsfejring gennem 150 år* (Århus 2003), s. 157.

sted, der kunne opsøkes og bruges interaktivt til at afklare aktuelle politiske synspunkter og individuelle og kollektive identiteter.²⁷

På ett liknande sätt beskriver Anne Eriksen Trondheims tusenårsjubileum 1997 som ett ”interaktivt” firande. Historien blev en ”lekplats”, något som skulle upplevas och ge en subjektiv erfarenhet. ”På den ene side dannet de [religion och historia] et viktig verdigrunnlag, men på den annen side ble de også gjort til et åpent og generøst tilgjengelig symbol-univers, der den enkelte kunne forsyne seg fritt, og der ganske mye forsvant fordi det ble valgt bort”, skriver hon.²⁸

I ”Märkesåret 1809” märktes att arrangörerna strävade efter samma interaktiva minneskultur. Projektgruppen för det finländska Märkesåret skriver:

Som utgångspunkt för beredningen av det mångsidiga programmet utstakade delegationen för Märkesåret 1809 den 23 januari 2007 att i ett demokratiskt samhälle är det inte statens uppgift att skildra den historiska sanningen om tidshändelserna. Det allmänna ska däremot skapa förutsättningar för forskning, för presentation av forskningsbaserad kunskap samt för forskningsbaserad kommunikation, för diskussion och därmed starkare identitet. [...] I syfte att föra fram dessa teman främjas tanken om att ”låta alla blommor blomma” i samband med hågkomsterna i anslutning till märkesåret, dvs. verksamheten och initiativtagandet för medborgarsamhället i ett demokratiskt land, för forskarsamhällena och för medierna.²⁹

Den svenska nationella kommittén har haft en liknande målsättning, att skapa ett demokratiskt och interaktivt minnesfirande. Man har bland annat uppmanat föreningar och andra aktörer till att arrangera olika aktiviteter runt om i landet under minnesåret och avsatt en miljon kronor till stöd för sådana initiativ.³⁰ Trots dessa ansatser har de svenska arrangörerna betonat att ”Märkesåret 1809” varit ett ”regeringsprojekt”, d.v.s. att det i grunden varit centralstyrt av en nationalkommitté med utrikesministern som ordförande och ledamöter från landets politiska och kulturella elit.³¹

²⁷ Warring, *Historie, magt og identitet*, s. 230.

²⁸ Eriksen, *Historie, minne og myte*, s. 149.

²⁹ www.1809.fi/merkkivuosi_1809/esitteli/sv.jsp

³⁰ www.markesaret1809.se/arrangemansasokerdubidrag

³¹ www.markesaret1809.se/about

Människan en "homo rhythmicus"?

Nu tillbaka till Pierre Noras påstående om att vi under senare år drabbats av en "commemorative bulimia". Är detta hetsätande av jubileer en modern företeelse eller har människor alltid lidit av denna "bulimia", ett ivrigt konsumerande av minnesfiranden? I de kulturer där historien och tiden spelat en stor roll, t.ex. inom kristendomen, judendomen och islam, har minnesfiranden alltid varit viktiga. Om vi går tillbaka till den katolska tiden i våra nordiska länder var hela året fyllt av minnesfiranden genom de många helgondagarna och andra kyrkliga högtider, då man firade minnet av Jesu födelse, lidande, död, uppståndelse etc. Under medeltiden var en tredjedel av årets dagar s.k. *fasta föri*-dagar som var torgdagar och helt eller delvis arbetsfria. Reformatörerna på 1500-talet kritiserade detta ymniga firande. Det var inte bra för arbetsmoralen och landets ekonomi. Fridagarna innebar också en myckenhet av superi och andra oseder, menade de. År 1772 kom därför den "stora helgdagsdöden" som minskade antalet helgdagar – förutom söndagar – till tio.³²

Även i skriftlösa kulturer som t.ex. aboriginerna i Australien har det årliga firandet av förfäderna vid bestämda tidpunkter och särskilda minnesplatser varit betydelsefullt. Detta globala fenomen har gjort att en del forskare menar att behovet av minnesfiranden ligger djupt i den mänskliga naturen. "Gedenktage sind uralt und entspreschen in ihrem Ursprung einem mythisch religiösen Geschichtsbewusstsein", skriver den tyske historikern Klaus Bergmann.³³ Den tidigare nämnde amerikanske historikern William M. Johnston är inne på samma spår. Människan är en "homo rhythmicus", menar han. Hon har ett socialt och psykologiskt behov av den regelbundenhet och livsrytm som minnesfiranden tillfredställer.³⁴

Utifrån ett historiskt perspektiv kan man dock iakta tider av hög- respektive lågsåsong för minnesfiranden som följer den fluktuation av behov av historia vilket belystes inledningsvis. Den engelske historikern Eric J. Hobsbawm har beskrivit slutet av 1800-talet som en sådan "höksåsong" för minnesfiranden. Enligt honom "uppfanns" under denna period olika minnesfiranden som ett uttryck för nationalstaternas behov att legitimera sig

³² Kjell O. Lejon, *Helgon. Historik och kalendarium i svensk-evangelisk tradition* (Stockholm 1998), s. 26–29.

³³ Klaus Bergmann, *Gedenktage, Gedenkjahre und historische Vernunft*. Geschichte lernen, Heft 49/1996 (Velber 1996), s. 11.

³⁴ Johnston, *Celebrations*, s. 32.

inför medborgarna vid övergången till nya styrelseformer. I de nya ”väljarde-mokratierna”, t.ex. Frankrike och Tyskland, blev undersåtarna, som tidigare styrts av statsmakten och aristokratin, i stället medborgare med utvidgad rösträtt. Dessa länder behövde då bygga upp nya lojalitetsband. Det räckte inte med att vädja till medborgarnas rationella övertyganden, utan det krävdes irrationella element. Det var i denna situation officiella traditioner som jubileer och monumentresning ”uppfanns”, menar Hobsbawm. Ofta ägde monumentresningar rum i samband med dessa firanden vilket ytterligare och mer långvarigt stadfäste de nationella symbolerna. För att ge legitimitet åt det tyska kejsardömets bildande 1871 skapades sådana ceremonier och minnesdagar. Monument restes över Preussens seger över Frankrike, t.ex. Siegestsäule i Berlin, och en mängd andra statyer runt om i landet som hedrade kejsar Wilhelm I och Bismarck. I Frankrike, som hade ett liknande behov av ett folkligt engagemang, började man 1880 fira Bastiljdagen med en folklig fest innehållande bl.a. fyrverkerier och dans på gatorna som en årlig bekräftelse på att den franska nationen hade rötter i händelserna 1789. Även här restes i samband med dessa firanden monument runt om i landet som symboliserade republiken och hyllade dess förgrundsgestalter.³⁵ Hobsbawms tes stöds också av att senare delen av 1800-talet var en tid även i Sverige och Finland då flera monument restes till minne av det finska kriget 1809. År 1861 avtäcktes ett minnesmärke i Stockholm över den svenske krigshjälten under kriget, Georg Carl von Döbeln, och senare även ett i Umeå 1867. I samband med en finländsk fosterländsk fest i Lappo 1864 restes ett monument över dem som stupade i slaget där. Det följdes sedan av minnesmonument i Jutas och vid Virta bro 1885 och i Oravais 1899. På hundraårsdagen av det finska kriget 1909 anordnades i Finland ett minnesfirande men inte på initiativ av den finländska befolkningen utan av de ryska makthavarna. Enligt historikern Max Engman gick jubileet ”i de ryska militärparadernas tecken. Det som firades var uttryckligen den ryska segern och Finlands förening med det ryska riket”.³⁶ Huruvida detta kom att stärka lojalitetsbanden till den finländska befolkningen är tveksamt.

Om tiden kring sekelskiftet 2000 återigen präglats av en ”commemorativ bulimia” och att ”Märkesåret 1809” är ett av flera uttryck för det, är svårt för

³⁵ Eric J. Hobsbawm, *The Invention of Tradition* (Cambridge 1992). Delvis i svensk översättning: *Massproducerade traditioner* (Lund 2002), s. 9–30.

³⁶ Max Engman, ’Krigets minne’, Per Sandin (red.), *1809 – Riksprängning och begynnelse – 200-årsminnet av Finska kriget*, s. 139.

oss som lever mitt i denna tid att bedöma. Men nog kan man ana samhällsförändringar som lett till ett ökat behov av minnesfiranden: snabba sociala och politiska förändringar som medfört ett ökat behov av att stimulera *homo rhythmicus*, att genom gemensamma minnesritualer – med eller utan upplevelseindustrins medverkan – kollektivt minnas och att förankra nuet i historien. Kanske också en samhällsutveckling då ”väljardemokratierna” genom minnesfiranden behöver bygga upp nya lojalitetsband till sina medborgare, inte som tidigare genom arrangemang *för* medborgarna utan på ett demokratiskt sätt i interaktiv samverkan *med* dem.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Universitetsjubileernas betydelse för det ökade nordiska samarbetet under 1800-talet

PIETER DHONDT

En av universitetets uppgifter har alltid varit att skriva om och forska i den egna historien. Ända sedan den tidiga medeltidens universitetsjubileeer har rektorer och professorer hållit tal och presenterat den egna institutionens lysande förflutna. Fram till andra världskriget dominerade denna jubileumstradition universitetens historik så gott som totalt, och även senare förblev den rätt så populär. Just dessa universitetsjubileeer kommer nu att ge den första impulsen till ett (ovanligt) jämförande grepp tack vare två undersökande workshopar. De har bekostats av Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning (NOS-HS).

I den här uppsatsen ges en kort redogörelse för de preliminära resultaten av den första workshopen som hölls i Helsingfors den 12 och den 13 mars 2009. Workshopen fokuserade på 1800-talets universitetsjubileeer som den drivande kraften bakom främjandet av skandinavism och samarbete inom kultur och vetenskap mellan de nordiska länderna. De slutgiltiga resultaten kommer att samlas i en skrift som redigeras av Pieter Dhondt och Richard Kirwan. I workshopen och sedermera i skriften förverkligas ambitionen att uppmuntra till ett (förnyat) samarbete mellan (universitets-)historiker vid olika nordeuropeiska institutioner.

Fortfarande, i början av 2000-talet, erbjuder universitetsjubileeer en möjlighet för de nordiska universiteterna att närma sig varandra. Syftet med den andra historiografiska workshopen (i Köpenhamn den 10 och den 11 december 2009)¹ är att studera de utmaningar som aktuella universitetshistoriska

¹ Jfr www.helsinki.fi/historia/ylhist/aktuellt.html.

projekt (många av dem i samband med jubileer) står inför, d.v.s. att fira sitt egna "ärorika förflutna" på ett kritiskt sätt och utan att glömma bort sina relationer till övriga institutioner, såväl inhemska som utländska.²

Under 1800-talet nådde jubileumstraditionen sin första höjdpunkt. De historiska talen som hölls vid jubileerna ersattes gradvis av digra och imponerande minnesutgåvor (ofta serier av sådana); de skrevs vanligen av en professor i historia eller av en särskild kommitté tillsatt av rektorn. Den här typen av forskning koncentrerade sig naturligtvis på ett enda universitet. Landets övriga universitet uppmärksammades knapphändigt eller inte alls, och ännu mindre befattade man sig med andra länders universitet. Allmänt taget erbjuder sådana skrifter en hävdvunnen, hyllningsmättad historik där mindre smickrande episoder ofta förbisetts.

Jubileerna som gav upphov till den här typen av minnesskrifter bestod i allmänhet av fyra olika element.³ Den centrala delen var den akademiska ceremonin där representanter för den politiska, den kyrkliga och den kulturella eliten välkomnades; här ingick de konstfärdigt utformade hälsningsanförandena som framfördes av delegationer från såväl inhemska som utländska universitet och vetenskapliga institutioner, och här utdelades också titeln hedersdoktor till framstående medlemmar av det internationella vetenskapsfundet. Vid de flesta universitet utnyttjade ledningen tillfället att förstärka banden till såväl studenterna som staden och dess befolkning. Detta utmynnade å ena sidan i typiskt studentikosa inslag som fackeltåg och dryckeslag, å andra sidan i tillställningar öppna för den stora allmänheten såsom trädgårdsfester, idrottsevenemang eller en (historiskt färgad) procession. I standardprogrammet ingick slutligen avtäckandet av en staty, en (student)konsert, ett gemensamt besök på operan eller något annat kulturellt inslag.

Under senare delen av 1900-talet skedde en uppseendeväckande ökning av antalet jubileer. I första hand berodde det här på att man övergick från att anordna jubileer vart hundra år till att fira dem vart femtionde och t.o.m.

² Båda workshoparna arrangeras av Pieter Dhondt (Helsingfors universitet / FNRS-Université libre de Bruxelles), tillsammans med Robert Marc Friedman (Universitetet i Oslo), Guðmundur Hálfðánarson (Islands universitet) och Ejvind Slotved (Köpenhamns universitet).

³ Thomas P. Bekker; 'Jubiläen als Orte universitärer Selbstdarstellung. Entwicklungslinien des Universitätsjubiläums von der Reformationszeit bis zur Weimarer Republik', Rainer Christoph Schwinges (hrsg.), *Universität im öffentlichen Raum, Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte* 10 (Basel 2008), s. 92–93.

vart tjugofemte år. Här tog man exempel av den romersk-katolska kyrkans Heliga år eller Jubelår, som traditionellt firades med tjugofem års mellanrum. En annan viktig orsak till ökningen var att man vid sekelskiftet grundade många nya universitet i Europa och i Förenta Staterna, och att dessa firade sin (korta) historia 25 eller 50 år senare. Vidare planerade universiteten allt oftare särskilda jubileer för framstående personer inom vetenskaps- eller konstsamfundet, t.ex. ett 100-årsjubileum för att uppmärksamma Carl Linnés död år 1878.⁴

Universitetsjubileer resulterade alltså vanligtvis i den tidigare nämnda festskriftsinriktade historieskrivningen och hänförde sig till ett specifikt universitet. Den här workshopserien erbjuder däremot ett stimulerande jämförande perspektiv på jubileerna. Under de senaste årtiondena har ett urval historio-grafiska metoder blivit tillgängliga, och de har tillfört universitetshistorien nya insikter och en intellektuell livskraft, i synnerhet när det gäller att analysera jubileer. Här kan nämnas följande: den ”nya” kulturhistorien; en ökning av inriktningar som baserar sig på skapandet av traditioner och nationella identiteter; en kontextuell vetenskapshistoria har utvecklats och den leder till mer gedigna studier av den akademiska vetenskapens universitetskontext; genusforskningen ger anledning att undersöka de olika manliga idealen inom universitetskulturen och hur dessa ideal manifesterade sig i jubileums-ceremonier och -historiker. Programmet för workshopen i Helsingfors visar att universitetshistoria framstår som en livskraftig förmedlare av idéer och perspektiv mellan olika specialområden.

Med tanke på det gemensamma förflutna framstår det som självklart att granska universiteten i Nordeuropa tillsammans. I samband med universitetsjubileer betonade man kraftigt det gemensamma förflutna. Då Uppsala universitet firade sitt 400-årsjubileum 1877 valde man uttryckligen att presentera sig som förebild för och (mormors-)mor till de övriga nordiska universiteten, såsom Köpenhamn (1479), Dorpat (1632), Åbo (1640), Greifswald (grundat 1456, Sverige övertog det 1648), Lund (1668) och t.o.m.

⁴ 'Again a Celebration in Uppsala. The European Dimension of the Anniversary of the Death of Carolus Linnaeus in 1878' (Carl Frängsmyr – University of Uppsala). För att man skall kunna bilda sig en uppfattning om innehållet i workshopen kommer alla bidrag att nämnas skilt för sig. I den kommande publikationen kommer en artikel att ingå om 'A Northern European University in Germany. The Nordic Dimension of the Quartercentenary of the University of Greifswald in 1856', författad av Andreas Önnersfors (University of Sheffield), som tyvärr inte kunde delta i workshopen.

Christiania/Oslo (1811), hävdade Jakob Grot.⁵ Grot, som representerade Rysslands Vetenskapsakademi i S:t Petersburg, hörde till de utländska gäster som efter hemkomsten skildrade sin vistelse i Uppsala. De flesta imponerades stort av universitetets enorma vördnad för vetenskaperna, universitetsstudiernas öppenhet och studenternas privilegierade och respektabla ställning. Universiteten i Sverige och som en förlängning i Finland, Norge och Danmark visade, enligt gästerna, att små länder mycket väl kunde ha universitet med en hög intellektuell kvalitet.⁶

Festligheterna i Uppsala debatterades i länder som Ryssland, Frankrike och Belgien men i ännu högre grad av en stor del av det akademiska samfundet i de nordiska länderna. Hur stor roll spelade detta jubileum och andra universitetsjubileer i Nordeuropa när det gällde att utveckla skandinavistiska idéer och att främja det kulturella och vetenskapliga samarbetet mellan de nordiska länderna? Detta var huvudfrågan för workshopen och för den publikation som den resulterade i.. Eventuella följdfrågor är: hur utvecklades relationerna mellan de olika nordeuropeiska universiteten till följd av dessa jubileer? Hur gestaltade sig utvecklingen med tanke på dessa relationer, från Helsingfors universitets 200-årsjubileum år 1840 till den högtidliga invigningen av Islands universitet 1911? Och vilka följder hade dessa jubileer för liknande jubileer, t.ex. i Skottland?

Den första svårigheten som alla arrangörer måste ta itu med var valet av gäster som skulle inbjudas. De inbjudna från de övriga nordiska länderna fick vid alla jubileer en särbehandling jämfört med gästerna från andra länder. Men frågan kvarstod: hur extensivt skulle man tolka uppfattningen om vem som var nordeuropeisk eller nordisk, och vilken innebörd gav man egentligen termerna? I Sverige jämställde man ofta nordisk med svensk, och tanken om Finlands återerövring passade bra in här.⁷ Det var först när (den politiska) skandinavismens ivrigaste fas var över som finländarna fick samma status som de övriga nordiska bröderna; detta skedde t.ex. vid firandet av Lunds

⁵ Jakob Karlowitsch Grot, *Vospominanija o cetyrechosletnem jubilee Upsal'skago universiteta* (St Petersburg 1877), s. 11–13.

⁶ Pieter Dhondt, 'The Echo of the Quartercentenary of Uppsala University in 1877. Nordic Universities as Examples in Europe', inlämnad till *Scandinavian Journal of History*, 22 s.

⁷ Jfr Mary Hilson, 'Denmark, Norway and Sweden. Pan-Scandinavianism and Nationalism', Timothy Baycroft and Mark Hewitson (eds.), *What is a Nation? Europe 1789–1914* (Oxford 2006), s. 192–209.

universitetets 200-årsjubileum 1868.⁸ Men representanterna från Dorpat/Tartu och Greifswald intog en ganska tvetydig inställning under hela 1800-talet. I Uppsala försökte de svenska studenterna 1877 visa sina tyskspråkiga vänner att de var likvärdiga med sina kolleger från Helsingfors, Köpenhamn eller Oslo; men i den officiella processionen fick professorerna från Dorpat och Greifswald gå bland de ”övriga” europeiska gästerna.⁹

Dessa ”övriga” europeiska gäster lade vanligen inte märke till den här sortens interna diskussioner och konflikter. Deras uppfattning var att många av jubileerna karaktäriserades av en anda av nordeuropeisk enhet, medan organisatörerna ville att de främst skulle framstå som nationella manifestationer, med avstamp i Helsingfors universitetets 200-årsjubileum 1840.¹⁰ Trots Finlands långa och nyligen avslutade gemensamma förflutna med Sverige, inbjöds endast ett fåtal svenska delegater (alla hade nära band till Finland). Man ville inte stöta sig med de ryska myndigheterna, men avsikten var säkert också att betona festligheternas nationella karaktär; allt detta retade för övrigt upp svenskarna. Och när ett jubileum verkligen fick en nordisk utformning, som i Köpenhamn 1879, var det följden av en serie sammanträffanden snarare än av en genomtänkt plan.

Trots allt fanns det ett speciellt förhållande till de övriga nordiska (vad än det kan innebära) institutionerna. Detta framgick bl.a. av att man företrädesvis skänkte titeln hedersdoktor till vetenskapsmän och konstnärer från grannländerna. Vid varje enskilt tillfälle måste man på nytt ta ställning till frågan. Det är anmärkningsvärt att se skandinavismens gradvisa förändring; från att ha varit en regeringsstyrd politisk rörelse ända fram till 1860-talet utvecklades den på 1870-talet till att bli ett rent frivilligt åtagande inom konst och vetenskap. När det gällde universitetsjubileer, syntes utvecklingen i den roll studenterna spelade. Där deras lärare och administratörerna intog en försiktigare hållning som tog hänsyn till de skiftande nationella intressena, bibehöll studenterna sin entusiasm för den skandinavistiska saken mycket längre. De ville återknyta eller förbättra kontakterna till sina gelikar vid de

⁸ '1868: A Low Point in Scandinavian Cooperation. The 200th Anniversary of the University of Lund in the Period of the German Unification' (Fredrik Tersmeden – University of Lund).

⁹ 'The Echo of the Quartercentenary of Uppsala University in 1877 within the Nordic' (Pieter Dhondt).

¹⁰ 'The Bicentenary of Helsinki University in 1840. The Jubilee of a Russian University in a Nordic context' (Pieter Dhondt).

övriga nordeuropeiska universiteten genom informella möten och gemensamma dryckeslag. Vid sidan av de officiella jubileumsfestligheterna organiserade de dessutom en del uttryckligen skandinavistiska studentträffar (på 1840-talet och igen i Uppsala år 1875).

Vid de flesta jubileer strävade man efter att dimensionera festligheterna så att en balans uppnåddes mellan det nationella, det nordiska och det europeiska, medan tidens internationella politiska utveckling alltid påverkade händelserna. Då universitetet i Christiania (Oslo) firade sitt 50-årsjubileum, utnyttjade man tillfället till att betona det norska samhällets danska rötter, detta för att slippa underkasta sig ett svenskt övertagande. Den här politiken understöddes klart av de flesta danska gäster, bland dem den kände klassiske filologen Johan Nikolaj Madvig.¹¹ 15 år senare, i Uppsala 1877, höll Madvig ett annat tal som även det rönt uppmärksamhet. I talet lovordade han den svenska gästfriheten, men det var speciellt hans vältalighet – på latin – som väckte beundran.

Det var anmärkningsvärt att se i hur hög grad samma personer nämndes under hela workshopen. Ett av dessa namn var Ludwig Preller, professor i grekisk filologi vid universitetet i Dorpat. Preller representerade sin institution vid Helsingfors universitets 200-årsjubileum år 1840. Då han senare uttalade sig om evenemanget kunde han inte låta bli att uttrycka sig något kritiskt om bristen på erkänsla för det svenska förflutna, trots att han lovordade både stadens och universitetets blomstring. Endast två år senare avskedades Preller tillsammans med några andra alltför tysksinnade professorer, detta som en följd av Ulmannaffären.¹² Universitetet i Dorpat firade sitt 50-årsjubileum i liknande stämningar; efter revolutionerna 1848 rådde ett tilltagande reaktionärt klimat i Ryssland och många andra delar av Europa.

Andra återkommande element var de långvariga diskussionerna om hur jubileumsmedaljen skulle utformas (ev. sammankopplat med frågan om vem som tillhörde det nordiska samfundet), kvinnornas viktiga roll under jubi-

¹¹ 'Nationalism, Scandinavianism and Swedish-Norwegian Rivalry at the 50th Anniversary (1861) of the Royal Fredrik's University in Christiania (Oslo)' (John Peter Collett – University of Oslo).

¹² Enligt de ryska myndigheterna försvarade Karl Christian Ulmann, professor i praktisk teologi, alltför ivrigt det tyska språket, och dessutom skulle han ha varit alltför populär bland studenterna. Jfr Ville Tamul, 'Die Dörptsche Universität – Landes- oder Reichsuniversität? Zum Verhältnis von Deutschbalten, Stadt und Universität im 19. Jahrhundert', Helmut Piirimäe och Claus Sommerhage (hrgs.), *Zur Geschichte der Deutschen in Dorpat* (Tartu 2000), s. 87–112.

leerna (tanken är ju att hela nationen bör vara företrädd), och den imponerande repertoaren av skandinavistiska sånger som lämpade sig för det aktuella tillfället. De senare två temana kommer att vidareutvecklas i den separata ”Three the Nordic Countries are, the Nordic Maid But One’: Gender and Scandinavism in 19th century Students’ Songs to Woman” (Hanna Enefalk, Uppsala universitet). Därutöver delade många av jubileumsfesterna ytterligare ett gemensamt smärre mål, närmare bestämt insamling av stödmedel. I detta hänseende ledde ett utökat nordiskt samarbete ibland till högst praktiska resultat, såsom grundandet av en gemensam stipendiefond för studerande från Köpenhamn och Lund år 1869.

Upplösningen av den norsk-svenska unionen år 1905 ledde till ett abrupt slut för den skandinavistiska rörelsen. Samarbetet minskade betänkligt vid denna tid, trots att specifika samarbetsformer som den nämnda stipendiefonden naturligtvis kvarstod. Oslo universitets 100-årsjubileum ger uttryck för de ändrade attityderna. Jubileet dominerades av ett nationellt sinnat program, det internationella samfundet kom på andra plats medan de nordeuropeiska broderländerna rangerades som tredje i betydelse.¹³ Öppningsceremonierna vid det nya universitetet på Island samma år blev likaså huvudsakligen en nationell manifestation. Hädanefter var de isländska studerandenas utbildning inte längre beroende av universitetet i Köpenhamn eller av andra nordiska institutioner. Det nya universitetet skulle utmärkas för sin civilisation och modernitet, och visa att det isländska folket ”could show the world that they were no eskimo’s [sic](anymore)”.¹⁴

Sålunda ökade andelen utomnordiska gäster småningom vid dessa jubileer. Också för dem medförde besöken vissa förpliktelser. De hade ofta t.o.m. rest uttryckligen för att undersöka vilka företeelser i det aktuella universitetsjubileet som kunde vara till nytta för den egna institutionen. De skotska och tyska besökarna i Uppsala 1877 imponerades t.ex. av det smidiga samarbetet mellan universitetsadministratörerna och studenterna när det gällde att

¹³ ’Science, populist democracy, and honour: The 1911 100th jubilee celebration of the Royal Fredriks (Oslo)’ (Robert Marc Friedman).

¹⁴ ’The opening of the University of Iceland in 1911: The start of the integration in the Nordic academic community’ (Guðmundur Hálfðánarson).

förbereda jubileet, något de säkerligen kunde dra lärdom av.¹⁵ Och eftersom de nordiska och skotska universiteten har en liknande demokratisk karaktär, kommer jubileerna i Skottland att bli föremål för en separat jämförande studie.¹⁶ Speciellt iögonfallande är den gemensamma och kontinuerliga strävan efter en balans mellan det nationella (i detta fall det skotska), det regionala (i detta fall det brittiska samväldet) och det internationella i jubileerna.

En andra jämförande studie finns i en bibliografisk artikel som fokuserar på en speciell typs publikation som producerades vid många av jubileerna, nämligen jubileumsregistret.¹⁷ Artikeln börjar med det register som publicerades då Trinity College i Dublin firade sitt 300-årsjubileum 1892. Registret hade inspirerats av Edinburghsexemplaret från 1884, vilket i sin tur hade kopierats från Uppsalaförlagan från 1877. På detta och andra sätt fungerade Uppsalajubileet 1877 som ett exempel både för Edinburgh 1884 och för Köpenhamn 1879. Men 1911 såg Oslo och Island mycket mer till Syd- och Centraleuropa, såsom Bologna 1888, Leipzig 1909 och Berlin 1910.

Utvecklingen av de nationella, de regionala och de internationella särdragen inom universitetsjubileerna bildar den röda tråden i skriften som denna workshop har gett upphov till. Såsom redan nämnts, måste alla universitet i viss mån ta ställning till den offentligt proklamerade nordiska enheten. Men vad innebar detta i olika jubileumssammanhang och vilka var konsekvenserna av de speciella relationerna till universitetens nordeuropeiska broderinstitutioner? Fick det samarbete som följde jubileerna praktiska följder, och hurdana var de? Och slutligen en mycket relevant fråga: vad ville universitetsledningen uppnå med dessa storvulna minneshögtider som i den här uttryckliga och spektakulära utformningen dog ut efter första världskriget?

¹⁵ Robert D. Anderson, 'Ceremony in Context: The Edinburgh University Tercentenary, 1884', *The Scottish Historical Review* 87 (2008:1), s. 121–145 och Harald Lönnecker, "'...gilt es, das Jubelfest unserer Alma mater festlich zu begehen.'" Die studentische Teilnahme und Überlieferung zu Universitätsjubiläen im 19. und 20. Jahrhundert', Jens Blecher and Gerald Wiemers (hrsg.), *Universitäten und Jubiläen. Vom Nutzen historischer Archive*, Veröffentlichung des Universitätsarchivs Leipzig 4 (Leipzig 2004), s. 129–175.

¹⁶ 'Celebrations at Scottish universities: Aberdeen, Edinburgh, Glasgow and St Andrews in a comparative perspective' (Robert D. Anderson – University of Edinburgh).

¹⁷ 'The jubilee record as model and mirror: Trinity College Dublin, 1892' (Richard Kirwan – National University of Ireland, Maynooth).

SYNPUNKTEN

Historiska jubileer är politiska manifestationer

BO STRÅTH

Historiska jubileer är politiska manifestationer som upprepas med jämna mellanrum: årligen, vart tionde år, varje kvarts- eller halvsekel beroende på hur stor händelsen eller personen som celebreras var. Politisk manifestation innebär att betydelsen av och innehållet i jubileet förändras med opinionsläge och politiska konjunkturer.

En annan form av minnesmanifestering använder det offentliga rummet mer permanent. Det handlar om statyer eller större målningar som en del av den offentliga utsmyckningen. Här är dock effekten oftast att minnet suddas ut genom att det blir en självklar del av vardagen. Ett föremål som man ser varje dag märker man till slut inte. ”Zeigen ist verschweigen”, som den tyske begreppshistorikern Reinhart Koselleck uttryckte det, syftande bl.a. på alla praktfulla ryttarstatyer runt om i Europas huvudstäder. Med ett jubileum är det annorlunda. Där framkallas, eller skall man kanske hellre säga åkallas, minnet av händelsen eller personen i mer eller mindre rituella former. Händelsen eller personen förträngs inte ur minnet genom den ständiga närvarons självklarhet utan bringas rituellt till uttryck.

Vad som återstår av den historiska verkligheten efter den rituella filtretningen är en annan fråga. Ofta är distansen betydande genom den heroisering som följer med riten. Men som kritisk professionell historiker skall man vara försiktig på den här punkten, eftersom all historia är en efterhandskonstruktion sedd genom nuets specifika filter. Vi kan inte gå tillbaka i historien och uppleva förflutna händelser och personer som de verkligen var innan deras framtid blev vårt förflutna. Leopold von Ranke talade visserligen om ”wie es eigentlich gewesen” som målet för den historiska forskningen, där källorna tänktes tala om man bara grävde fram dem på rätt sätt.

Ranke blev föredömet för generationer av historiker, som glömde bort att Ranke själv var mer nyanserad än vad det enkla slagordet ger intryck av. Han betonade den historiska rekonstruktionen. Hans "wie es eigentlich gewesen" har ofta missförståtts och lett till en naiv syn på historikerns uppgifter och möjligheter. I förordet till sin historia om de romerska och germanska folken, där han myntade uttrycket, visade Ranke i motsats till vad som oreflekterat antas om honom, att han var väl medveten om skevheten i historieskrivningen. Historikerns intentioner är avhängiga av hans (det var en han på Rankes tid) åsikter och perspektiv ("Ansicht"). Historien är inte fri utveckling av sig själv eller ur källornas inre, utan ett kreativt ordnande av det förflutna eller med dagens språkbruk en konstruktion. Historien bedömde det förflutna för att lära för framtiden. Bedömningen gjordes från nuets upplevda behov. Men, sa Ranke i sitt förord 1824, så stora uppgifter låg utanför hans mer begränsade ambition med sin bok, som bara syftade till att visa hur det var. Den självpålagda begränsningen i det specifika fallet har misstolkats som Rankes generella syn på historien, och den motsägelsefulla spänningen i hans resonemang har inte uppmärksammats.

Den konstruktivistiska synen på historien innebär att historieskrivningen oundvikligen har en ideologisk dimension. Konstruktionen bygger förvisso på fakta, och källorna har som Reinhart Koselleck uttryckte det alltid veto-rätt. Men han sade också att de inte talar av sig själva utan måste bringas att tala genom historikerns frågor som alltid filtreras genom samhällssyn och teoretisk förståelse.

Historiska jubileer som politiska manifestationer sker därför inte som en motsättning mellan historiker och politiker utan som en samverkan om än med olika roller. Jubileerna är en marknad för historikerna där de inbjuds eller känner sig kallade att kommentera. Därför är det viktigt för historikernas långsiktiga legitimitet att de ständigt söker nya positioner och kritisk distans i sina kommentarer, att de pluraliserar och relativiserar ritualiseringen av firandet. På så vis kan de bidra till en vitalisering och utveckling av nya rentav kritiska perspektiv i stället för att bara bekräfta riten. Det är en svår men nödvändig uppgift. Ett samhälles eller en kulturs reflektion över sig själv förutsätter permanent kritiskt ifrågasättande och utvecklande av tvär- och motperspektiv för att inte stelna i farlig essentialisering och åsiktskonformerering.

Fram till för ett par årtionden sedan fanns det två europeiska ikoner bland jubileerna: 1789 och 1917. De franska och ryska revolutionerna var egentli-

gen djupt nationella händelser i specifika miljöer, men genom att de i propagandan förknippades med upplysningsvärdena frihet och jämlikhet gavs de en europeisk för att inte säga universell dimension. De universella anspråken delade till slut under det kalla kriget världen i två. 1789 blev västvärldens ikon och 1917 östvärldens. Dessa anspråk hade redan tidigt givits militära uttryck. I båda fallen hade oron för att revolutionen skulle komma av sig drivit revolutionärerna till militär expansion som inte stannade vid Europas gränser, och i så måtto hade händelserna en tydlig transnationell europeisk dimension, men det var knappast den utvecklingen som åsyftades i retoriken om det universella. Retoriken försökte tvärtom skyla över de maktpolitiska aspekterna.

Synen på de båda ikonerna relativiserades kraftigt 1989. Det året hade Frankrike under president Mitterands aktiva ledning förberett sig på att fira tvåhundraårsminnet av hela Europas revolutionära födelse. Firandet skulle inte begränsas till den 14 juli utan hela 1989 var tänkt som ett stort franskt europeiskt jubelår. Allt detta kom av sig när plötsligt en riktig revolution inträffade på ett helt annat håll i Europa. Mitterand, representanten för den franska revolutionen, fick bråttom och ilade omkring för att efter murens fall och den andra tyska novemberrevolutionen söka förhindra den tyska återföreningen. Mannen som ville fira Revolutionen 1789 blev antirevolutionären som ville förhindra revolutionen 200 år senare.

Det är klart att händelserna 1989 eliminerade ikonerna 1917. Vidare relativiserade murens fall 1989 minnet av den franska Bastiljens fall 200 år tidigare. Frihetens barrikader flyttades från Paris till Berlin. 1789 var inte längre den självklara utgångspunkten för Europa, eftersom det årets händelser i en lång historisk utveckling till slut hade delat Europa i två hälfter. 1989 återförenade inte bara Tyskland utan också Europa.

Vilka förutsättningar har då 1989 att ersätta de båda tidigare ikonerna? Till en början fanns en ambition att göra 1989 till utgångspunkten inte bara för en ny europeisk historia utan för hela världens. I den sanslösa extasen efter Sovjetväldets fall sågs världen som slutgiltigt enad genom liberalismens triumf. Historien hade med Fukuyamas ord kommit till sitt slut, precis som Karl Marx en gång hade förutsagt, men en historisk etapp tidigare. 1989 blev en slutpunkt för en värld som dittills varit söndrad av krig och elände och en startpunkt för en ny värld av fred och välfärd för alla. Berättelsen om ekonomisk globalisering för fred och välstånd formades till en mäktig ideologi av akademiker, politiker och företrädare för ekonomiska intressen i förstärkande

samverkan. Det kalla krigets grå verklighet förträngdes eller mindes som en kontrast till de nya horisonterna.

Snart efter 1989 upptäckte emellertid allt fler att det inte är så lätt att skapa mänsklig gemenskap utan gränser. Samuel Huntington bidrog till att avhjälpa problemet genom att göra civilisationer och religioner till föremål för nya gemenskapsskapande gränser, vilket var en innovation i förhållande till den tidigare betoningen av politiska gränser. Därmed bidrog han till nedtoningen av det politiska ansvaret och till tron på utvecklingen som driven av anonyma krafter eller av naturen själv. Civilisationer och religioner, inte handlande politiker, framkallade krig och konflikter. Den 11 september 2001 punkterade myten om den globala nystarten 1989 och gav de anonyma krafterna ett namn: Osama Bin Laden, men globaliseringsretoriken och anonymiseringen av det politiska ansvaret fortsatte i president Bushs manikeiska världsbild av det goda i kamp mot det onda. Först kollapsen av finansmarknaderna hösten 2008 fick också globaliseringsberättelsen om en värld utan gränser och utan politiskt ansvar att störta samman.

The Fall of the Wall Street 2008 var på ett sätt lika dramatiskt som *The Fall of the Wall* 1989, en världsbild störtade slutgiltigt samman, även om tecken på urholkning i båda fallen sedan länge hade förebådat kollapsen för dem som ville se. Men 2008 lär knappast bli en ny samlande minnesikon. Tidens tecken är snarast försök att knyta samman kontinuiteten till den värld som antas ha förtts 1989, att konstruera kontinuitet och tona ned brottet.

1989 lyckades för en kort tid etablera sig som en ny *Stunde Null*-myt efter förlagan 1945 i Tyskland, då allt det gamla antogs ha försvunnit och allt var nytt. 2008 har inga sådana ambitioner. I stället för *Hour Zero* handlar det om brobygge och restaurering av den ordning som kollapsade. 1789, 1917, 1945 och 1989 har liksom 1975 i Spanien efter Franco konstruerats som årtal då en ny värld tog form och en gammal gick under. Den långsiktiga utvecklingen och den historiska forskningen från tilltagande distans har relativiserat euforin kring dessa årtal. Längst var den verksam kring 1789 och i delar av Europa också kring 1917. Den tyska myten om 1945 konfronterades av 1968-generationen och den globala myten om 1989 av ekonomiska realiteter likaså efter ett par årtionden. De blev alltså mer kortlivade som europeiska ikoner, 1989 möjligen därför att årtalet kidnappades och amerikaniserades. Med säkerhet kommer minnet av den tyska resningen i november 1989 att bestå och fortsätta att firas. Återföreningens ekonomiska och politiska svårigheter gav från början den tyska minnesbilden en mer realistisk och mindre

euforisk prägel än den måttlösa globaliseringsretoriken om historiens slut. Som ett europeiskt minne består 1989 som slutpunkten för det kalla kriget och början på en ny europeisk förening, men detta minne är nära förknippat med de många svårigheter som följde och att allt inte blev bättre.

En annan europeisk ikon, ehuru mindre politiserad och därför av lägre dignitet än 1789 och 1917, men med större anknytning till Sverige och Finland, är 1648 som året då det europeiska statssystemet grundlades. En harmonisk fredsordning skapades där suveräna centralstater balanserar varandra. Att fredsordningen i praktiken under de närmaste århundradena mer handlade om krig förträngs i mytologins retoriska språk. En sedan en tid pågående historierevision ifrågasätter mytologin. Historierevisionen kommer till tydligt uttryck i en kommenterad nyutgåva av fredstexten på svenska utgiven av Peter Haldén. Historierevisionisterna hävdar övertygande att 1648 i viktiga avseenden representerar kontinuitet snarare än brott. Såväl före som efter 1648 fortsatte furstar och dynastier att vara primära politiska aktörer som styrde över grevskap, furstendömen, hertigdömen och kungariket snarare än moderna stater i vår tids mening. Giftermålspolitik gick hand i hand med krigspolitik i syfte att säkra dynastiernas överlevnad eller expansion, varvid det europeiska rummet var ändligt och därmed gjorde allt till ett nollsummespel. Den pågående omtolkningen av fredernas och fredsdocumentets betydelse betonar hur gestaltarna av det mytiska perspektivet löpt häcklopp över källan. Den konventionella *international relations*-synen (IR-teorin) utvecklad av Henry Kissinger och andra uttolkare tecknar en idealbild som endast delvis har stöd i fördragstexten och i de politiska praktiker som följde på freden. Historierevisionens resultat gör det högst motiverat att på nytt uppmärksamma texterna för att bygga under ett mer kritiskt, d.v.s. historiskt realistiskt perspektiv, som betonar hur bräcklig och tillfällig och situationsbunden snarare än nydanande och uttryck för en stor plan freden 1648 var. Det finns i det avseendet ett tydligt budskap till vår egen tid att vaska fram under myten om 1648. I bräckligheten finns en europeisk erfarenhet att peka på med relevans för dagens situation.

Historikers och politikernas ömsesidigt förstärkande konstruktion av kollektiva minnesbilder inskränker sig inte som i exemplen ovan till specifika i tiden koncentrerade händelser utan kan också avse mer utdragna företeelser som bringas till erinring, mer i de politiska och historiska talen och skrifterna än på särskilda minnesdagar. Trettiotalskrisen är ett sådant exempel, som i den angloamerikanska världen går under beteckningen *The Great Depression*,

krisernas kris. Bilden av trettioårskrisen gavs tydlig relief under 1960-talet som en kontrastteckning till en värld som inte längre kände ekonomiska sammanbrott av det slaget utan bara tillfälliga svängningar längs en tillväxtaxel som pekade ständigt högre. Trettioårskrisen tecknades som en sorts *Hour Zero*. När massarbetslösheten kom tillbaka ett årtionde senare fanns det plötsligt skäl att minnas 1930-talet på ett annat sätt. Man såg likheter och paralleller och frågade sig vilka erfarenheter man dragit den gången och i vilken mån de kunde spela en roll i den nya situationen. Att vi åter befinner oss i en situation liknande den under 1970-talet, fast depressionen kanske är ännu djupare, och att referenserna till det stora sammanbrottet 1929 åter hör till ordningen för dagen, behöver inte påpekas.

De jubileumsikoner som här har nämnts handlar om stor historisk dramatik, vilket gör dem väl ägnade som kollektiva referenspunkter att samlas kring. Händelser som den 25 mars 1957 eller den 1 maj 2004 behöver inte nödvändigtvis vara mindre omvälvande i ett historiskt perspektiv, men av någon anledning har de inte fått samma folkliga uppslutning eller på samma sätt tjänat som orienteringsspunkter vid konstruktionen av ett kollektivt minne. Romfördraget som EU:s västeuropeiska födelse, och den stora utvidgningen 2004 som dess nyfödelse genom att hela Europa samlades politiskt, har av olika anledningar förblivit eliternas manifestation i ett övertydligt symbolspråk, där man sökt förmedla myten om hur några få män på andra världskrigets ruiner såg ljuset och skapade den europeiska endrårken, vars historiska förebild ohistoriskt söktes i Karl den stores 800-tal. Det mytiska språket har inte appellerat till människors vardagsupplevelser.

Från denna europeiska panoramateckning kan man kasta blickarna mot den nordiska ramen. Den illustrerar kanske ännu tydligare än konstruktionen av de europeiska minnesbilderna hur olika hågkomsterna är. Åren 1809, 1814 och 1905 är tre nordiska ikoner. 1809 var året som man i Sverige vill minnas som den tragiska händelsen då Finland gick förlorat, men som man i Finland inte bara vill och kan se som förlusten av ett moderland utan också som början på en självständighet där på sikt och efter många historiska förvecklingar moderlandet blev ett broderland. Lantdagen i Borgå i mars 1809 fick en helt annan betydelse i Finland än i Sverige. Den svenska aktivismen som tidvis under 1800-talet blommade upp hade orealistiska ambitioner att återerövra Finland. Ambitionerna var särskilt synliga under Krimkriget. År 1918 och under vinterkriget var de mer sublimerade som känslan av ett särskilt ansvar för Finlands öden och ett uppdrag i öster. Därvid stannade emel-

lertid ansvaret vid frivilliginsatser. Detta var en svensk minneskonstruktion som av uppenbara historiska skäl inte var särskilt attraktiv i Finland.

Ofta har händelsen 1809 i Sverige beskrivits som traumatisk. Ett trauma innebär enligt psykiatrin en situation där minnet av en förfluten händelse är så stark att man varken kan tala om händelsen eller glömma den. Den förtigs men ihågkoms förhindrad att tematiseras och komma till uttryck och verkar därför blockerande i personlighetsutvecklingen. Alltför ofta har termen missbrukats som en socialpsykologisk metafor för hela samhällen i senare årtiondens minnesforskning i historia och andra discipliner. Det finska inbördeskriget eller krigsupplevelsorna 1939–1944 kan säkert tematiseras med ett begrepp som trauma, men knappast 1809. Händelsen upplevdes som tragisk och därmed smärtfylld i Sverige och delvis nog också i Finland, men där mycket mindre p.g.a. de nya möjligheter som öppnades. Händelsen förträngdes inte traumatiskt i Sverige utan kommenterades i sorgearbetet rationellt med Esias Tegnér's formulering att uppgiften nu var att återerövra Finland inom Sveriges gränser, d.v.s. att satsa på inre samhällelig konsolidering och modernisering i stället för som tidigare i historien på militär revansch. Därmed fick också i Sverige 1809 ett positivt drag som början på något nytt, inte minst manifesterat i den nya författningen 1809. Men långt fram i historien fanns som en underström känslan av ett kvarstående svenskt uppdrag i öster. Den fick förvisso allt mindre politisk relevans, vilket den officiella politiken under vinterkriget visar, men att underströmmen trots allt fanns visar de svenska frivilliginsatserna 1939–1940. På det officiella planet fick underströmmen utrikesministern Rickard Sandler att lämna regeringen 1939 just p.g.a. Finlands- och Ålandsfrågan. En normalisering i det avseendet skedde nog först under 1960-talet, då bilden av en nordisk samhällsmodell började tecknas inifrån och utifrån, där autostereotyper och xenostereotyper av det specifikt nordiska ömsesidigt förstärkte varandra. Sverige och Finland blev två parallella länder i samverkan, broderländer liksom Danmark, Norge och Island, fast det sistnämnda landet ofta glömdes bort i retoriken. Som länder med parallella utvecklingar är det klart att de inte kan kollektivt konstruera samma minnesbild av 1809, men det är också klart att båda varaktigt präglats av minnet av 1809 och gjorde det i alldeles särskild grad ett jubileumsår som 2009.

Det är inte utan intresse att notera att det 1909 snarare var nederlaget vid Poltava 1709 än 1809 som man åkallade i de svenska festtalen. Fyra år efter upplösningen av den svensk-norska unionen fanns det inga starka känslor för

att stanna kvar vid minnet av förlusten av ännu ett land. År 1709 var sedan 1800-talet liksom 1632 och 1718 svenska minnestroper som sublimerade nederlag, lidande och död. De svenska hjältekungarna dog på slagfältet vilket inte hindrade att deras död användes för konstruktionen av svensk storhet. Firandet av årsdagarna 1632 och 1718 var laddade av nationella känslor ända in på 1960-talet, då de tämligen snabbt förkastades till historiens skräpkammare i takt med den socialdemokratiska välfärdsstatens framväxt.

1814 och 1905 är andra märkesår som både förenar och skiljer skandinaviska folk. 1814 var i Norge slutet på den danska natten i den norska historieskrivningen och återknytningen till medeltidens norska storhet med en egen stat, men början till en autonom tillvaro i den svenska skuggan. Autonomi var genom denna skugga inte lika odelad som den blev 1905. Inte sällan tecknas i den norska historieskrivningen bilden av 1905 som förprogrammerad i 1814, en självständighet i två steg. År 2005 mindes man med särskild eufori 1905 i Norge. Sverige bjöds in att dela glädjen och även om den norska triumfen 1905 hade motsvarats av svenska känslor av förtret – snarare än tragedi som 1809 – kunde man hundra år senare kostas på sig att delta i – och i många fall också dela – den norska glädjeyran. En höjdpunkt var nog 17 maj-firandet i Stockholm med norsk fanborg som man annars bara ser i Norge. Stora historiska forskningsprojekt hade under närmare tio år förberett teckningen av två självständiga nationer i fruktbart samarbete sedan 1905. Unionen, som i den svenska historieforskningen under halvseklet före 1905 varit det kanske mest debatterade ämnet men under seklet därefter förbigicks i en *bypass*-operation, återkom i den svenska historiografin och i den politiska minneskonstruktionen.

Förberedelserna för hågkomsten av 1814 är i full gång. Aktivast är norska historiker men minnesteckningen berör också Danmark och Sverige. För Danmark handlar det om förlusten av Norge. För Norge var det början på den förhatliga unionen, men också början på självständigheten. Känslorna är mer blandade kring 1814 än 1905, men på det entydigt positiva kontot förs naturligtvis 17 maj, vilket inte är en liten sak. Därtill kommer att 1814 konventionellt ses som första steget mot 1905. För svenskarna återigen var 1814 början på den period som man före 1905 gärna tematiserade men därefter helst ville glömma. Liksom i Norge kan stämningarna inte förväntas bli entydiga. Förutsättningarna finns för en nyanserad minnesbild och känslomässigt mindre engagerande än 2005 och 2009. Det behöver inte nödvändigtvis vara en nackdel, även om det skall betonas att den nordiska ömsesidiga förstäl-

sen av olika erfarenheter av gemensamma upplevelser varit betydande redan 2005 och 2009. Det nordiska firandet av nationella märkesdagar är mindre pompöst än militärparadernas Champs Elysées den 14 juli eller sedan ett tiotal år Rom den 2 juni. Barnens norska flaggtåg den 17 maj är snarast en motbild till militärparadernas Paris och Rom.

Den nordiska bild som avtecknas efter jubileumsåren 2005 och 2009 är en växande insikt om en gemensam historia som flätat samman de nordiska länderna men resulterat i mycket olika minnesbilder. Den växande insikten om den samtidiga likheten och olikheten, att vi minns samma händelser men på olika sätt, är en god grund för förstärkta känslor av samhörighet. Den grunden utgår från respekt för olikhet. Den växande nyanseringen mellan delade såväl som unikt egna erfarenheter utgör en mer solid empirisk grund än vad panegyriska och ohistoriska festtal om endräkt utan dispyter erbjuder.

Nationell narcissism

STUART BURCH¹

Den 3 september 2008 möttes Köpenhamns turister av en ovanlig syn. Stadens mest ikoniska symbol – Den lille Havfrue på Langelinie – hade tillfälligt dubblerats. Sjöjungfrun, som vanligtvis brukar blicka långt ut över havet, satt nu och betraktade sin egen reflektion i en stor spegel som hade satts upp bredvid henne. Den hade placerats där av konstnärerna Michael Elmgreen och Ingar Dragset som föremål för ett fotografiskt konstverk med titeln *When A Country Falls In Love With Itself*².

”Such self-absorption, such narcissism, is natural to nations”, påstår Krishan Kumar.³ Under nationella jubileer intar denna narcissism med till synes självklar pondus den nationella huvudscenen. ”När ett land blir förälskat i sig själv” kunde vara en ordboksdefinition av termen ”nationellt jubileum”. Dessa (nu)tidsbestämda paketeringar av specifika historiska händelser eller kanoniska figurer utgör ett kontinuerligt frambesvärjande av nationen. De initieras ovanifrån av en känsla av moraliskt ansvar, och som officiellt sanktionerade självreflektioner fungerar nationella jubileer som försök att ”stötta upp” nationen. Det faktum att dessa evenemang blir så omtvistade visar att de representerar en viktig del i en ständigt pågående process av identitetsformering och -reproduktion. Michael Billig hävdar att: ”national histories are continually being rewritten, and the re-writing reflects current balances of hegemony”.⁴ Aldrig är väl detta så tydligt som under nationella jubileer.

¹ Den här artikeln hade inte varit möjlig utan stöd från Norges forskningsråd (Projekt-nummer: 164925), som finansierade min forskning vid Oslo Universitet 2005. Jag vill också tacka Cecilia Notini Burch som har hjälpt mig med översättningen av denna text.

² 2008, C-print, plexiglas, 200 x 149,3 cm, Galleri Nicolai Wallner.

³ Krishan Kumar, *The making of English national identity* (Cambridge 2003), s. 21.

⁴ Michael Billig, *Banal nationalism* (London 1995), s. 71.

Michael Elmgreen & Ingar Dragset, When A Country Falls In Love With Itself. Bilden är kopieringsskyddad och har publicerats med tillåtelse av både Galleri Nicolai Wallner och Edvard Eriksens dödsbo.

Norges hundraårsevenemang 2005 utgjorde ett utmärkt exempel på identitetsförmering och -reproduktion. I ett försök att hejda ett alltför empatiskt utbrott av nationalism, valde evenemangets organisatörer att karaktärisera det som en ”markering” snarare än ett ”firande”. Mantrat ”hundraårsmarkeringen” valdes även för att möjliggöra att också Sverige skulle kunna tolka och minnas händelserna 1905 utifrån ett positivt perspektiv. Den fredliga upplösningen av unionen användes officiellt som ett sätt att främja bilden av de två skandinaviska nationerna som ”supermakter för fred”. Detta förklarar bl.a. varför Nobels Fredssenter i Norge inledde sin verksamhet under jubileumsåret och invigdes av Norges och Sveriges kungliga familjer tillsammans.

Denna till synes välvilliga och naturliga applicering av arvet från det förflutna på nutidens verklighet maskerade några mindre bekväma sakförhållanden. Få ord yppades t.ex. om det faktum att Norge 2005 köpte hälften av andelarna i vapentillverkaren Nammo, eller att Norge 2003 var rankat som världens sjätte största exportör av vapen. År 2006 vägrade Norsk rikskringkasting AS – NRK – att sända en dokumentär som granskade Norges roll i vapen-

industrin.⁵ Detta, och Sveriges misslyckade försök att sälja JAS Gripens stridsflygplan till Norge under 2008, kunde vara intressanta och tänkvärda utställningsämnen för Nobels Fredssenter i Oslo eller Nobelmuseet i Stockholm.

Vad gäller de historiska aspekterna av 1905 behandlade organisatörerna av "hundraårsmarkeringen" Norge som vore det "an empty vessel that had to be filled with 'history'".⁶ Detta karakteriserades bl.a. av det faktum att tidningen *Aftenposten* på själva hundraårsdagen avslöjade att allmänhetens kunskap om unionsperioden och dess upplösning var i det närmaste obefintlig.⁷ Men efter ett år av ansträngning och en uppsjö av publicerad forskning i syfte att upplysa allmänheten om Norges nationella historia, konstaterade ändå några debattörer att hundraårsmarkeringen av 1905 hade varit "historielös"⁸.

Detta leder till en central fråga: om man bortser från organisatörers och finansierers stundtals rätt okritiska självberöm, vad är meningen med – och vad blir resultatet av – jubileer såsom "hundraårsmarkeringen"? Alldeles för många av de evenemang som ägde rum i Norge 2005 var "toppstyrda". Vid de tillfällen då *publiken* tilläts vara aktiv, var det ingen som brydde sig om att spela in eller på annat sätt bevara deras tankar och reflektioner.⁹ Ändå finns det sedan länge teknologi som t.ex. "human-computer interaction, computer-supported cooperative work and [...] interaction design" som möjliggör aktivt deltagande vid utställningar.¹⁰ Ciolfi m.fl. ger exempel på utställningar som till stor del utformas av publiken. Detta samarbetsinriktade angreppssätt "stimulerar till social interaktion" genom att tidigare besökares idéer och åsikter lagras och används för att inspirera till dialog med framtida besökare.

⁵ Asle Skredderberget, 'Staten kjøper seg opp i omstridt våpenprodusent', *Aftenposten*, 24.11.2005. Källa: <http://www.aftenposten.no/nyheter/okonomi/article1163801.ece> (sidan besökt senast 24.11.2005). Informationen om Norges export är hämtad från Statistisk sentralbyrå (<http://www.ssb.no>). Arve Henriksen, 'NRK rejects film that debunks Norway's peaceful image', *Aftenposten*, 31.03.2006. Källa: <http://www.aftenposten.no/english/local/article1264501.ece> (sidan besökt senast 31.03.2006).

⁶ Jörn Rüsen, 'What is historical consciousness? A theoretical approach to empirical evidence' (2001). Källa: <http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewpaper.php?8> (sidan besökt senast 8.10.2008).

⁷ Hedda L. Bredvold, 'Etter 100 år er det meste glem't', *Aftenposten*, 3.04.2005, s. 6.

⁸ Kaja Figenschou, 'Historieløs feiring', *NRK*, 2.12.2005. Källa: <http://www.nrk.no/nyheter/kultur/5286379.html> (sidan besökt senast 9.10.08).

⁹ Stuart Burch, 'Love thy neighbour', *Museums Journal*, 105 (2005:10), s. 34–37 (s. 37).

¹⁰ Luigina Ciolfi et.al, 'Including visitor contributions in cultural heritage installations: designing for participation', *Museum Management and Curatorship*, 23 (2008:4), s. 353.

Besökare ”bidrar därmed aktivt till utställningen och till skapandet av en stomme med information”.¹¹

Det är precis den här sortens dynamiska, pluralistiska attityd som borde prägla framtida jubileer. Det faktum att det *kommer* att dyka upp framtida jubileer kan vi nämligen vara helt förvissade om. ”Hundraårsmarkeringen” var endast ett genrep inför tvåhundraårsminnet av 1814. Norges markering av 1905 som inte på något sätt är ett isolerat exempel utgör del av en sorglös årsdagsfirande attityd till det förflutna. I Norge skådar man för tillfället en oavbruten serie kommande jubileer: åren 2006, 2007, 2009 och 2013 uppmärksammar man minnet av Ibsen, Grieg, Hamsun och Munch, som alla tillhör Norges panteon.

Den obevkliga nödvändigheten av att uppmärksamma 1814–2014 bekräftar Pierre Noras påstående att vi i dag är drabbade av ”commemorative bulimia”.¹² En människa som drabbas av bulimi lider förutom av hetsätande också av en konstant besatthet av sin egen kroppsform och vikt.¹³ Metaforiskt sett gäller detsamma för nationer. Därför är Elmgreen & Dragsets *When A Country Falls In Love With Itself* en så passande symbol för fenomenet nationella jubileer. Samtidigt som hon betraktar sin egen spegelbild med vad som ser ut som stor beundran, kan Den lille Havfrue likväl också kasta kritiska blickar på sin egen fysik.

Den titel som Elmgreen & Dragset har givit sin modifierade jungfru blottar verkets tydliga angrepp på nationalismen. Det har tolkats som en kritisk kommentar till ”den allt kraftigare högerinriktade lobbyverksamheten i dansk politik”.¹⁴ Verket har också ansetts kritisera ”at självfejrning ofte knytter sig til nationale symboler med den betænkelige konsekvens, at perspektivet på verdens indsnævres”.¹⁵

¹¹ Luigina Ciolfi et.al., ’Including visitor contributions in cultural heritage installations’, s. 357.

¹² Pierre Nora, *Realms of memory: the construction of the French past. Volume III: Symbols* (New York 1998), s. 609; Stuart Burch, ’The texture of heritage: a reading of the 750th anniversary of Stockholm’, *International Journal of Heritage Studies*, 11 (2005:3), s. 211–233 (s. 213).

¹³ *Oxford English Dictionary* (London 1989). Uppslagsord: ’bulimy’. Källa: <http://dictionary.oed.com/cgi/entry/50029049> (sidan besökt senast 8.10.2008).

¹⁴ Clemens Bomsdorf, ’Row over Little Mermaid move’, *The Art Newspaper*, (96), 12.11.2008. Källa: <http://www.theartnewspaper.com/article.asp?id=16448> (sidan besökt senast 24.11.2008).

¹⁵ *U-TURN Kvadriennale for Samtidskunst*. Källa: <http://www.uturn-copenhagen.dk/30510.5.32/Elmgreen%20&%20Dragset%20> (sidan besökt senast 24.11.2008).

Detta slags begränsade fokus är temat för en rapport från 2008, *Botenfor nasjonen i tid og rom: fortidens makt och fremtidens muligheter i norsk historieforskning*. Rapporten, som sponsrades av Norges forskningsråd, undersöker elva akademiska institutioner i Norge som utför historisk forskning. Den kritiserar vad den ser som ”den nasjonale fikseringen og den metodologiske nasjonalismen” som karaktäriserar mycket av den forskning som produceras av akademiska historiker i Norge, liksom i många andra länder.¹⁶ För att komma tillrätta med detta efterlyser rapportens författare forskning som å ena sidan är mer teoretiskt utvecklad och politiskt intresserad, å andra sidan mer internationaliserad och komparativ. Den mest frapperande sammanfattande kommentaren fälldes av rapportens huvudman, Bo Stråth vid Helsingfors universitet, i en intervju i tidningen *Klassekampen*: ”Vi etterspør at norske historikere i større grad problematiserer nasjonens grenser”.¹⁷

Mot bakgrund av kritiken i rapporten, kan man konstatera att nationella jubileer utgör ett eldprov för professionella historiker. Jubileerna tillför onekligen resurser till hela den kulturella sektorn, då de frestar med värdefullt finansiellt stöd till projekt, publikationer och presentationer med historiskt tema, och akademiska historiker står allt som oftast först i kö. Men hur många av de monografier som jubileerna resulterar i bidrar med något nytt eller något av central betydelse för den historiska vetenskapen? Och hur många blir lästa av den större allmänheten?

Jubileets formel måste göras om. Det bästa sättet att göra det på är att skifta fokus från ”historia” till ”historiemedvetande” (*historical consciousness*). Det förra är studiet av det förgångna, det senare, som Peter Seixas konstaterar, handlar om ”hur människor ser på det förflutna”.¹⁸ Historiemedvetande bygger vidare på historiografien och utvidgar sitt omfång från den lilla klicken av akademiska historiker till allmänhetens förståelse av ett ”gemensamt” förflutet.¹⁹

¹⁶ Bo Stråth, m.fl., *Evaluering av historiefaglig forskning: Bortenfor nasjonen i tid og rom: fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning* (Oslo 2008), s. 174.

¹⁷ Citerad i Mads Breckan Claudi ’– Må kritisere rådende teori’, *Klassekampen*, 23.7.2008, s. 18–19.

¹⁸ Peter Seixas, ’Proposal for a centre for the study of historical consciousness’ (Vancouver, 17.04.2002). Källa: <http://www.senate.ubc.ca/vancouver/minutes.cfm?article=minute01-02/0402/0402.html> (sidan besökt senast 8.10.2008).

¹⁹ Peter Seixas, ’Introduction’, s. 3–20 i Peter Seixas (red.) *Theorizing historical consciousness* (Toronto 2004), s. 5.

Historical consciousness can thus be defined as individual and collective understandings of the past, the cognitive and cultural factors which shape those understandings, as well as the relations of historical understandings to those of the present and the future.²⁰

Detta växelförhållande mellan det förflutna, nutiden och framtiden återupprepas av bl.a. Saul Friedlander. Han definierar historiemedvetande som "the consciousness of the passage of time and of the possibility of interpreting diverse events within the context of their temporal setting".²¹ Denna definition tillhandahåller en ideal riktlinje för hur man borde realisera fenomenet jubileer och utnyttja deras fulla potential. Den skulle kunna inspirera till kontextuell dubblering: ett evenemang skulle kunna utvärderas både i kontexten av det historiskt förflutna *och* i kontexten av här och nu. Sammantaget skulle ett sådant jubileum gestalta en kärnfull "vision av nutiden och framtiden".²²

Jubileerna kunde avancera ytterligare om de som arbetade med dem skulle begrunda de fem principer som Peter Seixas anser vara nödvändiga för historiemedvetandets utveckling och framåtskridande:²³

- Föreina "professionella" och "populära" uttryck av historia
- Utvärdera teorier om historiemedvetande genom ständig empirisk omprövning
- Förfäktat det jämförande perspektivet då olika former av historiemedvetande studeras
- Värna värderingar som främjar ett rättvist och demokratiskt samhälle
- Acceptera att historiker också måste se sin egen verksamhet utifrån ett historiskt, kontextuellt perspektiv

Den första punkten är särskilt viktig. I stället för att inleda ett jubileum med grundantagandet att människor är okunniga om det förflutna, vore det mer produktivt att etablera en grundlig dialog mellan den akademiska sektorn, den "officiella" historien, och de många sätt på vilka det förflutna är närvarande i människors sociala liv. Det hör till jubileets privilegierade roll att det kan och bör motverka alla slags hierarkiska uppdelningar. Som sådant bör en av jubileets fundamentala uppgifter vara att förvissa sig om sitt mottagande: att se hur det interagerar med det historiska medvetandet hos olika individer och grupper i samhället. Detta är särskilt nödvändigt eftersom jubileer till sin natur utgör exempel på "offentlig historia" ("public history"). Historiker

²⁰ Seixas, 'Proposal for a centre for the study of historical consciousness'.

²¹ Saul Friedlander, 'The end of innovation? Contemporary historical consciousness and the "end of history"', *SubStance*, 19 (1990:2–3), s. 29–36 (s. 30).

²² Friedlander, 'The end of innovation?', s. 30.

²³ Seixas, 'Introduction', s. 10–16.

behöver hitta sätt att kommunicera med en så bred publik som möjligt. Norges jubileum 2014 bör inte bli en återupprepning av ”samma gamla vanliga historiker” som skriver ”samma gamla vanliga historia” på ett språk som bara de förstår. Och det bör inte heller upprepa misstaget från ”hundreårsmarkeringen” då Norges minoritetsgrupper lämnades utanför deltagandet.²⁴

Denna rätt hårda kritik till trots, bör man ändå konstatera att ”hundreårsmarkeringen” lyckades åstadkomma en sak av stor betydelse. Evenemanget bekräftade John R. Gillis påstående om att det förflutna endast blir meningsfullt genom interrelationen mellan identitet, minne, tid och rum.²⁵ Att det förhåller sig på det sättet framstod särdeles klart i jämförelsen mellan nutida attityder och inställningar till 1905 i Norge respektive Sverige: medan året i det förra ideligen framställs som ett avgörande politiskt ögonblick, ser man i det senare till andra datum för att rama in landets nationella historia.²⁶ Detta verkar prägla både den akademiska historieskrivningen och allmänhetens historiska medvetande.

Tvåhundraårsjubilerandet till minne av 1814 borde ta denna asymmetri till sig som sin faktiska *raison d'être*. Det skulle bekräfta att historiska ”fakta” inte är någonting i sig själva utan tolkningen av dem – och att historiska fakta kan leda, och ofta också gör det, till ”radikalt olika sätt att förstå och använda det förflutna”.²⁷ Man behöver bara se på Estlands ”krig mot monumenten” för att inse att samhället lider av ett överhängande behov av att lära sig hantera olikartade och mångfacetterade tolkningar av det förflutna.²⁸

Det är här det ofrånkomliga tvåhundraårsfirandet av 1814 kan spela en särskild roll. Och detta är mycket tack vare ett slumpmässigt sammanträffande av årsdagar. Historieskrivningens, och i synnerhet jubileers, selektiva natur kommer att framstå med all önskvärd tydlighet 2014. Evenemangen till minne av 1814 i Norge (och eventuellt också i Danmark och Sverige, dock av andra anledningar) kommer nämligen att överskuggas av ett annat årtal i historien – ett år som kommer att engagera i stort sett hela Europa och

²⁴ Ånund Brottveit & Anne Selbekk, *Hundreårsmarkeringen – en markering av det flerkulturelle Norge?* (Rapport 2006: 4, Diakonhjemmet Høgskole).

²⁵ John R. Gillis (ed.), *Commemorations: the Politics of National Identity* (Princeton 1994).

²⁶ Burch, 'Love thy neighbour', s. 37; Stuart Burch, 'Norway and 1905', *History Today*, 55 (2005:06), s. 2–3.

²⁷ Seixas, 'Introduction', s. 10.

²⁸ Stuart Burch and Ulf Zander, 'Preoccupied by the past: the case of Estonia's Museum of Occupations', *Scandia: tidskrift för historisk forskning*, 74 (2008:2), s. 53–73 (s. 53 och 56).

en stor del av övriga världen. Människor kommer inte att vara särskilt fångslade av det utdragna slutet på ett krig i Kontinentaleuropa för tvåhundra år sedan. I stället kommer de att fokusera på början på en annan, senare konflikt som påverkade största delen av den övriga världen. Jag tänker förstås på 1914 – året då det första världskriget, som utmärkte början på en ny epok, började, och vars hundraårsdag med största sannolikhet kommer att markeras på lokal, nationell och internationell nivå världen över.

Sammansmältningen av 1814 och 1914 kommer att bli uppenbar under de synkrona jubileerna 2014. De kommer att bekräfta att även om symptomen på *commemorative bulimia* är likadana överallt, varierar orsakerna och konsekvenserna. Det är utifrån dessa skillnader som vi kan få ut det mesta möjliga av värdefull kunskap från våra jubileer. Men om vi *inte* tydliggör detta och verkligen tar det till oss, kommer vi att utvinna mycket lite av värde från de förestående minnesjubileerna. Endast de vanliga och tämligen trångsynta proklamationerna, från historiker som verkar följa etablissemangets påbud och som omsorgsfullt undviker att adressera andra än ett tunt skikt av samhällets invånare, kommer då att erbjudas publiken.

Att det är synnerligen önskvärt, för att inte säga nödvändigt, att undvika ett alltför begränsat, gratulationsinriktat fokus av nationen antyds av Elmgreen och Dragsets *When A Country Falls In Love With Itself*. I deras fotografi är Den lille Havfrue oupphörligt självupptagen. Hon är som den dödsdömda ynglingen Narkissos som gick till floden för att släcka sin törst, och blev lamslagen av sin egen skönhet. Så rädd var han för att förstöra denna vision av ljuvlighet att han vägrade bryta ytan på vattnet och, i sin vilja eller oförmåga att dricka, sakta utplånade det han beundrade:

Som gula vaxet ju brukar
smälta vid svagare eld, och liksom morgonens rimfrost
tinar för ljummande sol, så även Narkissos av kärlek
tynar småningom bort, av den dolda lågan förintad.
Mjällvit hy ej längre får färg av levande rodnad;
borta är styrka och kraft och allt vad själv han beundrat.²⁹

Så är det med nationer som förälskar sig i sig själva. Genom överdriven självkärlek kan de förintna sin egen skönhet.

²⁹ Ovidius (övers. Erik Bökman) *Metamorfoser* (Stockholm 1961/1998), s. 103.

GRANSKNINGAR

Napoleons skugga och Alexanders ljus

Matti Klinge, *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*, 472 s., ill., Otava, Helsinki 2009.

Händelserna under märkesåret 1809 torde vara bekanta för läsare av HTF. Fest- och minnesarrangemangen på bägge sidorna om Östersjön har omfattat ömsesidiga statsbesök, konferenser, föredrag och utställningar (bl.a. i Carolina Rediviva i Uppsala). Ett flertal jubileumspublikationer, påbörjade i god tid både i Finland och i Sverige,¹ har utkommit. En framstående plats bland dessa intar Matti Klinges senaste verk, stött av märkesårets särskilda finska regeringskommission. Boken har omgående översatts i Sverige och givits ut av det stockholmska förlaget Atlantis, som redan tidigare har visat intresse för finska och finsk-svenska teman.² Den svenska versionen av boken lanserades hösten 2009 med titeln *Napoleons skugga. Baler, bataljer och Finlands tillkomst*.

Professor emeritus Klinge är sedan länge välkänd och mer än en gång belönad även utanför Finland. Vissa av hans verk, t.ex. *Keisarin Suomi* – den tredje delen av Schildts *Finlands historia* – har översatts och tryckts i S:t Petersburg.³ Den finske riddaren (*chevalier*) av den franska *Légion d'honneur* presenterade sitt nya verk i Ständerhuset i Helsingfors den 5 mars 2009 i en fullsatt sal, där för övrigt även ryska diplomater närvarade.

Riksprängningen – den rikssvenska beteckningen på märkesåret 1809 – var i första hand en nordeuropeisk händelse: dess trefärgade symbol består av siluetter av Finland, Sverige och Ryssland. Märkesåret uppmärksammades dock mer på den östra sidan av Bottenhavet än på den västra⁴, och i Sverige mer än i Ryssland. Samtidigt har den för 200 år sedan skedda omdaning av Europas politiska karta haft en vidare betydelse, och den har därför även fått en plats i t.ex. välkända anglosaxiska historiska översikter över Skandinavien i nyare tid, skrivna av B. J. Hovde och David Kirby. Nordens geopolitiska förändring 1809–1814 ”i Napoleons skugga” förblir sannerligen det mest

¹ Se t.ex. *Historiallinen Aikakauskirja* 2008:2; *Historisk Tidskrift* 2000:4 (temanumret Sverige–Finland).

² Jfr t.ex. Tapani Suominen (red.), *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik* (Stockholm 2002).

³ Matti Klinge, *Imperskaja Finljändija* (S:t Petersburg 1996).

⁴ *Upsala Nya Tidning* 17.5.2009, ledarartikel av den politiske chefredaktören Håkon Holmberg.

bestående geopolitiska arvet från den revolutionära epoken. Finland som nation och stat framstår i Klinges lättlästa skildring indirekt som ett barn av den stora franska revolutionen.⁵

Klinge är en god kännare av arkivmaterialet och källpublikationerna i ämnet. I den från lärda noter befriade jubileumsboken, riktad till den finländska allmänheten, hänvisas dessutom till en omfattande, både nyare och äldre, litteratur om de internationella relationerna under epoken. Författaren uppträder i boken både som en presentatör av Nordeuropas inklusive Rysslands politiska historia och som en erkänd idé- och kulturhistoriker. Läsaren möter i boken färgrika litterära porträtt (utgåvan är också generöst illustrerad), smakfullt valda utsagor och dikter av berömda finländska kulturpersonligheter: familjen Cygnaeus, F. M. Franzén, Jakob Tengström, J. A. Ehrenström, I. F. Wallenius, C. J. Walleen, J. Judén m.fl., och ur den följande generationen givetvis A. I. Arwidsson och J. L. Runeberg. Dessa berömda finländare uppmärksammas ur en särskild synvinkel – deras reaktion på Finlands nya statsrättsliga läge och allmänna utsikter och deras uppskattning av landets nya storfurste Alexander. Mindre vanligt, men ändå passande, är Klinges återopande av 1800-talets ryska kulturkoryféeer – från historikern Karamzin (förresten N. M., ej N. N.), Pusjkin och Tolstoj med *Krig och fred* – till 1900-talets sovjetryska författare Jurij Tynjanov (ej Tynjajev). Förvisso saknar den ryskfödde läsaren namn på ansedda ryska författare – deltagare i kriget 1808–1809 och på senare militära Finlandsbesökare – Baratynskij, Batjushkov, Bulgarin, Davydov.⁶ Deras intryck och minnen av strider, blodsutgjutelser, strapatser och finska partisaner skulle inte passa i bokens ljusa och festliga framtoning. De aktiva krigsdeltagarna Bulgarins och Davydovs tryckta minnen är svåra att förena med Klinges och den avlidne sovjetforskaren Ivan Käiväräinens⁷ framställningar. Särskilt den svenskkunnige Bulgarins utförliga memoarer, numera utgivna på finska, förtjänar inte bara en kommentar utan rent av en finländsk källkritisk studie. Här följer på svenska utan rim ett brottstycke ur Baratynskijs längre dikt om den vackra finskan Eda och hennes olyckliga kärlek (1826):

Du har underkastat dig, granitland,
Du har erfarit Rysslands makt
Och skall inte stöta bort dess häl,

⁵ Jfr även Max Engman & Åke Sandström (red.), *Den nya Norden efter Napoleon* (Stockholm 2004).

⁶ Se Osmo Jussila, 'Från ärolöst till ärorikt. 1808–1809 års krig med ryska ögon', Max Engman (red.), *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon* (Stockholm 2009), s. 97–149.

⁷ Jfr på ryska I. I. Käiväräinen, *Internationella relationer i Nordeuropa i början av 1800-talet och Finlands anslutning till Ryssland 1809* (Petrozavodsk 1965). Boken verkar tyvärr underskattas av finländska historiker, Klinge inbegripen (se bibliografin till hans bok).

Fastän du andas den dolda fiendskapen!
 Den eviga fångenskapens tid har kommit,
 Dock må det fallna folket få beröm!
 Man har orädd försvarat
 Sina dystra klippors frihet.
 Det flög ett blyhagel mot oss
 Från bergens klippor;
 Vår trötta här vågade inte
 Njuta den korta vilan:
 Böndernas rasande slidkniv
 Nedblodade dess nattlogi.⁸

Diktaren bokstavligen föregriper den bild av kriget 1808–1809 vilken man finner i historiska framställningar (med ryska arkivkällor som grund) av de storryska författarna K. Ordin och M. Borodkin under tsartidens sista år. En likartad bild, självklart från motsatta politiska premisser, ger oss författarna av den finsk-svenska *Suomen sodan historia 1808–1809* (2008, red. Jussi T. Lappalainen) på basis av finska och svenska källor med hjälp av ryska arkivaliska kartsamlingar. Överensstämmelsen blir särskilt stor i kapitel XIV om krigshandlingar i Norra Karelen och Savolax i augusti–november 1808, nämligen i Ali Pylkkänens avsnitt om böndernas *sisisota* (op.cit. s. 228–232). Således går Klinges flyktiga framställning av krigshandlingarna i sär med militärhistoriska studier, såväl finska, svenska som ryska. Beskrivningen av krigshandlingar intar i Klinges verk en bråkdel av hela utrymmet. Förvisso har han själv skrivit förordet till journalisten Anders Perssons uppmärksammade bok *1808 Gerillakriget i Finland* (1986). Under märkesåret gick Klinge dock inte in på krigets historia. Med hänsyn till det allmänt kända slutresultatet – det fullständiga svenska nederlaget – uppvisar Klinge inget större intresse vare sig för den svenska motoffensiven i april–juni 1808, de sista stora slagen vid Jutas och Oravais den 13–14 september i Österbotten eller slutstriderna i Umeåtrakten i mars 1809. Ansatserna till en svensk gerilla på Åland, i Österbotten, i Åbotrakten, i Savolax och särskilt i norra Karelen sommaren 1808 rent av bagatelliseras. Den sovjetiske militärhistorikern A. N. Kotjetkov var av en annan mening när han beskrev ryssarnas läge i maj 1808 i sin korta encyklopediartikel: ”Bakom fronten kom en finsk partisanrörelse i gång.”⁹

Klinge framhåller dock något annat – den tvära förändringen (*murros* – genombrott) i finländarnas nationella liv och status till följd av den ryska segern i kriget. Bokens rubriker och den färgrika målningen av Tilsitmötet på omslaget (liksom också Napoleons porträtt i manshöjd vid ingången till

⁸ Romantiska versrader godkändes betecknande nog av den preliminära tsarryska bokcensuren.

⁹ A. N. Kotjetkov, *Russko-sjvedskije vojny 17–19 vv./Sovetskaja istoritjeskaja enciklopedija*, band 12, spalt 396 (Moskva 1969).

det finska Nationalmuséets jubileumsutställning) motsvarar inte helt verkets röda tråd. Klinges huvudperson och verkliga hjälte är inte den store kejsaren, utan den unge ryssen Alexander I. Ett av bokens viktigaste teman är hans pacificerande och försonande behandling av sina nya undersåtar.¹⁰ Klinges presentation av tsaren som finnarnas välgörare är inte alls en konjunkturrell tribut till ett postsovjetiskt Ryssland. Klinge, som är en kännare av den nyare tsarryska historien, ansluter sig till den långa och ärevördiga raden av föregångare, inte minst mellankrigstidens finländska historiker Carl och Lars von Bonsdorff, som beundrade Alexander I.

Idéhistorikern Klinge är som sagt mer intresserad av kejsar Alexanders finländska politik än av krigshandlingarna. Alexander, reformatorn Speranskij, utrikesministern Rumjantseff, generalguvernörerna Sprengtporten och Armfelt tränger undan härförare, både ryska och svenska. I likhet med sina talrika föregångare, både finländska och ryska, framhäver Klinge innehållet i tsarryska manifest och instruktioner till finländarna, fr.o.m. det ursprungliga, av den 18 februari 1808, signerat av den ryske befälhavaren Buxhoevden. Manifestet innehöll väsentliga favörer för Finlands befolkning, nämligen en bekräftelse av de svenska ståndsprivilegierna enligt riksakterna 1772 och 1789, en fri utreserätt till Sverige och tsarens demonstrativa beslut att ta finländarna under sitt beskydd. I manifestet försäkrades också att den ryska militären skulle bete sig fredligt och att eventuella finska varulevanser och tjänster skulle betalas rättvist. Dessutom lovade kejsaren att sammankalla lantdagen i landets förvaltningscenter Åbo efter att staden erövrats. Manifestets inre motsägelser avspeglade växlingar i tsarens finländska politik.¹¹ Klinge bekräftar sina föregångares träffande slutsats: vid varje försämring av antingen det militära läget i Finland eller den allmänna internationella situationen skyndade S:t Petersburg att med eftergifter och favörer blidka finländarna (s.185 o.f.).

De ovan anförda kritiska anmärkningarna förringar inte min uppskattning av Klinges bok. Denna visar både på de positiva följderna för det finska folket av dess (när allt kom omkring tillfälliga) anslutning till det ryska riket och på Fredrikshamnfredens (på lång sikt) smärfria följder för Sverige. Finska kriget blev den sista kraftmätningen mellan Sverige och Ryssland, och knappt tre år senare ingick de forna arvfjenderna en familjeallians.

Klinge koncentrerar sig också i sin bok på staternas ledare, samhällets elit, intelligentian: därav hans likgiltighet för strider, blodsutgjutelser, köld, farsoter och hungersnöd, d.v.s. för svenska och ryska soldater och för den finska allmogen. Ensidigheten gör inte hans jubileumsverk sämre, och Klinge utger sig inte för att vara social- eller militärhistoriker.

Aleksander Kan

¹⁰ Den ryska ockupationspolitiken analyseras utmärkt i György Novákis kommentar till Martin Hårdstedts uppsats 'Finska kriget 1808–09 och dess förutsättningar', *Historisk Tidskrift* 2000:4, s. 609–614.

¹¹ Käiväräinen, *Internationella relationer i Nordeuropa i början av 1800-talet och Finlands anslutning till Ryssland 1809*, s. 151–152; Klinge, s. 101–105.

Tre intressanta samlingspresentationer av brytningen 1809

Ingvar von Malmborg (red.), *Stormvindar – en bok om ödesåret 1809*, 352 s., Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 2009. Statens Arkiv, Växjö 2009; Magnus Hagberg (utg.), *1809: Rikssprängning och begynnelse: 200-årsminnet av Finska kriget*, 433 s., Livrustkammaren, Stockholm 2008; Pertti Hakala (toim./red.), *Venäjäns keisarikunta ja Suomen suuriruhtinaskunnan synty 1808–1820. Det ryska kejsardömet och tillkomsten av storfurstendömet Finland 1808–1820*, 198 s., Arkistolaitoksen toimituksia 6, Kansallisarkisto, Helsinki 2009.

Under de senaste åren har det utkommit ett flertal verk om 1808–09 års krig och om Märkesåret 1809 såväl i Finland som i Sverige. I samband med detta har även olika minnesorganisationer organiserat tillställningar, producerat arbetsdryga utställningar och olika publikationer. I anknytning till utställningarna publiceras ofta en utställningskatalog, där det ges information om de utställda artefakterna och dokumenten. I katalogerna skapas även historiska översikter över det behandlade temat. Dyliga utställningskataloger, liksom artikelsamlingar publicerade av icke-kommersiella förläggare, hamnar endast sällan på recensenters läselistor. Dessa trycksaker riskerar att helt och hållet falla i glömska efter att den egentliga utställningen nedmonterats. I det följande granskar jag innehållet i tre centrala verk, men endast selektivt.

Sveriges Riksarkivs och landskapsarkivs årsbok *Stormvindar – en bok om ödesåret 1809* är 20 skribenters gemensamma ansträngning, som redan p.g.a. det stora antalet författare är högst heterogent. Verket är indelat i tre delar ("demokrati", "krig" och "rikets upplösning").

Hans Järta, som under revolutionen i Sverige 1809 uppsteg till kategorin statsmän behandlas i ett flertal artiklar. Järtas betydelse var stor både 1809 överlag och särskilt inom arkivadministrationen. Tomas Lidman skriver en personhistorisk översikt över Järta, som var en bland flera "1809 års män", vilka efter tronavsättandet av Gustav IV Adolf krävde att en ny regeringsform skulle godkännas innan hertig Karl kunde accepteras som ny kung.

Anders Sundins studie *Historia som politiskt vapen – att skapa ett nytt minne* hör till artikelsamlingens bästa. Han visar hur de nya makthavarna omedelbart efter regentbytet legitimerade sina handlingar genom att strängt kritisera den före detta kungen och hans politik. En förenklad uppfattning av det förflutna tjänade även samma ändamål. Framförandet av kungens brister finns även med i Carl Michael Raabs artikel, som behandlar regentens tid som fånge på Gripsholms slott.

Mats Berglund skriver om den ryktbara lynchningen av Axel von Fersen d.y. i Stockholm 1810. Det verkar som att rikets nya ledning inte var kapabel att lugna ned den allmänt oroliga stämningen. Enligt Berglund var myndigheternas handlingar trots allt helt i linje med andra liknande fall av kravaller. Redan under en längre tid hade man då oroligheter uppstått försökt undvika blodspillan i mån av möjlighet. Detta faktum tröstade givetvis inte von Fersen. Variationen i artiklarnas nivå är särdeles märkbar i avsnittet om finska kriget. Som ett undantag må först nämnas Martin Hårdstedts ”Fänrik Ströms sägner”, i vilken experten Hårdstedt utnyttjar sina tidigare observationer för att forska i sin egen släkting. Å andra sidan är Ingrid Karlssons text om en namnlös hustru som anlände till Västerbotten sommaren 1809 som den holländske rekryten Servinius maka mycket intressant. ”Den tappra amazonen”, som agerade på fronten vid sin makes sida iklädd herrkläder, fick i sinom tid en medalj för sina insatser för den svenska kronan.

Tryggve Siltberg skriver om den kortvariga ockupationen av Gotland i ett tidigt skede av finska kriget. Svenskarna hade förlitat sig på sitt herravälde till sjöss och på det skydd som istäcket erbjöd, varför det inte på våren 1808 fanns en endaste soldat på ön. Följaktligen var invånarnas motåtgärder mildt sagt lama då fienden överraskande landsteg på ön. Ryssarna drog sig trots allt tillbaka redan i mitten av maj, varefter en utredning inleddes om varför befolkningen inte satt sig till motvärn mot ockupanterna. Framställningen lyfter fram ett intressant perspektiv på frågan vad civilbefolkningen överhuvudtaget kan göra i en situation där ingen försvarar den. Sådan var ju situationen på många ställen i Finland våren och sommaren 1808.

Till de intressantaste presentationerna om 1809 års betydelse på det praktiska planet hör Börje Harnesks artikel om val av borgmästare och rådmän på Bottniska vikens båda sidor på 1700- och 1800-talet. Harnesk problematiserar betydelsen av rikets upplösning och söker med hjälp av olika förklaringsmodeller svar på frågan hur förändringen påverkade röstningsbeteendet på lokalplanet. Hans motiverade slutsats är att året 1809 inte påverkade städernas lokala politiska kulturer. Henrik Edgren å sin sida konstaterar att Finland särskilt efter händelserna 1812 glömdes bort i den svenska offentliga diskussionen ända fram till 1830-talet. Uppenbarligen skrevs det i tidningarna inte särdeles mycket om Finland och överlag om ärenden rörande rikets östra halva ens före år 1809.

Artiklarna skulle ställvis ha varit i behov av strängare redigering. Nu repeteras bakgrundsinformation och samma faktauppgifter från en text till annan. Verkets illustrationer är mycket lyckad och innehåller rikligt med tidigare sällan använt material, vilket vidare ökar bokens användbarhet.

Det av Livrustkammaren och Finlands nationalmuseum tillsammans redigerade verket *1809: Rikssprängning och begynnelse* anknuter till en omfattande utställning som visades i Helsingfors från oktober 2008 till april 2009 och i Stockholm under slutet av 2009. Utställningen hade prominenta beskyddare och en stor mängd forskare, som representerade det egna fältets

höjdare. I verket ingår åtta forskningsartiklar och en omfattande föremålsförteckning. Utställningskatalogen är tryckt både på svenska och på finska, och därutöver ingår resuméer av forskningsartiklarna på engelska. Skillnader i praxis länderna emellan har orsakat smärre förvirring, men viktigast här är textens innehåll.

Presentationerna grundar sig ofta på experternas redan tidigare publicerade undersökningar. Forskarna har således kunnat sammanfatta sina budskap. I samtliga här granskade verk skapas översikter över de internationella och nationella bakgrunderna till finska kriget och rikets upplösning. Matti Klinge lyckas i verket *1809: Rikssprängning och begynnelse* på ett bra sätt sammanfatta dessa bakgrundsfaktorer. Han framhäver Sveriges beklämmande situation mellan Englands flotta och Tilsits fördragsstater kring 1808.

Martin Hårdstedt skriver om krigets allmänhistoria. Han framhäver här, liksom i sin övriga produktion, underhållets betydelse för upprätthållande av krig och de relativt sett förfärligt stora förlusterna genom sjukdomar inom den svenska armén. Enligt Hårdstedt fanns det i början av kriget 20 000 svenska försvarare och fem tusen fler anfallare. Jyrki Paaskoskis siffror (se nedan) är dock avvikande. Lars Ericson Wolke skriver å sin sida om vad som hände med resterna av de finländska enheterna efter kriget. Då freden kom fanns det knappa 2 500 man kvar i de finländska enheterna, och antalet sjönk snabbt under de följande åren.

I Vadim V. Roginskijs text bjuds vi på ett ryskt perspektiv på kriget och dess följder. I texten framhävs Alexander I:s person och hans personliga deltagande i lösandet av synnerligen varierande ärenden. Också denna text kan med fördel läsas jämsides med Jyrki Paaskoskis presentation, som behandlas senare.

Olof Ruin och Torkel Jansson leder läsaren in i ”Det nya Sveriges”, med andra ord det svenska riket efter 1809, skeden. Båda presentationerna utgår från ett genuint svenskt perspektiv. Jansson jämför skillnader mellan de nordiska länderna och analyserar särdragen i Karl Johans regentskap. Med hjälp av humoristiska exempel poängterar Jansson vikten av en dialog mellan kung och folk för att saker och ting skall flyta smidigt; en aspekt som även bör hållas i minnet då man analyserar 1800-talets Finland.

Rainer Knapas sammanfattar framför allt skiftningar på symbol- och kulturnivån, men också en hel del konkreta förändringar föranledda av den nya situationen i Finland efter 1809. Artikelns är utan tvekan en av verkets bästa, och ger en god översikt över centrala företeelser på makroplanet. Max Engman å sin sida skriver med säker hand om minnen från finska kriget, alltså om ett tema som han har behandlat bl.a. i verket *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (2009) och i artikelsamlingen *Fänriekens marknadsminne* (2009).

I den egentliga utställningskatalogen ingår bl.a. ett flertal kartor, och det presenteras rikligt med nyttiga tilläggsuppgifter i de förklarande texterna till utställningsföremålen. I de förklarande texterna kommer man djupt in på

fenomen på mikroplanet, och t.ex. är de avsnitt som behandlar finska krigets vardag de bästa bland de här granskade verken. 1809: *Rikssprängning och begynnelse* är en användbar bok, trots att det i alla fall i den finskspråkiga katalogen förekommer några översättningsproblem: i ett flertal artiklar talas det om Sverige-Finland (*Ruotsi-Suomi*) och Borgå ständermöte omtalas både som lantdag (*maapäivät*) och som riksdag (på finska *valtiopäivät*).

Det ryska kejsardömet och tillkomsten av storfurstendömet i Finland 1808–1820, som utgetts som ett finsk-ryskt samarbete, är även den en utställningskatalog framställd av en stor skara experter. Den ansluter sig till en utställning på Riksarkivet år 2009 arrangerad av Riksarkivet, Ryska historiska statsarkivet och Finlands generalkonsulat i S:t Petersburg. Jyrki Paaskoski står för katalogens omfattande historiska översikt på tre språk. Förvisso upprepar han redan tidigare känd historia om utvecklingen av förhållandet mellan Sverige och Ryssland före 1808, men till artikelns förtjänster hör uttryckligen framförandet av den ryska synpunkten. Å andra sidan kan poängteringen leda till smärre problem, som t.ex. då man först utförligt talar om svenskarnas revanschism och aggressivitet gentemot Ryssland under slutet av 1700-talet. Motsvarande omnämmande om eventuell aggressivitet från ryssarnas sida gentemot Sverige på våren 1808 förekommer inte, då hela kriget i stort sett verkar vara orsakat av svenskarna själva. Här kommer vi nära de samtidas tolkning, i vilken såväl ryssarna som svenskarna försökte lägga all skuld för krigsutbrottet på Gustav IV Adolf (se närmare den i denna tidskrift ingående granskningen av verket *Fänrikens marknadsminne*).

Enligt Jyrki Paaskoski ingick i anfallarnas trupper i början av kriget endast 19 000 man och de svenska försvararna var endast ett par tusen fler (jfr ovan Hårdstedts uppfattning). Skribenten har förnuftigt nog koncentrerat sig endast på de viktigaste händelserna i anslutning till kriget. De centrala delområdena inom den lyckade ryska pacificeringspolitiken presenteras väl. Paaskoski tar i stor utsträckning ställning till forskningsläget och framför relativt starka åsikter om det. Exempelvis hävdar han att man i finländsk historieforskning inte tidigare i tillräckligt stor mån har tagit i beaktande Rysslands redan tidigt adopterade praxis, enligt vilken de områden som Sverige förlorade till Ryssland under 1700-talet fick behålla sina gamla privilegier och lagar. Så var det kanske för 30 år sedan, men i dag – tack vare bl.a. Osmo Jussila och Paaskoski själv – är läget ett annat. Vidare konstaterar Paaskoski att begreppet ”Borgå lantdag” skulle vara etablerat i Finland, vilket enligt min uppfattning är något av en övertolkning.

Paaskoski skriver på basis av kartor balanserat, fräscht och insiktsfullt om freden i Fredrikshamn. I och för sig är det intressant att den nordiska forskningslitteraturen angående den viktiga freden redan har hundra år på nacken. Hans träffande tolkning är att svenskarna hade en orealistisk uppfattning om hurdana resultat det var möjligt att uppnå i Fredrikshamn. I själva verket meddelade ryssarna ju redan på förhand vad de ville – ur denna aspekt var

deras taktik precis samma som i t.ex. förberedelserna för freden i Nystad 1721.

Av läget i Finland efter 1809 ges en gedigen översikt. Belysande diagram förstärker budskapet. Presentationen är en utmärkt inledning till historien om början av Finlands tid som autonomi, vilken nu även kan betjäna personer som inte är bevandrade i finskan. I skriften ingår en inblick i Alexander I:s resa i Finland 1819, och i samband med detta kunde man möjligen tydligare ha framhävt existensen av samspel och dialog mellan kejsaren och hans finländska undersåtar – lite i stil med vad Torkel Jansson gjorde då han behandlade det svenska samhället under samma tidsperiod.

De egentliga utställningstexterna är sammanlagt 177 till antalet. I dessa ges tilläggsinformation och många intressanta finländska och ryska dokument och bilder presenteras. Paaskoskis historietext och utställningskatalogens föremål och bilder kombineras på ett lyckat sätt.

De tre omnämnda texterna läses med fördel parallellt, eftersom man med hjälp av dem får en bra helhetsbild av vad som skedde i Sverige och i Finland kring 1810.

Petri Karonen

Ett viktigt verk om ceremonierna vid Borgå lantdag

Henrika Tandefelt, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*, 187 s., ill., Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2009.

Fil.dr Henrika Tandefelts vackert illustrerade och elegant ombrutna bok är indelad i tre huvudkapitel och en komprimerad epilog. Verkets huvudteman, vilka också nämns i mellanrubrikerna, förutsätter en detaljerad och kronologisk behandling. Behandlingen fokuserar på en ungefär fyra månader lång period under våren och sommaren 1809. Periodens början och slut får av förstaeliga skäl mest uppmärksamhet. Författaren hade kunnat öppna upp sin frågeställning och sina teoretiska utgångspunkter lite mer, även om avsikten tydligt har varit att undvika en alltför akademisk infallsvinkel.

Tandefelt kombinerar på ett lyckat sätt sin tidigare kunskap om kutym och ceremonier under den gustavianska tiden med det nu aktuella temat. Som ett bra exempel på förståelsen av längre linjer över tid kan nämnas de likheter mellan Emanuel Thelnings målning av Borgå lantdag (1812) och Louis Jean Desprez ungefär 20 år äldre verk som författaren lagt märke till. Uppmärksammandet av långa historiska linjer i behandlingen av en ganska kort tidsperiod är utan tvekan en av styrkorna i boken. Författaren utmärker sig särskilt genom sin analys av lantdagen som ”rum”. Däremot är bak-

grundskapitlen (med notapparat) skrivna med ganska lätt hand. Den mest beklagliga bristen i litteraturen är avsaknaden av Aimo Halilas framställning om verksamhetsformerna vid Borgå lantdag i *Suomen kansanedustuslaitoksen historiaan* (1962). Det hade också varit lätt att inkludera Martin Hårdstedts *Finska kriget 1808–1809* (2006) i litteraturförteckningen.

Tandefelt betonar med rätta att det i Borgå inte var frågan om en riksdag utan om en lantdag. På finska etablerades emellertid redan tidigt benämningen *valtiopäivät*. I Borgå följde man helt den svenska traditionen, vilket gör att tillställningen kan jämföras med en riksdag. Författaren konstaterar att lantdagen grundade sig på lagar, förordningar och ständsprivilegier. Det var alltså inte fråga om något diffust evenemang eller skådespel hastigt uppställt på *ad hoc*-basis. ”Den svenska riksdagstraditionen, som ständerna i Borgå anslöt sig till och skulle tradera, hade sina givna ceremoniella ramar.” (s. 15). Författaren uttrycker träffande hur lantdagen för Alexander I var ”en utmärkt form” (s. 22) för att etablera sin makt i Finland.

Författaren gör upprepade gånger skarpa källkritiska observationer om t.ex. hur olika normativa ceremoniella arrangemang inte nödvändigtvis återspeglar tidens faktiska praxis eller hur svårt det är att tolka mottagandet av ceremonierna. På den här punkten är särskilt de officiella handlingarna ganska endimensionella. Å andra sidan är historikerens uppgift inte bara att förstå utan också att skapa en kontext, med vars hjälp man kan försöka skapa *sannolika* förklaringsmodeller.

Här kan man t.ex. fundera på hur mycket de samtida fascinerades av härldsdräkterna från S:t Andreasorden med silveralonprydda hjortskinnshandskar och sammetsstövlar. De kan senare väcka forskarnas intresse, men de torde inte ha haft någon större betydelse för de samtida.

Som samtida skildrare av kejsarens ankomst till Borgå fungerar den 15-årige studenten Carl Elias Alopaeus, som nästan steg för steg redogjorde för hur kejsaren steg ut ur sina kejserliga vagnar till sina undersåtar. De här uppgifterna är intressanta, men samtidigt kan man fråga sig hur mycket dylika detaljer överlag blev ett samtalsämne bland de närvarande. Var de över huvud taget intresserade av dem, och i så fall, förstod de symboliken bakom dem? Detta hade jag gärna läst mer om.

Tandefelts bok är späckad med kunskap och aktualiserar bl.a. den alltid så viktiga problematiken kring information och kunskap. Det framgår att regenter överlag, och särskilt Alexander I, kunde använda sig av nådeyttringar i sin propaganda. Ett utmärkt exempel utgörs av ett tidningsomnämmande, enligt vilket kejsaren benådat en soldat som dömts för dråp. På basis av nyheten hade soldatens brott i verkligheten inte varit så grovt att inte hovrätten helt på egen hand – enligt rådande praxis – hade kunnat mildra domen till ett visserligen mycket strängt piskstraff.

Tandefelt redogör med säker hand för kejsarens och ständerrepresentanternas viktiga tal och förklaringar. Av dem är det kanske mest intressanta den tidigare ganska litet uppmärksammade lantdagspredikan som hölls av dom-

prosten i Borgå Magnus Jakob Alopæus. Predikan, som hölls i Borgå domkyrka den 28 mars 1809, kunde uttryckligen för de samtida – åtminstone för allmogens, d.v.s. böndernas och en del av borgerskapets, representanter – vara mer betydelsefull än många andra tal som hölls. I predikan upprepades de åtgärder som redan utlovats av Alexander I och bekräftats i Borgå och de andra medlen för pacifieringen. På så vis upprepade predikanten kejsarens nådebevis gentemot Finland. Han citerade delvis indirekt ur regentförsäkran, där man som bekant garanterade religionen, lagarna och ståndens friheter, rättigheter och andra privilegier. Tandefelts grundläggande tolkning av lantdagspredikan är träffande: ”Samtidigt verkar det inte långsökt att se denna inledande hyllning om Alexanders välgärningar också som ett budskap till kejsaren. Detta var vad de finska undersåtarna väntade sig av kejsaren.” (s. 92–93)

Med andra ord innehöll lantdagspredikan inget nytt eller överraskande för de åhörare som hade förstått kejsarens tidigare tal eller åtminstone översättningarna av hans franska tal. Det väsentliga var uttryckligen att predikan var en uttrycksform som var bekant för *alla*. Dessutom var utrymmet där predikan hölls (kyrkan) en plats som upplevdes som trygg, och talaren var en rutinerad och betrodd präst. Det budskap som förmedlades av domprosten nådde i sin ”vardaglighet” sannolikt fram till åhörarna bättre än kejsarens tal som med sina symboler och ceremonier antagligen kändes främmande för de flesta åhörare. Dessutom måste det ju översättas till svenska. Också Alopæus talade svenska, men det var i sig inget större problem för åhörarna. Antagligen *förstod* nästan alla närvarande svenska – också de bönder som inte själva talade svenska. Det fanns en praktisk språkkunskap, eftersom den vardagliga verksamheten i lokalsamhället vid den här tiden i huvudsak var muntlig. Den finska eller svenska som talades skulle antagligen inte klara en särskilt sträng språkgranskning, men det väsentliga var att kommunikationen fungerade.

Tandefelt tar även kortfattat upp den för temat viktiga diskussionen om medborgare–undersåtar och hänvisar till situationen i Sverige genom Anders Sundins doktorsavhandling *1809: statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess* (Uppsala universitet 2006). Sundin undersöker bl.a. uppkomsten av den nya svenska regeringsformen på riksdagen i Stockholm. Jämförelsen mellan Stockholm och Borgå kunde ha gjorts mer omfattande, och Tandefelt kunde mer noggrant ha analyserat användningen av begreppen i fråga.

I sin bok tar Tandefelt ställning till den hyllningsakt som hölls i domkyrkan den 29 mars 1809 och den vetenskapliga diskussion som den givit upphov till. Här skiljer sig framställningen i viss uträkning från de övriga kapitlen. Tandefelt går ganska noggrant igenom framställningar från olika tider, vilket är motiverat med tanke på hur viktigt temat är. I grund och botten var det fråga om vad som kom först: kejsarens regentförsäkran eller ständernas trohetsed. Tandefelt konstaterar att det finns uppgifter som talar

för båda alternativen, men Nils Erik Villstrand har visat (i 'Några nya fakta och anmärkningar en gång till' i *Finsk Tidskrift* 2008) att man i Borgå följde den traditionella ordningen, d.v.s. först kom regentförsäkran och sedan trohetseden. Även om händelsen knappast spelade någon avgörande roll i Borgå så visar ordningsföljden att man till punkt och pricka strävade efter att följa den gamla svenska praxis som finländarna var vana vid.

Henrika Tandefelt har författat ett betydande bidrag till litteraturen om Märkesåret 1809. Boken väcker många tankar och är värdefull också som källskrift. I boken ingår i praktiken alla viktiga texter och diskussioner som rör lantdagens öppning och avslutning. Författaren har klokt nog placerat dem – på samma sätt som t.ex. presentationerna av alla centrala personer – i separata faktarutor och i en bilaga, så att informationen inte stör läsningen av den utmärkt löpande brödtexten. Boken är ett robust informationspaket. Om man som läsare har begränsat med tid att fördjupa sig i händelserna 1809 så lönar det sig att skaffa sig just den här boken, som då det gäller användbarhet hör till samma serie som Päiviö Tommilas utmärkta översikt *Suomen autonomian synty 1808–1819* (2008; på svenska *Det autonoma Finlands födelse 1808–1819*, 2009).

Petri Karonen

Finska krigets efterverkningar

Max Engman (red.), *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon*, 434 s., ill., Svenska litteratursällskapet i Finland/Atlantis, Helsingfors/Stockholm 2009.

Boken *Fänrikens marknadsminne* är skriven av fem framstående forskare från Finland och Sverige. I boken ingår sammanlagt nio artiklar, varav fem är skrivna av Max Engman som även fungerat som redaktör. Engman sammanfattar delvis sin tidigare forskning, men fördjupar och utvidgar också sina perspektiv på betydelsen av åren 1808–1809. Författarna bedriver likartad forskning, men trots det – eller kanske just därför – är det belysande att läsa texterna parallellt. Det finländska, det svenska och det ryska perspektivet ger upphov till en del upprepningar i framställningen, men framför allt intressanta paralleller. I början av boken nämner Max Engman också en aspekt som fått rätt så lite uppmärksamhet, nämligen likheten mellan situationerna i Norge och i Finland, men han vidareutvecklar inte sin iakttagelse här.

Helt har det inte gått att undvika den splittring som ofta är förknippad med artikelsamlingar, eftersom en del av skribenterna har velat undersöka sitt tema t.o.m. över en tidsperiod på 200 år. Det är svårt att göra i artikelform.

Lösningen försvarar emellertid sin plats, eftersom de teman som behandlas inte tidigare har varit föremål för en så övergripande granskning som denna. Max Engman har kunnat spjälka upp sin egen andel i fem artiklar, medan de andra forskarna har behandlat delvis samma saker i en enda artikel.

Åke Sandström granskar den svenska bilden av finska kriget och freden i Fredrikshamn. Han analyserar i tillräcklig utsträckning sitt material och sitt perspektiv. En sådan framställning behövs, för i dessa postmoderna tider har forskning om ”föreställningar” bedrivits ganska mycket utan mer omfattande slutsatser om källmaterialets särdrag. Sandströms material består av forskningslitteratur, tidsningsmaterial, kursböcker för universitetet, läroböcker för gymnasiet och olika källor på internet. Han är intresserad både av bildens förändring och av dess kontinuitet. Han ställer en motiverad fråga: om bilden av kriget länge är oförändrad, vad säger det om de generationer som skriver historien på nytt? Armémuseums utställning om åren 1808–1809 utsätts för sträng kritik.

Sandström visar hur man i Sverige länge ansåg att det usla slutresultatet av kriget till stor del var ”den galne kungens”, alltså Gustav IV Adolfs fel. Osmo Jussila konstaterar i sin egen text att tänkandet i Ryssland länge gick i samma banor. Enligt Sandström var det först på 1910-talet som attityderna blev mer nådiga mot den olycksalige regenten. I mitten av 1900-talet bidrog Sten Carlsson till att göra bilden av den som syndabock stämplade kungen mer mångsidig. Intressant nog kritiserade Fredrik Cygnaeus, som är i fokus i Jyrki Paaskoskis artikel, redan år 1858 i sin biografi över J. Z. Duncker den ensidiga ståndpunkten.

Enligt Sandström har man efter 1809 i Sverige inte varit särskilt intresserad av Finland. Det gäller också forskningen om riksdelningen, även om läget har förbättrats under de allra senaste åren. Trots det har de grundläggande undersökningarna av freden i Fredrikshamn redan hundra år på nacken.

På den västra sidan om Bottniska viken verkar uppfattningen om förhållandena i Finland vara rätt så ytlig. På sitt sätt är den tvådelade frimärksserie som utgavs med anledning av Märkesåret 1809 ett exempel på detta. På det ena märket står ”1809 ett rike blev två länder som lever i frihet och fred”. Texten och bilden ger tillsammans ett intryck av att dessa två länder har upplevt 200 år av fred – utan krig eller andra yttre konflikter. Det har nyligen gått 70 år sedan vinterkriget bröt ut. I rättvisans namn måste konstateras att också det finländska miniatyrark som gavs ut i samband med Märkesåret är rätt så odiplomatiskt, men ändå inte direkt felaktigt. På miniatyrarket finns såväl den målning som föreställer öppningen av Borgå lantdag som fyra porträtt. Alexander I hör utan vidare till gruppen eftersom han uppriktigt kan sägas vara den som gav Finland autonomi. Däremot torde de tre avbildade grevarna väcka lite betänkligheter hos åtminstone en del svenskar: G. M. Armfelt, C. E. Mannerheim ja G. M. Sprengporten förenades närmast av att de alla hade dömts till döden i Sverige för landsförräderi. Visserligen hade de två först nämnda benådats.

Osmo Jussila skriver om det ryska perspektivet på kriget. I början var kriget ärelöst och impopulärt, men med tiden utformades det till en viktig fosterländsk manifestation. Även om anslutningen av Finland till det stora Ryssland inte var någon särskilt stor sak för kejsardömet så förstod de samtida vad förlusten av Finland betydde för Sverige. En rysk generallöjtnant skrev efter fredsslutet i sin dagbok: "Sverige har reducerats till en nolla." (s. 99)

Jussila går rätt så noggrant igenom de viktigaste hägkomsterna av och studierna om kriget. Han visar hur många också högt värderade texter snarare var referat av tidigare skrifter än egentlig egen produktion. Som ett exempel kan nämnas Faddei Bulgarins "ultrapatriotiska memoarer". För en ur forskningssynpunkt mer högstående framställning svarade överste P. A. Nive som på order av generalguvernör Bobrikov studerade kriget. Nive ägnade sig också åt riktig källforskning. Jussila har inget gott att säga om den forskning som bedrevs i Sovjetunionen.

Max Engman skriver om statsmaktens deltagande i firandet av Märkesåret. Också i många andra artiklar hänvisas till de minneshögtider som hölls och de publikationer som utgavs i samband med att man firade 50-årsminnet av kriget. År 1909 firade man varken i Sverige eller i Finland 100-årsminnet i någon större utsträckning, och det var snarast den ryska administrationen och armén som stod för firandet. Senaten tog ändå initiativ till en förvaltningshistorisk undersökning av utvecklingen av den finländska centralförvaltningen. Man fortsatte på samma linje först 1959, då man beslutade att skriva statsrådets historia, och sedan 1984 då man sparkade i gång det stora projektet Finlands förvaltningshistoria. Det är ännu inte läge att utvärdera 200-årsfestligheterna, men det är lätt att skriva under Engmans slutsats att staten inte som tidigare styrde formerna för firandet. Statsmakten har visserligen erbjudit finansiellt stöd för infrastruktur och vissa huvudevenemang, men tyngdpunkten har på 2000-talet mer än tidigare legat på medborgarna.

Marja Terttu Knapas granskar de minnesstenar och minnesmärken som rests i både Finland och Sverige till minne av kriget. Hon utreder hur man reste minnesmärken och vilka texter som ristades in. Hon går igenom praktikerna vid festligheterna och analyserar de traditioner som är förknippade med minnesmärkena och de festligheter som arrangerats där. Den kronologiska framställningen sträcker sig fram till självständigheten. Knapas lyckas väl med att förena såväl det finländska, det svenska som det ryska perspektivet i sin studie. En jämförelse med Sverige visar hur armén deltog i minneshögtiderna i det nuvarande Sverige, i motsats till i Finland.

Max Engmans kritiska granskning av forskningen under den autonoma tiden är värdefull, men lite lösryckt från huvudtemat för boken. Rubriken är också lite vilseledande ("Kejsarens män i Finland. Sentsarister och andra revisionister"). Engman presenterar "revisionisternas" månghövdade och mångröstade skara, och den kritik de utsattes för under sin tid. Engman avslutar boken med en mångfasetterad granskning av de uppfattningar om finska kriget som kommer till uttryck i litteratur, teaterpjäser och filmer. Mottagan-

det av de konstnärliga verken får stort utrymme, bl.a. får Mika Waltari som manusförfattare och T. J. Särkkä som producent-regissör en välförtjänt plats. Mottagandet av filmen *Dansen över gravarna* (1950) analyseras noggrant, så även t.ex. den av Edvin Laine regisserade *Sven Dufva* (1958), som trots det namnkunniga skådespelargardet inte kunde upprepa framgången med *Okänd soldat* (1955). Engman analyserar populärkulturen mot bakgrund av den historieuppfattning och de ståndpunkter i historieforskningen som var rådande då verken utkom eller framfördes, och kan på det sättet med god grund contextualisera verken och mottagandet av dem. Av denna artikel, precis som av flera andra, framgår hur finska kriget och andra världskriget jämfördes med varandra såväl i skönlitteraturen och i pjäserna som i mottagandet av dem.

Fänrikens marknadsminne är ett inlägg från erfarna forskare om ett tidigare ganska sparsamt behandlat tema. Skribenternas sätt att använda olika typer av material och diskutera grunderna för sina tolkningar förtjänar ett särskilt omnämnande. Fastän verket inte är en metodguide, så har man på många sätt skrivit in intressanta synpunkter på användningen av källor som avviker från dem som traditionellt brukar användas i forskning av det här slaget.

Petri Karonen

Gemenskap trots skilsmässa

Torkel Jansson, *Riksprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809*, 350 s., Atlantis, Stockholm 2009.

Torkel Jansson är fil.dr, Geijerprofessor vid Uppsala universitets historiska institution, hedersdoktor vid Tartu universitet och innehavare av Finlands Vita Ros-orden av första klass. Det är trots allt inte detta som utmärker honom bland hans kolleger: svenska humanister är rätt så bortskämda med utländska utmärkelser. Det som skiljer Torkel Jansson från hans kolleger i Sverige är hans långvariga och oavbrutna intresse för *hela Nordens* historia. Det typiska för svenska historiker är dock, som bekant, inåtvändheten – en upptagenhet av fäderneslandets förflutna. Det finns dock nämnvärda undantag – bl.a. Harald Hjärne, bröderna Weibull, Eli Heckscher och de nu verksamma Aleksander Loit och Rolf Torstendahl.¹ Denna svenska slagsida behöver inte rättfärdigas: i likhet med Spanien och Polen tillhör Sverige f.d. stormakter med en händelserik historia och rikliga arkivsamlingar. För Torkel Jansson blir det dock för trångt i Sverige: om och om igen frestas han

¹ Regeln bekräftas av personselektionen i det stora biografiska verket *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*, red. Alf W. Johansson och Ragnar Björk (Stockholm 2009).

till vetenskapliga utflykter i grannländernas historia, inklusive f.d. svenska Baltikum och t.o.m. Ryssland. Hans anföranden vid norska eller finländska historiedagar och ryska nordistkonferenser är föga förvånande.

Den här gången vänder sig Jansson snarare till en vid allmänintresserad läsekrets än till professionella historiker. Förlaget Atlantis är känt och uppskattat för sina populärvetenskapliga utgåvor om Sveriges nyare historia och samtidshistoria.² Jansson håller sig ”till enbart publicerat källmaterial” (s. 12) och avstår från att sidhänvisa till detta, vilket dock finns redovisat i en omfattande referenslista. I övrigt är verket fast förankrat i många och varierande, framför allt svenskspråkiga finländska publikationer, från 1800-talet och 1900-talets början, publicerade både direkt före, under och omedelbart efter ryska tiden 1809–1917. Det handlar om dagspolitiska broschyrer, tidskriftsuppsatser, utredningar och författningstexter. Läsaren får ta del av gångna generationers debatter. Dessutom känner sig författaren förpliktad att även ta hänsyn både till sina finländska föregångare och till sina elever. Talrika tecken på att Jansson har samma syn på händelserna som Max Engman och Matti Klinge, Päiviö Tommila och Nils Erik Villstrand hindrar inte den uppmärksamme läsaren från att inse bokens implicit polemiska natur. Dess tveeggade titel riktar sig mot de officiella svenska och finländska tolkningarna av märkesåret, och Jansson föredrar ”rikssprängning och begynnelse” framför ”ero ja uusi alku” – på svenska ”skilsmässa och nystart”. Finland och Sverige hade aldrig ingått någon union (till skillnad från Norge och Sverige eller Norge och Danmark), och därför upplöstes aldrig någon sådan. Freden med Ryssland 1809 betydde förvisso en sprängning av ett större svenskt rike, men ändå ”kom rikssprängningen av sig”, den blev aldrig fullständig, den stannade halvvägs, den stegrades aldrig till ett avsked.

Torkel Jansson börjar med att nämna vissa påtagliga företeelser, som alla resande i Norden kan lägga märke till: gula postlådor i Sverige och Finland, femsiffriga postnummer, riktnummer i Östnorden, som inte behövs i Västnorden, registernummer, vigselringar på vänster hand m.m. Behärskar en svensk (eller i mitt fall nysvensk) någorlunda finska, häpnar man över de två så grammatiskt olika språkens utpräglade semantiska släktskap, vilket författaren exemplifierar med bl.a. termer från det kommunala livet. Från likheterna i det nutida vardagslivet försjunker man i det förflutna, i den gemensamma rättshistorien. I verkets första kapitel ”Finland skall med lag byggas” följs den svenska lagens utgivningshistoria i Finland. Sveriges rikets lag från 1734 översattes i sin helhet till finska 1759 och fortsatte gälla efter 1809 i storfurstendömet och sedermera i den självständiga republiken Finland. Det utrymme recensionen erbjuder hindrar mig från att dröja vid Janssons fina, med titelsidor illustrerade jämförelser mellan lagens olika utgåvor, finlandssvenska och finska t.o.m. 1938 och den enda ryska (1824). Också finska

² Se bland annat Tapani Suominen (red.), *Sverige i fred, Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik* (Stockholm 2002).

översättningar av kyrkliga texter följde naturligtvis allt sedan reformationen nära de svenska originalen, sedlarna i Sverige trycktes fram till 1849 med finsk text. Den hävdvunna svenska lagen fick ett ytterligare värde och en vackrare utsmyckning under ofärdsåren – den s.k. förryskningen. Finska Litteratursällskapets utgåva med gamla företal och Fredrik I:s stadfästelse blev då en sorts ikon i praktisk pocketutgåva (s. 47–48).

Det är helt naturligt att Jansson ägnar ett särskilt kapitel ("Skenbara finska verkligheter?") åt den kontroversiella frågan om det erövrade Finlands status i kejsarnas "konglomeratrike". Han beskriver den riks svenska debatten mellan medicinprofessorn, den kungatrogne publicisten Israel Hwasser, som länge verkat i Finland, och den från Finland utvisade demokratiske publicisten Adolf Ivar Arwidsson om storfurstendömet statliga ställning. Författaren stödjer Hwassers påstående att Finland blev en stat 1809 och ställer sig därmed i sin analys på dennes sida i debatten. Janssons poäng är att det var de politiskt friare svenskarna som inledde en debatt om det ryska Finland. Medan Hwassers broschyrer (med början 1838) framhävde Finlands fördelaktiga ställning under tsarerna, bestred Arwidsson (från och med 1841) denna "skenbara finska verklighet" och betonade notoriska skuggsidor under den långa "statsnatten" under Nikolaj I (1825–1855), som har kallats "Europas gendarm", särskilt av sovjethistoriker. Trots sitt lättlästa språk hör kapitlet inte till verkets bästa. Författaren smiter från ett eget ställningstagande i den kända debatten och överlåter till läsaren att välja sida efter att ha presenterat Alexander I:s löften om Finlands framtida status på Borgå lantdag som upprepades av alla ryska kejsare. "Man är böjd att åt läsaren säga: Döm själv!" (s. 60), skriver Jansson. Läsaren torde dock knappast nöja sig med författarens rådvilla slutsatser: "Uppfattningen om Finlands ställning bestämdes av hur man vid olika tidpunkter på olika håll ville se landets förening med Ryssland" (s. 83).

Torkel Jansson distanserar sig, såvitt jag förstår, från de flesta finländska experter och den överväldigande finländska opinionen vad gäller denna centrala fråga om den ryska tiden. Finska folkets förvisso påtvingna anslutning till Ryssland var fördelaktig inte minst just tack vare bibehållandet av det svenska arvet. De ryska tsarmyndigheterna under 1800-talet handlade först och främst av egenintresse, och därigenom underlättades det lilla Finlands framsteg. Den ryska marsrevolutionen och Rysslands nederlag i världskriget förhindrade en förryskning av storfurstendömet. Finlandssvenska historiker (Henrik Meinander) betecknar numera Ryssland och Sovjet som "den nödvändiga grannen".

I bokens övriga delar drar författaren lyckligtvis konkretare slutsatser. I kapitel III, "Arv och eget i Finland", undersöks den, oavsett "statsnattens" alla implikationer, nyfödda finska statsidén och den tilltagande "inhemska konstitutionalismen". Denna vaknade till liv under den "förhållandevis liberale Alexander II" eller mer korrekt som en del av Rysslands övergång från ett feodalt samhälle till ett borgerligt. Torkel Janssons utgångspunkter i denna

del utgörs av de svenskspråkiga och svenska publicisterna Gabriel Rein, Frans Ludwig Schauman och dennes yngre bror August, Emil von Qvanten, upp-täcktsresanden Adolf Erik Nordenskiöld, statsvetarna och de rättslärdade Johan Philip Palmén, Fabian Langenskiöld, Wilhelm Rosenborg, Robert Fredrik Hermanson, Rabbe Axel Wrede, den store Leo Mechelin, Johan Jakob Nordström, historikern Magnus Gottfrid Schybergson och deras rikssvenska (för övrigt mest upsaliensiska) meningsfränder Christian Naumann, Herman Rydin, Olof Wingqvist, Wilhelm Svedelius, Erik Wilhelm Montan, Johan Fredrik Nyström, Oskar Blixén och det självständiga Finlands förste president Kaarlo Juho Ståhlberg. Finlands dyrbaraste ”arv och eget” utgjordes av dess särskilda, svenska konstitution; just den markerade ”Finlands ställning som stat och nation under hela föreningstiden med Ryssland” (s. 116).

Inte minst tack vare denna svenska rustning lyckades det att fördröja tsarregeringens båda ”fälttåg” (för övrigt vänsterradikalen Lenins uttryck!) – Bobrikoffs och Stolypins – mot storfurstendömet autonomi. Den reaktionära vändningen hos den dödsdömda tsarismen under Nikolaj II behandlas i bokens följande del. Dess titel med fyra ”ismer” (”Panslavism, pangermanism, skandinavism och nordism”) visar hur svårt det är att pressa in flera idépolitiska strömningar i ett kapitel (bokens nästlängsta). Svårigheten förstärks av de dåtida politiska författarnas språkbruk, som Torkel Jansson tillägnat sig. Felaktigt betecknas de försenade tsarryska försöken på 1900-talet att upphäva Finlands autonomi som ”panslavism” (särskilt s. 146) – ett halvsekel tidigare var det en österrikisk-ungersk beteckning på den slaviska befrielsekampen inom Habsburgarnas rike. De reaktionära tsarryska angreppen mot finlän-darna under det förra sekelskiftet hade lite att göra med den av S:t Petersburg påhejade sydeuropeiska panslavismen – först mot Osmanska riket och senare mot Habsburgska riket. Mycket säkrare blir Jansson i presentationen av både den politiska skandinavismen, dess förfall efter Tysklands enande och dess förvandling till en mera realistisk nordism – fastän dessa båda politiska strömningar under tsartiden behöll sin antiryiska hållning (se underrubriken *Utan Finland inget Norden och ingen nordism* på s. 122).

På säkrare grund står Torkel Jansson i sin inställning till fennomanin. Han förstår rörelsens nödvändighet och nytta, han distanserar sig från det gängse hänet på 1800-talet mot de fennomanska strävandena (s. 125). Oavsett senare, särskilt under mellankrigstiden på 1900-talet, tillspetsning och missbruk av den yttersta högern (äktfinskheten) under den första republiken, hade tsartidens ”finska språkpolitiska och nationella rörelse”³ med filosofen Johan Vilhelm Snellman i spetsen rätt i sin kamp, inbegripet tillfälligt samarbete med tsarmyndigheterna under Alexander II och Alexander III. Utan fennomanerna och Snellman skulle det finska språket ha förblivit bara de finska prästernas och böndernas tungomål. Kontrafaktiska påståenden är alltid hy-

³ *Uppslagsverket Finland*, band 1 (Helsingfors 1982), s. 309.

potetiska, men ändå kan man knappast bestrida vad Stefan Lundberg skrev i *Dagens Nyheter* (18.9.2009):

den svenska tidens slut stärkte den gryende finska nationalkänslan och ledde drygt hundra år senare till att Finland utropade sig som självständig stat. Fennomanin hade överlevt sig själv först från och med finska språkets och den finskspråkiga kulturens fullständiga likställning med det etablerade finlandssvenska språket och den finlandssvenska kulturen, från och med den finsknationella kapitalstarka borgarklassens framträdande vid sidan av den finlandssvenska, det vill säga ungefär *efter* den ryska tidens slut.

I kapitel V ("Unionstanken i de rysk-finska relationerna") presenterar författaren den välkända rysk-finska och delvis internationella debatten om Finlands status, utlöst av den store finländske statsvetaren och politikern Leo Mechelin i slutet av 1800-talet. Rättsstriden ges en populärvetenskaplig framställning av Torkel Jansson. Jag tror att Jussila har mer rätt än sina kolleger Tommila, Klinge och numera Jansson då han framhäver förändringen – utvecklingen i storfurstendömet läge och status efter 1809. Speranskijs bevingade uttryck om Finlands statlighet och det nya namn Helsingfors längsta gata, Unionsgatan, fick 1819 bevisar förvisso *unionstankens* närvaro i de rysk-finska relationerna, men de räcker inte till för att bekräfta det erövrade storfurstendömet verkliga, särskilt dess ursprungliga unionella status i ryska riket. Torkel Jansson blandar ihop målsättningen hos de finländska konstitutionella av Mechelins och Hermansons typ med den politiska realiteten, den osäkra "särbo"-relationen – med det allmänt erkända äktenskapet (dock skriver han att syftet är att studera "den debatt som av så många olika intressenter ständigt öppet fördes om Finlands status i det ryska imperiet", s. 13; målsättningen är alltså inte densamma som Jussilas). De ryska arkivhandlingarna visar att kejsarens sista regeringar efter sekelskiftet förvisso uppsköt, men aldrig prisgav sin amalgamationsmålsättning. Detta bekräftas av både nya ryska och finländska (Osmo Jussilas elever) studier. Storfurstendömet autonomi återupprättades och dess unionella status underförståddes, d.v.s. erkändes *de facto*, först tack vare den ryska marsrevolutionen, av Lvovs provisoriska regering 1917 (s. 163).⁴

I gengäld har Jansson lyckats att i det följande kapitlet ("Det till Ryssland avträdde och via Sverige utredda landet") bevisa och demonstrera den livskraftiga fortlevnaden eller den nitiska efterhärmmningen av de svenska förvaltnings- och utredningspraktikerna under den ryska tiden. Dit hörde bl.a. skogsvård, jordavsöndring, utbildning i hantverk och industriella yrken, byggnadsordningar, ångpanneövervakning, hemmansklyvning och jordstyckning, fängelse- och polisväsende, apoteksväsende, läkarväsende, prostitution och veneriska besiktningar, arbetareförsäkring, handelsskolor,

⁴ Jfr Aleksander Kan, 'Storfurstendömet Finland 1809–1917 – dess autonomi enligt den nutida finska historieskrivningen', *Historisk tidskrift* 2008:2, särskilt s. 18–25.

arkivvård, studentexamen, fattigvård, slöjd, lantbrukets försöksväsende, fiske och flottningens inverkan på detta, valet av det svenska s.k. kadersystemet i den finska värnpliktskommittéutredningen 1920 – i början av Finlands självständighet – och slutligen till och med den finska kopieringen av den arroganta storsvenska synen på samerna.

Den finska reformeringen av det hävdvunna svenska lokala självstyret under de första kejsarryska årtiondena har krävt ett särskilt kapitel – ”Finskt lokalt och regionalt självstyre på inhemsk grund”. Jansson och hans växande elevskara har sedan länge sysselsatt sig med ”kommunalgubbarnas göranden och låtanden” på landsbygden. Han utgår här från den materialistiska iakttagelsen, att ”identiska strukturer också skapar identiska politiska kulturer” (s. 203, 212). Både i Sverige och i Finland demokratiserades den allmänna och lika rösträtten senare än i Västnorden, dock länge före den kommunala rösträtten. Den lokala självstyrelsetraditionen var och är unik för Finland och Sverige: ordningen hade organiskt vuxit fram kring sockenkyrka och präst, som, säger författaren, vann över häradet. Den finländska reformens första steg 1826 kopierade den svenska från 1817, och genomfördes under ”statsnatten”, då den normala lagstiftningen låg nere, av ärkebiskopen. Den svenska förordningen 1862 satte absolut likhetstecken mellan ekonomisk förmåga och lokalpolitiskt inflytande. Ordningen för landskommunerna i Finland, antagen av den åter verksamma lantdagen 1865, liknade i allt väsentligt den svenska ordningen från 1862. Självförvaltningen i Sverige och i Finland sekulariserades nästan samtidigt, och utvecklingen hade ingen motsvarighet i Västnordens Norge och Danmark där en statlig fogdeförvaltning av landsbygden avskaffades något tidigare. Reformerna under 1860- och 1870-talet av socken- och stadssjälvstyrelsen blev närmast identiska i Sverige och Finland. Få eller inga utländska förebilder stod ”att finna annat än i Sverige” (s. 217), det mesta ”bara fortsatte att löpa parallellt [...] i allt fler frågor” (s. 218), medan de formella unionsländerna Sverige och Norge, i själva verket separata nationalstater, allt mer gled i sär. Här som i flera andra frågor stödjer sig Jansson på studier av Lars Westerlund 1986 och 1993 samt Jacob Evertsson 2002.

Författarens omfattande presentation av det rikssvenska propagandistiska samtidstrycket, som kom ut på Östersjöns västra sida under ”statsnattens” senare år och under Krimkriget, innefattar återgivandet av de stockholmska ”rysshatarernas” tankegångar, prosaiska och poetiska, både kvicka och patetiska i kapitlet ”Spjärntaget mot det ryska och öppenhet mot det svenska”. Föregångslandet Sveriges nya borgerliga reformer tjänade som exempel för såväl svenskspråkiga som finskspråkiga. Den spirande finstalande intelligentsian ville både efterhärma de svenska reformerna och avveckla svenska språkets sekelgamla övermakt, vilken förkroppsligade motsatsförhållandena mellan folkminoriteten och folkmajoriteten i storfurstendömet. Jansson blir här i viss utsträckning enögd: ser han västerut, är han skarpsynt vad gäller svenskarna som det borgerliga framstegets representanter, men ser han

österut är han blind vad gäller svenska språkets bromsande, tillfälligt hämmande roll gällande folkmajoritetens kulturella och på sikt sociala emancipation. Öppenheten mot det svenska framhäv, men den svensktalande intelligentsians självupppoffrande bedrift – dess språk- och namnbyten – förborgas nästan helt i boken. Skarpsynt är han gällande Ryssland och ryssarna som den feodala stagnationens och absolutismens bärare, men han tar inte stor hänsyn till det ryska ekonomiska och sociala genombrottet under det senare 1800-talet, till det stora landets förvisso ensidiga, men ändå imponerande, kulturella uppblomstring, utan hänsyn till finländska reformer uttryckta i storfurstarnas/tsarernas statsakter.

Invändningarna hindrar mig inte från att erkänna den banbrytande karaktären hos bokens sista kapitel. Medan Torkel Jansson är långt ifrån den ende och den förste med sin överskattning av Finlands svenska arv, är han rentav banbrytande i kapitel IX ”Att förfinska en svensk medborgarnation” och ”Att från barnsben försvenska Sverige finskt”. Han har upptäckt och identifierat plejaden eller hellre plejaderna av svenskspråkiga 1800-talsdiktare, från och med Frans Michael Franzén, vilka inte bara tog ställning till förlusten av Finland, utan försökte och – om man får tro Jansson – förmådde att inleda ”ett kulturinflytande från den östra stranden av vårt gemensamma hav som stått sig intill denna dag” (s. 249–250, min kursivering). Franzén följdes av de likaledes berömda Johan Ludvig Runeberg, Zacharias Topelius, Leo Mechelin, Wilhelm Rosenborg, Robert Hermanson och Rabbe Wrede. I *Svensk anthologi eller vald samling af svenska skaldestycken från äldre till nyare tider*, utgiven i tre band 1840–1841, ingick ”utan problem” både Runeberg och Franzén. Sveriges och Finlands svenska skön- och facklitteratur har behållit och odlat ”de gemensamma elementen i bägge ländernas kulturella utveckling” ända fram till 1900-talets slut: bland finsk-svenska gemenskaper intar litteraturen en hedersplats. Gemensamheten låg och ligger än i denna dag rotad i de bägge ländernas principiella sociala identitet – bägge var under senare 1800-talet, enligt Torkel Janssons träffsäkra konstaterande, *medborgarnationer*, Sverige lite mera avancerat efter sin revolution 1809 och Finland något efterblivet före lantdagens pånyttfödelse 1863.

Kvintessensen av bokens hela konception finns i kapitel X – ”Att från barnsben försvenska Sverige finskt”. Den anspråksfulla målsättningens enkla kärna var att uppfostra svenska barn med finländska författares verk, d.v.s. ”på finska”. Enligt Janssons inträngande iakttagelser blev svenska läseböcker från och med 1800-talets mitt ett viktigt och verkningsfullt verktyg för ungdomens uppfostran. Statsmakten ledde processen, och uppfostrans instrument levererades av intelligentsian. Läseböckerna bidrog till att 200 år efter den s.k. rikssprängningen ”så mycket fortfarande är av så lika beskaffenhet i Finland och Sverige”, och att ”så mycket av gemensamheter står att upptäcka varhelst man blickar” (s. 284). De f.d. rikshalvorna sveptsades samman efter 1809 inte av ångpanneförfattningar och kolerabekämpningsplakat, utan av ”diverse kalendrar med ett i högsta grad Finlandinriktat eller -vinklat inne-

håll” (s. 284). Från och med 1868 blev den i upplaga efter upplaga utgivna *Läsebok för folkskolan* ”ett av de viktigaste instrumenten i det svenska nationsbygget.” Framhävandet och uppräknningen av upplagornas finländska beståndsdelar t.o.m. 1930-talet hör också till kapitlets innehåll.

Inte för intet inleds kapitel X med en dedikation till diktaren och professorn Zacharias Topelius (1818–1898), jämngammal med Karl Marx, dock i själva verket tillhörande en tidigare epok. Hans talrika verk vände sig bl.a. till barn och skolungdom, och han blev berömd inte minst tack vare sina läseböcker och barnböcker, översatta inte bara till finska, utan till alla skandinaviska språk och tyska m.m. En stor roll i den svenska läsebokskommitténs spelade Artur Hazelius – den bekante konstruktören ”av de så svensknationellt stärkande inrättningarna Skansen och Nordiska museet”. Topelius var hans favoritförfattare. Hazelius var dessutom gift med Frans Michael Franzéns dotterdotter. De av den finländske folkvisesamlaren och kompositören Karl Collan utgivna läseböckerna för Finlands ungdom (utg. 1864 och 1870), blev ”förebilder från Finland” och tjänade ”som förlagor till den svenska satsningen” (s. 287). De bägge stora österbottningarna Runeberg och Topelius hörde i Sverige till ”inhemska författare”; de placerades i en skolboksutgåva under rubriken: ”Det nya [svenska] statskicketets tid”. Runebergs ”Vårt land” uppfattades under senare 1800-talet närmast som nationalsång i Sverige. Med sin *Boken om vårt land* (1875) blev Topelius även de svenska barnens ”sagofarbror”. *Läsning för barn* av Topelius antogs på 1880-talet ”som läsebok vid Stockholms samtliga folkskolor” och användes ”runt om i landet”. Hans *Samlade skrifter* utgavs av Bonniers 1904–1907 och igen 1920–1921. Enligt Selma Lagerlöf, hans tidiga levnadstecknare, hade Topelius ”trängt igenom överallt” (s. 289). Och mot slutet av 1900-talet underströk vår inflytelserike samtida Matti Klinge att finländarnas och svenskarnas uppfattning av historien främst baserar sig på Topelius romaner.

Svenskarnas försvenskning med finländska medel fortsatte även efter sekelskiftet. *Läsebok för folkskolan* med sitt *Kalevala*-motto fortsatte, enligt Torkel Jansson (här med stöd av Marie Louise Gagner och Inga-Lisa Petersson), att ”försvenska Sverige finskt” med allt mer stoff från den forna östra rikshalvan. ”Det finländska inslaget ökade med andra ord hela tiden, alla svenskar blev, om man så vill, mer och mer finnar över tid”, tillspetsar Jansson sin slutsats (s. 296). Finland ägnades således mer sidor än Sveriges övriga grannländer tillsammans. En del av detta ”finländska inslag i den svenska folkskoleläse-boken” kommer dessutom till uttryck i psalmskatten. I den svenske ärkebiskopen Nathan Söderbloms (1866–1931) psalmbokstillägg 1921 blir ”det finländska eller, om man så vill, östsvenska inslaget mycket markant” tack vare nya lån från Franzén, Runeberg och Topelius. Den sistnämndes ”position var i rikssvensk skolboksutgivning unik i många avseenden”, avslutar Jansson kapitlet om Sveriges ”finska försvenskning” (s. 321).

Torkel Jansson går inte in på förklaringen till denna utpräglade finländska slagsida i rikssvenska läseböcker. Förklaringen ligger dock nära till hands:

”det svenska Finland” – Nyland och särskilt Österbotten – behöll sin patriarkal-idylliska småbondekaraktär mycket längre än både själva Sverige och det likaledes snabbt industrialiserande övriga Finland. Eftersläpningen gällde för övrigt också hela det finländska jordbruket jämfört med det rikssvenska.⁵ Därför lämpade sig de nämnda författarna så väl för småborgerliga och patriotiska uppfostringssyften i ett Sverige som gick betydligt längre både vad gäller agrarreformer (skiftesverket) och industrialisering.⁶ Men motsvarande förhållanden i unionsträtobrodern Norge dög inte.

I avslutningskapitlet ställer Torkel Jansson tre huvudfrågor som han besvarar negativt: Finland förlorade verkligen inte Sverige och detta förlorade verkligen inte Finland. I allt väsentligt misslyckades rikssprängningen (s. 338). Utan att diskutera innebörden av Janssons metafor om ”siamesiska tvillingar” beträffande de bägge länderna, låt oss erkänna: i samtliga livssfärer som undersökts i den recenserade boken kom och kommer finsk-svenska gemenskaper till uttryck. I denna mening har Janssons hela studie krönts med en påtaglig framgång. I de av honom valda ämnena har han visat sig vara en nydanare trots sitt verks populärvetenskapliga genre. Det är livfullt och lättläst, vilket garanterar att hans nya verk kommer att bli långlivat.

Recensentens arbetskrävande verk uppmuntrar mig att i min tur ställa två frågor till – huvudfrågan och tillägsfrågan:

1. Har Jansson uttömt den ryska tidens betydande utvecklingskeden?
2. Varför bekämpade de ryska myndigheterna inte de svensk-finländska gemenskaperna mer aktivt?

Torkel Jansson gör inga anspråk på att skriva Finlands historia under den ryska tiden. Han känner troligen till, men berör varken den besuttna finskspråkiga folkdelens allmänna uppsving under den ryska tiden eller förändringen av Finlands politiska status under tsarerna. I början av den ryska tiden fanns det i Finland en folklig, både finsk- och svenskspråkig underklass samt en svensk överklass, vid ryska tidens slut bestod både under- och överklassen av de båda etniska grupperna. I början av den ryska tiden fanns det endast en svenskspråkig intelligentsia, i slutet av den ryska tiden var intelligentsian tvåspråkig. I början av den ryska tiden bestod Finland utav ett antal län, i slutet av ryska tiden var Finland en stat med centralförvaltning, ministerbyråkrati och breda internationella förbindelser, förvisso utan suveränitet.

Ryska myndigheter bekämpade inte de omtalade, av Jansson undersökta och fastställda gemenskaperna av följande orsaker. För det första hade S:t Petersburg själv intresse av storfurstendömet både ekonomiska, sociala och kulturella modernisering, låt vara i takt med hela imperiets dito. Moderni-

⁵ Jfr Arvo M. Soininen, *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle* (Helsinki 1974).

⁶ Jfr Arvid Mörne, *Sverige och det svenska Finland* (Helsingfors 1918), särskilt s. 22–33.

seringen uppvisade dock en viss politisk aspekt, och detta pris var man i S:t Petersburg villig att betala så länge avskildheten inte förvandlades till förment separatism. Särskilt välkomnades Finlands framsteg av ryska statsvetare, experter på det samtida, d.v.s. ryska tidens grannrike Sverige. Dessa professorer insåg sedan länge existensen av de finsk-svenska gemenskaperna, och vissa – Tjitjerin, Guerrier eller Dymsja – trodde att den svenska, ”organiska” (deras term) utvecklingstypen var tillämpbar i själva Ryssland. Den finsk-svenska reformvägen förebyggde den förhatliga revolutionära vägen! T.ex. hade själve den ökände Stolypin valt de svenska skiftesreformerna som förebild för sina egna agrarreformer.

Aleksander Kan

Från bortrövad hustru till älskarinna – Sveriges östra landskap blir storfurstendömet Finland

Max Engman, *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*, 329 s., WSOY, Helsinki 2009.¹

Max Engman är professor i allmän historia vid Åbo Akademi. Han har de senaste åren i snabb takt publicerat forskningsarbeten som hänfört sig till Finlands och Rysslands gemensamma historiska problematik. Det senaste, *Pitkät jäähyväiset*, hör intimt samman med märkesåret 1809 och begrundar betydelsen av året 1809 för såväl Finland och Sverige som för Ryssland. Boken är inte skriven som en enhetlig undersökning, utan består av essäartade kapitel av vilka vissa tidsmässigt börjar långt före år 1809 och vissa slutar långt därefter. För forskare och andra i temat redan insatta innehåller detta verk inga nya fakta. Däremot kan man finna insikter och en hel del nya synpunkter, vilket man ju kan vänta sig av en meriterad forskare som under hela sin karriär på ett eller annat sätt har arbetat med ämnet.

Såsom redan konstaterats innehåller verket i sig inga nya fakta, men i stället får också de som är insatta i ämnet medge att författaren har kunnat framställa sitt material sällsynt klart och utförligt, ibland också med nya infallsvinklar. Om dagens finländska samhälle med dess flera olika nivåer är svårt att gestalta som helhet, är det inte alls lättare att försöka förstå samhället i början av 1800-talet. Engman beskriver den tidens verklighet på följande

¹ Boken har utkommit på svenska på Atlantis förlag i Stockholm med titeln *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (2009).

vis: ”1800-luvun puolivälissä eliitin uravalinnat saattoivat olla imperiaalisia, hallinto ruotsalaista, ylioppilaiden ideologia suomalaiskansallinen, valtiolojalaisuus suomenmaalainen, vienti Pietariin suuntautunutta, patriotismi runebergilaista, kaikki samanaikaisesti.”² (s. 14) Engmans huvudsakliga mål är att förklara denna härva. Det gör han med utomordentlig framgång.

Åtminstone alla vänner av äldre detektivromaner känner igen rubriken som ett lån från Raymond Chandler, vars roman *The Long Goodbye* utkom 1953. Som förklaring till lånet framhåller Engman att precis som det i Chandlers roman inte rör sig enbart, och inte ens huvudsakligen, om mord, behandlar inte heller Engman enbart avskedet och knappt alls själva kriget. Avskedet mellan Finland och Sverige blev långt eftersom det svenska arvet levde länge i Finland, och det lever på sätt och vis vidare än i dag. Professor Matti Klinge har gett uttryck för samma tankegångar genom att påpeka att då Finland skiljdes från Sverige blev Sverige ”ett bernadotteskt Lillsverige” men det gamla gustavianska arvet levde kvar i Finland långt efter avskedet. Detta är å andra sidan också Engmans förklaring till varför han har skrivit verket i fråga. Han konstaterar, fortfarande med referens till Chandler, att han inte har kunnat låta bli att lägga märke till ”kängurun i smoking”, i synnerhet som den har visat sig flere gånger. Med detta vill han få sagt att tvärtemot vad man tidigare ofta tänkt, har det upplösta svenska riket haft två riken som efterföljare, Finland och Sverige. Trots att deras öden efter skilsmässan har varit mycket olika, uppvisar de ändå många likheter.

De olika temana i *Pitkät jäähyväiset* har samlats i fjorton huvudkapitel, som sedan ytterligare är uppdelade i underkapitel. Huvudkapiteln består av tre nivåer, där den första behandlar levnadsvillkoren i Sverige, Ryssland och Finland före 1809 och storfurstendömet styre efter 1809. Den andra nivån behandlar den dragkraft som utövades av å ena sidan Stockholm, å andra sidan av S:t Petersburg, samt ytterligare hur Finland lösgjorde sig från Sverige och närmade sig Ryssland. Den tredje nivån utgörs av finländarnas orientering i och relation till de nya förhållandena; här behandlar Engman lojalism, kosmopolitism, historieuppfattning, förhållandet till Sverige samt minnen från finska kriget och den svenska tiden.

Teman som hör till den första nivån behandlas bl.a. i kapitlet ”Pohjalaisuus, balttilaisuus ja sisämaa” (”Bottniskt, baltiskt och inlandet”). Det känns inte som en särskilt stor innovation att betona att grundandet av S:t Petersburg 1703 mycket snabbt utvecklades till en ödesfråga för Finland, en fråga som sedan dess har varit avgörande för landet. Det stora nordiska kriget som då fördes och som slutade i freden i Nystad 1721 betydde att den stormaktsställning som Sverige byggt upp sedan början av 1560-talet raserades. Den svenska stormaktens uppgång och fall samt Rysslands väg till europeisk stor-

² ”[I] mitten av 1800-talet kunde elitens karriärval vara imperiella, förvaltningen svensk och studenternas ideologi finsk, statslojaliteten finländsk, den externa handeln petersburgsorienterad, patriotismen runebergsk, allt på en gång.” (s. 16 i den svenska utgåvan)

makt åskådliggörs klart och nyanserat. S:t Petersburgs ekonomiska betydelse för Finland var utan vidare en betydelsefull och positiv faktor, vars betydelse varade ända till slutet av tiden som storfurstendöme.

När Engman analyserar den av Alexander och Napoleon slutna freden i Tilsit och dess följder skriver han: ”Se nopeus, jolla jotkut suomalaiset asuivat Tilsitin junaan kun se ylitti Suomen rajan helmikuussa 1808, herättää kysymyksen, oliko joillakin matkalaukku valmiiksi pakattuna.”³ (s. 75) Och så förhöll det sig verkligen. Det gångna århundradets krigsmättade händelser med ockupationer och den svenska arméns misslyckade revanschförsök hade fått många ur den bildade eliten att fundera över möjligheten att Finland förr eller senare skulle underställas den ryska spiran. Att S:t Petersburg befann sig så nära gränsen till Finland ansågs då vara en avgörande faktor. Den gamle professorn vid akademien i Åbo, H. G. Porthan, uttryckte i sitt kända citat förhoppningen att Ryssland skulle flytta sin huvudstad till Konstantinopel och ”voisi jättää syrjäisen Suomen rauhaan Ruotsin valtikan alle”⁴ (s. 76). Men han konstaterade själv att verkligheten var en annan och att Finland högst sannolikt skulle underkastas det ryska väldet. Porthan dog 1804 och såg aldrig sin spådom gå i uppfyllelse. Däremot var det många andra som gjorde det och väntade på tåget med resväskan färdigpackad. I synnerhet de adliga ämbetsmännen och ståndspersonerna i södra Finland ville inte uppleva en tredje ”ofred”, d.v.s. en ny rysk ockupation som på 1700-talet. Därför ansåg de att det var klokast att genast från början samarbeta med ryssarna för att minimera skadorna.

I samband med Finlands tillkomst behandlas också den ställning det s.k. Gamla Finland hade och dess utveckling efter att Sverige genom freden i Åbo hade överlätit området åt Ryssland. Engman har kallat ett underkapitel ”Vaihtohtoinen Suomi” (”Ett alternativt Finland”) för att åskådliggöra att det efter 1809 hade varit möjligt att förena det nyligen erövrade Finland med Gamla Finland, och inte tvärtom, vilket ju skedde 1812. Att förena ”Nya Finland” med Gamla Finland, som det i början var meningen, skulle ur den ryska synvinkeln ha varit ett logiskt förlopp. Att förena Gamla Finland med ”Nya Finland” väckte bitterhet såväl hos ryssarna som hos flertalet finländska ämbetsmän som ansåg beslutet vara felaktigt – visserligen av andra orsaker än ryssarna. I mitten av 1820-talet ansåg statssekreteraren R. H. Rehbinder situationen vara så problematisk att han understödde tanken på att flytta Kexholms tre härader samt gränsocknarna Kivinebb, Mohla och Valkjärvi på Karelska näset till S:t Petersburgs guvernement. Tanken levde länge: samma förslag ställdes strax före första världskriget 1911–1912 och orsakade

³ ”Den snabbhet med vilken en del finländare anträdde tåget från Tilsit då det överskred gränsen till Finland i februari 1809 [sic!] riktar uppmärksamheten på frågan om somliga i alla fall haft kappsäcken färdigpackad.” (s. 83 i den svenska utgåvan)

⁴ ”[L]ämna det aflägsna Finland ifred under svenska spiran” (s. 83 i den svenska utgåvan).

en storm av protester på Karelska näset (utförligare om detta skriver Maria Lähtenmäki i *Maaailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtoamat 1911–1944*, 2009). Frågan fick sin bestående lösning i och med resultatet av fortsättningskriget mellan Finland och Sovjetunionen.

Att förena det ”Nya” eller, som man också uttryckte sig, svenska Finland och Gamla Finland gav upphov till mångahanda problem av såväl administrativ som juridisk och t.o.m. religiös natur. Vad beträffar frågan om ämbetsmännen konstaterar Engman alldeles riktigt att många av de ämbetsmän som fanns i Gamla Finland till följd av föreningen plötsligt blev ämbetslösa. Men det är viktigt att komma ihåg att dessa ämbetsmän ända in på 1840-talet användes som ämbetsmän i synnerhet vid Finlands generalguvernörs kansli, och detta i så hög grad att den här tiden har kallats kansliets viborgska period.

Kapitlet ”Suomi ja muut autonomiat” (”Finland och de andra autonomierna”) behandlar imperiebyggandets logik, det ryska imperiebygget genom seklerna och Finlands ställning i det hela. Problematiken i imperiebyggen och deras fall hör till de frågor som Max Engman har intresserat sig för de senaste åren. Bland de kändaste internationella forskarna som undersökt det ryska imperiebyggandets logik finner vi professor Andreas Keppeler och i Finland emeritusprofessor Osmo Jussila. Ryssland expanderade ända från 1500-talet mot öster, mot söder och slutligen mot väster, där Finland inkorporerades som en av de sista autonomierna i början av 1800-talet. Det är visserligen värt att notera att erövringen av Kaukasien fortsatte långt efter detta – och man kan naturligtvis fråga sig om processen inte fortsätter än i dag. Man lyckades inte helt eller i varje fall inte bestående införliva den lokala, ofta icke-kristna (här finns ett fel i texten på s. 128⁵) eliten. Det hungrigt expanderande imperiet skaffade sig på sätt och vis de problem som det delvis lider av än idag.

På den andra nivån i boken fäster Engman uppmärksamhet vid strävandena att fr.o.m. 1830- och 1840-talen lösgöra Finland från sitt beroendeförhållande till Sverige och lotsa landet närmare Ryssland. I linje med de strävandena initierades flere reformer under ledning av friherre Lars Gabriel von Haartman, ägare till Lemsjöholm⁶ gård i Villnäs. Haartman utnämndes 1840 till ordförande för senatens finansutskott och 1841 till viceordförande i senaten. Haartmans åtgärder stöddes av ministerstatssekreterare Alexander Armfelt samt generalguvernör A. S. Menschikoff. Finlands statsinkomster steg betydligt som en följd av bl.a. de reformer som berörde handel, tull-

⁵ Texten lyder: ”Venäjän valtakunnan johto osoitti merkittävää joustavuutta hyväksymällä kristilliset eliitit venäläiseksi aateliksi” (”ledningen för det ryska riket visade en betydlig flexibilitet då den godkände de kristna eliterna som rysk adel”). Detta är inte logiskt, bör vara icke-kristna eliter.

⁶ På finska Lempisaari, inte Leminsaari som det felaktigt står i texten.

lar och beskattning och i och med att Saima kanal byggdes för att främja handeln österut.

Vid samma tid på 1840-talet började också de ryska resenärernas antal öka då Helsingfors blev ett populärt mål för den ryska medelklassens uppköps- och badortsresor. En annan faktor som utan vidare bidrog till att det förekom ett visst närmande mellan finländarna och ryssarna utgjorde flyttströmmen från Finland till i synnerhet S:t Petersburg, dit man speciellt från östra Finland begav sig för att arbeta. I Finland har man på västkusten orienterat sig – och farit – västerut, i östra Finland har man i kraft av sitt geografiska läge orienterat sig mot öster. När gränsen vid Karelska näset 1918 stängdes, förorsakade det en kris på båda sidorna av gränsen, som man därtills fritt hade rört sig över i båda riktningarna. Också om detta har Max Engman skrivit (*Gränsfall. Utväxlingar och gränstrafik på Karelska näset 1918–1920*, 2007), samt om finländare bosatta i S:t Petersburg (*Pietarinsuomalaiset*, 2004).

Beträffande finländarna i S:t Petersburg finner man i Engmans verk ytterligare ett argument för beviskedjan i artikeln ”Venäjänkielinen Suomen suuriuhtinaskunta” som jag skrev för boken *Entäs Jos? Vaihtoehdot Suomen historia* (2006). Engman konstaterar nämligen att om den finska skolan i S:t Petersburg hade blivit en till universitetsstudier ledande skola liksom flertalet av de andra lutherska församlingarnas skolor skulle detta småningom ha kunnat leda till en finskspråkig men ryskkunnig intellektuell elit med ett imperieomfattande tänkesätt. Detta skulle ha knutit länderna intimare samman och gett mera innehåll åt S:t Petersburgs ställning som Finlands huvudstad.

Engman behandlar på ett intressant sätt flera andra teman: uppkomsten av den finländska lojaliteten gentemot Ryssland eller snarare gentemot den ryska kejsaren (finländarna utmärkte sig ju ända till början av 1900-talet för sin trohet mot kejsaren, en beundran eller i varje fall respekt för denne). Han behandlar uppkomsten av en finländsk identitet och lösgöringsprocessen från svenskheten, och småningom också från det svenska språket (i och med uppkomsten av fennomanin). Engman granskar också Finlands tre språk vid den här tiden, finskan, svenskan och ryskan, som till slut helt spelades ut, ett nytt förhållningssätt gentemot Sverige och ländernas gemensamma historia, och hur minnet av 1808–1809 har firats.

Frågor om nationell identitet, språk, betydelsen av en gemensam historia och hur vi minns den är, som vi vet, lika aktuella i dag – då gränserna för de flesta europeiska länder har skiftat inom de senaste årtiondena – som de var för tvåhundra år sedan. På samma sätt som i dag var minnet också då emellanåt selektivt, men ibland som sådant ändamålsenligt när man nödgades anpassa sig till nya förhållanden.

Men förr eller senare måste man erkänna fakta också i förhållande till det förflutna, det förflutna måste erkännas: ur finländskt perspektiv betydde detta att man så att säga gjorde upp med vad Finlands och Sveriges gemensamma århundraden egentligen betydde. Denna problematik behandlas i kapitlet ”Onko Suomen kansalla historiaa?” (”Äger finska folket en historie?”) och

”Ruotsin muistoja Suomessa” (”Svenska minnen i Finland”), där man söker svenska s.k. minnesplatser i Finland. Kort sagt kallar Engman Sveaborg och slagfälten från finska kriget för svenska minnesplatser i Finland. Viborg, som blev på andra sidan av den ryska gränsen är också en sådan plats, för ”vanhan Ruotsin valtakunnan perinne näky selkeimmin siellä, missä se on loppunut tai katkaistu eivätkä suomalaiset tai Suomen valtio siten ole ottaneet sitä huostaansa, sijoittaneet suomalaiseen jatkumoon”.⁷ (s. 295) Finländarna hann inte nostrifiera, ”göra till sitt”, det svenska i Viborg, inte heller minnesplatserna. Viborg var dock en mångkulturell stad som också var en del av ett mångkulturellt imperium.

Pitkät jäähyväiset är skriven på ett klart, åskådligt och livfullt sätt. Också rubrikerna på vissa kapitel hänvisar till intrigen hos en detektivroman, vilket ju passar bra i ett verk med ett namn som lånats av Chandler. Den Finlands mö (*Suomi-neito*) som Engman avbildar mognar under tiden som storfurstendöme till en ung kvinna, som efter andra världskrigets slut hamnar i ett svårt och långvarigt förhållande med sin östra granne. Då denne granne avlidit har Finlands mö förlitat sig på en äldre herre som hon länge beundrat: den Europeiska unionen. Vi får väl hoppas att man av historien verkligen kan lära sig någonting, eller åtminstone att man kan ta lärdom av den. Finlands mö kunde ha nytta av erfarenheterna från sina uppväxtår då hon har att göra med EU.

Kristiina Kalleinen

⁷ ”[T]raditionen från det gamla svenska riket syns tydligast där den har avslutats eller avbrutits och därmed inte övertagits av finnarna eller den finska staten och placerats in i ett finskt kontinuum.” (s. 319 i den svenska utgåvan)

FRÅN FÄLTET

Historiska föreningen 2009

Historiska föreningens verksamhet har under det nittiofemte verksamhetsåret år 2009 fortgått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin nittiofjärde årgång. Föreningen har under året sammanträtt till två möten samt sju programtillfällen. Styrelsen har sammanträtt nio gånger till ordinarie möten. Deltagarantalet vid föreningens möten och program har varierat mellan 11 och 100 personer med ett medeltal på drygt 34 personer (drygt 38 personer föregående år).

Möten

Vårmötet hölls 25.3.

Höstmötet hölls 25.11.

Seminarier, föredrag och övriga program

- 2.2 Föreningen arrangerade det svenska programmet under de X Finska historiedagarna i Lahtis, under temat *Året 1809 – Finlands annus mirabilis i komparativt perspektiv*. Programmet öppnades av fil.dr Derek Fewster från Historiska föreningen och fil.lic. Henry Rask från Hanaholmens kulturcentrum. Föredragshållare var fil.dr Henrika Tandefelt (Helsingfors) med ”En lantdag tar form. Ceremoni och politik vid Borgå lantdag 1809”, professor Max Engman (Åbo) med ”Upphöjdes Finland ’bland nationernas antal’ i Borgå 1809?”, docent Jan Samuelson (Härnösand) med ”Sverige eller Finland? Elitens svåra val efter riksdeleningen 1809”, fil.dr Johanna Wsshholm (Åbo) med ”En famlande början – språk och nationell identitet i Finland efter 1809” samt docent Åke Sandström (Visby) med ”Sveriges 1809 – myter och minnen kring Sveriges sista krig”. (100 personer)
- 25.3. Föreningens vårmöte på Vetenskapernas hus. Föredrag av fil.mag. Nora Ervalahti under rubriken ”Nöjesliv och biografkultur i Vasa kring 1906” och av fil.mag. Johan Kylander under rubriken ”Vardag och familj för änkorna i Nummi 1775–1840”. (25 personer)
- 30.5 Vårexkursion till Kotka under temat *Det maritima Kotka*. Besök på ön Fort Elisabeth, där fil.lic. Rainer Knapas berättade om slaget vid Svensksund och om Kotka som befästningsstad. Guidad rundvandring i maritimcentret Vellamo. Lunch intogs på skärgårdsrestaurangen Fort Elisabeth. (17 personer)
- 10.10 Programkväll med besök på John Nurminens Stiftelses museum. Den guidade rundturen under ledning av stiftelsens ombudsman Erik Båsk

- omfattade såväl museets permanenta utställning som stiftelsens intressanta kartsamlingar. Avslutningsvis kaffeservering. (14 personer)
- 10.10 Programkväll i Helsingfors stadsmuseums Villa Hagasund med guidning av fotoutställningen *Foto Signe Brander* under ledning av fil.mag., museielektor Anna Finnilä. (11 personer)
- 7.11 Det fjärde Gösta Mickwitz-seminariet i Svenska litteratursällskapets festsal under rubriken *Glorifiering, martyrskap och motstånd – reflektioner av första världskriget*. Programmet öppnades av fil.dr Derek Fewster och fil.mag. Aapo Roselius från Historiska föreningen. Föredrags-hållare var docent Ben Hellman (Helsingfors) med ”Mellan hopp och förtvivlan. Första världskriget i samtida rysk litteratur”, fil.dr Lina Sturfelt (Lund) med ”Från ärans fält till dödsfabrikens ingenmansland. Första världskriget i svensk veckopress”, fil.dr Stefan Nygård (Helsingfors) med ”’De intellektuellas svek’. Kriget, politiken och det universalistiska idealet”, samt fil.dr Sofi Qvarnström (Uppsala) med ”Motståndets berättelser hos Elin Wägner, Anna Lenah Elgström och Marika Stiernstedt”. I samband med seminariet tilldelades fil.dr Ann-Catrin Östman det fjärde Gösta Mickwitz-priset. (ca 40 personer)
- 11.11 Föreningens höstmöte på Vetenskapernas hus. Föredrag av professor Henrik Meinander under rubriken ”Finland 1944. Krig, samhälle, känslolandskap”. (37 personer)

Medlemmar

Föreningens medlemsantal var vid verksamhetsårets utgång 2 hedersmedlemmar, 233 aktiva och 121 understödande medlemmar. Totalt 356 medlemmar (360 år 2008, 345 år 2007).

Intäkter

Årsavgiften för aktiv och understödande medlem var 30 euro. Den sänkta avgiften för studerande medlemmar var 20 euro. För medlemmar av samma hushåll var årsavgiften 15 euro. Avgifterna var de samma verksamhetsåren 2007 och 2008. Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har till största delen använts för *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumerationsavgifter.

Styrelsen

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil.dr Derek Fewster, vice ordförande fil.mag. Aapo Roselius, ledamot, ekonom fil.mag. Michaela Bränn, ledamot, sekreterare fil.mag. Pia Asp, ledamot fil.mag. Malin Bredbacka-Grahn, ledamot fil.mag. Laura Mattsson, ledamot fil.mag. Anna Hiidensalo.

Revisorer har varit dipl.ekon. CGR Eva Bruun, med en av Revisorernas Ab Ernst & Young utsedd personlig suppleant och fil.kand. Pertti Hakala, med fil.dr Minna Sarantola-Weiss som suppleant.

Fonden till Gunnar Mickwitz minne

Eftersom endast tre pro gradu-avhandlingar inlämnades läsåret 2008–2009 utdelades inget Gunnar Mickwitz-pris år 2009. De inlämnade avhandlingarna beaktas i stället under följande behandlingsrunda. Priskommittén för år 2009 hade följande sammansättning: tf. professor Björn Forsén, fil.dr Derek Fewster, fil.mag. Jani Marjanen och fil.mag. Malin Bredbacka-Grahn.

Bröderna Gösta och Gunnar Mickwitz fond för historisk och ekonomisk-historisk vetenskap

Ur fondens medel utdelas, i enlighet med dess stadgar, Gösta Mickwitz-priset till en historiker som på ett bemärkt sätt bidragit till att upprätthålla ett levande intresse för historia och historieforskning. Prisets storlek var 2 000 euro. Priskommittén för år 2009 hade följande sammansättning: docent Lars-Folke Landgrén (självskriven som ansvarig redaktör för *Historisk Tidskrift för Finland*), fil.dr Peter Stadius och fil.dr Jessica Parland-von Essen.

Det fjärde Gösta Mickwitz-priset tillföll fil.dr Ann-Catrin Östman för hennes gärning som historiker, och då med speciell hänvisning till artikeln ”Bonden” i antologin *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940* (red. J. Lorenzen & C. Ekenstam, Gidlunds 2006). Priset utdelades i samband med det fjärde Gösta Mickwitz-seminariet i Svenska litteratursällskapets festsal den 7 november 2009.

Historisk Tidskrift för Finland

Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören docent Lars-Folke Landgrén samt redaktionssekreterarna fil.mag. Jens Grandell och fil.lic. Jennica Thylin-Klaus. Tidskriftens skattmästare har varit fil.mag. Michaela Bränn. Skattmästaren har ansvarat för tidskriftens kansliärenden.

Tidskriftens nittiofjärde årgång omfattade fyra nummer om sammanlagt 524 sidor (480 sidor år 2008).

Innehållet fördelade sig på 10 uppsatser, 9 översikter, 1 förord och 5 rapporter från fältet. Under rubriken ”Granskningar” ingick 28 bidrag. Av samtliga 53 bidrag var 38 författade av män, 14 av kvinnor. Dessutom var ett bidrag skrivet av en man och en kvinna tillsammans. Sammanlagt medverkade 46 personer i årgången med ett eller flera bidrag. 7 bidrag var översatta från finskan. Upplagen uppgick till 700 exemplar.

Utgivningen av tidskriften har främst finansierats genom anslag av Vetenskapliga samfundens delegation och Svenska litteratursällskapet i Finland. För översättningskostnader fick tidskriften år 2009 ett anslag från Informationscentralen för Finlands litteratur (FILI)/Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska.

Föreningens och tidskriftens webbplatser

Adresserna till föreningens och tidskriftens webbplatser är www.historiskaforeningen.fi och www.historisktidskrift.fi.

Historiska samfundet i Åbo 2009

Samfundets årsmöte hölls den 9 februari 2009. Närvarande var 10 personer. Följande styrelse valdes för år 2009: ordförande fil.dr Laura Hollsten, vice ordförande fil.dr Johanna Wassholm samt styrelsemedlemmar fil.mag. Maren Jonasson, fil.mag. Mats Wickström och fil.stud. Sarah Hankalahti. Fil. lic. Johan Nikula och fil.mag. Harriet Klåvus valdes till revisorer. Fil.mag. Stefan Norrgård valdes till revisors suppleant.

Fil.stud. Sarah Hankalahti har fungerat som sekreterare, och fil.mag. Maren Jonasson har fungerat som kassör.

Samfundet hade vid utgången av år 2009 56 medlemmar samt en hedersmedlem.

Under år 2009 har Historiska samfundet haft följande verksamhet:

- 17.2 Historiska samfundet ordnade i samarbete med etnologi- och historieämnena en exkursion till Esbo stadsmuseum och Finlands nationalmuseum i Helsingfors. På museicentret WeeGee bekantade vi oss med utställningen "BYN – Medeltid vid Östersjöns stränder" samt den stora etnografiska utställningen i Helinä Rautavaaras museum.
- 26.2 Professor Lars Ericson Wolke höll föredraget "1658 – Tåget över Bält och Roskildefreden". 17 åhörare var på plats.
- 16.3 Fil.dr Anu Lahtinen höll ett föredrag under rubriken "Anpassning, förhandling, uppror. Kvinnliga aktörer i en adlig släkt 1470–1620". Föredraget åhördes av 15 personer.
- 6.4. Teol.dr Svante Lundgren berättade om sin nyutkomna bok *I svärdets tid*. Rubriken var "Det osmanska folkmordet på kristna minoriteter". 23 personer åhörde föredraget.
- 4.5 Pol.dr Ralf Kauranen höll ett föredrag med rubriken "Barns serielläsande – historien om ett problem". Åhörarna var 9 stycken.
- 25.9 Historiska samfundets medlemmar inbjöds att delta i kollokviet "Centralförvaltningen i Finland tar form. Den idéhistoriska bakgrunden till regeringskonseljen för Finland och dess verksamhet i Åbo 1809–1812" ordnat av Åbo Akademi och Åbo Universitet.
- 30.11 Professor Nils Erik Villstrand höll ett föredrag med rubriken "Håla och huvudstad – i Åbo åren 1808–1812". 36 åhörare var på plats.

Under det gångna året har medlemsantalet ökat markant, och dessutom har studenterna deltagit flitigt i föredragstillfällena. Tyvärr är det dock få studenter som anslutit sig till föreningen.

Laura Hollsten

Nytt arkivmaterial på SLS

Svenska litteratursällskapets historiska och litteraturhistoriska arkiv har under 2009 mottagit följande arkivmaterial som donationer och depositioner:

- Aholax gårds arkiv*; handlingar från 1700- och 1800-talet rörande Aholax gård i Säminge, södra Savolax. Personliga handlingar, korrespondens, juridiska handlingar m.m. med anknytning till ägarna Abraham Fabritius (1786–1873) och hans hustru Nathalia Lovisa f. Pistolekors (1805–1868) samt deras dotter Nathalia f. Fabritius (1825–1915) och hennes make Gustav Hjalmar Tavaststjerna (1818–1878).
- Alftan, Robert* (f. 1940), författare och journalist; manuskript, e-korrespondens, forskningsmaterial m.m. Tillägg.
- Arppe, Nils* (1925–1998), ingenjör och *Kamprad, Else* f. Arppe (1919–2007), diplomekonom; korrespondens, fotografier, biographica, anteckningar m.m. med anknytning till syskonen Arppe.
- Bandler, Vivica* (1917–2004), teaterchef, regissör; dikter skrivna av Tove Jansson. Tillägg.
- Bergman, släkten*; Ingeborg Bergmans (f. 1931) och Roger Bergmans (f. 1926) korrespondens. Tillägg.
- Blom, Christian* (f. 1948), journalist; handlingar med anknytning till FKP och politik på 1970- och 1980-talet, manuskript, handlingar gällande Yrkeshögskolan Sydväst, Brage, Unga Teatern och Skolteatern, korrespondens, tidningsurklipp m.m. Tillägg.
- Borenius, Alexander* (1841–1911), överförstmästare; minnesverser m.m. Tillägg.
- Borenius, Johannes* (1876–1946), ingenjör; anteckningar om arkivbildarens bakgrund och förtroendeuppdrag. Tillägg.
- Cefisto, Centralförbundet för Finlands Svenska teaterorganisationer r.f.* (gr. 1948); protokoll, möteshandlingar, ekonomiska och statistiska handlingar, korrespondens och cirkulär, handlingar gällande teaterdagar, understöd, förtjänsttecken m.m.
- Drycksbäck, Viola* (1909–2005), sångerska, konstnär; korrespondens, biographica, manuskript, urklipp, fotografier.
- Enckell, Rabbe* (1903–1974), författare; brev, recensioner och övrigt material med anknytning till Rabbe Enckell. Tillägg.
- Finlands svenska författareförening* (gr. 1919); föreningens korrespondens 1994–1998, handlingar gällande Diktarhemmet i Borgå, föreningens medlemmar, fonder m.m. Tillägg.

- Finlandssvenska författarintervjuer*; intervjuer med Sven Hirn. Tillägg.
- Föreningen Samnordisk pensionärskultur* (gr. 1982); stadgar, protokoll, historik, korrespondens och övrigt gällande föreningens verksamhet.
- Genealogiska klubben Den niosvansade chatten* (gr. 1939); Georg Luthers (1921–2006) samling av inbjudningar och program för klubbens möten 1956–2003. Tillägg.
- Groundström, Ragnar* (1906–1944), major; frontbrev m.m.
- Heinrichs, Axel Erik* (1890–1965), general *och Maria* (1894–1985); fotografier med anknytning till släkterna Heinrichs och Paulig, brev, Axel Erik Heinrichs krigsdagbok från 1917 m.m. Tillägg.
- Huldén, Lars* (f. 1926), professor, författare; intervju med Lars Huldén av Pirkko Lilius. Tillägg.
- Järner, Väinö Vilhelm* (1910–1997), författare; manuskript, tidningsurklipp, kontrakt, avtal m.m.
- Konstnärsklubben till Albert Edelfelts minne* (gr. 1925); klubbens gästbok, tal, programblad, dikter, fotografier, menyer, en historik samt övrigt material gällande klubbens verksamhet 1925–1958.
- Mandelin, Erik* (1887–1953), kanslichef; brev och vykort, fotografier, manuskriptet ”Om Finlands fångvärd”, tal, tryckalster, personliga handlingar m.m.
- Meinander, släkten*; forskningsmaterial, föreläsnings- och föredragsstommar, brev, fotografier, urklipp m.m. med anknytning till professor Henrik Meinander (f. 1960). Tillägg.
- Mörne, familjen*; skolhäften som tillhört författaren Arvid Mörne (1876–1946) samt skolhäften och dikter som tillhört hans dotter Barbro Mörne (1903–1987). Tillägg.
- Parland, Birgitta* (f. 1926), konstnär och översättare; brev. Tillägg.
- Paulig, släkten*; handlingar med anknytning till medlemmar av släkten, t.ex. Gustav Paulig (1850–1907), Bertha Paulig f. Bohnhof (1857–1923), Eduard Paulig (1889–1953) och hans fru Ellen Paulig f. Riska (1888–1942). Juridiska handlingar gällande villan i Humlevik, program från högtider, genealogiska handlingar m.m. Tillägg.
- Pietilä, Anita* (1931–2007), agronom; korrespondens, personliga handlingar, fotografier, antecknings- och kassaböcker, tidningsurklipp.
- Ringell, Susanne* (f. 1955), författare; manuskript, tal, essäer, brev m.m. Tillägg.
- Ruin, släkten*; brev, handlingar och fotografier med anknytning till Constantin Ruin (1855–1922) och Sigrid f. von Ammondt (1860–1938), Waldemar Ruin (1857–1938) samt material gällande övriga medlemmar av släkten Ruin och von Ammondt. Tillägg.

- Salmi, släkten*; tidningsurklipp om Juha Beurling 2007–2009. Tillägg.
- Schildt, Monica* (f. 1920), librist, journalist; fotografier, brev, anteckningar, urklipp m.m. Tillägg.
- Selin, Johan Fredrik* (1878–1949), hovrättsråd; brev och vykort från fängelset i Kresty åren 1913–1914, dagboksanteckningar, fotografier m.m.
- Stiftelsen Grankulla samskola r.f.* (gr. 1907); anteckningar till ett referat hållet vid konventet 1926 av Henry Parland. Tillägg.
- Ståhlberg, Karl Emil* (1862–1919), fotograf och *Sonja* (1875–1943); fotografier och några brev. Tillägg.
- Svartström, Bertel* (1914–1944); skisser till dekoren för revyn *Torkkelin rapsodia* samt fyra fotografier från uppförandet i Karhumäki 7–8.6.1944.
- Svenska Handelshögskolans Studentkår r.f.* (gr. 1909 som kamratförbundet Niord); verksamhetsberättelser, stadgar, ordningsregler, inramade brev av J. Sibelius och J. K. Paasikivi m.m. Tillägg.
- Svenska Teatern* (gr. 1860); pjäsmanuskript, korrespondens, ekonomisk dokumentation, fotografier, affischer, scenritningar, kostymskisser, noter, urklippsböcker, programblad, repertoarböcker, planritningar m.m.
- Södergran, Edith* (1892–1923), författare; ett vykort från Edith Södergran till Olivia Oljemark från 1914. Tillägg.
- Tikkanen, Henrik* (1924–1984), författare, konstnär; manuskript, recensioner och övriga tidningsurklipp, fotografier, brev, anteckningar m.m. Tillägg.
- Topelius, Georg Z.* (1893–1985), hovråd; fotografier, genealogica m.m. med anknytning till Nadine Topelius (1860–1927), Göran Topelius (1893–1985) m.fl. Tillägg.
- Topelius, Zacharias* (1818–1898), författare; ett brev från Zacharias Topelius till Anna Gros 1887.
- Tuderus, släkten*. Brev och övriga handlingar med anknytning till Edvard Tuderus (1852–1925), hans son Edvard Woldemar Tuderus (1884–1935) samt fotografier och övrigt. *Vanni, Maya* (f. 1916), translator; personliga handlingar, brev, tidningsurklipp, material med anknytning till studier m.m.
- Weckström, Evert* (1913–1990), lektor; dagböcker och övriga anteckningar samt två anteckningsböcker som tillhört Evert Weckströms far, Karl Axel Weckström.
- von Wendt, Dora* (1891–1985), barnläkare; brev och övriga handlingar.

Wikstedt, Eugen (1924–2002), bankdirektör; material med anknytning till arkivbildaren och hans hustru Elise, f. Lindroos.

von Willebrand, släkten; ett fotografialbum. Tillägg.

Wrede, August Henrik Uno (1869–1935), baron; brev, anteckningar och fotografier med anknytning till Fabian Wrede (1900–1970), Lill Svidja gårds gästbok m.m. Tillägg.

Zilliacus, Arthur (1912–2001), tjänsteman och *Irma* (1914–2001), sjuksköterska; korrespondens, personliga handlingar, manuskript och övrigt med anknytning till syskonen Zilliacus.

Åberg, Eva (1915–2005), kontorist; fotografier, vykort, personliga handlingar, almanackor m.m.

Östsvenska Kvinnoförbundet r.f. (gr. 1907); handlingar med anknytning till gamla Wiborgares väl r.f., ekonomisk bokföring, en historik, protokoll, verksamhetsberättelser, medlemscirkulär m.m. Tillägg.

Nelly Laitinen

Medarbetare i detta nummer:

Eva Ahl-Waris, fil.lic., doktorand, Helsingfors universitet; *Pia Asp*, fil.mag., redaktör, Svenska litteratursällskapet i Finland; *Stuart Burch*, Dr, Senior Lecturer, Nottingham Trent University; *Pieter Dhondt*, Prof. dr., Ghent University; *Max Engman*, professor, Åbo Akademi; *Laura Hollsten*, fil.dr, amanuens, Åbo Akademi; *Leon Jespersen*; lic. phil., seniorforskare, arkivarie vid Rigsarkivet i Köpenhamn; *Kristiina Kalleinen*, docent, Helsingfors universitet; *Aleksander Kan*, professor emeritus, Uppsala; *Petri Karonen*, professor, Jyväskylä universitet; *Nelly Laitinen*, arkivarie, Svenska litteratursällskapet i Finland, *Ingemar Lindaräng*, fil.dr, Vadstena; *Johanna Lärkner*, doktorand, Linköpings universitet; *Andreas Nyblom*, fil.dr, forskarassistent, Nordiska museet; *Bo Stråth*, professor, Helsingfors universitet.

Informationscentralen för Finlands litteratur (FILI)/Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av Petri Karonens recensioner (Jens Grandell och Jennica Thylin-Klaus) och Kristiina Kalleinens recension (Ira Donner). Pieter Dhondts text har översatts från engelska av Ira Donner.

Pärbild: Den s.k. Narvaporsten i S:t Petersburg restes år 1814 till gardestruppernas ära. Ur Nikolaj Karlovitj Sjilder, *Imperator Aleksandr Pervyj. Jego zjizn i tsarstvuovanije*, vol. II, Sankt-Peterburg 1897–1898.

Innehåll

Eva Ahl-Warås, Arkeologi, monumentresningar och minnesfiranden i Nådendal – aspekter på fornninnen och historieberbruk under mellankrigstiden samt åren 1943 och 1993.....	1
Leon Jespersen, Om markering af sejre og nederlag i Danmark og Sverige. Nogle tanker vedrørende markering af begivenheder i 1658 og 1659.....	39
Andreas Nyblom, Varumärket Selma Lagerlöf: Jubileet som populärhistoriskt mediesystem 1900/2000.....	70
Max Engman, Förvaltning, stat och nation. Tre historiska jubileer i Finland 1959–1963	92
Johanna Lärkner, Glädje med tårar i ögonen: 60-årsjubileet av andra världskrigets slut i Ryssland	148
Ingemar Lindaräng, Några perspektiv på jubileumsfiranden med anledning av Märkesåret 1809	174

Översikter och meddelanden

Pieter Dhondt, Universitetsjubileernas betydelse för det ökade nordiska samarbetet under 1800-talet.....	187
--	-----

Synpunkten

Bo Stråth, Historiska jubileer är politiska manifestationer	195
Stuart Burch, Nationell narcissism.....	204

Granskningar

Matti Klinge, Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815. Av Aleksander Kan.....	212
Ingvar von Malmborg (red.), Stormvindar – en bok om ödesåret 1809; Magnus Hagberg (utg.), 1809: Riksprängning och begynnelse: 200-årsminnet av Finska kriget; Pertti Hakala (toim./red.), Venäjän keisarikunta ja Suomen suuriruhtinaskunnan synty 1808–1820. Det ryska kejsardömet och tillkomsten av storfurstendömet i Finland 1808–1820. Av Petri Karonen	216
Henrika Tandefelt, Borgå 1809. Ceremoni och fest. Av Petri Karonen.....	220
Max Engman (red.), Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon. Av Petri Karonen.....	223
Torkel Jansson, Riksprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809. Av Aleksander Kan.	226
Max Engman, Pitkät jäähvyäiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen. Av Kristiina Kalleinen	235

Från fältet

Historiska föreningen 2009. Av Pia Asp	241
Historiska samfundet i Åbo 2009. Av Laura Hollsten.....	244
Nytt arkivmaterial på SLS. Av Nelly Laitinen	245

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet.

Internet: www.historisktidskrift.fi

Prenumerationspris 2009: 30 €. För beställningar till utlandet tillkommer 5 €.

Lösnummerpris: 12 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.